

R. P. R.

**BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
DIN
BUCUREȘTI**

Cota 34134

Nr. Inventar 152413 Anul 1960

Secția Nr.

Bibl. mare, Lic. "Regina Maria"
Zucurești.

BURGHEZIA ROMÂNĂ
ORIGINA ȘI ROLUL EI ISTORIC

Cump. de Cămin, Școlar

25 Iunie 1946.

CULTURA NAȚIONALĂ

BIBLIOTECA
SOCIALĂ

INGRIJITĂ DE
DIMITRIE GUSTI

JTC

BIBLIOTECA SOCIALĂ

BURGHIZIA
ROMÂNĂ

37134
subtit

ORIGINA ȘI ROLUL EI ISTORIC

152413

DE
ST. ZELETIN

BIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
"CAROL I" BUCUREȘTI
COTA 37134

1956

Ș T. Z E L E T I N
B U R G H E Z I A R O M Â N Â
O R I G I N A Ș I R O L U L
E I I S T O R I C
S'A EDITAT ȘI TIPĂRIT DE
CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI 1925

BCU-Bucuresti

C152413

3219/R

P R E F A Ț Ă

Nu avem de gând să arătăm amănunțit în această prefață felul nostru de a privi problema, care ne absoarbe de atâta vreme: singur faptul, că lucrarea de față cercetează rolul istoric al burgheziei române, căreia i s'a tăgăduit până acum orice rol istoric, spune deajuns în această privință.

Sunt vreo șapte decenii, de când România trăește într'o epocă de criticism, caracteristică pentru popoarele în stare de prefacere, când prezentul nu mai place, și deaceea pare că a fost mai frumos trecutul. Spiritul român are o înclinare aproape morbidă, de a privi toate așezămintele României moderne ca netemeinice, nesănătoase, netraionice; scurt, de a arăta că nu se împacă nici într'o privință cu felul cum este țara noastră acum. Criticism social, criticism politic, criticism cultural — atâtea forme, sub care străbate în deosebitele laturi ale vieții noastre sociale această atitudine negativă și disolvantă, împiedecând desfășurarea normală și rodnică a activității creatoare. Românul cult al vremii noastre poate declara, la fel cu Mefistoșeles din tragedie: «eu sunt spiritul care veșnic neagă». Acest neajuns va dispărea odată cu cauzele, cari i-au dat naștere, adică cu încheerea definitivă a actualei faze de tranziție; până atunci însă el nu poate fi preîntâmpinat decât cu un singur mijloc: știința. Cercetarea științifică a dezvoltării sociale a României moderne, venind să arate necesitatea istorică din care și-au luat naștere așezămintele în care trăim astăzi, e menită să surpe rațiunea de a fi a acestui criticism. Deaceea nu e exclus ca în viitorul apropiat strigătul «știință contra critică» să devină formula de dezvoltare a culturii române. Lucrarea de față e o sfortare în această direcție.

Ea nu a fost începută totuș cu acest gând și scop. Studiile noastre asupra evoluției României moderne au pornit din aceeași nevoie sufletească, din care au luat ființă cercetările lui Taine asupra originelor Franței contemporane. Covârșit de evenimentele dela 1916, care ne sdruncinaseră încrederea în viitor, am simțit nevoia unei cunoașteri amănunțite a originelor societății române de astăzi, spre a căpăta putința unei orientări clare în haosul vieții noastre sociale și politice. Trebuie să aflăm, prin cercetare proprie și adâncită, de unde a venit România modernă, și încotro merge. Gândul nostru era, firește, de a scrie o istorie tot critică a evoluției noastre sociale către forma de viață modernă. Dar în cele din urmă, în cercetări urmate neîntrerupt dela 1918 înainte, am isbit a trece peste punctul de vedere critic și a ne înălța la cel științific: la explicarea cauzală a procesului de naștere a României moderne. Cetitorul va avea înainte, într'un număr de studii condensate după putință, două serii de fenomene: întâi, seria evoluției economiei moderne (cap. I—III), în care va afla cauzele istorice ce au dat naștere așezămintelor noastre de astăzi; apoi seria prefacerilor vechii lumi rurale (cap. IV—V), în care va cunoaște nevoile sociale, din care și-a luat naștere criticismul însuș.

Istoricul englez J. R. Seely începe cercetările sale asupra dezvoltării Angliei moderne cu aceste cuvinte: «e o maximă la care țin mult, că istoria, păstrându-și metoda ei științifică, ar trebui să urmărească un scop practic». Dacă cetitorul ar inclina să tragă o încheiere practică din cercetările de față, socotim că aceasta nu ar putea fi decât următoarea: îndrumarea spiritului român, în toate formele sale de activitate, dela vechea sa atitudine leneșă, negativă, la o atitudine de muncă pozitivă: dela criticism la creație.

Suntem la o cotitură istorică când criticismul, care a intrat azi în mentalitatea obștească, e pe cale de a deveni o primejdie națională. Această pornire bolnăvicioasă, de a privi cu neîncredere tot cece s'a făcut și se face în societatea noastră modernă, împiedecă unirea tuturor spiritelor într'o aspirație națională pozitivă. Când însă știința socială românească va isbit să răspândească convingerea, că cece s'a făcut în România modernă a isvorit din cauze determinate, și a avut un rol istoric și o funcție socială determinată, vor putea înțelege și românii, că în loc de a-și pune mândria să critice cece

au creat alții, e mai bine să cerce a creă fiecare în sfera sa proprie de viață. Știm că nu a venit încă timpul operei sociologice, care să aducă sinteza definitivă a evoluției sociale a României moderne: pentru aceasta lipsește în unele ținuturi și cel mai neapărat material. Până atunci lucrarea de față se prezintă ca un început, pentru care va fi destulă cinste, dacă se va dovedi că a nimerit drumul cel drept¹⁾.

¹⁾ Capitolele I, II, IV și V au apărut mai întâi în Arhiva pentru știință și reformă socială. În lucrarea de față ele au suferit unele schimbări. Două alte lucrări, de un cuprins mai redus, vor veni mai târziu să întregiască cercetările din acest volum. A doua lucrare «Neoliberalismul» va trage concluziile politice, iar a treia, «Naționalizarea Școlii», va înfățișa încheerile didactice din modul nostru de a privi dezvoltarea României moderne.

În ultimul timp polemicele împotriva lucrării de față — în măsura, în care ea a apărut anterior sub formă de studii în «Arhiva» — s'au înmulțit peste așteptări, toate cu aceeași tendință, de a salva de năruire vechile prejudecăți asupra formării burgheziei române. Afară de polemicele în scris, două din prelegerile ținute până acum (April 1925) în ciclul din anul acesta al Institutului Social Român, au fost consacrate combaterii cercetărilor noastre. Am avea deci dreptul să sperăm, că atât de întinse discuții vor împrăști deplină lumină asupra problemelor plămădirii României moderne, dacă din întâmplare ele nu s'ar abate de la unele obligații științifice elementare, ca de pildă: a) aceea de a pune în lumina lor reală ideile combătute, și b) aceea de a aduce în combaterea lor cel puțin tot atâta material documentar, și tot atâta deprindere în mănuierea cercetării sociale, pe cât a adus autorul în sprijin. Se înțelege că nimenea sub soare nu poate fi scutit de greșală. Dar pentru a duce adevărul un pas mai departe, trebuie ca discuțiile să fie îndrumate în alt spirit de cum au fost până în prezent.

INTRODUCERE

Ce se înțelege prin burghezie. 1. Caracteristica burgheziei. 2. Mica burghezie și capitalismul. 3. Concepția libertății în cursul dezvoltării burgheziei.

Fazele istorice ale dezvoltării burgheziei. 4. Mercantilismul și idealul său național. 5. Liberalismul; caracterul său cosmopolit. 6. Imperialismul și noul său ideal național. 7. Însemnătatea simțului istoric în cercetarea burgheziei.

Nașterea societăților burgheze. 8. Expansiunea burgheziei în regiunile înapoiate și urmările acestui fenomen. 9. Cercetările de până acum asupra burgheziei române.

a) *Ce se înțelege prin burghezie*

1. Terminul «burghezie»¹⁾ are azi aceeaș soartă, ca toate cuvintele des întrebuințate: înțelesul său devine cu atât mai vag, cu cât întrebuințarea e mai largă. Se cuvine deci, urmând un în-

¹⁾ Acest termen derivă de la numele întăriturilor militare (burgus, bourg, Burg), pe cari nobilimea fu silită să le ridice prin veacul X, spre a se împotrivi năvălirii dușmanilor. Din pricina siguranței, pe care o ofereau aceste locuri întărite, ele deveniră centrele în jurul cărora se strânsură negustorii și meseriașii, și prin aceasta alcătuiră nucleul, din care s'au dezvoltat multe din orașele moderne. Locuitorii strănși în jurul acestor puncte militare luară numele de *burgenses* (forma de obârșie a cuvântului *burghezie*), spre deosebire de locuitorii satelor, cari vedeau de munca pământului.

Cuvântul «burghezie» (*bourgeoisie*) a apărut întâi în Franța, apoi în veacul XI în Țările-de-Jos, de unde a trecut în Germania. — Henri Pirenne *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, Paris 1910, p. 48 și passim. Deasemenea Karl Bücher, *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen 1898, p. 88.

țelept îndemn al lui Durkheim, să dăm terminului un înțeles limpede, științific, înainte de a începe cercetarea noastră¹⁾.

Se înțelege prin burghezie *clasa socială, care se ocupă cu valori de schimb, adică cu mărfuri*; prin aceasta ea se deosebește de acele clase, care produc pentru satisfacerea nevoilor proprii, cum au fost multă vreme, și în bună măsură au rămas și astăzi, păturile agrare.

Privită de aproape, burghezia cuprinde o trinitate socială, alcătuită din cei ce produc mărfurile, sau *industriasi*; din cei ce le pun în circulație, sau *negustori*; și din cei ce ajută cu mijloace bănești atât circulația cât și producția, adică *bancheri* sau financiari. Cum toate aceste trei categorii sociale, prin însăș funcția lor, ajung stăpânitoare de capitaluri, clasa burgheză poartă totodată și numele de *clasă capitalistă*²⁾. Totuș vom arăta mai jos, că în dezvoltarea ei istorică burghezia începe cu o fază necapitalistă: atunci ea e alcătuită din mănătorii de marfă, care nu lucrează pentru a strânge capitaluri. Aceștia sunt «micii burghezi», cari au avut odinioară un mare rol social.

Dezvoltarea istorică nu cunoaște numai o *clasă burgheză*, ci și o *societate burgheză*, creată de această pătură socială după nevoile ei proprii. Burghezia e o clasă ce mănuște valori de schimb. Dar pentru ca relațiile de schimb să se poată lărgi în toate straturile sociale, întreaga orânduire socială trebuie reîntocmită după cerințele schimbului. Cari sunt aceste cerințe?

Schimbul, prin însăș natura sa, e o *invoală liberă*, o tocmeală și un contract, deaceia el nu se poate îndeplini decât în ipoteza, că persoanele ce-l fac sunt libere. Astfel oriunde apare burghezia,

¹⁾ «Cel întâi pas al sociologului trebuie să fie de a defini lucrurile, cu cari se ocupă, pentru ca să se știe, și să se știe bine, de ce este vorba». *Les règles de la méthode sociologique*, ed. III, p. 44.

²⁾ Cuvântul «*capital*» se crede a veni dela obiceiul primitiv, de a da cu împrumut vite, sau mai bine: *capete* de vită.

Forma de obârșie a averii mișcătoare au fost vitele; stăpânitorii lor le împrumutau în schimbul unui anumit procent, constând din daruri în natură, iar mai târziu primiau înapoi acelaș număr de *capete* de vită, pe care-l dăduse cu împrumut. S'a născut astfel o aristocrație agrară pastorală, alcătuită din acest soi de *capitaliști*: împrumutători de vite. Lujo Brentano, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, München 1916, p. 17.

și cu ea schimbul, apare în mod neînălțurat și corolarul acestuia: *libertatea*. Relațiile de schimb sunt pretutindeni creatoare de raporturi libere între oameni. Herodot povestește că chiar și la sciți existau piețe, care se bucurau de o pace specială: oamenii umblau în ele neînarmați, fără ca cineva să-i supere în îndeletnicirile lor comerciale¹⁾. Un asemenea privilegiu, cunoscut sub numele de «pacea târgului», a existat și în Europa la începuturile burgheziei²⁾.

Se înțelege de aici ce adâncă și revoluționară înrăurire trebuia să aibă clasa burgheză în evoluția socială. Pentru a pregăti schimbului un teren de nestânjinită dezvoltare, ea a fost silită să refacă întreaga organizare socială: să desființeze privilegiile și să declare pe toți oamenii drept persoane libere și egale. Astfel și-au luat ființă societățile burgheze, a căror caracteristică este libertatea în toate formele de manifestare ale vieții obștești. De aceea partidele burgheze, organele de luptă politică ale clasei mănuitoare de marfă, și-au luat numele de *partide liberale*, iar ideologia burgheză este cunoscută îndeobște sub numele de *liberalism*.

Caracteristica burgheziei este deci, din punct de vedere economic, schimbul; din punct de vedere social-politic, libertatea. Burghezia e ca o plantă, a cărei rădăcini pornesc din relațiile de schimb, și a cărei ramuri se respiră într-o atmosferă socială liberă.

2. Imboldul pentru dezvoltarea burgheziei europene a venit din Orient: ea și-a luat ființă din relațiile comerciale, care s'au stabilit între Europa și Asia cu prilejul cruciadelor. Bătrânul Orient eră pe-atunci — și încă mult timp în urmă — mai înaintat în civilizație decât Europa. De aceea mărfurile sale erau plătite în țările europene cu bani, sau cu metale prețioase, căci locuitorii continentului nostru nu produceau încă destule mărfuri, cu care

¹⁾ Vezi Franz Oppenheimer, *Der Staat* (volum din colecția de monografii sociologice «Die Gesellschaft», edit. de Martin Buber), Frankfurt a. M. 1907, p. 85.

²⁾ K. Bücher, op. cit., p. 90; Henri Pirenne, op. cit., p. 22; L. Brentano, op. cit., p. 99.

să poată plăti produsele felurite ce sosiau din Asia ¹⁾. Dar treptat s'au pus și europenii la muncă, au început să producă pentru schimb, și astfel a luat naștere burghezia europeană.

Aceasta a avut la început forme foarte modeste: ea se alcătuiă din meseriași, organizați în bresle la orașe. Statul burghez însuș în această fază de dezvoltare este identic cu orașul, întocmai ca în vechime: el nu depășește zidurile orașenești, spre a se contopi cu națiunea, cum s'a întâmplat mai târziu. Burghezia în această formă, «mica burghezie», care înflorește în orașe libere, se caracterizează prin aceea, că nu produce pentru capitalizare, adică pentru creșterea nemărginită a unei sume de bani. Ea produce de regulă atâta marfă, câtă trebuie spre a-și acoperi din vânzarea acesteia nevoile proprii. O zicătoare din acele vremuri spune, că meserie trebuie să-și «hrăniască» omul. Mica burghezie se dezvoltă de prin veac. XI până în veac. XV; ea a apărut mai întâi, și în formă tipică, în Italia, unde orașele libere, alcătuiind state nea-

¹⁾ Portughezii, ca și mai înainte venețienii, plăteau în numerar cea mai mare parte din mărfurile orientale, pe cari le aduceau în Europa. De aceea corăbiile lor, cari plecau spre Orient, aveau grijă să ia cu ele mari cantități de monedă (W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen âge*, vol. II, cap. X).

Tot astfel eră și în antichitate: imperiul roman plătia în numerar mărfurile orientale, cari constau în deosebi din obiecte de lux, mai ales mătasă (M. Reinoud, *Relations politiques et commerciales de l'empire romain avec l'Asie orientale*, p. 208—10. Vezi deasemenea G. Salvioni, *Le capitalisme dans le monde antique*, Paris 1906). S'a întâmplat atunci că Orientul, absorbind în acest chip tot numerarul din Europa; a cauzat ruina puterii de stat, atât în Imperiul roman de Apus, cât și în cel de Răsărit (Lujo Brentano *Die byzantinische Wirtschaft*, în Schmollers Jahrbuch, 41. Jahrgang, II. Heft).

Aceiaș pericol amenință Europa și spre sfârșitul Evului Mediu, după ce cruciadele veniră să reinvie comerțul cu Orientul: metalele prețioase porniau în așa cantități spre Orient, încât principii alarmați luau tot felul de măsuri prohibitive, toate însă fără efect. Se părea că bătrâna Asie va prăbuși încă odată Europa în ruină și barbarie, când descoperirea drumului spre India și America dădu europenilor puțința, de a jefui în stil mare aceste continente, și a aduce metale prețioase din belșug. Aceasta salvă Europa de ruină și aruncă temeliele unei noi forme de viață — aceea a capitalismului industrial — la care nu s'a putut ridica nici unul din popoarele Orientului. (In această privință vezi opera monumentală a lui W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, 1919, 4 vol.).

tărnate, au dat naștere unei civilizații neperitoare; apoi s'a desvoltat în Țările-de-Jos, în sudul Germaniei, unde Nürnberg și Augsburg țin locul de frunte ¹⁾. Franța și Anglia au avut deasemenea o mică burghezie, care însă în aceste țări nu a jucat același rol social.

Între veacul XV—XVI se îndeplinește cea mai mare revoluție în desvoltarea burgheziei: e nașterea capitalismului. Deatunci atât principiul producției, cât și organizarea socială, apucă alte căi. Micul burghez, la fel cu țăranul, munciă numai pentru acoperirea nevoilor sale; dar noul mănuiitor de marfă, *capitalistul*, pierde din vedere nevoile proprii: el muncește pentru mărirea la infinit a unei sume de bani, a *capitalului*. Acel Moloh al omenirii moderne, în același timp însă și piedestal al civilizației și gloriei europene — capitalismul — își face revoluționara apariție, și cu aceasta mica burghezie dă locul burgheziei propriu zise, clasei capitaliste ²⁾.

Totodată se petrece și o adâncă schimbare geografică. Leagănul micii burghezii a fost sudvestul latin al Europei — Italia, Spania,

¹⁾ Asupra micii burghezii italiene v. Julien Luchaire, *Les démocraties italiennes*, Paris 1915; asupra celei din Țările-de-Jos admirabila lucrare, citată mai sus, a lui Henri Pirenne: *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, Paris 1910.

²⁾ W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, II, 2, p. 10. — Weber scoate (*Wirtschaftsgeschichte*, 1923, p. 303) că dorința de câștig nemărginit nu este o însușire specifică a erei capitaliste: asemenea idee i se pare naivă. Privită în sine, această dorință este universală. Și el amintește aici, între altele, de Cortez și Pizarro, jefuitorii spanioli ai Americii.

Dar se pare mai curând că este la mijloc o neînțelegere. În mod singurețec, se înțelege că pofta de câștig a existat în orice timp; dar ca însușire generală a întregii organizații sociale, deci ca *fenomen social*, ea nu se găsește decât dela nașterea capitalismului. Tendința de capitalizare infinită, și în genere tendința spre infinit, eterna goană spre un țel, ce nu se mai realizează niciodată, fiindcă odată realizat, face să apară la orizont un altul mai mare — acesta este un fenomen specific modern european, și apare dela Renaștere, adică dela înfiriparea capitalismului. Asemenea alergare spre infinit, împotriva căreia se revoltă în accente lirice sufletul lui Rathenau, dă pecetea proprie civilizației noastre europene: ea alcătuiește deopotrivă gloria și mizeria acestei civilizații, punând-o în isbitor contrast cu civilizația orientală, care e altoită pe bază agrară, și deaceia are ca însușire specifică odihna, contemplația.

Portugalia — și sudul Germaniei; leagănul capitalismului este nord-vestul germanic al Europei; el se naște în Olanda, de unde radiază spre Franța și Anglia, iar din această din urmă spre Germania și America. Astfel nordul barbar intră în rolul istoric, pe care-l jucase până atunci sudul latin, moștenitorul nemijlocit și reînviatorul civilizației antice. Din toate ținuturile nordice cariera cea mai strălucită în era capitalistă o are Anglia, regina mărilor și «despotul pieții universale». Expansiunea engleză predomină întreaga istorie economică modernă; ea dă naștere și statului român modern, pe temelie burgheză, cum vom arăta aici pe larg.

Pricinile acestei strănii schimbări geografice rămân încă în întuneric. S'a dat multe ipoteze, între care aceea a înămuririi descoperirilor geografice asupra vieții economice e cea mai cunoscută. Amintim însă aici ipoteza lui Sombart, care la întâia vedere pare paradoxală, dar pe care autorul ei se silește să o dovedească în mod amănunțit ¹⁾.

După acest autor, strămutarea vieții-economice are drept pricină peregrinarea evreilor din sudul spre nordul Europei. În adevăr, se știe că prin veac. XV și XVI, adică tocmai în epoca de naștere a capitalismului, orașele mici burgheze au alungat din sânul lor pe necredincioși. Așa au făcut deopotrivă Spania, Portugalia, orașele italiene și germane. Singură Spania a alungat vreo nouă sute mii de evrei, și cam tot atâția mauri, toți făcând parte din clasa burgheză. Plecând din aceste locuri, împreună cu însemnatele lor averi, evreii au dus prosperitatea economică din sudul spre nordul european. În această lumină, evreii apar ca întemeietorii erei capitaliste, și pionierii civilizației moderne. Plin de admirație Sombart exclamă: «ca soarele trece Israel peste Europa: unde el ajunge, acolo tâșnește viață nouă; de unde el pleacă, acolo putrezește tot cecece înflorise până atunci» ²⁾.

¹⁾ În opera: Die Juden und das Wirtschaftsleben, Leipzig 1911.

²⁾ Die Juden, etc., p. 15. În această privință Weber pare mai aproape de adevăr, când atribuie evreilor o îndemănare specială numai în mânăuirea formelor inferioare și destructive ale capitalismului. Între creatorii capitalismului constructiv, rațional, arată Weber, nu se găsește nici un evreu. Aceasta lămurește și întâmpinarea cea mai serioasă, pe care o face acestei

Această ipoteză are însemnătate și pentru noi. Originile burgheziei române sunt strâns legate de activitatea economică a evreilor: cămătăria evreească este aceea, care a desființat vechea noastră boierime, și odată cu ea vechea orânduire socială, pregătind astfel trecerea la actuala organizare modernă. Despre aceasta însă mai mult la locul cuvenit.

În cercetarea de față nu ne ocupăm cu mica burghezie română, ci numai cu dezvoltarea clasei noastre capitaliste. Mica burghezie face parte din vechiul regim; scopul nostru este însă, de a urmări procesul de naștere a României moderne, și acesta se desfășoară sub înăurirea exclusivă a capitalismului.

3. Paralel cu înaintarea burgheziei dela faza breslelor, care lucrează pentru trebuințele personale, la faza producerii pentru capitalizare, se desfășoară și o evoluție a ideii de libertate.

Schimbul creează raporturi libere oriunde pătrunde; dar se înțelege că tocmai din această pricină sfera libertății nu depășește raza de influență a schimbului. Astfel, în epoca de dezvoltare a miciei burghezii, libertatea rămâne țărnută între zidurile orașelor: ea e înțeleasă atunci ca un privilegiu, aumea un *privilegiu de grup*. Asemenea grupare privilegiată este, înainte de toate, atotputernica breaslă, apoi întreaga comunitate unde se află breslele: orașul. Mica burghezie nu s'a putut ridica până la idea *libertății individuale*, ca bun obștesc și drept natural al oricărei făpturi umane. Deaceia în această fază a burgheziei țărănimea duce înainte jugul robiei, iar în imensa masă rurală iobagă, orașele alcătuiesc mici oaze libere, ca niște insule ale fericirilor. «Aerul de oraș dă libertate», zice proverbul medieval¹⁾.

Abia cu nașterea capitalismului leapădă libertatea caracterul de privilegiu, devine un drept al omenirii întregi, și aruncă temelia democrației moderne. Eră și firesc. Căci influența capitalismului trece zidurile orașelor, se revarsă în întreg cuprinsul națiunii,

teorii Brentano (*Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, p. 165—66) cum că Rusia și Polonia, cari au o atât de bogată populație evreească, n'au jucat totuși nici un rol în dezvoltarea capitalismului.

¹⁾ Henri Pirenne, op. cit., p. 34 și passim. Lucien Luchaire, op. cit., p. 182 și urm.

și de aici pe întreaga față a globului. Și în orice colț al pământului, capitalismul duce cu sine aceeași evanghelie a libertății și umanității, născută din nevoile schimbului.

La aceasta se adaugă de astădată și nevoile noului mod de producere. Micul burghez eră proprietarul mijloacelor de producție: el lucră singur, cu uneltele sale și cu materialul propriu; de aceea își putea îngădui să nesocotească libertatea altora. Dar capitalistul lucrează cu muncitori liberi, cu «proletari», ce-și vând puterea de muncă¹⁾. Aici munca și capitalul se despărțesc — se «divorțează» — și apar ca doi factori deosebiți, dacă nu chiar ca dușmani. Astfel capitalistul, dacă vrea să aibă muncitori liberi, trebuie să desființeze iobăgia, și să creeze raporturi libere. Ceeace și face.

Mijlocul consfințit de istorie, prin care burghezia înfăptuește libertatea, este lupta sângeroasă împotriva forțelor ce o zugrumă: *revoluția*. Situația micii burghezii eră mult mai ușoară, căci ea nu cerea libertate decât pentru ea însăși. De aceea, pe lângă vărsarea de sânge, ea avea și un mijloc mai comod de a atinge acest scop: anume, orașele mici burgheze cumpărau dela regi un document — o «charta» — care le garantă privilegiul libertății. Îndeosebi orașele engleze s'au slujit de acest mijloc pașnic, pe când cele franceze au susținut sângeroase lupte împotriva principilor, spre a-și asigura libertățile. Orașele italiene, care s'au dezvoltat înainte de întărirea nobilimii feudale, și-au impus privilegiile fără luptă și fără bani.

Dela nașterea capitalismului situația se schimbă cu desăvârșire: de astădată burghezia nu mai cerea libertate pentru ea singură, ci pentru toată lumea; ea nu mai luptă în numele ei propriu, ci în acel al omenirii îngenunchiate, pe care o chemă la viață liberă. Astfel începe era revoluțiilor burgheze, o eră de idealism umanitar, de optimism social și idealism fără margini. Părea că mai înainte omenirea vegetase, și abia atunci începea să se re-deștepte la viață. Nu mai eră vorba atunci de a restrânge au-

¹⁾ În organizația capitalistă producția se caracterizează prin aceea, că nu produce decât marfă; acest caracter decurge ... din faptul, că aici munca însăși apare ca o marfă, muncitorul vânzându-și munca sa». K. Marx, *Le Capital* (trad. J. Borchardt et H. Vanderrydt), 1900, vol. II, p. 180.

toritatea principiilor, dobândind privilegiile liberale pentru câteva orașe, ci de a sfârmă orice privilegiu, întronând regimul libertății universale. Inceputul acestei ere revoluționare l-a făcut burghezia engleză în anul 1688, dar răsunetul acestei mișcări n'a trecut dincolo de hotarele Angliei. Abia revoluția burgheziei franceze din anul 1789 veni să sgudue lumea, dând prilejstea unei încercări de a sfârmă orice urmă-a trecutului iobag, spre a clădi pe ruinele sale o lume cu totul nouă. A urmat apoi cariera strălucită a marelui fiu al revoluției, Napoleon, căruia i-a fost dat să poarte în întreaga Europă evanghelia libertăților burgheze.

Prin șgomotoasa ei mișcare burghezia franceză, deși mai întârziată ca sora ei engleză, deși vestiă lunei o evanghelie pe care o învățase ea însăș dincolo de Canal, s'a impus totuș ca avangarda întregii burghezii europene. Parisul deveni centrul revoluționar, de unde Europa subjugată se deprinse a așteptă semnalul mișcării de libertate. Și în adevăr, după o întreagă serie de convulsii, care umplu întâia jumătate a veac. XIX, Orașul-lumină scapără din nou în anul 1848 scânteia, care aprinde toată Europa, până la hotarele Rusiei.

Cu anul 1848 intrăm și în Principatele Române, unde suntem martori la cea dintâi manifestare a principiilor umanitare burgheze. Tineri români, care-și făcuseră studiile la Paris, unde învățaseră Codul Napoleon, veniră să predice și în România *«respect pentru persoane, respect pentru proprietate»*, și celelalte articole de credință ale catehismului burghez. Nu e deci de mirare, că cercetătorii noștri au crezut a descoperi origina burghezii române în influența ideilor liberale din Apus. Decât, am arătat că aceste idei au un anumit substrat economic, anume relațiile de schimb: unde acest teren lipsește, ele nu pot prinde rădăcini. Deaceea ideile liberale revoluționare din Franța nu ar fi avut vreun răsunet la noi, dacă terenul pentru sădirea lor nu ar fi fost pregătit mai dinainte printr'o *revoluție de fapt*: trecerea economiei noastre naționale în faza schimbului, sub influența capitalismului străin. Dar această revoluție economică, premergătoarea revoluției politice, nu a fost pricinuită de Franța, a cărei expansiune spre Garile Dunării a fost destul de modestă, ci de înaintașa ei

pe piața lumii: de Anglia. Nașterea burgheziei române se datorește expansiunii capitalismului englez, și în această direcție vom îndrumă cercetările de față.

b) *Fazele istorice ale evoluției burgheziei*

4. Burghezia străbate trei faze deosebite, după fazele de dezvoltare ale capitalismului însuși. Am vorbit de o trinitate capitalistă, alcătuită din capitalul comercial, capitalul industrial și capitalul financiar. În evoluția istorică înfloresc mai întâi comerțul, apoi se dezvoltă în mod mai anevoios industria, pe când capitalismul financiar își arată toată forța economică abia în vremea noastră ¹⁾. Fiecare din aceste forme succesive ale capitalului dă și un caracter deosebit clasei, care-l mănuește, și prin aceasta întregii orânduiri sociale. Predominarea capitalismului comercial dă naștere fazei *mercantiliste* a burgheziei; predominarea capitalului industrial aduce era *liberalismului*; iar vremea noastră, în care capitalismul de bancă stă să absoarbă ambele forme de mai înainte ale capitalului, alcătuește faza *imperialismului*. O privire scurtă asupra acestor trei faze de evoluție ale burgheziei ne va da un prețios sprijin pentru cercetarea evoluției burgheziei noastre proprii.

Mercantilismul e faza de formație a burgheziei. El stă sub influența comerțului, fiindcă nașterea unei burghezii indigene se datorește comerțului cu o țară străină mai dezvoltată. România însăși nu face abatere dela această regulă; burghezia noastră ia ființă tot din relațiile de comerț, în care ne-a atras burghezia străină, anume cea engleză. Deaceea țara noastră începe dezvoltarea ei burgheze deasemenea cu o fază mercantilistă, pe care o cercetăm amănunțit în lucrarea de față.

¹⁾ Vorbim aici numai de formele de samă ale capitalismului, cari isbutesc să-și creeze și forme corespunzătoare de organizare socială. Evoluția de fapt a capitalismului este însă ceva mai bogată; aici, paralel cu comerțul, înfloresc cămăta; din lupta cu această din urmă iau naștere băncile, apoi se dezvoltă industria. Târziu, abia pe la sfârșitul veacului XIX, isbutește capitalul de bancă să-și subordoneze atât industria cât și comerțul, devenind astfel ceea ce numim *capital financiar*. Aceasta se va vedea pe larg în corpul lucrării.

Caracteristica acestei prime faze de dezvoltare a burgheziei este: *tutela energetică a puterii de stat asupra vieții economice îndeosebi, și a întregii vieți sociale în genere*. În perioada ei de formație, burghezia încă slabă are nevoie de un sprijin, pe care-l găsește în puterea centrală de stat. Astfel statul are atunci menirea istorică, de a face «educația» burgheziei. Spre a da avânt comerțului, deținătorii puterii de stat creează un întreg sistem de căi de comunicație, prin care leagă orașele cu satele; distrug orice bariere lăuntrice și desființează orice regionalism economic și politic, unificând astfel viața socială națională într'un tot omogen. De aceea mercantilismul este creatorul statelor moderne naționale, centralizatoare, unitare și omogene. Spre a întemeia o industrie indigenă, puterea de stat ridică la granițele țării stavile împotriva produselor industriei străine mai înaintate, punând taxe vamale protectoare sau chiar prohibitive, și acordând înlesniri de tot felul industriașilor indigeni. Prin aceasta mercantilismul creează neatârnată economică a națiunilor, temelia neapărată a unei adevărate neatârnatări politice.

Așadar, faza mercantilistă e deopotrivă faza de plămădire a burgheziei ca și a statelor moderne naționale: *aceste două procese se contopesc în realitate în unul singur*¹⁾. De aceea mercantilismul are înainte de toate un caracter național; el își găsește expresia în acel ideal, care însuflețește orice popor la începutul dezvoltării sale burgheze: întâi, unirea tuturor grupelor naționale în acelaș stat; apoi, năzuința acestuia de a trăi prin propriile sale puteri. Idealul mercantilist e statul modern național și neatârnat. Acelaș ideal a însuflețit, și însuflețește încă România în actuala ei fază de dezvoltare.

Mercantilismul european se dezvoltă de prin veac. XVI până pe la jumătatea veac. XIX; epoca sa de înflorire e însă veacul XVII. România, fiind abia în prezent în faza mercantilistă, are în fața ei aceleaș probleme, și cearcă să le rezolve cu aceleaș mijloace, ca și statele europene prin veacul XVI—XVII.

¹⁾ «Orice istorie a începuturilor capitalismului este totodată o istorie a formării statelor». W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, vol. II, 2, p. 910. Asupra mercantilismului politic, aceeaș operă, vol. I, 1; asupra mercantilismului ca teorie, vol. II, 2.

5. Dela predominarea comerțului evoluția burgheziei înaintează către faza de predominare a industriei, și cu aceasta pătura burgheză a industriașilor capătă rolul hotărîtor în viața socială, pe care o și refac conform cu trebuințele lor proprii: ei rup cu tradiția mercantilistă și inaugurează pe ruinile ei o nouă eră: aceea a liberalismului.

Care e caracteristica acestei ere nouă? Ea trebuie înțeleasă ca antipodul mercantilismului. Pe când în faza mercantilistă burghezia încă minoră cerea ocrotirea puterii de stat, acum, după ce industria ajunge la deplină maturitate, clasa burgheză respinge cu hotărîre amestecul statului în treburile economice, îi impune să lase deplina libertate industriei și comerțului, și să nu se îngrijească decât de administrație. În vreme ce mercantilismul așteptă prosperitatea economică dela energia și inițiativa puterii centrale, liberalismul o așteaptă dela inițiativa și stăruința indivizilor; cel întâi nu știă nimic despre libertatea individuală, și se călăuză în măsurile sale de un singur lucru: interesele națiunii ca tot; cel din urmă în schimb nu recunoaște nici stat, nici națiune, și în genere nici o realitate care ar sta deasupra realității individului, tinzând să-i îngrădească libertatea: liberalismul șterge deosebirile naționale, neagă puterea de stat și pulverizează întreaga omenire în indivizi, singurele realități pe cari le cunoaște, și dela a căror inițiativă așteaptă propășirea socială. Ideologia liberală e individualistă, umanitaristă și cosmopolită; ea ridică «individul împotriva statului» ca antiteze neîmpăcate, cere celui din urmă să se mărginească la rolul șters de «politist» sau «somnanbul», și să lase toată libertatea celui dintâi ¹⁾.

Liberalismul, ca și concepția libertății individuale, pe care el o întemeiază, e de natură curat modernă: antichitatea nu s'a putut ridica decât până la capitalismul comercial, deaceea n'a trecut

¹⁾ Liberalismul în ambele sale forme de samă, economică și sociologică, e de obârșie engleză; reprezentanții săi clasici, în economia politică Adam Smith, în sociologie Herbert Spencer, sunt englezi. Astăzi el aparține istoriei. Burgheziile înaintate au ieșit din această fază, iar cele întârziate sar peste dânsa.

peste concepția mercantilistă a vieții de stat¹). El s'a impus întâi în Anglia, în anul 1846, prin desființarea taxelor pe importul grâului (corn-laws) și acordarea libertății comerțului²); apoi după pilda Angliei în Franța (1860), în Prusia (1862) și în celelalte state germane³). Dar pe când liberalismul englez a înfruntat până în prezent toate furtunile, acel de pe continent și-a dat obștescul sfârșit.

Alături de caracterul său cosmopolit, asupra căruia a stărut List, ceea ce isbește mai mult la liberalism, e anarhismul de stat. E aici mai mult nevoia de a reacționa împotriva tiraniei puterii centrale, care caracterizează faza mercantilistă. Deaceea liberalismul strămută axa vieții de stat dela centru la periferie: el ia suveranitatea din mâinile puterii centrale și o acordă indivizilor, poporului. Democrația modernă s'a născut ca expresie politică a liberalismului economic. În vremurile noastre însă, viața economică a luat o formă diametral opusă liberalismului, și înrudită mai mult cu mercantilismul: anume forma de organizare socială sub înrăurirea unei puteri centrale. Să vedem și această nouă formă de dezvoltare a burgheziei.

¹) Lumea veche nu a cunoscut libertatea în înțeles modern; ea n'a putut concepe o mărginire a autorității statului în folosul indivizilor. Cetatea antică — statul de atunci — pleacă dela vederea, că puterea centrală poate și are dreptul să modeleze viața socială așa cum crede de cuviință. Statul trece ca omnipotent, indivizii nu cântăresc nimic. «Este o ciudată eroare, între erorile omenești, de a fi crezut că în cetățile vechi omul se bucură de libertate. El nu avea nici chiar idea de libertate. El nu credea că ar putea să existe drept față de cetate și zeei ei». Fustel de Coulanges, *La cité antique*, 1900, p. 269. Deasemenea R. v. Pöhlmann, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*, ed. II, v. I, p. 146 și urm.

²) Justin Mc. Carthy, *A history of our own times*, I, p. 244. Agitația pentru libertatea comerțului a avut centrul în orașul Manchester; deaceea liberalismul economic poartă și numele de «manchesterianism». Manchester este pentru liberalism «ceea ce e Ierusalim pentru creștinism și Meca pentru mahomedanism». Max Schippel, *Grundzüge der Handelspolitik*, Berlin 1902, p. 41.

³) Max Schippel, op. cit., p. 170—74. Vorbim aici de începuturile liberalismului ca politică economică; liberalismul ca doctrină este însă mult mai vechiu.

6. Capitalismul, zice Tönnies, a fost descoperit pentru știință de Marx. Decât, acest gânditor întemeiază cercetările sale pe faza liberală a capitalismului, așa cum o avea în fața sa în Anglia. Deaceea doctrina lui Marx respiră acelaș anarhism de stat, aceeaș neîncredere în puterea centrală, ca și în genere ideologia liberală¹⁾. Cu câțiva ani însă înainte de moartea întemeietorului socialismului științific, burghezia europeană intrase într'o nouă fază de evoluție, a cărei deplină dezvoltare nu i-a fost dat s'o cunoască. Această nouă formă de dezvoltare a burgheziei poartă numele de *imperialism*, și temelia ei economică e capitalul financiar. Cercetarea amănunțită a acestui ținut a întreprins-o R. Hilferding, el însuș elev al lui Marx²⁾.

Ce este *capitalul financiar*, care e noua ordine economico-socială și noua ideologie, căroră el dă naștere?

Prin capital financiar Hilferding înțelege capitalul de bancă, care a ajuns în măsură să finanțeze atât industria cât și comerțul; în acest chip el subjugă deopotrivă producția ca și circulația, absorbind în sine ambele forme de mai înainte ale capitalului: cel industrial și cel comercial³⁾. Capitalul de bancă rămâne astfel forma unică a capitalului, despotul pieții, dominând întreaga dezvoltare economică. Ajuns atotputernic regulator al vieții economice, el o îndrumază treptat după nevoile sale: impune închi-

¹⁾ «Astfel ajunge Marx la o judecare a statului, care în unele privințe coincide cu aceea a liberalismului englez de pe la finele veacului XVIII, și aceea a anarhismului individualist, deși motivele dela cari pleacă acestea sunt de altă natură. Statul e pentru Marx, ca și pentru acei liberali, o «inst. uție de silnicie», care dăunează libertatea». Heinrich Cunow, *Die Mitrxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie*, Berlin 1920, oal. I, p. 309.

²⁾ În opera *Das Finanzkapital* (vol. III din colecția *Marx-Studien*, editată de Max Adler și Rudolf Hilferding), Wien 1910. Opera lui Hilferding este, dela întâiul volum al operei fundamentale a lui Marx, singura creație reală, pe care a produs-o literatura socialistă. Sosise și timpul. Căci dela începutul erei imperialiste, opera lui Marx, ieșită din atmosfera liberalismului, trebuie să fie simțită din ce în ce mai mult ca un produs al unei perioade istorice apuse, și în nepotrivire tot mai vădită cu faza istorică de dezvoltare a capitalismului, în care ne aflăm astăzi. Analiza acesteia din urmă e tocmai ceea ce întreprinde Hilferding în celebra sa operă.

³⁾ R. Hilferding, op. cit., p. 283.

derea granițelor — ca și în faza mercantilistă — împotriva produselor din afară, pune stăpânire exclusivă pe piața internă, iar aici întreprinde o operă de grandioasă organizare: el silește diferitele industrii, pe cari le finanțează, să se carteleze — ca să nu se ruineze între ele — să înlăture negoțul și să vină în atingere directă cu publicul consumator, spre a-și cumpăni producția după nevoile interne ¹⁾. Prisosul de mărfuri sau de capital neîntrebuințat îl varsă peste hotare; deaceea capitalul financiar devine în politica externă agresiv, și caută mereu sfere de influență ²⁾.

Un nou ideal național își ia naștere în această fază imperialistă a burgheziei, caracterizată prin supremația economică și politică a marilor financiari. Acum individul apare iarăș ca simplă celulă a națiunii, punându-și vieța în slujba năzuinților totului social. Dar de astă dată națiunea proprie nu se mai înfățișează ca o simplă națiune între altele, căutându-și un loc sub soare alături de celelalte, — căroră le recunoaște acelaș drept la vieță autonomă. Acum națiunea proprie apare ca cea mai bine organizată, cea mai cultă, ca «națiunea aleasă», indicată prin superioritatea culturii ei ca să supună, să organizeze și să civilizeze întreaga lume. Celelalte națiuni sunt coborite la un nivel de însemnătate secundară. Acesta este idealul național imperialist ³⁾.

Burghezia germană a intrat cea întâi pe calea imperialismului în anul 1879, reintroducând barierele dela graniță împotriva produselor străine. Pe urma ei a pășit apoi Austro-Ungaria și Franța; America n'a trecut niciodată printr'o fază liberală. Față de aceste țări, în deosebi de America și Germania, burghezia engleză încă liberală reprezintă după Hilferding o formă înapoiată de capitalism, iar liberul schimb apare acestui autor ca o politică reacționară, care nu mai corespunde tendințelor actuale ale evoluției burgheziei ⁴⁾.

Cercetările lui Hilferding aduc o constatare prețioasă pentru înțelegerea propriei noastre burghezii. Acest scriitor arată, că e în natura burgheziilor întârziate de a sări peste faza liberală,

¹⁾ Op. cit., p. 260 și urm.

²⁾ Op. cit., cap. XXII.

³⁾ Op. cit., p. 426—29: o admirabilă expunere a ideologiei imperialiste.

⁴⁾ Op. cit., p. 380—81; deasemenea p. 231, notă.

și a înainta deadreptul dela mercantilism la imperialism. Așe a făcut atât America, cât și Germania: aici plămădirea producției a mers mână în mână cu organizarea ei. Ne vom ocupa cu acest fenomen în legătură cu cercetarea clasei noastre burgheze, care prezintă acelaș fel de desvoltare.

7. Cele trei faze de evoluție a capitalismului au însușirile lor proprii, deaceea nu se poate înțelege desvoltarea uneia, după normele desvoltării alteia: fiecare trebuie cercetată în sine, și lămurită după caracterul ei deosebit. Dar tocmai aceasta e greșala, care se face *de obicei* în studiul burgheziei, și s'a făcut *toideauna* în studiul burgheziei române. Ceeace s'a petrecut până în prezent cu istoria burgheziei noastre, sfidează închipuirea. S'a încercat a se înțelege *nașterea* societății române moderne, care în chip firese are un caracter mercantilist, în analogie cu *starea actuală* a burgheziei europene, care a trecut de mult la faza liberală, pe alocurea la cea imperialistă. Și încheierile sunt de tot interesante. Dăm câteva pilde.

Orice burghezie și-a început desvoltarea cu ajutorul străinilor, de cari s'a putut lipsi numai cu timpul, după ce în decurs de veacuri și-a făcut educația economică la școala lor. Se înțelege că și țara noastră a început desvoltarea burgheză la fel. Deaici s'a dedus însă, că românii sunt un popor nedestoinic de viață economică modernă, bun numai pentru biurocrație, și că încercarea lor de a-și moderniza viața socială nu a avut alt sfârșit, decât acela de a-i pune în robia străinilor!

Orice popor a început să-și clădească edificiul social burghez cu capital străin; alcătuirea unui capitalism propriu a fost o faptă treptată, târzie și anevoioasă. Românii au făcut acelaș lucru: ei au recurs cu prisosință în perioada de regenerare națională la creditul străinătății. Deaici s'a încheiat însă, că e un păcat național al poporului nostru, de a cheltui mai mult decât produce, și a trăi pe datorie!

Orice burghezie intră în viață printr'o energică tutelă a puterii de stat; aceasta, cum am zis, urmărește scopul de a face educația economică a națiunii, în decesebi a țărănimii, pătura socială care de regulă trebuie deprinsă cu forța la muncă uniformă și disci-

plinată. Românii, în chip firesc, au făcut acelaș lustru: ei se află încă sub tutela puterii centrale. Din aceasta s'a dedus însă, că noi suntem un popor nedestoinic de inițiativă, așteptând a fi îndreptați la orice pas de către puterea de stat.

Am putea lungi această listă de curiozități sociologice; dar cele zise ajung spre a da o idee în ce măsură această metodă neistorică, care dela *Junimea* înainte a devenit modă, a desfigurat până la caricatură societatea română modernă. Certăți cu simțul istoric, nedestoinici a se cobori până la începuturile burgheziei în genere, acești oameni au prefăcut lipsurile neînălțurate ale începuturilor burgheziei noastre în tot atâtea păcate naționale ale poporului român, și pretinse dovezi de inferioritate față de popoarele apusene. Așă a luat naștere acea mentalitate bolnavă, de a găsi bun tot ceace au făcut străinii, și a desconsidera rodul muncii noastre proprii. Sfârșitul firesc al unei asemenea atitudini trebuia să fie sdruncinarea încrederii generațiilor noastre tinere în puterea de vieață a poporului român.

Cea mai mare victorie va sărbători-o cultura română abia atunci, când își va însuși destul simț istoric, spre a nu mai pune în seama poporului nostru lipsuri pe cari el nu le are, ci a explică asemenea lipsuri drept ceace sunt: neajunsuri firești ale începuturilor oricărei burghezii, de cari a avut să sufere orice neam, când se află în faza noastră de dezvoltare.

c) Nașterea societăților burgheze

8. Procesul de dezvoltare a burgheziei seamănă unui cerc, care se lărgește mereu, cuprinzând înăuntru ținuturi din ce în ce mai întinse. La început, ca mică burghezie, sfera ei de activitate eră țărnută în marginile orașelor, cari în acest chip deveniră centre de libertate și civilizație în mijlocul barbariei rurale medievale. E cunoscută, în deosebi, însemnătatea culturală a orașelor italiene și flamande, cari au fost leagănul celei mai vechi mici burghezii. Cu nașterea capitalismului sfera de influență a burghezii se lărgește; dintre zidurile vechi, ce o despărțiau de restul lumii, ea se revarsă la sate, le liberează de iobăgie, le organizează la fel cu

orașele, distruge orice bariere și orice provincialism, aruncând astfel temelile statelor moderne. Orașele medievale au fost opera micii burghezii, statele naționale moderne sunt opera burgheziei în faza de tinereță a capitalismului. Luptele de unitate națională înfățișează expansiunea burgheziei dela orașe în întreg cuprinsul, unde locuiesc frați de acelaș neam.

Dar se înțelege că expansiunea burgheziei nu putea să facă popas la marginile națiunii, cum odinioară nu putuse poposi nici la zidurile orașelor. Nesfârșite râuri de marfă, ce nu mai găsiu cumpărători pe piețele interne, începură să se revarse dincolo de hotarele naționale, invadând țările agricole înapoiate, și străbătând în colțurile cele mai îndepărtate ale pământului. Pentru burghezie nu au existat, și nu există ziduri chinezești; în imperiul fiilor soarelui, cu civilizația lor milenară, acum apar zorile erei capitaliste. Pretutindenii burghezia, odată cu mărfurile ei, duce și urmările neînclăturate ale schimbului: ideile de libertate, egalitate și umanitate, cari ajută popoarele să iasă din vechile raporturi de iobăgie, și să se ridice la viață modernă. Se înțelege că nici țara noastră nu se putea feri de această înrâurire a burgheziei străine: ea a trebuit să sufere pe teritoriul ei invazia mărfurilor străine, și să vadă născându-se urmările ei juridice, politice, culturale. Astfel a pornit procesul de dezvoltare a burgheziei române, și a statului român modern, pe care-l vom cercetă în lucrarea de față.

În expansiunea ei burghezia străbate de regulă două faze. Când invadează un ținut nou, încă neatins de vârtejul vieții moderne, ea-l smulge din repausul său secular, silindu-l a intra în relații de comerț tot mai largi. În acelaș timp ea-i dăruiește instituțiile moderne, fără cari nu e cu putință o înflorire a comerțului. Dacă poporul, care suferă această revoluție socială, nu e înzestrat cu destulă putere de adaptare, el poate să sucombe sub această sguduire: odată cu vechile sale forme de viață, apune și el însuș. Dacă însă națiunea invadată de capitalism are destulă tărie, atunci ea își însușește formele de viață burgheză, își face un timp educația economică sub influența cotropitorilor străini, și când ajunge să stăpânească îndeajuns meșteșugul comerțului și al industriei, începe lupta împotriva străinilor, cu năzuința de

a trăi prin ea însăși. Aceasta e a doua fază: de astădată vechi cotropitori și educatori sunt înlăturați cu foarte puțină reverență și tânăra națiune se alătură lângă cele vechi, ca un nou stat burhez de sine stătător. Așa s'a născut orice burghezie; pilda cea mai nouă o dă România și Japonia. Pârghia, care aduce în viață burgheziile tinere, este expansiunea burgheziilor inaintate spre toate colțurile lumii, cu deosebire spre regiunile agricole. În dezvoltarea burgheziei române vom descoperi, ca la oricare altă burghezie, un prim proces de invadare a țării noastre de către burghezia străină, sub a cărei influență se revoluționează viața noastră economică, și se modernizează organizarea socială. Aceasta este era de educație economică a neamului nostru de către solii capitalismului străin. Apoi urmează un al doilea proces, în care neamul nostru, simțind că anii de educație merg spre sfârșit, cearcă să se emancipeze de sub tutela străină, spre a trăi prin propriile sale puteri. Istoria burgheziei române este repetarea istoriei oricărei alte burghezii.

9. Cercetătorul burgheziei române este izbit de un fapt unic, măreț în sine, dar greu în urmările ce le-a avut: tot ceea ce s'a scris la noi despre dezvoltarea burgheziei noastre, stă sub influența unui singur spirit: a lui T. Maiorescu. Atât de covârșitoare a fost critica acestei strălucite personalități, încât a cucerit toate spiritele, izbutind a sfărma până și cultura marxistă a «marxiștilor» români, și făcându-i a vorbi în limbi necunoscute în școala lor: despre forme sociale fără fond, despre evoluție dela forme spre fond, despre «legi» speciale pentru societățile înapoiate. Toate acestea s'au întâmplat, de sigur, spre marea cinste a maestrului român, dar spre marea daună a tinerii noastre științi sociale.

După T. Maiorescu nașterea burgheziei române se datorește unui proces de imitație. Tinerii noștri, educați în străinătate, orbiți de strălucirea externă a formelor civilizației apusene, incapabili a pătrunde până la cauzele adânci ale acestor forme, le-ar fi introdus și la noi, fără a-și da samă că în țara noastră nu există fondul corespunzător. Astfel Maiorescu constată textual: «In aparență, după statistica formelor din afară, românii posed astăzi aproape întreaga civilizație occidentală. Avem politică și știință,

avem jurnale și academii, avem școli și literatură, avem muzee și conservatorii, avem teatru, *avem chiar și o Constituție*. Dar în realitate toate acestea sunt producții moarte, pretenții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr»¹⁾.

Din acest punct de vedere, dezvoltarea burgheziei române pare a se reduce la simpla introducere a unor «forme fără fond». Astfel și-a luat ființă acea credință înrădăcinată, pe care o întâlnim sub deosebite forme la toți membrii Junimii, și care a intrat astăzi în mentalitatea tuturor românilor, fie profani, fie sociologi de specialitate: anume, cum că dezvoltarea societății noastre moderne alcătuiește o *excepție* față de societățile moderne apusene; căci acestea s'au dezvoltat dela fond spre formă, pe când societatea burgheză română și-ar fi luat naștere de sus în jos, dela formă spre fond. Iată cum exprimă această părere A. D. Xenopol, singurul spirit dela Junimea, care a posedat o întinsă cultură sociologică, deși destul de unilaterală: «Întreaga propășire a poporului nostru a mers pe o cale inversă de aceea a celorlalte popoare; în loc de a se dezvoltă de jos în sus, civilizația a plecat la noi de sus în jos»²⁾. Xenopol nu spune lămurit, ce anume stă «sus» și ce se află «jos» în societate, spre a da formulei sale un înțeles precis. Dar din cercetările sale reiese, că el își închipuie că pe când în Apus societatea modernă s'a dezvoltat dela economia burgheză spre formele externe, la noi această dezvoltare s'ar fi făcut invers, dela formele externe spre economia burgheză. Dar în această privință Xenopol se înșeală, ca și toți cei ce împărtășesc aceeași părere.

E mai curios însă, că nici reprezentanții socialismului român nu s'au abătut dela formula junimistă a dezvoltării burgheziei noastre, deși metoda socialistă de cercetare e diametral opusă. Crezul sociologic junimist se găsește și la vechii noștri socialiști, spre a apărea apoi, într'o formă cu oarecare pretenție de precizie științifică, în lucrările lui C. Dobrogeanu-Gherea. Iată «legea» socială, pe care crede că a descoperit-o acest scriitor:

¹⁾ Critice, vol. I, ed. Minerva, 1908, p. 152, și în genere întreg articolul «In contra direcției de astăzi».

²⁾ Studii economice, Craiova 1882, p. 235.

«In țările înaintate capitaliste, formele sociale urmează fondului social; în țările înapoiate, fondul social e acela care urmează formelor sociale»¹⁾.

Origina junimistă a acestei «egi» e străvezie. Desvoltarea de jos în sus a societăților apusene devine la Gherea evoluție dela fond la formă, iar desvoltarea inversă a României, de sus în jos, devine în formula sa o evoluție dela forme la fond. Nou e la Gherea, întâi, pretenția de a ridică ceea ce la junimiști e o simplă observare, la rangul unei legi de evoluție socială și apoi, tendința de a generaliză această lege la o întreagă categorie de țări, acele «înapoiate». De astădată evoluția României nu mai apare ca excepție, ci ca un caz particular al evoluției generale a «țărilor înapoiate».

Observăm, înainte de toate, că această împărțire a țărilor în două mari grupe, înaintate și înapoiate, fiecare cu legea lor specială de evoluție, răstoarnă pe cap întreaga desvoltare istorică a burgheziei. Nici Marx, nici Sombart, cari au cheltuit ceva mai mult timp cu cercetarea burgheziei, decât a putut face Gherea, nu s'au gândit la o asemenea stranie clasificare. Și pricina e evidentă. Burghezia nu s'a desvoltat în chip simultan în toate țările, pe cari le privim astăzi ca înaintate, ci în chip succesiv: ea s'a revărsat pe calea expansiunii economice dintr'o țară în alta, ridicându-le treptat la acelaș nivel. Țara clasică a capitalismului, Anglia, a fost odată față de Olanda o țară «înapoiată»; tot astfel Germania și America față de Anglia; însăș Europa, luată în întregime, a fost la începuturile burgheziei apusene o regiune înapoiată și barbară față de îndepărtatul Orient. Dacă ar fi deci să luăm în serios «legea» lui Gherea, ar trebui să credem că burghezia europeană s'a desvoltat în orice țară deandosele; căci oriunde a apărut, ea a fost la început în stare de înapoiere față de altă regiune. Pentru evoluția normală, dela fond spre formă, nu mai rămâne în acest caz nici un loc.

Dar aici întâlnim o nouă și strălucită pildă de chipul, în care socialismul se adaptează în fiecare țară la caracterul culturii

¹⁾ «Socialismul în țările înapoiate» în *Bazele Socialdemocrației* (trad. română a operei lui Kautsky: *Das Erfurter Programm*), Buc. 1911, p. 247 Comp. deasemenea studiul său, *Cuvinte Uitate*.

naționale. E indeobște cunoscută influența culturii imperialiste germane asupra socialiștilor germani. Tot astfel socialiștii români: trăind în atmosfera unei culturi rurale reacționare, care vibrează în toate fibrele de ură față de burghezia noastră încă proaspătă ¹⁾, ei au fost înrăuriți în așa măsură de acest spirit retrograd, încât au ajuns să răstoarne însăși metoda lor de cercetare și să tăgăduască necesitatea istorică a societății noastre, privind-o ca o «formă deșartă». Din acest punct de vedere, nu se poate găsi nimic mai interesant decât felul, cum C. Dobrogeanu-Gherea socoate că aplică metoda socialistă la cercetarea societății noastre. El se încumetează să explice edificiul nostru social din *modul de producție*, inchipuindu-și de bună samă, că după Marx acesta este adevăratul fond economic, oricând și oriunde ²⁾. Dar oricine s'a familiarizat mai deaproape cu spiritul marxismului, își poate da lesne samă, cât de nenorocită eră această idee, și la ce nonsensuri trebuia să ducă pe autorul ei. Nicăiri nu susține Marx — și nu poate susține nici un cercetător serios — că *în societățile agrare, intrate în proces de revoluție*, factorul economic hotărîtor ar fi raporturile de producție. Dimpotrivă, Marx arată că în asemenea fază de dezvoltare elementul economic predominant e comerțul ³⁾. Cu alte cuvinte, în societățile agrare *capitalismul comercial alcătuiește factorul economic autonom și revoluționar*,

¹⁾ Vezi cap. V al lucrării de față.

²⁾ Vezi expunerea concepției sale, asupra metodei socialiste de cercetare, în Neoiobăgia, ed. II, p. 6. Gherea dezvoltă aici — în obișnuitul său stil prolix — idea, cum că «felul de producție și raporturile de producție izvorâte din ea» ar fi alcătuint «baza unei societăți, bază care hotărâște dezvoltarea ei și caracterul acestei dezvoltări». El arată că generația noastră dela 1848 n'a știut «acest adevăr atât de mare și de adânc... și nici nu avea de unde să-l știe».

Trecem peste credința stranie, că o revoluție s'ar face după teorii, și că o generație revoluționară ar fi fost mai la înălțimea sarcinei sale, dacă ar fi cunoscut anumite abstracții. Dar adevărul «atât de mare și de adânc» cum că *la începuturile dezvoltării burgheziei* modul de producere ar fi alcătuint baza, care hotărâște dezvoltarea unei societăți, nu l-a cunoscut nici Marx. L'a descoperit abia elevul său român, spre marea daună a cercetărilor sale sociologice.

³⁾ Această concepție e dezvoltată, în deosebi, în cap. XX din vol. III part. I, p. 355 în ediția franceză, sub titlul: «Istoria capitalului comercial».

care disolvă treptat vechiul mod de producere agrară, până ce aduce în ființă producerea capitalistă. Aceasta atât după Marx, cât și după oricare alt gânditor, care nu s'a certat pe deantregul cu faptele¹⁾. Pricinile revoluției burgheze în România trebuie căutate deci în nașterea procesului de circulație capitalistă sub înrâurirea burgheziei străine.

Dar teoreticianul nostru socialist, părăsind această cale, ajunge

Să se vadă deasemenea cap. XXIII, 6, din vol. I: «Geneza capitaliștilor industriali», p. 714 în ed. IV germană. Cităm câteva pasagii: «Se înțelege lesne că capitalul a funcționat în comerț cu mult înainte ca el să intre în producție, și chiar că capitalul comercial a trebuit să câștige oarecare importanță, pentru ca producția capitalistă să se poată naște» (vol. III, part. I, p. 359). Astfel «capitalul comercial este forma, sub care capitalul există la început ca factor neatârnat, și el e acela, care joacă rolul predominant în transformarea producției feudale» (op. cit., p. 371). «Înainte de producția capitalistă, comerțul e acela care predomină industria; în societatea modernă ni se prezintă cazul contrar» (op. cit., p. 363). «La origină, comerțul e acela care a transformat agricultura feudală în producție capitalistă» (op. cit., p. 371).

Nu reese deci de nicăire, că după Marx într'o societate agrară în proces de revoluție baza, care-i hotărăște dezvoltarea, ar fi modul de producție: această bază este, dimpotrivă, procesul de circulație îndrumat de capitalul de comerț. Originile acestui din urmă sunt acelea, care indică originile, ca și baza economică a revoluției burgheze în orice țară.

¹⁾ Comp. de pildă Kautsky: «Capitalul de comerț este forța economică revoluționară a veacului XIV, XV și XVI. Cu el vine nouă viață în societate, și se nasc idei noi». (*Thomas More und seine Utopie*, Stuttgart 1920, pag. 13).

Cea mai strălucită descriere a revoluționării unei societăți agrare sub înrâurirea capitalismului comercial, care ne e cunoscută din întreaga literatură specială, ne-a dat-o un cercetător fără nici o atingere cu școala marxistă: Ed. Meyer. Cu neasemuită bogăție de fapte, și pătrundere economico-sociologică, arată marele istoric în a sa monumentală istorie a antichității, cum comerțul cu Orientul revoluționează economia ca și întregul edificiu al instituțiilor grece, îndrumându-le pe bază burgheză capitalistă (comp. studiul nostru: «Inceputurile individualismului: încercare de psihologie socială a culturii elene din a doua jumătate a veacului V a. C.», în «Arhiva pentru știință și reformă socială», An. V, No. 3—4).

Astfel metoda, pe care o urmăm în cercetările de față, anume aceia de a lămuri revoluționarea burgheză a societății române prin influența procesului de circulație, de și a primit formula teoretică dela Marx, nu e totuși urmată numai de acest scriitor și de școlarii săi: asemenea metodă aplică oricine are respectul realității sociale.

tot atât de reacționar, ca și Junimea: el cearcă să lămurească instituțiile noastre burgheze dintr'o producție capitalistă, însă negăsind-o în societatea noastră, declară că aceste instituții plutesc în aer, sunt «forme deșarte și mincinoase», iar edificiul nostru social e «grotesc», fiindcă s'ar alcătui dintr'o formă modernă suprapusă pe un fond agrar primitiv¹⁾. În acest chip, neputând să lămurească în chip științific societatea noastră burgheză, Gherea o persiflează și o osândește. Și această atitudine ni se dă drept rezultatul unei aplicări consecvente a metodei socialiste de cercetare sociologică! Pe cât știm însă, metoda de care e legat numele lui Marx nu are rostul de a persifla fenomenele sociale ca «forme deșarte», ci de a le explica ca necesități istorice.

Se vede bine, că toți cei ce au scris la noi asupra dezvoltării burgheziei noastre, în trecut sau mai de aproape, au stat sub înrâurirea covârșitoare a criticii Junimii, deci au privit burghezia din punctul de vedere al reacțiunii. Deaceia ei au o atitudine critică, neștiințifică: ei nu constată, ci apreciază; nu explică, ci judecă și osândesc așezămintele noastre burgheze.

Lucrarea de față părăsește această direcție, apucând calea cercetării obiective a faptelor.

¹⁾ Neoiobăgia, p. 71.

I. INCEPUTURILE REVOLUȚIEI BURGHEZE ÎN ROMÂNIA

«ERA NOUĂ»: DESVOLTAREA SOCIALĂ A ROMÂNIEI DELA 1829 PÂNĂ LA 1866 ȘI NAȘTEREA OLIGARHIEI ROMÂNE

Când un popor a nimic în sânul său nobilimea, el pășește către centralizare ca dela sine însuș.

A. DE TOCQUEVILLE¹⁾.

Revoluția economică: 1. Felul cum se privește începutul revoluției burgheze în România. — 2. Considerații asupra momentului, când începe era burgheză în orice țară în genere, și în țara noastră în deosebi. — 3. Scurtă privire asupra vieții economice a Principatelor române în faza precapitalistă, și a cauzelor ce au întârziat revoluția burgheză în România. — 4. Capitalismul apusan, silit de nevoia de piețe noi, pătrunde după tratatul dela Adrianopol (1829) și războiul Crimeei, și în Principatele române. — 5. «Era nouă» burgheză în România începe sub imboldul capitalismului anglo-francez. — 6. Burghezia engleză cucerește piețele noastre în dauna celei austriace. — 7. Invia capitalului străin în Principate schimbă economia lor naturală în economie bănească. — 8. Caracterizarea economiei naționale a unei țări, ce a intrat în perioada revoluției burgheze.

Revoluția politică: 9. Sciziunea clasei boierești și originile clasei burgheze române. — 10. Sciziunea clasei boierești e anterioară erei burgheze: caracterul acestei sciziuni în vechiul nostru regim. — 11. Boierimea mică devine o clasă revoluționară abia în era burgheză. — 12. Mișcarea dela 1848 și pricina care a făcut-o să dea greș. — 13. Conștiința revoluționarilor români despre propria lor acțiune. — 14. Desvoltarea burgheziei române privită în cadrul economiei mondiale: revoluția burgheză în România e un efect al expansiunii engleze spre Orient. — 15. Alcătuirea statului român modern, național și unitar, se datorește influenței capitalismului apusan.

Ruina vechei boierimi și nașterea oligarhiei: 16. Formele primitive ale capitalismului și acțiunea lor distructivă în societățile agrare. — 17. Capitalul evreu de camătă distruge vechea boierime română. — 18. Însemnătatea

¹⁾ L'Ancien Régime et la Révolution, 5-ème édition, Paris 1866, p. 89.

istorică a cămătăriei în nașterea și dezvoltarea capitalismului român. 19. Pe ruinele vechei nobilimi se naște pretutindeni un regim politic centralist, biurocratic și militarist. Oligarhia română. — 20. Oligarhia are în România acelaș rol de tutor al burgheziei minore, pe care l-a avut în Apus «absolutismul luminat». — 21. Concluzii: baza economică și rostul istoric al regimului inaugurat la 1866.

a) *Revoluția economică*

1. Era revoluționară începe în România, după părerea obișnuită, abia cu mișcarea dela 1848. Această convingere e deoptrivă de înrădăcinată atât în sânul burgheziei române însăș, cât și al reacțiunii. Astfel autorul introducerii la cele șase tomuri de acte și documente, privitoare la revoluția din 1848, crede cu bun temei a exprima părerea obștească, atunci când începe studiul său cu următoarea declarație:

«Mișcarea din 1848 este, fără îndoială, germenul din care s'a dezvoltat viața de stat modern a României. Ea constituie punctul de trecere dela trecut la prezent»¹⁾.

Dar însuș sufletul mișcării de reacțiune împotriva burgheziei noastre, Titu Maiorescu, nu e de altă părere, deși judecata sa asupra marelui act istoric are alt caracter:

«Cu modul de judecată istorică ce predomină între noi, mai mult englezește evoluționar, decât franțuzește revoluționar, așa numita regenerare dela 1848 nu ne pareă să aibă gradul de importanță, ce i-l atribuiam liberalii din Muntenia»²⁾.

Privită în această lumină, revoluția burgheză din România trebuie să apară în chip firesc ca ceva artificial: opera unui mănunchiu de oameni, cări au lucrat sub înrâurirea unor idei — a principiilor liberale — aduse la noi din Apusul înaintat, unde isvorăseră din alte nevoi, decât acelea ale propriei noastre țări. De unde urmă în chip necesar, că față de autorii acestei mișcări nu se putea lua decât două atitudini, ambele deoptrivă de subiective: cei

¹⁾ Anul 1848 în Principatele române. București 1910, tom. VI, Introducere.

²⁾ Discursuri, București 1897, vol. I, p. 45.

ce priveau fapta lor în chip favorabil, le aduceau elogi; cei ce se îndoiau însă de roadele acestei fapte istorice, le aduceau învinuiri. După o vreme de entuziasm și optimism senin, a urmat o perioadă de critică și scepticism, în care îndoelile reacțiunii păreau a înnăbuși cu totul vechea încredere inspirată de generația revoluționară. S'a adus acestor spirite atât laude cât și ponegriri fără măsură, dar nu li s'a făcut încă dreptate. Socotim că acum, după scurgerea acestei lungi perioade de subiectivism, în care și-a făcut vânt atât entuziasmul unora pentru instituțiile noi, cât și amărăciunea altora față de nimicirea instituțiilor noastre vechi, a sosit timpul, când va trebui să se inaugureze o nouă perioadă: anume, de cercetare obiectivă, științifică, în care nu se mai aduce indivizilor nici laude, nici învinuiri, ci se lămurește purtarea lor ca o urmare necesară a unor anumite împrejurări sociale.

Întreprindem aici o asemenea cercetare. Decât, se înțelege de mai înainte că într'un studiu de acest fel revoluționarii, ca indivizi, dispar cu totul din scenă, și înaintea cercetătorului nu mai rămâne decât fapta lor colectivă, *fenomenul social*. Acesta trebuie studiat și lămurit, atât în ceea ce privește cauzele, cât și urmările sale sociale.

* * *

2. Cercetătorul, care urmărește dezvoltarea burgheziei într'o anumită țară, trebuie să-și lămurească înainte de toate întrebarea premergătoare: care e momentul, când începe procesul revoluției burgheze în orice țară în genere, și în țara respectivă în deosebi?

După cercetările lui Marx, evoluția burgheziei e un proces îndelung și treptat, ce începe cu dezvoltarea negoțului și se încheie cu nașterea industriei¹⁾. La începutul acestui proces apare deci schimbul: acesta se dezvoltă treptat, silește oamenii să producă pentru comerț, preface economia naturală într'o economie bănească, și în stadiul său ultim acumulează un însemnat capitalism comercial, din care se dezvoltă apoi capitalismul industrial. Din moment ce dezvoltarea atinge această fază de încheiere, capi-

¹⁾ Vezi în deosebi cap. citat: «Istoria capitalului comercial» din *Le Capital*, vol. III, part. I, p. 355.

talismul industrial își subordonează pe cel comercial, îl ia sub tutela sa, și-l schimbă din stăpân în simplu auxiliar al său. Astfel, nașterea burgheziei e un proces, ce începe cu predominarea comerțului și se încheie cu predominarea industriei. Din acest punct de vedere, a determina momentul când începe era burgheză, înseamnă a stabili vremea când se naște schimbul, și începe acțiunea sa disolvantă asupra vechilor raporturi sociale agrare.

Pășind pe aceleași urme, și mișcându-se în aceeași ordine de idei, Sombart varsă în această chestiune deplină lumină ¹⁾. Acest scriitor stabilește, că dezvoltarea burgheziei începe pretutindeni în momentul, când o țară înapoiată intră sub influența unei țări cu capitalism înaintat. Prin această pășire în sfera influenței capitaliste, țara înapoiată este invadată de produse industriale și silită să producă în chip intensiv, spre a avea materii brute în deajuns, cu cari să plătească obiectele manufacturate ce-i curg fără încetare din afară. Aceasta o face în cele din urmă să-și modifice și ea producția în chip capitalist.

«Orice dezvoltare capitalistă modernă decurge în acest chip: centrele cu capitalism industrial și comercial își măresc trebuințele de alimente și materii prime, și aceasta ridică (în țările ce intră sub influența lor) prețul produselor agricole, silind agricultura să producă pentru piață, în chip intensiv, capitalist» ²⁾.

Iar despre Germania, Sombart declară:

«Îmboldul pentru producția marfă pornise dela țările negere, cu un capitalism în proces de întărire, pentru care ținuturile germane maritime deveniră regiuni exportatoare de produse agricole. Acelaș lucru se poate spune și despre dezvoltarea Rusiei, dacă o privim în cadrul economiei mondiale» ³⁾. Și adăugăm noi: acelaș lucru se poate spune și despre România.

Căci acest proces de naștere al burgheziei se întâlnește în orice țară: Italia, Spania, Țările-de-Jos, chiar Anglia — observă Sombart ⁴⁾ au început la fel. Se înțelege deci că România nu putea

¹⁾ Der moderne Kapitalismus (1902), vol. II, p. 87 și urm.

²⁾ Op. cit., ibidem.

³⁾ Op. cit., ibidem.

⁴⁾ Op. cit., II, 154.

să facă abatere dela regula generală, și de fapt nici nu face: dezvoltarea burgheziei române începe tot în momentul, când țara noastră cade sub influența capitalismului străin. În privința acestui moment istoric întâlnim, din fericire, din acord unanim între cercetătorii speciali: toți scriitorii cari au atins această chestiune, fie și numai în treacăt, au învederat că încheierea tratatului dela Adrianopol înseamnă momentul, când începe procesul de dizolvare a «vechiului regim» românesc, pe ale cărui ruine se deschide «era nouă» burgheză, de europenizare a vieții noastre sociale¹⁾. Prin acest tratat se desființează vechiul monopol, pe care și-l însușise imperiul otoman asupra cerealelor noastre, și se acordă Principatelor române libertatea comerțului. Art. 5 prevede între altele: «... ele (Principatele) se vor bucura de liberul exercițiu al cultului, de o siguranță desăvârșită, de o administrație națională neatârnată, și de o deplină libertate a comerțului»²⁾. În urma aces-

¹⁾ Asupra importanței tratatului dela Adrianopol în evoluția noastră socială se poate consulta: N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București 1906, p. 150—51; Dr. Karl Grünberg, *Die handelspolitischen Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau*, Leipzig 1902, p. 14 și urm. (Gr. relevază în această importanță lucrare, că tratatul dela Adrianopol are aceeași însemnătate istorică pentru Serbia, ca și pentru România, p. 161); Verax, *La Roumanie et les juifs*, 1903, p. 95; I. Brezoianu, *Vechile Instituții ale României*, București 1882, p. 181 și urm.; deasemenea ating chestiunea în treacăt: A. D. Xenopol, *Studii economice*, Craiova 1882, p. 120; același, *Istoria partidelor politice în România*, București 1911, p. 155.; C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale dela Regulamentul Organic până în prezent*, București 1904, vol. I, p. 2; A. C. Cuza, *Meseriașul român*, 1899, p. IX; A. Stamatin, *Le commerce extérieur de la Roumanie*, Paris 1914, p. 45; F. Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris 1839, p. 221.

Mai deaproape se ocupă cu chestiunea importanței economico-sociale a tratatului dela Adrianopol A. C. Cuza, *Țăranii și clasele dirigente*, Iași 1895, p. XVII și urm.; C. Dobrogeanu-Gherea, *Neoiobăgia*, ediția II, București 1921, p. 36 și urm.; Gherea are însă impresia, că ar fi descoperit el însuși însemnătatea acestui eveniment istoric. Aceasta nu poate pricinui mirare, când se constată că cunoștințele teoreticianului socialist asupra trecutului nostru social nu par a fi depășit cadrul cercetărilor d-lui Radu Rosetti asupra evoluției agrare.

²⁾ Textul tratatului în D. A. Sturdza, *Acte și Documente relativ la Renașterea României*, vol. I.

tei măsuri, prin care imperiul dela nord voia să slăbească spre folosul său influența Turciei asupra țărilor române, porturile noastre dunărene fură invadate de produsele industriei apusene: aceasta smulse Principatele din vechea lor toropeală, le atrase cu violență în vârtoarea vieții capitalismului mondial, care produse și la noi în chip vertiginos aceleași efecte, ca peste tot unde pătrunde: distruse regimul nostru medieval, și întemeie în locul său domnia burgheziei.

3. Aceasta nu înseamnă însă, că mai înainte Principatele române ar fi fost lipsite de legături economice internaționale; dimpotrivă, viața lor socială se dezvoltă în decursul vremurilor în nemijlocită atârnare de comerțul exterior. Atât regimul nostru agrar, cât și organizațiile breslașilor — meșteșugari și negustori — au avut de suferit înrâuriri puternice dinspre regiunile, cu care ne-a pus în legătură comerțul: anume, regimul agrar dinspre Polonia și Ungaria ¹⁾, breslele dinspre Veneția și Ardeal la început, dinspre Constantinopol mai târziu ²⁾. Mai mult, din cercetări speciale reiese până la evidență, că însăși existența Principatelor române, ca două state aparte, se datorește căilor, pe cari se îndreptă comerțul internațional peste regiunile dintre Nistru și Dunăre ³⁾. Acest fapt alcătuiește încă un sprijin pentru adevărul economic general, de care ne călăuzim și noi în acest studiu, că în societățile agrare primitive comerțul e un factor autonom, care determină întreaga viață socială.

¹⁾ Radu Rosetti, Pământul, Sătenii și Stăpânii în Moldova, București 1907, p. 162 și passim; Dr. G. Maior, Politica agrară la Români, București 1906, p. 338; deasemenea Introducerea din G. Panu, Cercetări asupra stării țăranilor, vol. I, București 1910.

²⁾ N. Iorga, Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc, București 1906, p. 121—26.

³⁾ Vezi N. Iorga, Istoria comerțului românesc, vol. I, Vălenii-de-Munte 1915. Extragem din Prefață (p. 5) următoarele: «Nici gospodăria noastră națională..., nici civilizația noastră originală..., nici statele noastre, două pentru că erau două direcțiile de comerț, n'ar fi existat fără această fericită fatalitate geografică. Istoria comerțului nostru e astfel o condiție necesară pentru a înțelege sub toate raporturile, în origina ca și în dezvoltarea sa, istoria neamului nostru însuș».

Deși internaționalismul economic e o urmare necesară a dezvoltării producției capitaliste, nu e mai puțin adevărat, că și sub vechiul regim legăturile economice internaționale au fost mult mai intense, decât se închipuie de obicei. Acestor relații comerciale dintre statele medievale se datorește faptul, relevat de Tocqueville¹⁾, că Europa medievală are în linii generale aceleași instituții, și se îndreaptă în aceeași direcție, deși Răsăritul merge mai încet decât Apusul; deasemenea, tot relațiile comerciale internaționale sunt factorul, care în cele din urmă disolvă organizația socială a vechiului regim, în mod treptat și succesiv în fiecare țară ce a intrat în era burgheză, fără a excepta Principatele române. Câteva indicii în această privință sunt neapărate, spre a înțelege schimbările ce le-a adus mai târziu revoluția burgheză în România, precum și pricina, care a provocat la noi atât de târziu această revoluție.

Era burgheză se inaugurează în Europa sub auspiciul destul de bune pentru regiunea geografică, unde aveau să ia ființă cele două Principate. Se știe că imboldul nemijlocit pentru nașterea burgheziei europene a venit dela relațiile comerciale, ce s'au stabilit între Occident și Orient în urma cruciadelor. Ce-i drept, asemenea legături existaseră în chip sporadic și mai înainte²⁾, dar ele n'au atins rolul unui factor economic hotărâtor, decât după acest mare eveniment istoric. Astfel, în Europa în genere, ca și în fiecare țară în deosebi, imboldul pentru dezvoltarea burgheziei a venit tot din afară.

La început, rolul de mijlocitor între Orient și Occident îl joacă orașele italiene, Pisa, Genua și Veneția, mai ales aceasta din urmă, regina de odinioară a mărilor, care a întemeiat cel mai întins imperiu colonial din Evul-Mediu. Situația geografică a făcut ca unul din curențele principale de mărfuri, pe cari acești urmași latini ai vechilor greci în ramura negoțului internațional le îndreptau din Asia spre Europa, să treacă peste regiunea dintre Dunăre și Nistru. După d-l N. Iorga, corăbiile italiene au pătruns pe Dunăre pe

¹⁾ L'Ancien Régime et la Révolution, p. 22.

²⁾ Sombart arată, că în Evul-Mediu nu e vorba de nașterea, ci de «reînvierea» comerțului cu Orientul. Op. cit., ed. III, vol. I, p. 95.

la anul 1300; atunci începe  ra, în care ținuturile noastre intră in sfera de influența a comerțului de transit ¹⁾. Depozitele principale ale mărfurilor aduse din Orient erau Constantinopole  i Caffa, colonia genoveză din Crimeea. De aici schimbul cu Europa se face  peste ținuturile noastre pe două căi principale: una ce pornia dela Cetatea Albă, str b te  Moldova spre Gali ia, de unde mărfurile plecau uneori mai departe p n  la Danzig, sau chiar peste mare în Anglia; alta ce pornia din ad ncul Europei, din  arile-de-Jos spre Silezia  i Boemia, de aici spre orașele s se ti Sibiu  i Bra ov,  i apoi dealungul Munteniei până la Brăila  i de aici la Mare ²⁾. Acestor două căi comerciale deosebite se datorește nașterea Principatelor române ca două state deosebite ³⁾. De pe acum se poate întrevedea adevărul, că după cum ramificarea procesului de circulație a mărfurilor în căi comerciale deosebite a provocat desp r irea poporului nostru în grupe sociale aparte, tot astfel unificarea acestui proces în  ra capitalistă, după anul 1829, trebuie să nască năzuința de unire a românilor într'un singur stat. At t desp r irea, c t  i unirea poporului rom n, e deci un rezultat al felului, în care se îndeplinește procesul de circulație al mărfurilor în cuprinsul  rilor române.

Dacă regiunea dintre Dunăre  i Nistru ar fi păstrat înainte aceeaș insemnătate în schimbul internațional, pe care începuse s'o aibă de prin veacul al XIV-lea, fața României de sigur că n'ar mai sem n  nici pe departe cu ceea ce ea este astăzi. Chiar când  ara noastră n'ar fi putut ajunge să joace, ca mijlocitor al schimbului mondial, un rol analog cu acela, pe care l-au jucat succesiv Italia, Portugalia  i Olanda, totuș ea ar fi fost acum cu multe veacuri mai înainte:  ra burgheză română ar fi început dela anul 1300, adică numai cu vreun veac  i jumătate mai târziu decât

¹⁾ Nego ul  i meseriile în trecutul românesc, p. 81—82. O vedere analogă d  G. Brătianu, *Le commerce G nois sur le Danube à la fin du XIII siècle*, București 1922. Autorul indică (p. 6—7) anul 1281 ca dată, la care se dovedește după documente că vasele de comerț genoveze începuseră a pătrunde pe Dunăre.

²⁾ Pentru amănunte vezi N. Iorga, op. cit., p. 87  i urm., precum  i vol. I din studiul său amănunțit asupra istoriei comerțului român.

³⁾ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 5, 44  i urm., 83  i urm.

aceea a Angliei, nu cu opt veacuri, ca acum. Decât, soarta a îndrumat mersul lucrurilor altfel: ea ne-a scos curând din vârtoarea vieții internaționale, alungând departe de noi căile schimbului mondial, și înnăbușind prea de timpuriu revoluția începută.

Cauzele, ce au produs această hotărâtoare schimbare, sunt de mai multe feluri. Pe de o parte, cucerirea Constantinopolului de către turci (1453), și înaintarea acestora către nord, avu de urmare de a ne tăia legătura cu comerțul străin, împiedecând negustorii să mai pătrundă până la noi ¹⁾. Dar un alt eveniment, de însemnătate economică încă mai adâncă, veni să alunge negoțul între Orient și Occident din Marea Mediterană, ruinând nu numai rolul nostru comercial, ci și pe acel al italienilor, căror le datoram scurta perioadă de înflorire: acesta e descoperirea noului drum către Indii pe la Capul Bunei-Speranțe (1498), care dădea puțința de a ocoli toate vămile interioare, și făcea astfel ca prețul mărfurilor orientale să scadă pentru unele articole la un sfert ²⁾. Deatunci comerțul italian începuse să decadă, și odată cu el și splendoarea orașelor italiene păși spre declin. Locul Veneției, ca intermediar între Orient și Occident, îl luă deacum Portugalia: chiar negustorii venețieni începură să se ducă la Lisabona spre a cumpăra produsele orientale, care-i costau în acest chip mult mai ieftin, decât dacă le-ar fi adus, ca mai înainte, ei înșiși din Egipt ³⁾. Descoperirea Americii duse căile comerciale încă mai departe de răsăritul european, și apoi veni să pecetluască noua stare de lucruri acea misterioasă prefacere economică, ce s'a îndeplinit între veacul al XV-lea și XVI-lea: deplasarea centrului economic din sudul european — Italia, Spania, Portugalia și orașele germane sudice — către nord, în Olanda, Anglia și Franța.

¹⁾ N. Iorga, *Negoțul și meseriile*, p. 100—102.

²⁾ Vezi Charles Diehl, *Venise, une république patricienne*, Paris 1918, p. 187.

³⁾ Singurul mijloc de a feri sudul european de această catastrofă economică, ar fi fost tăierea istmului Suez, la care turcii și încep, câteva veacuri mai târziu, să lucreze; ei puseră în anul 1829 douăzeci mii de lucrători să repara vechiul canal, care trecea în antichitate pe aici. Dar această operă fu oprită din temeuri politice: W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, vol. II, p. 552.

De atunci pulsul vieții comerciale începuse să bată între nord-vestul european, de o parte, și Indii și America, de altă parte. Și în vreme ce în ținuturile nordice se îndeplinea cea mai mare revoluție în dezvoltarea burgheză: trecerea dela industria mică a breslelor de meseriași la producția capitalistă, peste răsăritul european dintre Dunăre și Nistru se lăsa întunerecul morții. Apăsarea turcă devenise tot mai aspră: grânele fiind monopolizate pentru satisfacerea trebuințelor imperiului otoman, care le ridică pe un preț fix, negoțul ce mai puteau face Principatele române cu ținuturile învecinate constă mai cu seamă în exportul de vite¹⁾. În acest chip creșterea vitelor deveni una din îndeletnicirile de samă ale țărănimii române, până ce războiul vamaș cu decedata monarhie Austro-Ungară, în al optulea deceniu al veacului din urmă, veni să-i dea lovitura de moarte. Pe la începutul veacului al XIX-lea Principatele dunărene păreau a merge deadreptul spre peire.

4. Dar în vreme ce țările române se îndreptau către un sfârșit atât de tragic, în capitalismul european se îndeplinea o prefacere cu urmări grele, cari aveau să se resfrângă și asupra ținuturilor noastre, chemându-le la viață nouă. Introducerea treptată a mașinismului și creșterea uriașă a supraproducției sili burghezia apusană, sub apăsătoarea nevoie de piețe noi, să-și îndrepte iarăș privirile spre bătrânul Orient. Din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, și începutul celui următor, comerțul internațional luă din nou direcția spre Levante, inundându-i piețele cu numeroasele sale mărfuri, produsul aburului, și împrăștiind încă odată cu vasele sale de comerț viață și mișcare în Marea Mediterană. Tratatul dela Adrianopol, acordând Principatelor române libertatea comerțului, dădu acestor vase puțința de a străbate prin Marea Neagră până la porturile noastre de pe Dunăre, Galați și Brăila. Și astfel locuitorii noștri avură puțința să facă cunoștință cu acești soli ai capitalismului îndepărtat, care le trimitea mărfuri atât de ieftine, și în schimb se oferia să cumpere produsele pământului cu prețuri încă nemai auzite.

¹⁾ N. Iorga, op. cit., p. 109.

Dar prevederile tratatului dela Adrianopol nu erau de natură a contribui la statornicirea unor întinse relații comerciale între Principate și burghezia apusană. Rusia, stăpână pe Gurile Dunării — afară de brațul Sf. Gheorghe fără însemnătate comercială — nu se grăbiă să le facă navigabile pentru vase mari ¹⁾. Astfel mărfurile engleze nu puteau ajunge la noi decât pe vasele ușoare din coloniile ioniene ²⁾. Un timp englezii se gândiră să sape un canal dela Constanța până la Dunăre, pe locul unde se crede că odinioară s'a revărsat un braț al Istrului spre mare ³⁾. Dar specialiștii găsiră că e mai nimerit a construi o cale ferată, care și fu pusă în lucru, și deschisă circulației în anul 1860. Până atunci însă diplomația engleză socoti că e mai bine să oprească cu forța armelor expansiunea rusă spre Orient, și deslănțui războiul Crimei (1854).

Ieșirea acestui războiu fu hotărâtoare pentru soarta noastră. Pacea dela Paris, care pecetlui victoria burgheziei apusenă, îndepărtă Rusia din Principate și neutraliză Marea Neagră; în interesul unei desăvârșite libertăți a navigației Dunării, imperiul rus fu silit să facă o rectificare de graniță în Basarabia, retrocedând districtele dela sud către Moldova, spre a pierde astfel orice atingere cu Gurile Dunării ⁴⁾. Acest fluviu fu pus sub supravegherea unei comisiuni europene, iar Principatele trecură sub tutela marilor Puteri, cari găsiră cu cale să trimită o comisiune însărcinată a le află dorințele. Aceasta dădu naștere, cum se știe, Divanurilor ad-hoc.

Cu alte cuvinte, în urma războiului Crimei intraserăm deabinele în «sfera de interese» a capitalismului apusan, care se îngrijise

¹⁾ Karl Grünberg, op. cit., p. 50—51. Rusia se temeă ca porturile noastre, atrăgând vasele comerciale străine, să nu facă concurență Odesei.

²⁾ I. G. Neigebaur, Beschreibung der Moldau und Walachei, II-te Auflage, Breslau 1854, p. 233; K. Grünberg, op. cit., p. 52.

³⁾ Colson, De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie, Paris 1839, p. 223.

⁴⁾ Justin Mc Carthy, A history of our own times, Tauchnitz edition, vol. II, p. 260. Asupra regimului Dunării creat prin tratatul din Paris, vezi D. Gusti, Die Donaufrage, Berlin 1904 (Sonderabdruck aus den Preussischen Jahrbüchern, Band 118, Heft 2).

să înlătore pe vechii noștri «protectori», spre a-și asigura intrarea nestânjenită pe piețele noastre. Cu această «era nouă», ce începuse dela tratatul din Adrianopol, se deschidea tot mai largă, mai sigură.

În adevăr, Principatele române intraseră într'o eră nouă: au constat-o înșiși domnitorii, ce au venit la tron după Regulamentul Organic ¹⁾; o constată și cercetătorii de specialitate, cum văzurăm.

Și această eră nouă nu eră rezultatul vreunei politici inteligente, ci urmarea necesară a dezvoltării economiei mondiale. A. D. Xenopol învederează în chip fericit acest fapt, când zice, în legătură cu evenimentele de cari ne ocupăm, că propășirea noastră s'a făcut fără concursul guvernelor, numai «pe calea fatală a necesității» ²⁾.

Rămâne să urmărim acum prefacerile, pe cari le-a adus în societatea noastră această eră.

5. Trebuie să stabilim dela început faptul istoric — care nu a rămas fără urmări politice la începutul vieții noastre moderne — că burghezia engleză e aceea, care a sfărâmat zidurile dintre Principatele române și Apusul european. Anglia avea nevoie de cerealele noastre, căci grâul american și australian nu avea în întâia jumătate a veacului XIX însemnătatea, pe care a câștigat-o mai târziu. De pe la 1820 comerțul englez pătrunde în mod viguros spre Orient, anume către Odesa, iar de aici agenții săi se răspândesc în toate ținuturile învecinate. Pe la 1830 și 1840 experții englezi sunt trimiși în regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră, spre a-i cerceta capacitatea de producție ³⁾. Rapoartele lor sunt entuziaste ⁴⁾. Se naște astfel o întreagă literatură despre «Black

¹⁾ M. Edouard Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie*, Paris 1840, p. 342, 367.

²⁾ A. O. Xenopol, *Studii economice*, p. 120.

³⁾ C. I. Băicoianu, *Handelspolitische Bestrebungen Englands zur Erschliessung der unteren Donau*. München, Berlin und Leipzig 1913, p. 3—4.

⁴⁾ «Bogățiile naturale și deosebitele resurse ale Munteniei și Moldovei sunt de așa fel, că dacă aceste țări ar putea să se bucure de foloasele unui guvern regulat..., dacă exportul ar fi deschis, dacă legăturile comerciale cu națiunile străine s'ar stabili într'un chip convenabil..., ele ar deveni în scurt timp provinciile cele mai populate și mai înfloritoare din Europa.

Sea and Danubian Provinces», arătând minunata fertilitate a acestor ținuturi. Guvernul englez începe atunci tratative diplomatice la Constantinopol, spre a primi autorizarea de a săpă un canal dela Cernavoda la Constanța, în urmă de a întemeia o cale ferată. Dar războiul Crimeei veni să înlăture scurt Rusia dela Gurile Dunării, deschizând calea pe apă, mai eficace decât cea pe uscat ¹⁾.

Astfel Anglia, în urma victoriei, asigură libertatea navigațiunii Dunării, și cu aceasta vasele mari engleze își deschiseră calea până la porturile române, revărsând produsele industriei britanice pe piețele noastre. Dela tratatul din Paris (1856) și până la încheierea convenției vamale cu Austro-Ungaria (1875), importul englez crește neincetat, așa că Anglia ajunge să stăpânească în mod hotărât comerțul nostru extern.

La începutul erei noastre burgheze, comerțul exterior român se făcea mai cu samă cu ținuturile germane din Europa centrală, și cu Turcia ²⁾, deși relațiile cu aceasta din urmă aveau la bază forța. Rangul întâiu în comerțul nostru îl avea însă până atunci Austro-Ungaria. Negustorii noștri, cari se duceau la Lipsca la celebrele iarmaroace, în drum spre casă făceau cumpărături la Viena, și apoi la Brașov ³⁾; ei aduceu înseosebi articole de îmbrăcăminte și fierărie. Puținele mărfuri franceze și engleze, pe cari le primiau până atunci Principatele, veniau tot pe această cale, anume prin mijlocirea orașului Lipsca ⁴⁾. Deaceea ajungeau la noi cu prețuri foarte urcate.

După tratatul dela Adrianopol, deschizându-se porturile noastre comerțului burgheziei apusene, importul englez începe a face o concurență din ce în ce mai hotărâtoare celui austriac. La 1840 sosese în apele portului Galați zece vase engleze, la 1847 numărul

Portul Galați ar rivaliza în scurt timp cu toate porturile dela Marea Neagră, fără a excepta Odesa». W. Wilkinson, Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie (traduit de l'anglais par Mr.), Paris 1821, p. 77.

¹⁾ C. I. Băicoianu, op. cit., p. 10 și urm.

²⁾ M. Edouard Thouvenel, op. cit., p. 257.

³⁾ Vezi I. G. Neigebaur, op. cit., p. 252 și urm.

⁴⁾ Gheron Netta, Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost- und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen, Zürich 1920, p. 52.

lor se ridică la 219: în acest an vasele britanice ajung a fi cele mai numeroase. «E fapt că comerțul portului nostru cu Anglia a luat o întindere progresivă foarte pronunțată. Bumbacul, fierul și manufacturile engleze fac o concurență însemnată mărfurilor din Austria și Lipsca. De aici a rezultat în prețurile acestora din urmă o scădere de 20%. Mulți negustori stabiliți în Moldova fac comenzi directe la Manchester»¹⁾.

În portul Brăila se petrece același lucru. Și acestea au loc în perioada dinaintea de tratatul dela Paris; în perioada următoare importul român se schimbă mereu în favoarea Angliei, și în defavoarea Austriei. Din tonajul total al corăbiilor, ce sosese în anul 1865 pe brațul Sulina în porturile noastre, 14.5% revine Angliei, iar Austriei 12.5%; în anul 1875 proporția vaselor engleze se urcă la 49,8%, iar al celor austriace scade la 9,5%²⁾. Astfel înaintea perioadei 1875—1885, în care convenția comercială cu Austro-Ungaria veni să deschidă din nou acestei monarhii hotarele noastre, ea cedase capitalismului englez întâietatea pe piețele noastre.

Al doilea stat apusan, care cearcă alătura de Anglia să cucerească piețele române, e Franța. Sora noastră latină s'a bucurat în era burgheză română de cele mai mari simpatii în țara noastră. Memoriile călătorilor francezi, ca și rapoartele consulilor Franței în Principate, învederează în chip unanim această atmosferă prielnică, și îndeamnă pe negustorii din patrie să-și trimită mărfurile în aceste locuri, unde au atâția prieteni. Dar răspunsul oamenilor de afaceri n'a fost niciodată din cale afară de energic. Ce-i drept, importul francez crește alătura de cel englez, ajunge chiar să ocupe în această perioadă locul întâi în ce privește zahărul³⁾, dar nu s'a putut apropia de importanța comerțului englez în Principatele dunărene.

Spre a înțelege condițiile, în cari s'a îndeplinit procesul revoluției burgheze în România, trebuie deci să învederăm: că la începutul erei burgheze Principatele române se aflau în «sfera de

¹⁾ Nicolas Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie*, Iassy 1840, p. 147.

²⁾ K. Grünberg, *op. cit.*, p. 52.

³⁾ *Op. cit.*, p. 56. Acolo și date statistice.

interese» a capitalismului apusan anglo-francez; că însuș imboldul, ce a dat ființă acestei ere, pleacă dela burghezia anglo-franceză; că spre a-și asigura interesele comerciale în țările noastre, capitalismul apusan a trebuit să deplaseze succesiv: pe Turcia și Rusia pe teren politic, pe Austria pe teren economic, și în chip implicit și pe cel politic.

Și acum, să vedem capitalismul la lucru în patria noastră, și să urmărim efectele sociale ale operii sale.

6. Când o țară capitalistă înaintată pătrunde într'o țară agricolă primitivă, ea se vede pusă în fața acestei probleme: să determine a produce pentru schimb, deci a munci în chip intensiv, pe niște țărani, ce până atunci erau obișnuiți a produce numai pentru nevoile lor proprii, și eventual ale stăpânilor pământului, pe care erau așezați. Acesta e chipul, în care capitalismul ruinează vechea economie a țării respective — economia naturală — și o revoluționează în sensul său: o schimbă în economie bănească, în producție pentru schimb.

Spre a atinge acest scop, capitalismul are două mijloace: el cumpără produsele naturale ale indigenilor cu prețuri urcate, și vinde propriile sale fabricate cu prețuri ieftine. Prin întâiul mijloc industria capitalistă îmboldește pe țaran să producă pentru schimb, deci mai mult decât cer propriile sale nevoi, pentru a căror singură satisfacere el lucră mai înainte; prin mijlocul din urmă el ruinează concurenții de mai înainte, precum și propria industrie casnică a țaranului. În acest chip țaranul este smuls din raporturile sale patriarhale, și silit a lucra după trebuințele capitalismului.

Ambere fenomene s'au produs în chip firesc și în țările române. Despre urcarea treptată a prețurilor ne pot da o idee următoarele cifre: sub vechiul regim, în anul 1777, o chilă de grâu costă 16 piastri (un piastru = $\frac{1}{3}$ leu); în era nouă o chilă de grâu costă la Iași 45 piastri în anul 1838, iar în anul 1847 se urcase la 111 piastri și 26 parale¹⁾. Și celelalte produse naționale cresc la fel.

¹⁾ Nicolas Soutzo, op. cit., p. 100, 131. Opera aduce numeroase date asupra creșterii prețului tuturor produselor noastre, dela începutul erei burgheze până la izbucnirea revoluției (1848).

Deputații țărani au dreptate să spună boierilor în Divanul ad-hoc, că a trebuit să vină englezii pe aceste locuri, și să plătească prețuri nemai pomenite pe chila de grâu, spre a se revărsa prosperitatea și în patria noastră.

În vreme ce capitalismul scumpia produsele pământului nostru, îndemnând astfel pe țăran să muncească cât mai mult, el ieftiniază produsele industriale, și alungă concurentul austriac de pe piață. Despre greutățile, pe cari le făcea prin coborîrea prețurilor industria engleză celei austriace, putem să ne facem o idee din următoarea comunicare a consulului prusian de pe atunci în Principate:

«Concurența engleză în țările dunărene se afirmă abia din ultimii patru ani; dauna ce ea a pricinuit desfacerii mărfurilor din Lipsca și Viena, se cifrează în medie anuală la o reducere de 6% a vânzării, totuș numai în fabricatele ordinare, căci cele mai fine nu sunt primejduite prin acea concurență. În urma ei scăderea prețurilor e foarte simțitoare. Mai înainte costă un centner de bumbac saxon ordinar 130—135 taleri; acum prețul este 104—108 taleri... Un pfund de muselin englez presat se vinde cu 3—3½ piastri, în vreme ce numai materia primă costă 5 piastri: de acest contrast se sfarmă orice meșteșug de calcul al industriei germane, și în orice caz el se lămurește numai prin falsificarea materiei prime cu resturi sau surogate fără valoare¹⁾».

Se pare deci că englezii nu s'ar fi împiedecat de multe scrupule, când eră vorba să-și distrugă pe piața noastră concurentul austro-german. Dealtfel, acesta eră lucru firesc, căci în țările primitive, unde locuitorii nu cunosc valoarea obiectelor manufacturate, și în general nu au noțiunea limpede a valorii de schimb, comerțul e mai mult un fel de jaf. Oricum, scriitorul german este silit să facă următoarea melancolică constatare:

«Comerțul englez inundează toate piețele maritime, ce-i sunt deschise, cu produsele fabricilor sale mânate de puterea aburului, și și-a supus în timpul din urmă de preferință piața Levantului. Și în țările dunărene a pătruns acest atât de periculos dușman al industriei germane, și amenință să distrugă acolo din temelie

¹⁾ I. F. Neigebaur, op. cit., p. 256.

mersul de până acum al comerțului de import. Cu toată marea depărtare între Galați și Manchester, față de iuțeala de necrezut cu care lucrează fabricile engleze, nu trece între comanda și sosirea mărfii decât scurtul interval de 3—4 luni¹⁾.

Prezicerea autorului, care scrie înainte de tratatul din Paris, s'a îndeplinit după această dată întocmai: capitalismul englez a ruinat din temelie cursul anterior al importului nostru. Întâi a înlăturat prin concurența sa — cinstită ori necinstită — mărfurile textile de proveniență austro-germană; apoi construirea liniilor noastre ferate a dat industriei engleze un minunat prilej, de a inundă piețele române cu mașinile și în genere cu articolele ei de fier, nimicind și în această ramură preponderența industriei austriace. La aceasta a contribuit în chip hotărîtor și împrejurarea, că liniile noastre ferate nu aveau la început legătură cu cele austriace, așa că ele slujiau mai mult ca o prelungire pe uscat a căilor maritime, și dădeau puțină mărfurilor engleze de a pătrunde și a se răspândi tot mai mult în țară²⁾.

7. Rezultatul acestei invazii treptate a capitalismului englez în Principatele române fu o mare activare a schimbului nostru exterior, care se resimți de îndată după încetarea ocupației rusești (1834), și cu oarecare oscilări vremelnice continuă să crească neîntrerupt.

«În 1831 nu se găsiă în Țara românească nici măcar cantitatea de grâu de a putea încărcă două vase, când — în 1837 — se află în portul Brăila peste 300 de vase, și în al Galaților peste 400 pentru încărcarea de cereale și alte produse. Sfărâmându-se cătușele, cu cari monopolul menționat strivise vieața ambelor poruri române, ele au mers prosperând din ce în ce³⁾.

1) Op. cit., ibidem.

2) K. Grünberg, op. cit., p. 55.

3) I. Brezoianu, Vechile Instituțiuni ale României, p. 185. Deasemenea M. Ed. Thouvenel, op. cit., p. 257. Date statistice amănunțite se găsesc, pentru perioada până la 1848, în lucrarea de o valoare deosebită a lui Nicolas Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie*; pentru timpurile mai recente a se vedea documentata operă a d-lui C. Băicoianu asupra politicii noastre vamale.

Creșterea necurmată a relațiilor noastre de schimb trebuie să aducă în chip necesar o creștere neconținută în întinderea culturii — curând suprafața cultivată se mări de cinci ori — și ca o consecință firească, creșterea valorii pământului. *Acesta e în sânul vechiului regim germentul unei viitoare revoluții.* Din moment ce pământul capătă valoare de schimb — ceace nu era cu puțință în vechiul regim al economiei naturale — stăpânul vrea să-l aibă pentru el singur, să dispună de el ca de orice *marfă*, cu alte cuvinte, să-l prefacă în *proprietate privată individuală*. Această tendință, de a croi proprietatea pământului în felul oricărei marfe, pentru a o adapta la noile nevoi ale schimbului, alcătuește pârghia adâncă, care distruge vechiul regim cu proprietatea sa rurală uzufructuară, mai mult sau mai puțin comunistă, spre a clădi în locu-i regimul burghez al proprietății private, și al libertății persoanelor cari o dețin. Acest act revoluționar s'a îndeplinit la noi în anul 1864.

Cu un minunat simț al realității, boierii români arată încă în debaterile Divanului ad-hoc, că-și dădeau samă de procesul revoluționar, care se îndeplinea în economia noastră națională sub influența capitalismului străin. În adevăr, la plângerea deputaților țărani, că Regulamentul Organic a înrăutățit starea țărănimii, ei răspund că înainte de Regulament, «când comerțul cu grâne era nul, boierii încuviințaseră cu plăcere exploatarea întinselor lor moșii oricui, cu îndatorirea a da măcar dijma din produsele culesc de el; astăzi însă, când în urma repedei desvoltări a comerțului agricultura a luat o întindere atât de mare, încât puține moșii de câmp mai au încă locuri pentru creșterea vitelor; astăzi, când prețul pământului s'a suit la un grad proporționat cu acea desvoltare, când pe de altă parte prețul lucrului — din cauza înmulțirii brătelor și a înlocuirii lor prin multe mașini — n'a putut crește într-una aceeași proporție, Regulamentul Organic a trebuit să pună, și a pus în proporție mai potrivită anuală valoare a pământului, ce proprietarul dă țăranului, cu lucrul ce acesta dă celui dintâi»¹⁾.

Argumentarea boierilor e slabă: nu se poate înțelege cum Regulamentul Organic s'ar fi modelat după niște raporturi economice.

¹⁾ A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 367.

cari s'au născut abia în urma sa. Reținem însă din răspunsurile lor constatările deopotrivă de drepte și interesante: că unii boieri, atrași prin dezvoltarea comerțului de dorul de câștig, începură să-și lucreze moșiile cu muncă plătită și chiar cu mașini; că, în urma acestui fapt, raporturile între boierime și țărâtimea iobagă nu se mai socotiau după vechile datine, ci în spiritul nou burghez, al egalității valorilor de schimb: boierii chibzuiau ca valoarea pământului, ce primiau țăranii spre cultivare, să nu întrecă valoarea muncii, pe care ei o primiau în schimb dela țărani. Dar acestea nu mai erau raporturi feudale curate, ci raporturi burgheze în fază embrionară. Fără să-și dea sama, boierii arătau nimic mai puțin, decât că influența capitalismului și dezvoltarea comerțului, ce acesta provocase, începuse a revoluționa economia noastră națională, schimbând raporturile ei vechi feudale, bazate pe autoritate și supunere, în raporturi burgheze, bazate pe egalitatea valorilor de schimb, și egalitatea și libertatea persoanelor ce îndeplinesc schimbul. Opera capitalismului dăduse deci și la noi obișnuitele ei roade.

8. Procesul revoluției burgheze durează într'o societate agrară din momentul, când aceasta intră sub influența procesului de circulație a mărfurilor, până în momentul, când acest factor economic nou isbuteste a distruge vechea producție agrară cu toate așezămintele plantate pe ea, și a-și încheia astfel opera revoluționară. În Anglia această eră de radicale prefaceri începe în veacul al XII, și se încheie în a doua jumătate a veacului al XVII; în Franța, unde ea începe ceva mai înainte, durează vreo șapte veacuri, până pe pragul veacului al XIX.

La noi procesul revoluției burgheze a înaintat într'un mod cu adevărat vertiginos, în salturi îndrăznețe, ce au suprapus elementele noi burgheze peste vechile elemente feudale într'un chip, care a deslănțuit sarcasmele amare ale reacțiunii. Franz Oppenheimer arată, că în condițiile actuale societățile par a-și scurta evoluția; și el dă ca pildă Japonia. Dar acelaș lucru se poate spune și despre România: intrată în era burgheză revoluționară abia la 1829, ca o rudă săracă și înapoiată în marea familie burgheză mondială, ea a străbătut în mai puțin de nouă decenii calea,

pe care burgheziile apusene au lăncezit atâtea veacuri. Cu reformele din anul 1918, cari înlătură ultimele rămășițe ale vechiului nostru regim agrar feudal, revoluția burgheză română poate fi privită ca pășind spre încheiere.

Obiectul studiului nostru e de a urmări procesul acestei revoluții în toate fazele ei succesive. Spre acest scop trebuie să învederăm în chip limpede, că în economia națională a unei țări, ce a intrat în era revoluționară, *coexistă două elemente contradictorii: vechea producție agrară feudală, și noul mod de circulație burghez, schimbul*. Această coexistență de elemente economice contradictorii naște și o coexistență de raporturi sociale contradictorii, întrucât relațiile sociale isvorăsc din cele economice: pe când «în raportul feudal există o subordonare dela șerb la stăpân, în raportul de schimb există o relație de persoane cu drepturi egale»¹⁾. De unde urmează că, cu cât se lărgeste schimbul, cu atât el ruinează temelia vechilor raporturi sociale iobage, și creează temelia unor raporturi libere.

Cu un cuvânt: *în faza revoluționară a economiei unei țări, constatăm un proces înaintat de circulație a mărfurilor, care se altoește pe o producție agrară primitivă, ruinând-o treptat*. În asemenea condiții schimbul e un factor economic autonom și revoluționar, care distruge trecutul și plămădește viitorul: aici întâlnim un adevărat «primat al comerțului», cum se exprimă Sombart²⁾.

Revoluția economică: disolvarea vechii producții agrare prin influența schimbului, aduce deci după sine și o *revoluție politică*: înlăturarea vechilor așezăminte sociale altoite pe producția agrară, și înlocuirea lor cu instituții liberale, așa cum cere caracterul schimbului de contract liber. Dar, pe când revoluția economică se îndeplinește încet, tăcut și treptat, cea politică isbucnește în mod brusc și sgomotos. Anume, sciziunea economiei naționale în doi factori contradictorii provoacă sciziunea clasei de sus în două

¹⁾ Franz Staudinger: Kulturgrundlagen der Politik, Jena, 1914, vol. I, pg. 160.

²⁾ «Capitalism înseamnă, după esența sa, nimic altceva, decât disolvarea procesului economic în ambele sale elemente — tehnica și comerțul — cu primatul comerțului asupra tehnicii». W. Sombart, Die Juden und das Wirtschaftsleben, Leipzig 1911, p. 132.

tabere dușmane, una conservatoare reacționară, și alta liberală revoluționară. La un moment al evoluției sociale aceste fracțiuni intră în luptă fățișă, și victoria revoluționarilor înseamnă triumful noilor instituții asupra celor vechi.

b) *Revoluția politică*

9. Prefacerea economiei naturale a unei țări în economie bănească, prin întinderea comerțului, aduce cele dintâi atingeri însăș clasei stăpânitoare: ea o slăbește treptat, până când o distruge în cele din urmă cu totul.

Oriunde pătrunde comerțul, el contagiază pe proprietarii rurali, aprinde în ei dorul de câștig și-i îmboldește să producă tot mai mult, spre a face din pământ un izvor de bani. Dar pe când proprietarii mari, legați de întinsele lor latifundii, rămân prinși în tradițiile, în mentalitatea și în interesele agrare, proprietarii mici, cu legături agrare mai șubrede, sunt lesne câștigați de spiritul și interesele capitalismului; cei dintâi se fac — chiar și în cadrul noiei economii bănești — apărătorii marelui proprietăți de pământ, și a privilegiilor clasei ce o deține; cei din urmă gravitează spre principiile liberale ieșite din nevoile burgheziei. Pe o îndoită cale adâncește capitalismul prăpastia între aceste două fracțiuni ale vechei clase stăpânitoare. Mai întâi, sub primele sale asalturi, capitalismul ruinează aproape brusc pe marii proprietari, atacând însăș baza existenței lor, marea proprietate, cum vom vedea spre sfârșitul acestui capitol; apoi treptat el întărește pe agrarienii mici, contagiați de spiritul negoțului, plămădind pas cu pas o nouă bază de forță socială: capitalul. Deaceea, pe măsură ce capitalismul lărgeste relațiile de schimb, conflictul între cele două tabere ale vechii nobilimi agrare devine neînălăturat, și după cele zise nu e greu a prezice a cui va fi isbânda.

Această desfacere a nobilimii într'o tabără conservatoare și una liberală e un fenomen general, nu propriu clasei stăpânitoare române. Între forțele revoluționare ale Prusiei în ajunul revoluției

din 1848, Marx enumără și «o parte a nobilimii fonciare, transformată în producătoare de marfă într'un grad destul de înaintat pentru a avea aceleași interese cu burghezia, și a face cauză comună cu dânsa»¹⁾. Iar în altă parte, vorbind de întinderea spiritului revoluționar, el arată că acesta cuprinsese și «pe mulți nobili cari, valorificându-și pământul prin comerț cu grâu, lână, spirtoase și in, aveau nevoie de aceleași garanții (ca și burghezia) împotriva absolutismului, a biurocrației și a restaurării feudale»²⁾.

Acelaș lucru, arată Marx, se petrece și în revoluția burgheză din Austria. Decât, e de însemnat că în țările cu evoluție înceată a burgheziei, unde lupta derăsturnare a vechiului regim e întreprinsă de clasa capitalistă, micul grup al nobililor comercializați alcătuiește o simplă aripă de importanță secundară a armatei revoluționare. La noi însă, unde dezvoltarea burgheziei a luat un tempo de repeziciune unică, această tabără puțin numeroasă de agrarieni pătrunși de spiritul negoțului a alcătuit *singura forță revoluționară*, căreia datorim clădirea edificiului nostru social modern pe ruinele celui vechiu. În decursul erei burgheze române întâlnim această pătură de agrarieni în următoarele ipostaze succesive: în întâia jumătate și pe la mijlocul veacului al XIX, ea apare ca fracțiune politică apărătoare a principiilor liberale revoluționare; în a doua jumătate a acestui veac, ea devine oligarhie politică și apoi bancocrație, deținătoare a marelui finanțe; spre sfârșitul veacului al XIX și începutul celui actual, ea intră în faza din urmă: începe a se lărgi într'o adevărată pătură socială burgheză, financiară și industrială. Astfel clasa burgheză română nu e decât formă ultimă, pe care a luat-o micul grup al boierilor comercializați, în procesul lor de necurmată prefacere dealungul veacului al XIX.

10. Ceeace a contribuit în țările române a da acestui grup de mici agrarieni un rol social atât de strălucit, este — în afară de repeziciunea puțin obișnuită a dezvoltării noastre burgheze — și împrejurarea proprie societății române, că clasa noastră stăpânitoare se despărțise în două tabere cu mult înainte de începutul erei

¹⁾ Révolution et Contre-Révolution en Allemagne, Paris 1900, p. 47.

²⁾ Op. cit., p. 32.

burgheze; revoluția economică a venit apoi să accentueze această sciziune, dându-i tot odată caracterul ei special, sub care apare în perioada revoluționară.

Încă de prin veacul al XVII boierimea română începe a se desface în două fracțiuni¹⁾: una, alcătuită din boierii mari, acapară cu timpul toată puterea politică; cealaltă — boierii mici sau boierănașii — fu înlăturată dela dregătoriile publice. Depărtarea între aceste două tabere boierești crescù mereu, iar după ce pătrunse influența burgheziei străine în economia noastră, ea luă așa proporții, încât cele două fracțiuni se prefăcură în două clase aparte, dușmane de moarte: una conservatoare reacționară, alta liberală revoluționară. Din lupta între aceste două forțe se plămădește vieața socială a României moderne.

E interesant a vedea care e atitudinea acestor două tabere boierești, una față de alta, înainte de începutul erei noastre burgheze. Căci e încă unul din amănuntele proprii ale dezvoltării burgheziei române: ideile liberale ale burgheziei apusene au început să pătrundă la noi încă dela revoluția franceză, deci mai înainte de invazia economică a burgheziei; cu alte cuvinte, *elementele ideologiei burgheze au pătruns în Principatele române înaintea elementelor economiei burgheze*. Ceeace în evoluția istorică e efect — și un efect atât de târziu — la noi s'a ivit înaintea cauzei.

Astfel se face că atâtea spirite eminente au văzut în dezvoltarea burgheziei române un simplu efect al influenței ideilor liberale aduse la noi din Apus, un caz tipic de evoluție anormală, de sus în jos, dela *idee spre acea realitate economică*, care în Apus a dat ființă acestor idei. Și comparația burgheziei române cu aceea din Occident părea de o zdrobitoare putere de convingere. Se știe, în adevăr, că în Apus au trecut veacuri decând nașterea *raporturilor de schimb* a putut da naștere și impune *principiile liberale* corespunzătoare²⁾. La noi însă aceste principii au pătruns

¹⁾ Vezi Radu Rosetti, Pentru ce s'au răsculat țărani, București 1907, p. 42 și urm.

²⁾ Republicile comerciale italiene din sec. al XV, Augsburg din sec. al XVI, Franța și Anglia din sec. al XVII se aflau de mult pe calea capitalismului modern, când nu se știă nimic despre postulatele libertății individuale, și axiomele individualismului economic; trecură veacuri de evo-

în lipsa oricărei urme de economie burgheză. Încheierea părea a se impune dela sine.

Față de aceasta trebuie să punem în lumină faptul istoric, asupra căruia se alunecă prea ușor, că *ideile liberale nu au avut un caracter democratic modern în faza precapitalistă: ele au luat caracterul liberal revoluționar numai după ce influența capitalismului a început a disolva vechea noastră economie agrară*, înlocuind-o cu o economie bănească, adică atunci când li s'a creat condițiunile economice.

Acest fenomen în aparență atât de straniu: pătrunderea principiilor burgheziei apusene de egalitate și libertate în plin Ev Mediu român, când nici nu poate fi vorbă de condițiile sociale ale înfăptuirii lor, se lămurește în realitate prin sciziunea clasei noastre stăpânitoare. Boierii mici, excluși de confrății lor mai mari dela viața politică, au găsit în ideile egalitare ale burgheziei apusene un mijloc de a-și valorifica interesele lor proprii de clasă, și a-și cuceri egalitatea cu boierimea mare. Ei au elaborat chiar, sub influența acestor idei, un memorabil proiect de constituție (1822), de un caracter democratic grotesc, prevăzând reforme «menite a egaliza cel puțin pe toți membrii clasei boierești»¹⁾ și cerând în acest scop ca «dregătoriile să fie încredințate boierilor fără decedire de rang»²⁾.

E deci o eroare a privi pe boierii mici dinainte de era burgheză ca adevărați reprezentanți ai liberalismului. «Dela 1821 boierii noștri făceau liberalism, dar tot între boieri, vorbind de constituție, cerând senate, parlamente, și învinuindu-se de ciocoism și *carbonarism* (carbonarism)»³⁾. În acelaș fel eră concepută și constituția plănuită de ei. «Eră o constituție, fără îndoială egalitară în felul ei, însă egalitatea eră mărginită numai în cercul nobilimii»⁴⁾.

luție modernă, când Grotius, Gassendi, Hobbes, Pufendorf, Locke începură să clădească dreptul natural individual din sfărâăturile filosofiei vechi». W. Sombart, *Der mod. Kapitalismus*, vol. II, p. 5.

¹⁾ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, p. 79.

²⁾ *Op. cit.*, p. 88.

³⁾ N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 309.

⁴⁾ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 89.

Democrația boierimii mici, în vechiul nostru regim, seamănă bine cu aceea a cânelui din fabulă, care visează egalitate numai cu cei mari¹⁾.

E neapărat a pune acest fapt în adevărata sa lumină, spre a limpezi atât pricinile reale ale dezvoltării burghezii române, cât și data când ea începe. *Era burgheză în România nu ia ființă sub influența ideilor liberale aduse din Apus*; pricina ei stă mult mai adânc, în revoluționarea economiei noastre naționale. Până atunci, ideile liberale străine iau în societatea noastră un caracter medieval: ele dau boierimii mici arma de a lupta pentru privilegii, câtă vreme caracteristica unei clase burgheze liberale e năzuința desăvârșit opusă, de a distruge orice privilegiu, și a acorda libertatea și egalitatea tuturor fără nici o deosebire.

11. Acest caracter l-a luat boierimea mică abia după ce influența capitalismului străin a ridicat economia noastră națională la faza producerii pentru schimb. De atunci boierii mici, ademiniți de perspectivele negoțului, au devenit ceea ce devin peste tot micii agrarieni

¹⁾ D. G. Ibrăileanu vede în proiectul dela 1822 o adevărată constituție, iar în autorii săi o clasă democratică revoluționară în înțeles modern. «Dar la dorințele boierilor fugiți în 1821 se opune clasa boierănașilor care, neglijată, departe de putere, devenise o clasă revoluționară. Această clasă, din cauza intereselor sale, ia o atitudine democratică și devine, ca întotdeauna, reprezentanta tuturor claselor desmoștenite». «Așa stau faptele istoricește». (Spiritul critic în cultura română, p. 76, 78). Operile cercetătorilor speciali arată, că faptele *stau alt fel* istoricește. Pe lângă citatele de mai sus, cari limpezesc îndestul caracterul democrației boierilor mici, adăugăm încă unul deopotrivă de categoric. «Tendențele spre egalitate și libertate ale boierilor mici se întrupează apoi în constituția din 1822, care mărginește însă cererile de reformă numai în folosul micii boierimi, lăsând cu totul pe dinafară rămășița poporului». (A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 231). Așa dar nu poate fi vorba de vreun spirit democratic modern, care ar fi determinat pe boierii mici să se facă, încă de pe la 1821, reprezentanții tuturor claselor desmoștenite.

Părerea, cum că constituția moldovenească dela 1822 este expresia unui spirit modern democratic, e împărtășită și de D. V. Barnoschi în lucrarea: *Originile democrației române*, Iași, 1922. Această scriere nu înaintază cu nimic cunoștințele noastre asupra chestiunii, din temeiul simplu, că este cu desăvârșire lipsită de fundamentarea economico-sociologică, pe care o înlocuiește până la abuz cu frazeologie junimistă.

în aceleași împrejurări: o clasă cu interese burgheze, ce simt privilegiile ca o piedică, și din nevoia de a le sfărâma se prefac în grup revoluționar, liberal, democratic în înțelesul modern. Abia atunci ideile liberale, care în vechiul regim suferiseră o interpretare atât de ciudată, capătă înțelesul lor real.

În această fază ne apare boierimea mică în mișcarea dela 1848. Clasa noastră burgheză revoluționară de atunci se înfățișează ca un grup de agrarieni comercializați, cari în preocupările lor sunt cu totul dominați de interesele negoțului. Chiar între primele paragrafe ale proclamației revoluționarilor munteni cetim: «Poporul român cheamă toate stările la fericire, recunoaște facerile de bine ale comerțului, știe că sufletul lui este creditul, care niciodată n'a vrut să-l înlesnească sistema trecută. Decretă dar o bancă națională, dar cu fonduri naționale»¹⁾. Iar între cererile boierilor moldoveni, formulate în adunarea dela Hotel Petersburg, găsim nu mai puțin de șase articole cu caracter comercial, cerând desființarea taxei de export, îmbunătățirea portului Galați, legiferarea relațiilor comerciale, înființarea unui tribunal de comerț, a unei bănci de scont și a unei bănci naționale²⁾. Chiar și în proiectul anonim de constituție, înmănat domnitorului în București, se află dezideratul unei bănci naționale³⁾. Pilda tipică a acestui spirit comercial, care stăpâniă pe boierii noștri revoluționari, o dă însă sufletul însuș al mișcării revoluționare: I. C. Brătianu. Scrierile sale răsufală peste tot interesul său covârșitor pentru mijloacele de înlesnire a comerțului, anume căi de comunicație și institute de credit. El înalță negoțului un ditiramb, de o vigoare rară și o extraordinară putere de intuiție a realității, încheind cu vorbele elocvente: «Dar ce zic, omul civilizată este un rezultat al schimbului, al comerțului; el (schimbul) însfârșit transformă pământul într'un paradis și pe om în înger»⁴⁾.

¹⁾ Anul 1848 în Pincipatele Române. Acte și Documente, I, p. 492.

²⁾ Vezi articolele 13, 14, 16, 17, 18, 24 din cererile boierilor și notabililor din Moldova. Op. cit., I, 178, 471.

³⁾ Op. cit., I, 378.

⁴⁾ Din scrierile și cuvântările lui I. C. Brătianu, București 1903, vol. I p. 149.

Se vede bine că agrarienii noștri revoluționari învăluiau măsurile lor economice în aceeași atmosferă de idealism și umanitarism, în care ei învăluiau pe cele politice.

Din cele zise reiese că A. D. Xenopol are deplină dreptate, când arată că originile mișcării noastre burgheze liberale trebuie căutate «tot în sânul boierimii, și s'a alcătuit din acei boieri, cari aveau alte idei și *alte interese* decât partidul boierilor conservatori»¹⁾.

Aceste interese deosebite de clasă ale boierilor revoluționari sunt acelea, ce s'au născut în legătură cu relațiile internaționale de schimb, provocate de influența capitalismului apusan asupra producției noastre naționale dela tratatul din Adrianopol înainte. Ceeace nu putuseră face mai înainte ideile liberale, a făcut noua economie bănească: ea a prefăcut boierimea mică în forță burgheză revoluționară. Mai înainte boierănașii făceau o simplă *opozitie politică*, cerând să se împărtășească și ei din privilegiile celor mari. Cu începerea erei burgheze a economiei noastre, *spiritul lor de opoziție* se preface în *spirit revoluționar*; boierimea mică nu mai aspiră la privilegii, ci vrea să distrugă orice privilegiu, și odată cu acestea întreaga clasă, cu care altădată vroia să se înfrățească.

12. Am arătat că economia noastră națională în era burgheză se alcătuește — ca pretutindeni în aceeași fază — din două elemente contradictorii: ea prezintă un proces de circulație modernă a mărfurilor, așezat pe o producție agrară primitivă. Acum se vede că această contradicție economică se resfrânge și în sfera social-politică. Pe ea se înalță două clase dușmane, cu interese opuse: clasa conservatoare reacționară e altoită pe producția veche agrară; pătura liberală revoluționară se altoește pe procesul de circulație burgheză; cea dintâi apără raporturile de subordonare, ce domnesc în producția agrară; cea din urmă vrea să consfințească și pe cale de drept raporturile libere, pe care le creează din ce în ce mai larg procesul de circulație.

În acest stadiu economico-social ajunseseră Principatele române în anul 1848, când grandioasa mișcare de emancipare a burgheziei

¹⁾ A. D. Xenopol, op. cit., p. 101.

europene aprinse scânteia revoluției și în grupul agrarienilor noștri comercializați, al micii boierimi ajunsă de astădată democratică liberală în înțelesul modern. Eră însă un gest prematur, osândit mai dinainte a da greș.

Nu-i vorbă, entuziasmul nu a lipsit nici la noi. Intreg repertoriul liberal, umanitarist și generos, pe care l-a creat burghezia apusană în faza de trecere dela vechiul spre noul regim, a fost întrebuintat și de agrarienii noștri revoluționari. La noi, ca pretutindeni, libertatea și egalitatea nu mai apăreau ca prozaice cerințe ale schimbului, ca mijloace de a desființa piedicile ce i se ridicau în cale, sub forma vechilor privilegii; ele se transformau în mințile aprinse ale revoluționarilor în mijloace de a desființa clasele în genere, și de a întemeia frăția tuturor ¹⁾. De aici entuziasm, lacrimi de duioșie, delir și declamație umanitaristă. Dar acel spornic ferment, sângele vărsat în lupta corp la corp a claselor sociale, din care s'a plămădit în alte părți burghezia modernă, la noi a lipsit. Pregătirile tainice pentru revoluție armată, strângerea de arme cu planuri sângeroase, au rămas fără urmare, iar comanda sonoră: «La arme, la armele mântuirii!» care încheie proclamația munteană, nu a găsit răsunet. Revoluționarii au fost înprăstiați fără greutate, iar comunicatul din Moldova, asupra înăbușirii mișcării revoluționare, crede că-i poate califica de «netrebnici cu cugetări turburate», cari abuzând de blândețea autorităților «s'au obrăznicit din ce în ce mai mult» ²⁾. Ei s'au răspândit apoi în Europa, implorând ajutorul burgheziei apusene pentru planurile lor revoluționare. Acest ajutor li s'a acordat, și pricina se va vedea în curând.

Am zis că mișcarea dela 1848 în România eră un gest prematur. În adevăr, o revoluție burgheză nu e cu putință decât atunci, când procesul de circulație capitalistă ajunge în ultima fază: dizolvă vechea producție spre a face să răsară pe ruinele ei producția

¹⁾ «Astăzi fu ziua, în care toate clasele societății se înfrățiră. De astăzi țara nu mai este împărțită în clase vrășmașe și cu interese împotrivate. Astăzi toți locuitorii țării sunt români, sunt deopotrivă, sunt frați». Anul 1848. Acte, I, 616.

²⁾ Op. cit., p. 180.

capitalistă. Abia atunci apare armata revoluționară, care plămădește războaiele civile moderne: proletariatul orășenesc, minunat organizat și disciplinat prin înseși condițiile muncii în fabrică. Pe continent, țara care a realizat mai întâi aceste condiții ale revoluției moderne, e Franța. Și deaceea în tot decursul epocii revoluționare burghezia franceză a alcătuit avangarda burgheziei europene¹⁾. Parisul e întâiul oraș european, care a ajuns să centralizeze o mare masă de muncitori proletari, ceea ce și lămurește că aici a izbucnit întâia mare revoluție burgheză (1789), modelul oricărei revoluții, înrăurind chiar și burghezia engleză mai înaintată. Dela 1789 și până la 1848, muncitorimea din Paris a luptat în toate revoluțiile atât de neastâmpăratei burghezii franceze²⁾, până ce în Iunie 1848 i-a venit în minte, că ar putea lupta și pentru propriile sale țeluri revoluționare. Și de atunci s'a încheiat cariera revoluționară a burgheziei franceze.

Dar în Principatele române nu există la 1848 o producție capitalistă, deci nici o armată proletară revoluționară; deaceea comanda «la arme!» a revoluționarilor români s'a înprăștiat fără ecou. În lipsa unei asemenea armate, grupul revoluționarilor români s'a adresat țărănimii. Apostolii ideilor revoluționare porniră la sate, dându-și silința să lămurească țăranilor acea evanghelie a oricărei clase sociale obijduite: dreptul natural al omului, de a fi egal cu orice exemplar al speciei sale — și a-i atâța prin aceasta la lupta împotriva clasei boierești privilegiate.

Eră un demers înțelept și firesc. Epșeriența arată, că nici o revoluție nu e încununată până la sfârșit de succes, dacă nu se bucură de sprijinul țărănimii. Aceasta o învederează, ca un fapt de deosebită însemnătate, și oamenii cei mai bogați astăzi în experiențe revoluționare: comuniștii ruși³⁾. Decât, țăranii sunt

¹⁾ K. Marx, Révolution et Contre-Révolution en Allemagne, p. 107.

²⁾ K. Marx, La Commune de Paris, 1901, p. XXXII (Introducerea de Fr. Engels).— În altă parte Marx observă: «Burghezia nu îngăduie proletariatului decât o *singură* uzurpare: ea-i îngăduie să-i uzurpe locul în luptă. La lutte des classes en France, Paris 1900, p. 11. Asupra rolului revoluționar al Parisului, vezi K. Kautsky, Terrorismus und Kommunismus.

³⁾ «Niciodată acest asalt (revoluția proletară) nu va isbuti, dacă satele nu iau parte la lupta de clasă, dacă masa țărănimii muncitoare nu se unește

o masă haotică, și au nevoie în mișcarea lor revoluționară de o forță centrală, care să-i conducă, și să le slujească de avangardă în tot decursul luptei. Această avangardă a țărânimii revoluționare o alcătuiește tocmai masa muncitorilor orășeni, care centralizează, coordonează și diriguește mișcările rășboinice ale țărânimii. Lipsa acestei forțe orășenești centrale lămurește îndestul, de ce ajutorul țărânimii, care eră gata să sprijine la 1848 mișcarea revoluționarilor noștri, a rămas fără efect.

13. Astfel s'a făcut că revoluționarii români, văzându-se fără o oștire care să-și verse sângele pentru interesele lor, au fost nevoiți să se adreseze burgheziei apusene, cercând a realiza pe calea politicii externe acea operă, pe care n'o putuseră îndeplini cu propriile lor forțe. Dar înainte de a-i urmări în acest nou stadiu al năzuințelor lor revoluționare, trebuie să scoatem la lumină amănuntul interesant, că toți acești oameni au conștiința de a fi un fel de post înaintat al burgheziei franceze în România, și-și lămuresc mișcarea lor revoluționară ca un simplu act de imitare a societății franceze. În scrierile lor se găsesc expresiuni caracteristice ale acestei stări sufletești. Iată, de pildă, un pasagiu din scrisoarea lui I. C. Brătianu și C. A. Rosetti către Edgar Quinet:

«Orice român are două patrii: mai întâi pământul în care s'a născut, și apoi Franța.

Franța ne-a crescut, ne-a învățat carte. Scânteia, care încălzește patria noastră, am luat-o dela căminul Franței.

Mai amintește-i încă Franței că suntem fiii ei, că ne-am luptat pentru dânsa pe baricade. Adugă că cecece am făcut, după pilda ei am făcut» ¹⁾.

Despre revoluția, care s'a produs în economia noastră națională prin influența capitalismului apusan, revoluționarii români au o conștiință surprinzător de limpede, după cum reiese atât

cu partidul comunist proletar dela orașe, și dacă, în fine, acesta nu o instruește». Thèses, conditions et statuts de l'Internationale communiste, în Le Phare, II-ème Année, No. 15, p. 196.

¹⁾ Din scrierile și cuvântările lui I. C. Brătianu, I, p. 13. Pasagii similare în Memoriul asupra românilor dat împăratului Napoleon III, op. cit., p. 39.

din scrierile, cât și din programele lor de activitate. Dar ei n'au izbutit încă să întrevadă legătura între acțiunea lor revoluționară politică, și revoluția economică. În loc de a deduce nevoia unei revoluții politice din revoluția înfăptuită în economia noastră, ei o deduc din nevoia ideală de a imita Franța, și a transplantă în societatea noastră binefacerile civilizației apusene. Cu un cuvânt: ei sunt covârșiți numai de influența superficială a principiilor liberale burgheze, nu însă și de legătura acestora cu influența adâncă a capitalismului apusan, singura care eră menită să facă cu puțință asimilarea ideilor liberale corespunzătoare. Istoriografia română a luat ca un adevăr dela sine înțeles această conștiință a revoluționarilor români despre pricinile acțiunii lor politice, și s'a stabilit astfel modul tradițional de a trată dezvoltarea burgheziei în România, ca un rezultat al influenței ideilor liberale din Apus. Acestui punct de vedere datorim convingerea azi înrădăcinată și obștească, că dezvoltarea burgheziei române e o anomalie, o imitare de forme străine, al căror cuprins lipsiă în structura societății române de atunci.

Față de aceasta trebuie să relevăm faptul, că în cursul evoluției istorice oamenii nu pot avea conștiința limpede a resorturilor adânci, care-i pun în mișcare: n'au avut-o nici revoluționarii apuseni, și nu puteau s'o aibă nici ai noștri. Marx arată, în celebra prefață a operei sale: *Zur Kritik der politischen Oekonomie*, că o perioadă revoluționară se poate judecă tot atât de puțin după propria ei conștiință, pe cât se poate judecă un individ după conștiința ce are despre el însuș. A. D. Xencpol exprimă acelaș adevăr într'o formă deosebită: «În toate aceste curente, mersul este neconștiut. Deodată lumea se deșteaptă în altă regiune a cugetării sau a faptelor aievea, fără ca să-și poată da seamă cum a ajuns în ea, și trebuie ca cercetarea, adică conștiința posterică să și le însușească, pentru a pricepe prefacerea îndeplinită. Ceeace caracterizează însă aceste curente, este că mersul este neoprit și că, chiar dacă conștiința, deșteptându-se mai de timpuriu, ar vroi să le stăpânească, lucrul se arată că este peste puțință, și orice lucrare îndreptată împotriva lor se întoarce spre ele»¹⁾.

¹⁾ Neconștiutul în istorie, Analele Academiei Române, Seria II, Tom.

Inregistrăm deci conștiința revoluționarilor români despre opera lor politică ca simplu fapt, fără a ne țineă îndatorii să lămurim revoluția noastră burgheză în acelaș chip, în care și-o lămureau revoluționarii înșiși.

14. După mișcarea dela 1848 soarta luptelor noastre de clasă atârnă mai mult de evenimentele externe, decât de prefaceri interne. Privită în cadrul economiei mondiale, dezvoltarea burgheziei române alcătuește un modest episod în expansiunea burgheziei engleze: capitalismul român s'a născut, și în cele din urmă și-a întărit situația, sub influența conflictelor capitalismului britanic pe continentul european.

Dela revoluția burgheziei engleze (1688) până în prezent, mersul economiei mondiale este predominant în mod hotărât de expansiunea capitalismului britanic: e o luptă seculară pentru piețe externe, și cel mai groasnic episod s'a încheiat tocmai sub ochii noștri¹⁾.

Această luptă, ale cărei origini se coboară până în sec. XVI, se desface în două mari perioade, după direcția comerțului lumii: întâia perioadă merge până la 1814; în tot acest timp țelul expansiunii engleze e acapararea piețelor lumii noi, din care trebuie să înlătore prin sângeroase conflicte pe toți concurenții mai vechi: Spania, Portugalia, Olanda și mai ales Franța. Duelul secular între burghezia franceză și cea engleză s'a încheiat la 1814 în favoarea acesteia din urmă. Deatunci capitalismul francez

XXIX, București 1907, p. 19/551. Xenopol relevă în autobiografia sa, ca un merit deosebit, faptul că el a recunoscut importanța fenomenelor economice pentru cercetarea istorică. (Vezi fragmentul din «Istoria ideilor mele», publicat în Arhiva pentru știință și reformă socială, Anul III, No. 1). Dar nici interesul său pentru evoluția economică, nici vederea sa atât de justă asupra inconștientului în istorie, nu l-au împiedecat de a trată dezvoltarea liberalismului român în felul cum îl infățișează reprezentanții săi: ca o mișcare «altruistă» și «generoasă», născută sub influența ideilor liberale din Apus.

¹⁾ Asupra expansiunii engleze: Sir I. R. Seely, The expansion of England, Tauchnitz edition. Extrase și comentarii asupra acestei celebre opere dă Ferdinand Tönnies, Englische Weltpolitik in englischer Beleuchtung, Berlin 1915.

apare neconținut în remorca celui englez, și în marile conflicte europene el luptă pentru interese engleze.

Cu anul 1814 începe o perioadă de preponderență mondială nediscuțată a burgheziei engleze¹⁾. De astădată se schimbă și direcția expansiunii ei economice. «Terenul și ținta ei nu mai stă, înainte de toate, în lumea nouă, ci în cea veche: nu în America, ci în Asia, spre care Africa alcătuește puntea de trecere. Aceasta este direcția, care fu luată din a doua jumătate a veacului XVIII»²⁾.

În adevăr, începând de pe la 1760 și până la 1830, capitalismul englez îndeplinește acea prefăcere istorică, pe care economiștii o numesc «revoluția industrială»³⁾. El introduce treptat, dar mai ales în cele din urmă decenii ale acestei perioade, producerea cu mașini. Rezultatul eră firesc: acesta fu o uriașă supraproducție. Deaceia capitalismul britanic, flămând de piețe noi, fu silit să se îndrepte spre alte colțuri ale lumii, spre a găsi locuri de desfacere a mărfurilor sale. Această nouă perioadă de expansiune se întinde dela 1814 până în prezent. În decursul ei burghezia engleză susține în chip victorios două mari conflicte: întâiul cu Rusia (1854), al doilea cu Germania (1914). Dacă conflictele din prima perioadă s'au petrecut pe un teatru atât de îndepărtat de țările române, cele din a doua perioadă s'au deslănțuit chiar peste capetele noastre, iar sângele vărsat în ele e aluatul, din care s'a plămădit burghezia română, și prin ea țara noastră ca stat modern, unitar și național, în marginile sale firești.

Cel întâi mai mare rival, pe care l-a întâlnit Anglia în noua ei tendință, e colosul dela nord: Rusia amenință coloniile engleze din Asia, și prin tendința ei de expansiune spre Constantinopol, închideă Marea Neagră ca și Gurile Dunării comerțului englez. Expansiunea acestei națiuni trebuia deci oprită, se înțelege în

¹⁾ Eduard Meyer, *England, seine staatliche und politische Entwicklung und der Krieg gegen Deutschland*, Stuttgart und Berlin 1915, p. 100.

²⁾ Ferdinand Tönnies, op. cit., p. 40.

³⁾ Expresia e întrebuințată întâi de Toynbee (*Lectures on the Industrial Revolution*). Vezi H. D. Meredith, *Outlines of the economic history of England*, London, p. 230.

folosul expansiunii capitalismului britanic. Din această necesitate a isvorit războiul Crimeei ¹⁾.

Cu o îndemânare diplomatică încă fără pildă, burghezia engleză a știut și atunci, ca întotdeauna, să prefacă conflictul ei național într'un conflict general, alăturându-și statele cele mai puternice. Astfel lângă Anglia găsim pe Franța și Sardinia, așa că lupta între Anglia și Rusia ia aparența unui duel între Apus și Nord. La mijloc stau Principatele române, menite a cădea pradă învingătorului.

Se înțelege că și clasele noastre sociale trebuiau să ia o atitudine în acest conflict. Clasa revoluționară se adresează în chip firesc burgheziei apusene; ea-i cerea ajutorul, făgăduind în schimb ai deschide un minunat debușeu la Gurile Dunării ²⁾. La rândul ei clasa boierilor reacționari se sprijiniă pe Rusia, din pricina identității ei de interese cu reacțiunea dela nord ³⁾. S'a întâmplat deci atunci ca și acum, în conflictul abia încheiat între capitalismul englez și cel german: burghezia română s'a asociat cu democrația apusană, iar boierimea conservatoare a trecut de partea reacțiunii. Atunci, ca și acum, victoria burgheziei apusene trebuia să însemne și o victorie internă a clasei noastre burgheze asupra celei reacționare.

Spre a putea aprecia în toată însemnătatea sa acest mare eveniment istoric, trebuie să limpezim urmările multiple ale expansiunii capitalismului apusean în Principatele române.

¹⁾ Vezi Justin Mc Carthy, A history of our own times, Tauchnitz edition, vol. II, pg. 173—174.

²⁾ Din Memoriul asupra românilor dat împăratului Napoleon III: «Constituirea acestui stat român ar fi cea mai frumoasă cucerire, ce Franța a făcut-o vreodată afară din teritoriul său. Armata statului român ar fi armata Franței în Orient, porturile sale dela Marea Neagră și de pe Dunăre ar fi antrepozitele comerțului francez, și din cauza abundenței lemnului noastre de construcție, aceste porturi ar fi totodată șantierele marinei franceze; produsele brute ale acestor avute țări ar alimenta cu avantați fabricile Franței, care ar găsi în schimb un mare debit în aceleași țări. În fine, Franța va avea toate avantajile unei colonii, fără a avea cheltuelile ce aceasta ocazionaază». Din scrierile lui I. C. Brătianu, I, 39.

³⁾ A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 297.

15. Statele moderne, naționale și unitare, sunt un rezultat al dezvoltării capitalismului, care naște, oriunde străbate, un proces de uniformizare și unificare a grupelor sociale. În acest chip dispăre particularismul provincial, pe ale cărui ruine se înalță statul modern, această «imensă abstracție»¹⁾. Acelaș proces de uniformizare, și năzuință spre unitate, a produs capitalismul și în Principatele române.

S'a arătat că desmembrarea românilor în două state aparte, se datorește vechii ramificări în două căi principale a comerțului internațional între Orient și Europa centrală. În era burgheză, când capitalismul inundă Principatele cu produsele sale, unificarea procesului de circulație a mărfurilor a dat naștere în mod firesc unei tendințe de unitate națională. Cel întâi pas pe această cale s'a făcut tot pe teren economic, sub forma convenției vamale între Muntenia și Moldova din 20 Iulie 1835, care la 30 Ianuarie 1847 dădù loc unei complete uniuni vamale a celor două Principate. S'a întâmplat la noi ca și în alte părți: înlăturarea barierelor lăuntrice, cari stânjenesc comerțul, prin convenții vamale, a pregătit terenul pentru crearea unității noastre naționale. E deajuns a aminti aici rolul celebrei «uniuni vamale» (Zollverein) a statelor germane în pregătirea unității imperiului german.

Paralel cu această tendință de unitate națională se naște, sub aceeaș influență a capitalismului străin, și o tendință de neatâr-nare politică. În adevăr, spre a-și asigura piețele române, burghezia anglo-franceză trebuia să înlătore din Principate «protectoratul» acelor state, cari amenințau existența noastră națională, în deosebi a Rusiei. Mai mult, burghezia apusană avea nevoie de un Stat român puternic, care să-i ofere siguranță pe piețele sale, și la nevoie să-i fie de ajutor în conflictele ei cu reacțiunea rusă. Sprijinul, pe care statele burgheze apusene l-au acordat românilor în năzuința lor spre unitate și independență, a isvorit în deosebi din conștiința acestei nevoi, datorită conflictului între Apusul democratic și Nordul reacționar, de a crea o puternică barieră în calea expansiunii ruse²⁾.

¹⁾ Edouard Berth, *Les méfaits des intellectuels*, Paris 1914, p. 140.

²⁾ «Regularea situației Principatelor dunărene cerù deasemenea (în Congresul din Paris) multă luare aminte și discuție, și o soluție foarte ingenioasă

Ambele năzuințe paralele, aceea de unitate și de independență, se contopesc în spiritul luptătorilor români, și dau naștere idealului agrarienilor revoluționari, al unui stat român unitar și neatârnat, pe care le-a fost dat să-l realizeze. Din cele zise reiese limpede: *că procesul de naștere a burgheziei române se confundă cu procesul de regenerare națională, de alcătuire a statului român modern unitar și neatârnat; că acest îndoit proces se datorește în întregime expansiunii capitalismului anglo-francez, mai ales a celui englez, în Principatele române.*

Se înțelege deci că rezultatul primului mare conflict al capitalismului englez, în expansiunea sa spre Orient, a fost hotărâtor atât pentru soarta burgheziei române, cât și a statului român în genere. Victoria capitalismului apusan alcătuește temelia, pe care s'a consolidat atât clasa revoluționară română, cât și existența noastră națională. Abia acum se vede toată însemnătatea istorică a legăturilor noastre comerciale cu Apusul, despre care — spre cinstea revoluționarilor noștri — putem spune că ei aveau deplină conștiință ¹⁾).

Dar capitalismul nu are numai această influență națională în evoluția Principatelor române, ci și una socială. Preocuparea burgheziei, din moment ce ținuturile dunărene intraseră în «sfera ei de interese», eră ca să facă aici bune afaceri. Dar, cum arată cu bun temei un scriitor cu așa pronunțat simț pentru interesele comerțului, ca Neigebaur, în această privință capitalismul străin nu se putea aștepta la mare lucru în țările române. Țărâtimea noastră deatunci, redusă la ultima treaptă a mizeriei, nici nu există ca consumatoare. «Marii boieri cumpără *solitaires* pentru 600 ducați, și dau 100 ducați pe o brațaleță, care după câteva luni

fu născocită în scopul, de a opri acele provincii dela o unire desăvârșită, așa ca ele să fie destul de coerente spre a servi ca o întăritură împotriva Rusiei, nu însă atât de coerente, ca să pricinuească Austriei vreo îngrijorare pentru propria ei constituție politică intrucâtva desmembrată, spre a nu zice sfâșiată». Justin Mc Carthy, op. cit., p. 263.

¹⁾ Cu un uimitor simț al realității I. C. Brătianu, stăruind asupra nevoii de a intensifica legăturile noastre comerciale cu străinătatea, arată că aceste legături ar «crea» drepturile noastre la viață națională, «chiar dacă nu le-am avea!» Din scrierile, etc., I, 153.

iese din modă, și a cărei valoare reală face abia un sfert al acestei sume; dar miile de brațe, cari muncesc pentru ea, nu cumpără împreună într'un an întreg nici a zecea parte a valorii unui asemenea nimic, cumpărat de 20 până la 30 mari boieri»¹⁾.

De sigur că statele burgheze apusene înțeleseseră deopotrivă de bine, că atâta vreme cât nu se sfarmă vechiul regim român, și nu se ridică starea materială a țăranilor, puterea acestora de cumpărare și consumare va rămâne nulă, și comerțul apusan în Principate va prezintă puțină importanță. Deaceia vedem că după războiul Crimei guvernele acestor state, nerăbdătoare de a lăsa ca fermentul aruncat în economia noastră să dea singur roadele sale politice, intervin de drept în afacerile lăuntrice ale Principatelor, pe cari le iau sub tutelă ca pe orice colonie agricolă a capitalismului, și prin convenția dela Paris (1858) ele impun desființarea privilegiilor de clasă, și cer reforme grabnice pentru «îmbunătățirea soartei țăranilor». Acesta fu primul pas spre revoluția politică — deatunci aceasta continuă într'un tempo vertiginos: la 1859 are loc unirea Principatelor, la 1864 vechiul regim primește lovitura hotărâtoare prin împroprietărirea țăranilor, iar cu Constituția dela 1866 seria prefacerilor politice ajunge la o încheiere provizorie. Vechea clasă reacționară cade învinsă, victoria politică a grupului revoluționar e deplină.

c) Ruina vechei boierimi și nașterea oligarhiei

16. Căderea atât de repede și de jalnică a vechei noastre clase boierești nu poate fi însă lămurită numai prin presiunea din afară. Aceasta ar fi putut să o slăbească pe teren politic, nu însă să o desființeze ca forță economică, și să o șteargă din cartea vieții. Trebuie să ne îndreptăm privirea în altă parte, spre a căpăta lămuriri asupra dispariției marilor boieri și a consecințelor politice, pe cari le aduce cu sine această mare spărtură în vechea orânduire socială.

Cauza reală a decăderii vechii clase stăpânitoare trebuie căutată în influența directă a capitalismului. Schimbarea producției

¹⁾ Beschreibung der Moldau und Walachei, p. 244.

noastre în economie bănească alcătui terenul firesc, pe care trebuiau să se desvolte formele primitive ale capitalismului, și acestea sunt: capitalul de camătă și capitalul comercial¹⁾. Oriunde apare schimbul, cu agentul său, negustorul, începe a se simți nevoia de bani, iar din aceasta își ia ființă cămătarul. «Timpurile de cămătărie în formă acută sunt de obicei acelea, când o economie organizată până atunci pentru trebuințele proprii, este silită prin motive externe să se prefacă în economie bănească»²⁾.

Astfel s'a întâmplat în Europa în veacul al XII—XIII, în timpul de înflorire a comerțului cu Orientul. Biserica deschise atunci o aprigă luptă împotriva cametei, pe care juriștii sub influența dreptului roman o încuviințau. «Dar biserica își îndoi energia: Conciliul din 1179 refuză înmormântarea creștină cămătarilor, ce nu se pocăiau; acel din 1240 anulă testamentele lor; acel din 1311 îi dădă pe seama inchiziției. În veacul al XIV-lea înșiși romaniștii suferiră această influență, și a doua școală din Bologna recunoscă că împrumutul eră oprit de legile bisericesti. Nu mai puteau deci să fie împrumutători decât necredincioșii, adică evreii»³⁾.

De aici se lămurește ura feroce împotriva acestei națiuni, pe care îndeletnicirea ei cămătărească o făcea odioasă atât din motive economice, cât și religioase. Dar tot de aici se lămurește și uriașul rol, pe care l-au jucat evreii, ca mănuiitori ai formelor primitive și revoluționare ale capitalului, în distrugerea vechiului regim și plămădirea capitalismului modern. Sombart crede chiar, în scrierea citată, că poate trata capitalismul ca o operă evreească.

La noi nu s'a întâmplat altfel. Cât timp producția noastră purtă caracterul de economie naturală, făcându-se pentru trebuințele proprii, se înțelege că nu eră loc pentru schimb și cămătărie, deci nici pentru agenții specializați pe cale ereditară în această meserie: pentru evrei. Dar de când influența capitalismului străin sili țara noastră să producă pentru schimb, situația

¹⁾ K. Marx, *Le Capital*, III, part. II, p. 182.

²⁾ W. Sombart, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, p. 375.

³⁾ A. Giry et A. Réville, *Le commerce et l'industrie au moyen âge*, in *Histoire Générale* par E. Lavisse et A. Rambaud, Tome II, p. 494.

luă altă înfățișare: deatunci evreul mănuior de bani se găsi la noi în apele sale, și deaceea dela 1830 înainte, paralel cu invazia capitalismului, avem de înregistrat și o invazie a evreilor ¹⁾. Caracterul lor cosmopolit, întinsele lor legături internaționale de națiune veșnic nomadă, le dădea o superioritate zdrobitoare în noua fază internațională a schimbului român, și astfel dela începutul erei burgheze comerțul nostru căzù cu desăvârșire în mânilor lor. Și la umbra comerțului se dezvoltă și înfloriă îndeletnicirea lor tradițională: camăta. La noi, ca peste tot, Evreii fură stăpânii formelor primitive și revoluționare ale capitalismului; la noi, ca și în alte părți, evreii sunt cioclii, ce au înmormântat vechiul nostru regim agrar, și au devenit pionierii erei burgheze ²⁾.

Capitalismul de camătă joacă în societățile agrare primitive un rol per excellentiam distructiv. «Cămătarul nu se mulțumește a luă tot supraprodusul victimelor sale, ci face tot ce-i stă în putință, spre a le expropria încetul cu încetul de pe pământul lor, din casa lor, etc.» ³⁾.

Astfel camăta ruinează pe orice proprietar — pe boier sau țăran — despărțindu-l de pământul său, și prin aceasta ea devine factorul disolvant al oricărei societăți agrare, în care pătrunde schimbul. Pentru proprietatea fonciară capitalul de camătă reprezintă o primejdie de moarte. Despre Anglia din ultima treime a veacului al XVII-lea se spune:

«Nici a zecea parte din banii împrumutați cu dobândă în țara noastră nu sunt dați oamenilor de afaceri, pentru a-și exploata întreprinderile; banii se împrumută înainte de toate pentru cumpărături de lux și risipa unor oameni cari, deși sunt mari proprietari, cheltuesc mai mult decât le produc moșiile, și preferă să și le ipotecheze, decât să le vândă» ⁴⁾.

¹⁾ «Proporția evreilor cari, în 1831, alcătuiau 43 la sută a negoțului și industriei din Iași, în 1839 ajunsese la 70 la sută, în 1846 la 73 la sută, iar în 1860 la 78 la sută». «În anul 1895 acapararea economică a Moldovei poate fi considerată ca completă». Verax, *La Roumanie et les juifs*, Bucarest 1903 p. 107, 110.

²⁾ Rolul revoluționar democratic al evreilor e relevat și de A. C. Cuza, *Meseriașul român*, p. XXVIII—XXX.

³⁾ K. Marx, *op. cit.*, p. 166.

⁴⁾ *Op. cit.*, p. 186.

Iar Marx observă că «uzura făcuse nobilimii engleze și proprietarilor mai multe daune, decât le-ar fi putut cauza invazia unei armate franceze»¹⁾.

E firesc că boierimea română nu se putea sustrage soartei obștești, pe care o împărtășește în genere aristocrația agrară în perioada de trecere a economiei naturale către economia bănească. Din momentul ce capitalismul apusan, revărsându-și la noi articolele sale de lux, născu înclinarea spre risipă în sânul boierimii române, aceasta deveni prada legitimă a cămătarilor evrei. Și aceștia își îndeplinesc funcția lor socială cu așa rară vrednicie, că numai în câteva decenii din vechea noastră aristocrație agrară nu mai rămăsese decât o jalnică ruină.

17. Capitalismul nostru de camătă a avut soarta stranie, de a se naște, a înflori, a-și îndeplini rolul în chip conștiincios, și a-și da apoi obștescul sfârșit, fără ca economiștii noștri să bage de seamă că el a existat. Lipsește asupra acestei forme inițiale a capitalismului român orice urmă de studiu economic, și cu aceasta originile capitalismului nostru dispar în negura misterului. Nu e deci de mirare că chiar economiștii «marxiști» își închipuie, că desvoltarea capitalismului român începe abia cu capitalul industrial, și e rezultatul unei politici economice — deci tot o evoluție dela formă spre fond. Despre necesitatea istorică, din care și-a luat ființă capitalismul român; despre fazele succesive, prin care el a trecut spre a ajunge la forma sa ultimă de capital industrial — despre toate acestea nu se pomenește încă în cercetările noastre economice. Și astfel ceea ce în evoluția de fapt e forma ultimă a capitalismului nostru, în cercetările economice apare drept forma sa primă.

În lipsă de studii, suntem reduși la mărturisirile, verbale sau scrise, ale rămășițelor vechii noastre clase stăpânitoare. Deslășirile pe cari ele ni le dau sunt destul de vorbitoare, și ajung a stabili desăvârșita analogie între începuturile capitalismului nostru, și acelea ale capitalismului modern în genere. Înainte de toate,

¹⁾ Op. cit., p. 174, nota 1.

forma de obârșie a capitalului român, camăta, avea ca pretutindeni un caracter curat evreu.

«În Moldova, Banca este în întregime în mâinile evreilor: aici nu se află bancheri creștini. Ar fi însă o mare greșală dacă s'ar lua cuvântul bancher, în Moldova, în acelaș înțeles ca în Apus. Speculatorii ce-și dau această însușire sunt, cu puține abateri, oameni cari fac o mulțime de afaceri mai mult sau mai puțin curate, a căror temelie și esență e camăta...»¹⁾.

Acești cămătari sunt de proveniență poloneză²⁾, și e îngăduit aici să exprimăm părerea, că ei nu aveau capitalurile lor proprii, ci-și procurau bani prin legăturile lor de credit internațional, după cum știm că făceau și în Polonia³⁾. Această lămurește, de ce repede distrugere a vechii noastre proprietăți fonciare nu a dat naștere unei atât de însemnate «acumulări primitive» de capitaluri, pe cât eră de așteptat.

În ceea ce privește relațiile cămătarilor cu boierimea română, se pare că ei elaboraseră un adevărat plan de luptă, care i-a dus la rezultate strălucite.

«Evreii se pricepură să exploateze în chip minunat viciile și slăbiciunile lor (ale boierilor). Pe lângă fiecare boier de oarecare vază se alipă un evreu, uneori doi sau trei, cari sub cuvânt de a fi oamenii săi, gata să-l slujească la fiecă prilej cu mijloacele priceperii și ale experienței sale, urmăria viciile, poftele, trebuințele sale, pe cari se pricepeau să le provoace când eră nevoie.

Ei făceau cu îndemănare ca tovarășul lor secret, cămătarul, să se arate tocmai în clipa, când trebuința eră mai apăsătoare, când dorința eră mai vie. Boierul eră pe încetul incurcat în mecanismul datoriiilor, cu tot felul de măsuri prevăzătoare, pe un drum presărat cu roze: numai când el apucase deabinelea pe această cale, condițiile deveniau mai aspre, și vorba evreilor mai puțin dulce.

Boierimea se arată aproape nedestoinică de luptă, în treizeci de ani ruina eră sfârșită; nu mai rămâneau, în 1866, decât fărâme

¹⁾ Verax, op. cit., p. 266.

²⁾ Id., ibidem.

³⁾ K. Marx, op. cit., p. 187.

din puterea ei, care în urmă au dispărut deasemenea cu desăvârșire»¹).

Astfel a făcut capitalismul, sub forma sa inițială de camătă, cea dintâi mare spărtură în vechiul nostru organism social. După aceasta vechiul regim trebuia să se surpe în întregime.

18. Urmările economice ale cămătăriei nu sunt mai puțin însemnate. Camăta e la noi întâia formă a capitalismului, din care s'au desvoltat cele următoare, alcătuind temelia puterii clasei noastre burgheze, care trebuia să înlocuească vechea clasă stăpânitoare. Vom avea prilej să arătăm că din capitalul de camătă s'a născut în chip necesar capitalul de bancă, iar din acesta capitalul industrial. *Capitalismul român e o necesitate istorică; el și-a luat*

¹) Verax, op. cit., p. 266. Deasemenea: Pentru ce s'au răsculat țaranii, p. 432.

În monografia sa asupra originii și prefacerilor clasei noastre stăpânitoare (Analele Academiei Române, Seria II, Tom. XXIX, p. 67/211) d-l Radu Rosetti împărtășește și părerea curentă, că boierimea română s'a ruinat prin petreceri în străinătate și joc de cărți. După cum pentru A. D. Xenopol boierii români erau «barbari» în cheltuelile lor (Studii economice, p. 70), d-lui Radu Rosetti ei apar ca niște «orientali», cari în lipsă de orice creștere — se știe că creșterea copiilor de boieri eră încredințată robilor țigani — nu și-au putut stăpâni pornirile spre risipă în fața numeroaselor ispite ale vieții străine. Deaici ruina lor.

Autorul e de sigur unul din puținii noștri cercetători sociologici, al cărui spirit de investigare sobră și adâncă impune ca încheierile sale să fie privite cu o deosebită luare aminte. Față de părerea de mai sus se ridică însă întrebarea: de ce exodul boierilor români în străinătate, risipa și ruina lor ca clasă începe abia după 1830? Căci de sigur că ei erau tot atât de barbari și orientali și mai înainte. Răspunsul e neîndoelnic: fiindcă până atunci nu există la noi o economie bănească, deci nici capitalismul de camătă, care să pună la dispoziția boierilor sumele menite a-i ispitii la risipă.

În realitate decăderea boierimii române e un caz particular al aceluși fenomen general, care se petrece totdeauna la începuturile economiei bănești, «când aristocrația fonciară vrea să treacă la viața orașănească: atunci lipsesc mijloacele bănești, cari trebuiesc procurate pe calea împrumutului (W. Sombart, Die Juden etc., p. 375)». Deaici ruina nobilimii, la noi ca și aiurea: ea este victima capitalismului primitiv, care începe procesul de acumulare tocmai prin ruina vechilor averi fonciare. Capitalismul creează temelia economică a noului regim, sfărâmând temelia economică a celui vechiu.

ființă din nevoile economiei noastre bănești, evoluând apoi într'o serie de faze succesive și necesare. La începutul acestei serii stă comerțul și camăta. «Camăta e ridicată fie asupra împrumuturilor făcute celor mari, îndeobște proprietari fonciari cări-și împrăstie averea, fie asupra împrumuturilor date micilor producători, proprietari ai instrumentelor lor de muncă... Tocmai prin ruina acestor două categorii de împrumutători se înfiripează și se concentrează marile capitaluri, al căror rol în dispariția vechiului mod de producere și înlocuirea sa cu producerea capitalistă atârnă de desvoltarea istorică și împrejurările ce-i urmează»¹⁾.

Evoluția capitalismului român, începând dela capitalul de camătă și cel comercial, trecând prin capitalul bancar, și încheindu-se cu capitalul industrial, alcătuește în fapt întreaga istorie socială a României în perioada revoluționară a disolvării vechiului regim și plămădirii celui nou²⁾. De metamorfozele succesive ale capitalului atârnă pas cu pas prefacerile instituțiilor politice. La început, sub forma de negoț și mai ales de camătă, capitalismul are un rol distructiv: el distruge clasa boerească, și vechile așezăminte isvorite din interesele ei. La aceasta ajunge el dizolvând, pe calea comerțului, vechile relații economice și despărțind cu mijloacele cametei pe vechii boieri de temelie economică a puterii lor politice: de marea proprietate fonciară; ambele procese le-am urmărit în chip amănunțit mai sus. La urmă, sub forma industriei, capitalismul devine constructiv: el creează prin acumularea de capitaluri temelie economică, pe care se ridică o nouă clasă stăpânitoare — clasă burgheză. Cu alte cuvinte: *capitalismul nostru purcede în chip necesar din economia bănească, pe care ne-a impus-o capitalismul apusan, și revoluția social-politică, pe care el a pricinuit-o, constă în distrugerea vechii clase a nobilimii agrare și întemeierea noii clase capitaliste. Cu prefacerea claselor stăpânitoare se prefac și așezămintele politice, sub care ele înțeleg să conducă țara potrivit cu interesele lor.*

Decât, din momentul în care capitalismul își pronunță acțiunea

¹⁾ K. Marx, *Le Capital*, III, part. II, p. 165. Deasemenea W. Sombart, *Die Juden etc.*, p. 223.

²⁾ În faza actuală capitalul industrial tinde a se contopi cu cel bancar într'o singură formă: aceea de *capital financiar*. Vezi capitolul III.

sa distructivă asupra vechiului regim, și până când el încheie clădirea bazei economice a clasei noi, trece o lungă perioadă revoluționară și turbure, caracterizată prin forme politice de tranziție, a căror necesitate istorică a fost viu tăgăduită de reacțiune, și pe care totuși trebuie să o punem la adăpost de orice îndoeală.

19. Din cele arătate mai sus reiese, că atunci când revoluționarii români, cu sprijinul burgheziei apusene, dădeau lovitura de moarte boerimii mari reacționare, aceasta în fapt murea singură de moarte bună. În vreme ce seria reformelor liberale, începută la 1857 și încheiată în chip provizor la 1866, ruina puterea politică a nobilimii, acțiunea tainică a capitalismului nimiciă temelia ei economică. După 1866 vechea clasă a boierilor români nu mai e decât o umbră din trecut, toată puterea politică cade treptat în mâinile grupului liberal revoluționar.

S'a întâmplat în România acelaș fenomen, pe care îl întâlnim în toate societățile de pe continent în faza de trecere dela vechiul spre noul regim: vechea clasă stăpânitoare agrară s'a ruinat, înainte ca noua clasă burgheză să fie destul de tare, spre a luă în mână conducerea politică a țării. Anglia singură face abatere dela această regulă; ea nu și-a distrus vechea nobilime agrară, de aceea evoluția burgheziei engleze prezintă o formă proprie, ce nu trece peste ruinile nobilimii, ca pe continent, ci se consolidează în strânsă alianță cu aceasta. E întrebarea: ce formă politică se naște pe continent în această fază de provizorat economico-social, în care nu există o clasă socială destul de puternică, spre a luă conducerea societății?

Tocqueville observă despre Franța, care prezintă forma tipică a evoluției burgheziei continentale, în opunere cu cea engleză, că perioada de vreo sută cincizeci de ani, dela ruina nobilimii până la întărirea burgheziei, e vremea de aur a absolutismului ¹⁾. Lucrul e firesc: când economia bănească slăbește prea mult vechea

¹⁾ «Nobilii erau doborâți, și poporul nu se ridicase încă; unii stăteau prea jos, iar celălalt nu încă destul de sus, spre a stânjeni mișcările puterii. A fost atunci o sută cincizeci de ani, cari au alcătuit oarecum vârsta de aur a principilor, în timpul căreia ei avură atât statornicia cât și atotputerea, lucruri cari de obicei se exclud». L'Ancien régime et la révolution, p. 332.

clasă, și nu întărește încă indestul pe cea nouă, așa că nici una din ele nu e destoinică de guvernământ, atunci nu mai rămâne decât un singur factor politic hotărîtor: forța centrală. Și deaceia consecințele politice ale capitalismului în proces de naștere sunt îndeobște aceleaș: «*Intărirea forței centrale până la atotputință, slăbirea forțelor locale până la nepuțință, aceasta e... urmarea invaziei economiei bănești*»¹⁾.

Locul vechilor autorități îl iau acum funcționarii plătiți, de-aceia pe măsură ce puterea nobilimii scade, biurocrația crește²⁾. O însemnată forță armată, alcătuită iarăș din oameni plătiți, este creată la spatele biurocrației, spre a-i asigura autoritatea trebuitoare la îndeplinirea menirii ei sociale. Cu alte cuvinte, regimul politic, ce se naște pe ruinele puterii nobilimii, și durează cîtă vreme burghezia e încă minoră, se rezumă în cuvintele: *absolutism politic, centralizare administrativă, biurocrație și militarism*. Destinele țării stau atunci în mâinile unei puteri centrale, care guvernează cu o îndoită oaste de funcționari și militari.

Acelaș regim a intrat și în România în vigoare dela 1866 încoace, și e vădit că în împrejurările sociale de atunci, când vechea clasă se află în agonie, iar cea nouă eră în fașă, nici nu se putea naște altă formă de guvernământ. Deosebirea e numai în alcătuirea forței centrale: aceasta nu mai e concentrată la noi în mîna unui individ, ci a unui grup de indivizi, adică nu e o *monarhie absolută*, ci o *oligarhie*. După victorie grupul revoluționarilor liberali a devenit *oligarhie liberală*, guvernând întocmai ca și absolutismul apusan în aceleaș împrejurări: printr'o vastă biurocrație, sprijinită pe un întins militarism.

E de prisos să cercetăm aici dacă revoluționarii români au avut intenții sincer liberale: se poate că le-au avut, însă împrejurările sociale au fost mai puternice decât intențiile lor, impunându-le singurul regim politic cu putință în lipsa unei clase sociale stăpînitoare. Sub ochii noștri s'a petrecut acelaș lucru cu revoluționarii ruși, cari plecând cu gîndul de a întemeia o democrație reală, au ajuns la acelaș sistem biurocratic militarist, ca și

¹⁾ Franz Oppenheimer, Der Staat, p. 143.

²⁾ Tocqueville, op. cit., p. 26.

mai înainte, cu singura neînsemnată deosebire, că acum rolul autoratului dela centru nu-l mai joacă o singură persoană, ci un partid, deci o oligarhie politică. La noi ca și în Apus, perioada turbure de prefacere a claselor sociale, provocată de capitalismul în proces de naștere, alcătuește era domniei absolutismului centralizator: dela 1866 înainte se deschide vrâsta de aur a oligarhiei române, pe care o vom cercetă în capitolele următoare.

20. Prin urmare oligarhia română și-a luat ființă din aceeaș necesitate istorică, ca și absolutismul european din veacul XVII—XVIII. La noi o monarhie absolută eră peste putință, din moment ce se adoptase o constituție modernă. Și totuș structura socială cerea o dictatură centrală, ca o supremă condiție de viață. Atunci, *prin însăș forța elementară a instinctului de conservare, societatea noastră a trebuit să-și creeze în mod spontan, și în afară de cadrul constituției, un organ central; absolutismul, răpit monarhului de către constituție, reapără astfel în oligarhie; aiungat din sfera stării de drept, el se impuse ca stare de fapt. Există deci o deplină analogie între oligarhia noastră și absolutismul din Apus în perioada amintită.* Rolul istoric al absolutismului european din aceste vremuri e de a servi de tutor burgheziei minore, și a-i administră averea socială, până ce ea devine în stare să și-o ia în stăpânire. Deaceea acest absolutism nu mai seamănă cu formele sale vechi; el este liberal în țelurile sale, poartă cu mândrie titlul deosebit de «absolutism luminat», și dă acest caracter întregii ere, în care el înflorește: veacului al XVIII. Spiritul filosofic al «luminării», ce contagiase atunci pe autocrații națiunilor mari europene, decurge din împrejurarea, că ei sdrobișeră autoritățile regionale cu ajutorul burgheziei dela orașe, de unde și trăgeau și însemnatele venituri spre a întreține vastul aparat birocratic militarist. Deaceea ei erau nevoiți să vegheze asupra intereselor burgheziei, să guverneze în spirit *luminat* liberal, anume: să sprijine producția și comerțul, să desvolte învățământul, pe care-l reclamă în chip imperios desvoltarea industriei, și să acorde libertatea de mișcare și gândire în măsura, pe care o cerea desvoltarea comerțului și a învățământului. Tipul unui asemenea despot luminat, care a știut să-și îndeplinească

în mod exemplar rolul său de tutor al burgheziei sale naționale, e Frederic al II regele Prusiei ¹⁾).

Din punct de vedere economic, absolutismul centralizator corespunde stadiului de început al dezvoltării burgheziei, când procesul de circulație predomină procesul de producție; atunci e nevoie de a distruge toate barierele interioare, toate autoritățile regionale, și a nivelă, a uniformiză întregul organism social. Această operă socială o îndeplinește, cu o rară vrednicie, tocmai forța centrală, care e sprijinită în întreaga ei acțiune de nivelare socială de burghezia orășănească ²⁾. Când absolutismul desăvârșește această faptă, adică: când procesul de producție se dezvoltă în așa măsură, încât ajunge să-și subordoneze procesul de circulație, și să alcătuească o puternică clasă capitalistă, atunci aceasta începe lupta de zdrobire a puterii centrale, după care procedează la opera de democratizare a vieții publice. Îndeplinindu-și rolul istoric, centralizarea dispăre. Acesta e rostul marilor revoluții burgheze continentale, a căror eră începe cu revoluția franceză din 1789, și se încheie în mod provizoriu cu revoluțiile continentale de la 1848. În acest chip se lămurește faptul, în aparență ciudat, pe care-l învederează K. Bücher, că în evoluția economiei burgheze democrația continuă opera absolutismului ³⁾.

Oligarhia română, isvorâtă din aceeași nevoie socială ca și absolutismul luminat, îndeplinește același rol social. Ea se altoește tot pe procesul de circulație a mărfurilor și îndeplinește aceeași funcție de uniformizare socială. La fel cu absolutismul luminat, oligarhia joacă rolul de tutore al burgheziei noastre în proces de dezvoltare, și vom avea prilejul să dovedim, că ea și-a îndeplinit acest rol în chip mai fericit decât absolutismul. Din cercetările noastre va reieși, că numai datorită regimului oligarhic România este scutită de grozavele convulsii sociale, pe care le-au suferit toate societățile burgheze în faza de trecere de la predominarea circulației la aceea a producției. Se înțelege că această tutelă socială și-a îndeplinit-o oligarhia română în același spirit luminat, ca și absolutismul în

¹⁾ Comp. N. Iorga, *Negoțul și meseriile*, p. 182.

²⁾ Asupra acestui proces vezi Karl Bücher, *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen 1898, p. 108 și urm.

³⁾ Op. cit., p. 113.

împrejurări asemănătoare. Mai mult, oligarhia noastră a avut chiar iluzia, că guvernează pe baza unei constituții democratice. Dar această constituție, care se călăuzește de principiul burgheziei apusene, că toate puterile emană dela națiune, a știut să excludă prin sistemul colegiilor imensa majoritate a națiunii dela exercițiul acestei puteri, să prefacă libertatea politică tot într'un privilegiu, ca și în vechiul regim, și să îndrepte în realitate întreaga putere de sus în jos. Și așa democrația română s'a desvăluit drept o oligarhie reală, potrivit cu interesele circulației, ce-i stă la bază. Căci acestea impun un regim de dictatură centrală, care să distrugă orice regionalism, și să creieze temelia omogenă a desvoltării ulterioare a capitalismului ¹⁾.

21. Cercetările de mai sus sunt de natură a arăta cât de neîntemeiată e iluzia, că seria reformelor politice încheiate cu anul 1866 ar înfățișa o rupere bruscă cu trecutul — cum și-au putut închipui reprezentanții reacțiunii și alte spirite eminente ²⁾ — și

¹⁾ Revista *Viața Socialistă* a publicat un studiu inedit asupra regimului nostru oligarhic, datorit teoreticianului socialist C. Dobrogeanu-Gherea. Autorul atinge această chestiune cu aceeaș lipsă de cercetări speciale, cu care el vorbește în genere despre burghezia română. În loc de o cercetare științifică, Gherea face critică, întocmai ca și în chestiunea agrară: el citează pe Carp și Carageale — ale căror sentimente față de burghezie sunt bine cunoscute — invinovește regimul oligarhic că innăbușă forțele economice, și întrece în pesimismul său chiar și reacțiunea, când declară: «Desvoltarea acestora (a societăților oligarhice) nu numai că nu este ajutată de organismul politic conducător, ci dimpotrivă e stânjenită pe cât e cu putință. Când această stânjenire și dezorganizare trece peste o anumită măsură, începe decadența (*Viața Socialistă*, No. 2, Decembrie 1920, p. 13)». Când un marxist se lasă înrăurit în așa măsură de critica reacțiunii — care aveă tot temeiul să nu fie mulțumită cu oligarhia — încât preface un regim politic din expresie a forțelor economice într'o piedică a lor, el ajunge înaintea următoarei enigme sociologice: cum se face că un regim politic, care contrazice desvoltarea economică, a putut să se nască, și să trăească atâta vreme?

²⁾ Din celebra scrisoare a domnitorului Carol, publicată în *Augsburger Allgemeine Zeitung* (Ianuar 1871).

«Prin numeroasele mele călătorii în toate regiunile celor două Principate, și prin felurite atingeri cu toate păturile societății, am dobândit încredințarea, că vina nu este nici a mea, nici a poporului în întregimea lui, ci mai

că de aici ar fi isvorit haosul, în care ne sbatem de atunci încoace. În realitate regimul politic inaugurat la 1866 înfățișează acelaș sistem de dictatură centrală, pe care-l impune pretutindeni nașterea procesului de circulație capitalistă, și care are menirea de a face tranziția politică dela regionalismul vechiului regim la societatea unitară și omogenă a regimului nou burghez. Regimul dela 1866 nu înseamnă intrarea în erva burgheză, ci numai pregătirea acestei ere. Seria reformelor dela 1857 până la 1866 reprezintă aceeaș năzuință de a întemeia o autoritate centrală pe ruinele regionalismului, pe care o găsim în evoluția burgheziei europene prin sec. XV—XVII, sub forma luptei monarhilor împotriva nobililor. Această luptă a isvorit din aceleaș nevoi economice, ca și lupta grupului nostru revoluționar împotriva boerimii reacționare, și a dus la acelaș rezultat politic: întemeierea unui regim centralist, birocratic și militarist. Regimul politic, în care trăește societatea română dela 1866 înainte, e analog cu acela, în care trăește societatea franceză dela mijlocul sec. XVII până la sfârșitul sec. XVIII; el reprezintă aceeaș fază turbure și haotică de disolvare a lumii vechi, și plămădire a celei noi.

În asemănare cu burghezia europeană, ar trebui să mai așteptăm încă o revoluție română, prin care burghezia noastră ar avea să sfarme puterea centrală, și să realizeze opera democratică de descentralizare. Cercetarea perioadei dela 1866 până în prezent va învedera însă, că societatea română nu va trece printr'o asemenea sgduire, devreme ce aici burghezia națională nu se naște alătura de puterea centrală, ci se desvôltă din chiar sânul acesteia: din oligarhie.

ales a celor ce și-au însușit dreptul de a conduce țara în care s'au născut. Acești oameni, cari și-au făcut educația lor politică și socială mai mult în străinătate, uitând cu desăvârșire împrejurările patriei lor, nu caută altceva, decât a aplică aici ideile de cari s'au adăpat acolo, îmbrăcându-le în niște forme utopice, fără a cercetă dacă se potrivesc sau nu. Astfel, nefericita țară, care a fost totdeauna îngenunchiată sub jugul cel mai aspru, a trecut deodată și fără mijlocire dela un regim despotice la cea mai liberă constituție, precum nu o are nici un popor din Europa». T. Maiorescu, Discursuri, București 1897, I, 28.

II. DESVOLTAREA SOCIALĂ A ROMÂNIEI DELA 1866 PÂNĂ ÎN PREZENT: ERA MERCANTILISMULUI ROMÂN

Istoria economică a națiunilor dovedește — și nici una în chip atât de limpede ca aceea a Angliei — că tranziția dela starea primitivă... la întâile începuturi ale industriei se îndeplinește în modul cel mai repede și mai prielnic prin comerțul liber cu țări mult mai înaintate; că însă o industrializare completă, o însemnată navigație și un întins comerț extern nu se poate dobândi decât prin intervenția forței de stat.

FRIEDRICH LIST ¹⁾

Inceputurile mercantilismului român. 1. Oligarhia și mercantilismul. 2. Caracterul național și necesitatea istorică a mercantilismului român. 3. Cuprinsul mercantilismului român. 4. Crearea aparatului de circulație. 5. Crearea institutelor de credit. 6. Însemnătatea economică și națională a întemeierii capitalismului de bancă. 7. Unificarea și europenizarea vieții publice. 8. Caracterul propriu al evoluției burgheziilor întârziate. 9. Mercantilism și romantism social. 10. Mercantilism și dictatură politică.

Urmările economice. 11. Concurența capitalismului străin aistruge vechea noastră industrie națională. 12. Distrugerea industriei casnice țărănești și urmările acestui fenomen. 13. Situația se agravează prin convenția comercială cu Austro-Ungaria (1875). 14. Pustiirile concurenței capitaliste în urma acestei convenții. 15. Concurența grâului american și izolarea României de Anglia. 16. Criza economiei române în urma îndoitei concurențe a capitalismului austriac și a agriculturii americane. 17. Rezultatul final: mizeria țărănimii. 18. Desvoltarea industriei naționale ca mijloc de înlăturare a crizei.

Desăvârșirea mercantilismului român. 19. Suzeranitatea Turciei a împiedecat mercantilismul român. 20. Liberalismul burgheziei apusene a alcătuit altă greutate. 21. Noua metropolă capitalistă a României: Germania; urmările politice și culturale ale acestei schimbări. 22. Roadele mercanti-

¹⁾ Das nationale System der politischen Oekonomie, VII. Auflage Stuttgart 1883, p. 156.

lismului român: starea actuală a industriei noastre și problemele ce ea ridică politice de stat. 23 Ultima fază a mercantilismului. 24. Considerații asupra viitorului ideal național al României.

a) *Inceputurile mercantilismului român*

1. În procesul de naștere al României moderne trebuie să se deosebească două mari curente: unul sgomotos, dar superficial, anume al ideilor liberale care pleacă dela Paris spre București și Iași; altul tăcut, dar adânc, care pleacă dela Londra spre Constanța, Galați, Brăila: e curentul economiei capitaliste engleze. Istoriografia română s'a încumetat să explice până acum nașterea societății burgheze române numai prin întâiul curent, ignorând cu totul existența celui din urmă, sau neprețuindu-l după valoarea sa reală. Această nefericită metodă a dus la nonsenzul sociologic bine cunoscut, că edificiul nostru burghez s'ar reduce la forme fără bază.

Cercetarea de față se mișcă pe calea diametral opusă: ea deduce plămădirea României moderne din influența economiei capitaliste engleze. S'a arătat pe larg revoluția economică socială înfăptuită sub această înrâurire, în urma căreia țara noastră s'a ales cu o cărmuire oligarhică, deși nici o lege națională nu consfințește existența *oligarhiei* ca instituție.

De altfel, acesta nu e un amănunt caracteristic al societății române. Pretutindeni, în faza de dezvoltare a burgheziei, puterea politică *reală* a stat în mâinile unei oligarhii financiare, care dictă monarhului zis absolut măsurile cerute de interesele ei proprii ¹⁾. Deosebirea e numai că, în această fază istorică de evoluție, puterea *formală* a fost încredințată în alte țări unui monarh, pe când în țara noastră ea a fost încredințată națiunii. De fapt, îndărătul acestei *suveranități formale*, fie a monarhului, fie a națiunii, a stat pretutindeni la începuturile burgheziei atotputernica oligarhie.

¹⁾ W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, vol. II, 2, p. 1100—1101.

E acum întrebarea: ce politică a urmat oligarhia noastră pentru consolidarea României moderne, și care au fost roadele acestei politici? Cu această chestiune ne vom ocupa în capitolul de față al cercetării noastre.

Observăm însă de mai înainte că între politica oligarhiei noastre, și aceea a oricărei alte țări în aceeași fază, nu vom găsi nici o deosebire esențială. Există o sumă de măsuri, fără care nu se poate desvolda nici o burghezie, deci nici un stat național modern. Deaceea, orice burghezie trebuie să se ajute la începuturile ei de aceste mijloace. Economia politică le reunește într'un sistem aparte, căruia-i dă numele de *mercantilism*. Vom cercă mai jos să urmărim pas cu pas desvoltarea treptată a mercantilismului român.

2. La început, oligarhia română nu se confundă cu burghezia într'o singură clasă. Reprezentanții oligarhiei dețin numai puterea politică, în vreme ce burghezia e mărginită la un cerc restrâns de străini, în deosebi evrei; aceștia dețin puterea economică, reprezentată prin capitalismul sub formele sale inferioare de comerț și cămătă. Și totuși oligarhia apără în chip exclusiv interesele burgheziei, se intitulează ea însăși «liberală», și întrebuițază puterea ei politică spre folosul și întinderea clasei noastre capitaliste.

Pricina acestui fenomen trebuie căutată în acea comunitate, am putea zice identitate de interese între burghezie și puterea de stat, pe care o descoperim pretutindeni la origina statelor moderne¹⁾. Mecanismul complicat al vieții publice nu se poate desvolda fără prozaica putere a banului. «Atâta stat cât argint — mai târziu aur», declară Sombart²⁾. Dar pentru a obține acest argint sau aur, conducătorii statelor sunt nevoiți să sprijine desvoltarea acelei păтури sociale, care îl acumulează în mâinile sale: a burgheziei. Numai astfel pot ei să-și procure veniturile necesare pentru desăvârșirea aparatului birocratic militarist, pe care se ridică edificiul statelor moderne. Deaceea, la începutul oricărui stat modern, forța politică centrală intervine în chip energic în

¹⁾ Op. cit., vol. I, 1, p. 369.

²⁾ Op. cit., vol. I, 1, p. 366.

desvoltarea vieții economice, exercitând o tutelă sistematică atât asupra comerțului cât și a industriei, cu scopul mărturisit de a mări averea națională. Această tutelă economică, menită a face «educația» economiei naționale, e tocmai ceea ce alcătuiește esența mercantilismului; ea caracterizează începuturile oricărei burghezii, sau ceea ce este acelaș lucru, începuturile oricărui stat ¹⁾.

Se vede deci bine, că mercantilismul stă în strânsă legătură cu idealul național al burgheziei moderne; el alcătuiește condiția neapărată a îndeplinirii acestuia. Căci pentru a clădi un stat de sinestătător, trebuie să ise creeze o bază materială proprie, ceea ce nu e cu puțință decât printr'o îndelungă și viguroasă intervenție a puterii centrale. E o dovadă de un rar simț al realității, cum nu se găsește decât în sânul burgheziei, că aceasta a făcut din mercantilism o parte integrantă a naționalismului, contopind astfel într'un singur țel aspirațiile naționale ideale și temelia lor materială ²⁾. Numai lipsa de simț istoric poate duce în ispită, de a pune politica economică a României în paralelă cu politica economică a statelor burgheze apusene în faza lor actuală. O asemenea procedare neistorică duce la neînțelegeri grave. Pe când economia statelor burgheze apusene e un fapt îndeplinit, economia română e un proces în devenire; la cele dintâi, producția e o *realitate prezentă*; la noi, ea e o *speranță în viitor*. E firesc că atitudinea politică față de producție trebuie să varieze potrivit cu fazele ei respective. Spre a înțelege politica economică a României din a doua jumătate a veacului al XIX-lea înainte, trebuie să cercetăm trecutul burgheziilor apusene, în deosebi veacul

¹⁾ Oriunde apare economia bănească, și cu ea tendința de a întemeia o forță centrală de stat, apare în chip firesc și politica mercantilistă, ca singur mijloc de a procura mijloacele bănești din cari trăește un stat centralizator. Astfel s'a putut stabili în imperiul lui Alexandru cel Mare un mercantilism de uimitoare asemănare cu acela, pe care îl întâlnim la începutul burgheziei moderne. Vezi Ulrich Wilcken, *Alexander der Grosse und die hellenistische Wirtschaft*, în *Schmollers Jahrbuch*, 45. Jahrgang (1921), 2. Heft.

²⁾ «El (mercantilismul) eră o teorie, care se născuse în chip firesc din spiritul naționalismului, a unei vieți naționale întregi, care se susține prin ea însăș». H. De B. Gibbins, *The industrial history of England*, London 1913, ed. XIX, p. 168.

al XVII-lea, când economia lor se găsește în aceeași stare, ca și economia actuală a României, adică în stare de *proces*¹⁾. Și abia atunci apare limpede deplina analogie a mercantilismului român cu acela al statelor burgheze apusene, precum și necesitatea istorică a acestei politici, singura rațională și legitimă pentru orice stat, care se află în stadiul inițial al burgheziei²⁾.

3. Când o națiune este încă la începuturile dezvoltării burgheze, izvorul ei principal de venit e alcătuit de produsele brute ale solului. Cu acestea plătește ea fabricatele, pe care le primește din străinătate. Deaceia preocuparea de samă a politicii, în această fază, e de a stimula comerțul extern.

Se cunoaște rolul, pe care l-a jucat în economia engleză exportul lânii, cea mai de seamă materie primă pe care o producea Anglia. La sfârșitul sec. XV taxa pe lâna exportată aducea tezaurului trei sferturi din venitul total³⁾. Același rol îl joacă în economia

¹⁾ Caracterizarea economiei mercantiliste ca *proces* o face Sombart, dar această idee se găsește și în polemica lui List împotriva școlii economiei clasice. «Școala a luat ca existând în chip real o situație, ce deabia trebuie să devină». Das nationale System der politischen Oekonomie, p. 115.

²⁾ C. Dobrogeanu-Gherea a avut ideea originală, de a privi intervenționismul nostru economic ca o politică reacționară, fiindcă nu s'a născut, ca în alte părți, ca un remediu împotriva excesului de libertate a vicții economice (Neoibăgia, ed. II, p. 336—37). Dacă ar fi să judecăm după acest punct de vedere, atunci întregul grup al mercanțiștilor teoretici sau practici ar trebui privit ca reacționar; căci intervenționismul mercantilist nu s'a născut dintr'un exces de liberalism, ci continuă în chip direct politica absolutistă medievală (Sombart, I, 1, p. 375 și urm.). Dar această idee nu i-a venit nici unui economist în minte. În realitate Gherea ignorează faptul istoric elementar, că pe lângă actualul intervenționism, de natură imperialistă, care s'a născut în adevăr după o perioadă de liberalism, istoria economică cunoaște încă o fază intervenționistă, anume de natură mercantilă, care nu s'a născut din liberalism, ci dimpotrivă a fost o condiție a nașterii liberalismului însuși (Hilferding, Das Finanzkapital, p. 376). În această fază, prin care trece orice burghezie la începuturile ei, se află economia națională română în prezent; politica noastră economică intervenționistă, departe de a fi reacționară, e o necesitate istorică, și părăsirea ei ar fi un act de sinucidere națională, cum vom avea prilejul să învederăm în cursul acestei cercetări.

³⁾ Georges Bry, Histoire industrielle et économique de l'Angleterre, Paris 1900, p. 106.

noastră exportul grâului. Și dacă s'a putut spune, că sub strălucirea victoriilor lui Edward III și Henry V stă prozaicul, dar puternicul sac de lână¹⁾, apoi nu e mai puțin adevărat, că îndărătul luptelor noastre de neatârnare și unitate națională, și în genere la baza întregului edificiu al României moderne, stă prozaicul, dar puternicul sac de grâu. E deci firesc, că preocuparea de samă a politicii mercantiliste române fû de a luă măsuri menite a înteți și lărgi comerțul nostru de cereale.

Aceste măsuri amintesc pe acelea, de cari s'a servit peste tot mercantilismul; ele sunt:

- a) Crearea mijloacelor de comunicație;
- b) Crearea instituțiilor de credit;
- c) Unificarea în toate manifestările vieții publice.

Cât privește felul însuș de a face comerțul, se știe că mercantilismul nu cunoaște decât comerț de stat, îndeplinit de funcționari plătiți, sau de particulari cărora li se încredințează un asemenea monopol sub anumite condiții. O politică mercantilistă consecventă exclude comerțul liber, întrucât în acest sistem comerțul e privit ca un izvor de venit public. La noi nu s'a ajuns la această politică de monopolizare a comerțului, decât în urma războiului.

Abia târziu, și din pricini ce se vor vedeă mai departe, politica economică română a putut să se întregească, făcând cel din urmă pas, anume luând măsuri de ocrotire a industriei naționale împotriva concurenței industriei străine. Cu aceasta se desăvârșește sistemul nostru mercantilist.

Dacă se ia în considerație programul de mai sus al politicii noastre economice, se vede că toate cele patru puncte ale sale: dezvoltarea mijloacelor de comunicație, a creditului, unificarea, ocrotirea industriei indigene, alcătuiesc încă tot atâtea probleme de actualitate. Aceasta arată îndestul, că economia noastră națională se află în faza de formație, care cere o politică de intervenție a forței de stat; producția noastră n'a ajuns un fapt, ci e încă un proces. Deaceea va trebui să treacă multă vreme, până ce mercantilismul nostru își va fi îndeplinit rolul său istoric, de educator al economiei naționale, spre a deveni astfel de prisos. Deocamdată

¹⁾ H. De B. Gibbins, op. cit., p. 50.

constatăm faptul, că ne aflăm în plină eră mercantilistă. Să urmărim acum fazele treptate de realizare a programului de mai sus.

4. De îndată ce revoluționarii noștri ajunseră stăpâni pe situație, ei își încordară silințele spre a desăvârși acea revoluție economică, care alcătuiă temelia puterii lor politice: procesul de circulație a mărfurilor. Crearea mijloacelor de modernizare a acestui proces, în deosebi a căilor de comunicație și a institutelor de credit, devine pentru foștii revoluționari un vis, ce nu încetează a-i obseda, până ce nu isbutiră să-l vadă a avea. Cunoaștem ideile lui I. C. Brătianu asupra schimbului ca factor de civilizație; ideile sale asupra mijloacelor de comunicație sunt la aceeaș înălțime.

«Cel dintâi semn de civilizație într'o țară sunt șoselele, drumurile de fier și plutirea. Când un popor civilizat cuprinde o țară nouă, necultă, nu înaintează într'insa decât atâta, cât a acoperit-o cu șosele; pare că pentru dânsul pământul nu are valoare fără drumuri».

Și după ce ilustrează această idee cu pilde dela romani, englezi și francezi, el încheie:

«Intr'un moment de renaștere ca acela în care ne aflăm, ar trebui, ar fi politic chiar, ca cei dintâi pași ce vom face în această vieată nouă, să fie de natură a dovedi lumii, că suntem și cu fapta strănepoții poporului uriaș, cum suntem cu limba și cu numele, că cunoaștem ca dânsul care sunt cele dintâi condițiuni de civilizațiune, și că avem energia de a le execută. Să pășim dar ca dânsii, să ne punem la luptă, unii cu brațele, alții cu știința și cu pungile... și să ridicăm șosele, să tragem drumuri de fier, să canalizăm râurile, să zidim porturi și să organizăm companii de navigație»¹⁾.

Dela 1866 această năzuință capătă un sprijin hotărâtor în însuș Principele Carol²⁾. Primul nostru rege dă aceeaș pildă, ca toți acei monarhi «luminați» din faza mercantilistă a popoarelor, ce-și pun toată greutatea situației lor spre a desvoltă mijloacele de

¹⁾ Din scrierile și discursurile lui I. C. Brătianu, București 1903, I, p. 153.

²⁾ T. Maiorescu, Discursuri, I, 17.

progres ale comerțului țării, în fruntea căreia se află. E drept, el a avut puțină simpatie față de sistemul politic al burgheziei noastre, pe care am văzut că-l credeă răspunzător de greutățile prin care trecea țara. Dar aceasta nu l-a oprit de a sprijini cu hotărâre năzuința economică a burgheziei noastre, pentru realizarea unei întinse rețele de căi de comunicație, caresă ne pună în strânsă legătură cu burghezia europeană. Cât preț puneă pe aceasta, se vede din memoriile sale ¹⁾.

În această direcție, burghezia noastră a obținut rezultate, pe care le-am putea numi strălucite. Dela 1869, când s'a dat în exploatare întâia noastră cale ferată ²⁾, până în anul jubilar 1906, deci în curs de 37 ani, s'a creat o rețea de căi ferate în «lungime de 3.178 km., adică 2,4 km. linie ferată la 100 km. pătrați de suprafață teritorială» ³⁾. O întinsă rețea telefonică și telegrafică veni să completeze acest aparat de circulație.

¹⁾ Pare a i se fi făcut din aceasta o imputare. Astfel d-l C. Rădulescu-Motru relevă faptul, că «Memoriile M. S. Regelui Carol I vorbesc atât de amănunțit despre drumuri de fier, poduri, împrumuturi și nu se exprimă niciodată asupra «așa zisei culturi române». (Cultura română și politicianismul, ed. III, p. 175).

Observăm înainte de toate că drumurile de fier, oricât par de prozaice, alcătuiesc totuș unica bază materială, din care cultura și întreg edificiul social al unei țări agricole își trag existența. Din moment ce o țară înapoiată intră în legătură cu capitalismul mondial, întregul ei mecanism social se bazează pe impozite, și pentru ca acestea să poată fi strânse, statul trebuie să dea supușilor puțința de a-și vinde produsele și a le preface în bani. «De-atunci exportul materiilor alimentare devine o chestiune de viață; construcția de drumuri de fier, ducând din interior spre porturi și frontiere, este o necesitate pentru guverne, dacă vor să perceapă impozitele în bani dela țărani» (K. Kautsky, *La question agraire*, Paris 1900, p. 365). E deci firesc, că acei ce au în această fază răspunderea destinelor popoarelor, nu se gândesc într'atât la cultură, cât la arterele ei de viață, la mijloacele de comunicație. Aceasta e nevoia, din care și-a luat ființă mercantilismul: deaceea socotim că cercetarea istorică va avea să stabilească și rolul regelui Carol în evoluția mercantilismului român, și prin aceasta în crearea bazei materiale a culturai române.

²⁾ Dr. L. Colescu, *Progresele economice ale României* (în românește și franțuzește), București 1907, p. 14. Prima noastră linie ferată a fost București-Giurgiu.

³⁾ Op. cit., p. 68.

Este îndeobște cunoscut, că dintre toate creațiunile burgheziei române, acelea impuse de nevoile circulației sunt singurele, cari pot sta la înălțimea așezămintelor burgheze din Apus. Deaceea și reacțiunea, care a supus unei critici atât de aspre acea rupere cu trecutul, săvârșită de burghezia română în toate manifestările vieții publice, a cruțat cu critica sa aparatul nostru de circulație. Abia războiul a aruncat pentru un timp dezordinea în acest minunat organism.

Dacă ne întrebăm care este pricina, că în ținutul circulației activitatea burgheziei a fost încununată de un succes, pe care nu l-a avut în alte ținuturi, răspunsul nu e greu de găsit. S'a arătat că procesul de circulație e urmarea invaziei mărfurilor străine la noi; el reprezintă de fapt prelungirea capitalismului străin în România, ca în orice altă colonie agricolă. Deci funcționarea acestui aparat interesă tot atât de mult capitalismul european, care își vărsă prin el mărfurile pe piețele noastre, cât și țara noastră, a cărei venituri se reazămă în bună măsură pe taxele percepute din circulația mărfurilor. Orice turburare în acest organism ar fi putut să primejduască finanțele publice, și totodată să ne creeze reale neplăceri în străinătate, unde capitaliștii ar fi simțit în chip penibil greutățile desfacerii produselor lor pe piețele noastre. De altfel revoluționarii noștri își dădeau bine samă de acest lucru. Aceasta eră o întreprindere, la care nu se mai putea cărpoci, ci trebuia să se lucreze serios, și s'a lucrat. Nu s'a mai numit o comisiune de specialiști români, care să se ducă în străinătate spre a studia starea de fapt la fața locului, și a aplica în urmă la noi ceea ce au învățat, ori n'au învățat, peste hotare. S'a recurs de-a dreptul la experiența capitaliștilor străini, căror s'a încredințat crearea acestui așezământ. Linia Roman-Ițcani a fost concedată companiei Ofenheim, iar linia Roman-Vârciorova companiei Strussberg ¹⁾. Mai târziu fu concedată și linia Ploești-Predeal lui Crawley ²⁾. Când personalul nostru căpătă destulă experiență pentru conducerea noului serviciu, statul răscumpără liniile, luându-le pe sama sa. Eră o procedare înțeleaptă, care și-a arătat îndeajuns roadele.

¹⁾ T. Maiorescu, Discursuri, I, 247.

²⁾ Op. cit., II, 3.

5. Dar o rețea de căi de comunicație nu ajunge încă, spre a da schimbului cu străinătatea acel avânt, de care atârnă situația unei țări agricole. Pentru aceasta mai e nevoie de un lucru esențial, anume de institute de credit, care să întrețină circulația mărfurilor. Deaceia înființarea așezămintelor de credit e prevăzută, cum am arătat, încă în manifestele dela 1848, și alcătuiește o preocupare tot atât de însemnată a revoluționarilor noștri, ca și aceea pentru întemeierea căilor ferate. Silințele lor au fost încununată și în această direcție de un deplin succes.

La noi, ca și în alte părți, nașterea băncilor are un caracter de reacțiune împotriva pustiirilor pricinuite de către capitalismul de camătă¹⁾. Dar iarăș, ele nu puteau să-și ia naștere, decât după ce capitalul comercial și de camătă au ajuns la o relativă dezvoltare, acumulând sume îndestulătoare spre a pune bazele capitalului bancar. Desvoltarea acestuia, mai ales în urma războiului de întregire a neamului, a fost vertiginoasă, astfel că rolul său social devine hotărâtor.

Lupta împotriva cametei e întreprinsă în două direcții: una, spre a ocroti pe particulari de exploatarea cămătarului, și alta, spre a pune la adăpost statul însuș de aceeaș primejdie. La noi, prima nevoie a fost foarte viu simțită, și s'a venit destul de târziu cu mijloace de preîntâmpinare, a doua însă n'a existat în acelaș sens, ca în statele cu o veche burghezie.

S'a văzut că cei întâi, cari au avut de suferit pustiirile grozave ale cametei, au fost marii noștri proprietari: în câteva decenii bancherii evrei i-au desființat ca clasă. Eră firesc deci, ca creditul român să aibă în vedere deocamdată nevoile lor, și să cerce a salvă sfărământurile vechei boierimi. «Creditul Fonciar», întemeiat în 1873, fu îndreptat împotriva cămătarilor evrei, și puse pe proprietari în măsură de a-și salvă moșiile ipotecate cu dobânzi grele.

«Intemeierea Creditului Fonciar fu o lovitură grozavă pentru bancherii și capitaliștii evrei, cari puseseră capitaluri în ipoteci dela un capăt la altul al Moldovei, cu dobânzi variind de obicei

¹⁾ Asupra nevoiei, din care și-a luat ființă creditul, vezi K. Marx, *Le capital*, vol. III, part. II, p. 174 și urm. O bună monografie asupra așezămintelor noastre de credit dă disertația Dr. Alexandru Guțulescu: *Die Geld- und Kreditinstitute in Rumänien*, Berlin 1914.

dela 12 la 24 la sută, și chiar mai mult. Proprietarii se grăbiră de a plăti aceste datorii împovăraătoare, înlocuind pe evrei cu Creditul Fonciar.

Aceasta a fost, de sigur, cea dintâi măsură eficace, luată de români spre a scăpa de iobăgia economică, la care-i redusese ră evreii¹⁾.

Boierii români pricepuseră, deși prea târziu spre dauna lor, că evreii nu reprezentau o forță națională, ci economică, și că împotriva lor trebuie să lupte tot cu mijloace economice, cum s'a făcut pretutindeni. Și mijlocul economic de a combate camăta evreească, eră banca. Dealtfel, până la avântul industriei naționale, băncile noastre păstrează încă un caracter de camăta, împrumutând mai mult pentru consumare, decât pentru producție și capitalizare. Ele continuă deadreptul activitatea cămătăriei; decât, în ele camăta apare sub o formă oficială și moderată.

Mult mai târziu s'a crezut de cuviință să se facă și pentru țărani, ceea ce se făcuse pentru proprietari. Acest lucru e lesne de înțeles, când ne amintim că la țară cămătăria nu mai eră practică de evrei, ci de însăși clasa proprietarilor, care aveau puțința de a influența legiuirea în folosul lor. Despre aceasta vom vorbi mai amănunțit, când ne vom ocupa cu «toamelile agricole» de tristă amintire. A trebuit deci ca inițiativa particulară să pornească pe acest teren înainte a statului: prima bancă sătească a văzut lumina zilei în anul 1891, iar la 1903, când s'a făcut legea băncilor populare, numărul acestora se ridică la 700, cu un capital de 4.250.600 lei²⁾. Lipsa de bani, atât de viu simțită pe atunci de țărănime, și nevoia de a lupta împotriva cămătăriei dela sate, a dat acestei ramuri a capitalismului nostru bancar un impunător avânt³⁾.

¹⁾ Verax, La Roumanie et les juifs, p. 149.

²⁾ Virgil N. Madgearu, Structura și tendințele băncilor populare, București 1914, p. 1—4.

³⁾ Deprinderea înrădăcinată a teoreticienilor români de a privi realitatea noastră socială cu ochelarii teoriilor exotice, a născut între alte ciudățenii și pe aceia, de a privi dezvoltarea capitalismului nostru la sate drept o mișcare — cooperatistă! Aceeaș deprindere, care ne-a dăruit mai înainte fantoma socialismului, acum ne-a creat fantoma cooperației, deschizând lumii naive perspectivele nu știu cărui nou ideal social, opus re-

O exploatare a statului de către cămătari nu a existat la noi, la fel ca în alte părți¹⁾. E drept că până la proclamarea regatului (1881), lipsa de credit public a fost penibil simțită, și împrumuturile au fost adesea încheiate în condiții dezastruase²⁾. Dar dela această dată creditul străin, în deosebi cel german, a răspuns cu prisosință nevoilor de bani ale statului nostru. Astfel banca noastră de stat nu și-a luat naștere, la fel cu băncile de stat din alte țări, din nevoia de credit public, deși e firesc ca după întemeierea ei trebuia să ajungă a împlini și aceste trebuințe. Dar au fost alte neajunsuri, mai apăsătoare pe atunci, cari au dat imboldul nemijlocit pentru înființarea unei Bănci Naționale cu privilegii de emisiune. Astăzi, deprinși cu viciața noastră în salturi, cu greu ne-am putea închipui că până la întemeierea Băncii Naționale (1880) România nu și-a putut stabili o unitate monetară. Invazia capitalismului străin adusesese în Principatele române și o invazie de monede străine: austriace, rusești, olandeze și mai apoi

gimului capitalist pe care, în trecut fie zis, nici nu-l avem încă deabineia.

În actuala fază de dezvoltare, România poate avea tot atât de puțin o mișcare cooperatistă, ca și o mișcare socialistă. Atât socialismul, cât și cooperatiția, sunt produse ale unui capitalism în completă dezvoltare, și se nasc ca mijloace de leuire ale neajunsurilor capitalismului. La noi însă capitalismul e abia în proces de zemișlire; el nu poate alcătui încă baza unor asemenea mișcări. Totuși, împotriva datelor statistice adunate chiar de cooperatiști (vezi de pildă A. Gălan, în *Problemele Cooperatiției Române*, 1925, pag. 114), care dovedesc cu cifre precise caracterul capitalist al băncilor noastre populare, eresia de a boteza aceste întreprinderi capitaliste drept «cooperatiție» persistă;—ca apare în timpul din urmă chiar și la un cunoscător atât de distins al finanței române, cum e d-l V. Slăvescu, ceea ce nu poate decât să rătăciască încă mai mult spiritele fără pregătire specială (Vezi *Istoricul Băncii Naționale*, Introducere, p. VIII).

Asupra acestei chestiuni revenim deaproape în studiul: *Cooperatiție Română?* din revista «Pagini agrare și sociale», An. II No. 8.

¹⁾ Despre înființarea Băncii Angliei (The Bank of England): «Nevoia de această bancă se justifică numai prin trebuința ce simțea guvernul, istovit de cămătari, de a-și procura bani cu o dobândă rațională, pe garanția creditelor votate de parlament». Citat de Marx, op. cit., ibidem.

²⁾ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*, București, 1913, p. 449. Împrumutul din anul 1866, încheiat pe piața Parisului, s'a făcut pe cursul de 65 sută!

franceze¹⁾. Vechiul nostru leu nu se mai bătuse de pe la 1714; el încetase de a mai exista, și slujia numai ca unitate ideală de măsură. Spre a curmă acest haos monetar, care îngreuiă comerțul și lăsa câmp liber cămătăriei, se făcù la 1867, după venirea Principelui Carol, întâia încercare de întemeiere a unei monede naționale. Dar ea se dovedi neîndestulătoare, și mai presus, sosirea armatelor rusești la noi, cu prilejul războiului pentru neatârnamare, făcù să se admită și rubla ca mijloc de plată. Spirite clare înțelegeau că asemenea neajunsuri nu pot fi curmate, decât prin întemeierea unei bănci cu privilegiu de emisiune. Mai ales, circulația făcându-se numai în numerar, lipsa de bani se simția greu și împiedecă comerțul. În asemenea împrejurări, dezvoltarea unei organizări de credit românesc eră peste putință. «Creditul funciar», care intrase în viață cu șapte ani înainte Băncii Naționale, funcționă cu mare greutate: el dădea scrisori de gaș, care trebuiau schimbate în numerar la bancherii evrei. Dar aceștia boicotau scrisorile Creditului, făcându-le să sufere o reducere de 20—27%. Nevoia de a curmă asemenea neajunsuri a fost imboldul, care a adus în ființă Banca Națională. Rolul istoric al acesteia e de a fi fost regulatorul vieții economice: ea a fost pârghia, care a dat economiei române înfățișarea ei modernă, creând prin aceasta condițiile de naștere ale unui capitalism bancar național.

6. Nașterea capitalismului român de bancă poate fi privită din întreitul punct de vedere: economic, național și social. Din punct de vedere economic, capitalul de bancă înseamnă desființarea cămătăriei și cu aceasta scoaterea vieții economice din faza inferioară a capitalismului, și îndrumarea ei pe o cale normală. Rolul bancherului cămătar, de a întreține circulația și a ușura consumarea, îl ia de acum înainte banca, însă îl îndeplinește într'un mod rațional, ce urmărește înlesnirea, nu distrugerea economică a împrumutătorului.

¹⁾ A. Cercel, Die Nationalbank von Rumänien, Erlangen 1908 (Inaugural-Dissertation), p. 14. Amănuntele privitoare la întemeierea Băncii Naționale le datorim acestei disertații. Date complete cu privire la începuturile Băncii Naționale dă *Istoricul Băncii Naționale a României* de Victor Slăvescu, București 1926.

Din punct de vedere național, înființarea băncilor înseamnă întâiul pas în procesul de naționalizare al capitalului român. S'a arătat că la început capitalismul nostru, sub forma primitivă a comerțului sau cametei, se află aproape exclusiv în mâinile străinilor, cu deosebire a evreilor, a căror situație în stat e încă șubredă. El are deci un caracter exotic. Cu înființarea băncilor încep și românii să ia parte activă la dezvoltarea capitalismului. Mai mult încă, de astădată statul intervine el însuși în dezvoltarea capitalismului, fie participând direct cu capital, fie căutând să îmboldască pe calea legislației întinderea cât mai largă a sistemului bancar. Deacum înainte devine și statul nostru întreprinzător capitalist, ceea ce se întâmplă peste tot la începuturile capitalismului de bancă ¹⁾. Prin aceasta capitalismul român desbracă haina sa exotică, luând un caracter național și oficial: el capătă drept de cetățenie.

Mult mai însemnate sunt însă urmările social-politice ale nașterii capitalismului de bancă. Până atunci oligarhia română nu avea decât un caracter politic; ea își trăgea puterea politică, nu din situația ei economică, ci din aceea că capitalul primitiv, sub forma cămătăriei, ruinasе clasa adversă a boierilor reacționari. Abia cu nașterea băncilor, îndeosebi a Băncii Naționale, puterea politică a oligarhiei capătă temelia ei firească: puterea economică. Cu aceasta *oligarhia politică* devine *oligarhie financiară*, bancocrație. Intrunind în mâinile ei deopotrivă puterea politică și economică, ea are putința de a face ca însemnatele foloase ale capitalismului bancar să nu depășească cercul credincioșilor ei.

Intemeierea Băncii Naționale, pe care revoluționarii cu instinctul sigur al omului de afaceri o cereau încă prin proclamația dela 1848, înseamnă momentul hotărâtor în dezvoltarea burgheziei române. Un capitalism ca al nostru, a cărui bază este încă circulația, nu se putea îndruma pe temelii sănătoase fără un regulator suprem al circulației; o economie română de schimb nu putea să propășească, fără o pârghie de normalizare a raporturilor de schimb. Și acest rol istoric l'a îndeplinit, într'un mod pe care poste-

¹⁾ W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, vol. I, 2, p. 847.

ritatea îl va putea numi eroină, Banca Națională. Dela întemeierea acesteia burghezia noastră intră în rolul legitim al oricărei burghezii naționale: acela de a-și împrumuta statul cu bani, deci de a-i impune condiții, și a-i cere garanții¹⁾. Cu aceasta, averea națională are toate perspectivele de a deveni averea burgheziei naționale. Ea ajunge să domine statul, și această dominațiune economică întărește în chip firesc dominația politică. Puterea economică și cea politică se contopesc într'un singur factor.

Dela nașterea capitalismului bancar burghezia română lucrează cu tenacitate la un plan financiar vast, care merge cu pași repezi spre împlinire: cuprinderea țării într'o întinsă rețea de bănci, care să stea sub dependența unui organ central²⁾. În funtea acestei rețele stă Banca Națională, metropola capitalismului nostru bancar, care prin creditul ei întreține viața băncilor din provincie³⁾. În acest chip, oligarhia financiară își creează putința de a domina întreaga viață economică a țării, și cu aceasta și viața politică. E un plan economic, ce stă în deplină armonie cu evoluția actuală a capitalismului, și e de natură a insufla o înaltă idee despre destoinicia burgheziei noastre. Trebuie ca ea să fi crezut realizarea acestui plan destul de înaintată, și să se fi simțit destul de stăpână pe viața economică a țării, spre a înainta după 1913 la democratizarea vieții publice, fără a aștepta de aici vreă primjdie pentru dominația ei politică.

7. Aparatul nostru de circulație, spre a putea funcționa cu preciziunea pe care o cere automatismul vieții economice moderne, trebuie să îmbrace și o haină socială nouă, modernă și uniformă. Cu alte cuvinte, modernizarea aparatului nostru de circulație impune uniformizarea și europeanizarea așezămintelor noastre publice. Când burghezia apuseană măsură cu metrul, și cântăria

¹⁾ Prima operație făcută de Banca Națională — încă înainte de începerea funcționării! — este acordarea unui credit de patru milioane statului (V. Slăvescu, *Istoricul Băncii Naționale*, pag. 40). Astăzi, după ultimele date, (Noembrie 1924) datoria statului la Banca Națională se urcă, în cifră rotundă, la 10 miliarde opt sute de mii. Concluziile politice le poate trage fiecare.

²⁾ Aceasta eră idea pionierilor capitalismului național-liberal. V. Slăvescu, *Probleme de politică de bancă*, București, 1919, p. 23.

³⁾ Op. cit., p. 27.

cu kilogramul, Principatele nu mai puteau rămâne la vechile lor unități de măsură, dacă nu vroiau să stingherească relațiile economice printr'un asemenea arhaism național; deasemenea, vechiul drept al pământului nu mai putea fi păstrat în vicață, dacă eră ca negustorii străini, ce veniau pentru afaceri, să se simtă la noi în siguranță, ca la ei acasă; trebuiau introduse raporturi juridice moderne. Oriunde pătrunde burghezia europeană, ea nu tolerează instituții juridice înapoiate, care pot îngreuia sau primejdui comerțul. Capitalismul reclamă modernizarea vieții juridice a țărilor, pe cari le silește să intre în comerțul mondial, și când guvernele indigene se opun, el nu șovăe a recurge la mijloace violente¹⁾. Dar revoluționarii noștri au înțeles singuri nevoile vremii; ei și-au dat seamă, că legăturile noastre comerciale cu Apusul impun modernizarea atât a instituțiilor juridice, cât și a sistemului politic. Căci un guvern burghez din Londra sau Paris nu putea să vadă cu ochi buni, și să acorde sprijinul său, unei provincii cu o formă de guvern înapoiată, ce ar fi lăsat câmp liber influenței elementelor reacționare, lipsite de înțelegere pentru nevoile economiei burgheze. Se impunea deci și modernizarea vieții politice, lucru cu atât mai ușor, cu cât puterea economică a clasei reacționare eră sdrobită.

Pe scurt: *invazia capitalismului în Principate a impus ridicarea aparatului de circulație la nivelul vieții moderne, iar modernizarea*

¹⁾ R. Hilferding, op. cit., p. 405. — Scriitorul englez Wilkinson enumără o serie de condiții, sub care socoate că Principatele române ar putea să devină provinciile cele mai înfloritoare din Europa; între acestea se allă și cerința, ca «relațiile comerciale cu națiunile străine să fie stabilite într'un chip convenabil» (Tableau historique. 1821, p. 76). Ceeace cere scriitorul englez nu e altceva, decât modernizarea raporturilor juridice, fără care nu e cu putință o legătură comercială strânsă cu burghezia străină. De altfel, oricând începe economia burgheză, vechiul drept național își încheie cariera: el trebuie modificat, sau înlăturat. Cea din urmă soluție a fost adoptată nu numai la noi ci, de pildă, și în statele germane, unde dela sfârșitul veacului XV dreptul național este înlocuit pe nesimțite cu dreptul roman, deși se crede că vechiul drept german s'ar fi putut modifica, spre a corespunde nevoilor economiei burgheze. Vezi R. Kötzsckhe, Grundzüge der deutschen Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhundert, 1921, p. 170; deasemenea L. Brentano, Die Anfänge des modernen Kapitalismus, 1916, p. 156.

aparaturii de circulație a impus modernizarea întregului edificiu al societății noastre.

Se cunoaște din istoria mercantilismului, că sfărâmarea separatismului regional și unificarea instituțiilor publice, e una din problemele sale principale ¹⁾; prin aceasta mercantilismul devine, aiurea ca și la noi, creatorul statelor moderne unitare. La noi însă, unificarea celor două Principate s'a produs, din nevoia arătată, în chip sumar, înlocuindu-se instituțiile lor de baștină cu instituții burgheze din Apus. Și deaceea în mercantilismul român procesul de unificare a României se confundă într'un tot cu procesul de europenizare a instituțiilor noastre publice.

Din scrierile și proclamațiile revoluționarilor români se poate deduce, că ei au conceput mercantilismul, în deosebitele puncte ale programului său, ca un tot. Dar realizarea acestui tot nu a putut să corespundă concepției: ea s'a făcut în chip fragmentar, și treptat. Anume-revoluționarii au atins întâi acea problemă, care se putea rezolva mai ușor pe cale de decret: europenizarea așezămintelor noastre. Din întreg complexul concepției mercantiliste, acest proces a început cel mai de vreme, și s'a încheiat cel mai curând. Nu e deci de mirare, că critica noastră socială, istorică și chiar economico-marxistă, a crezut că întregul proces al revoluției burgheze în România se reduce la această simplă schimbare de înveliș extern, că ea se datorește influenței ideilor liberale din Apus, și că ceea ce ne-a dăruit burghezia noastră sunt «forme fără fond». Fiindcă pregătirea sociologică a acestor oameni nu i-a ajutat să descopere fondul adânc și temeinic al societății noastre burgheze, ei i-au tăgăduit existența. Și astfel s'au lăsat ispițiți a face proorociri pesimiste, care însă au primit o hotărâtă desmințire dela fapte, ceea ce dovedește că în judecata lor eră ceva nesănătos ²⁾.

¹⁾ W. Sombart, op. cit., I, 1, p. 375.

²⁾ «Și când am venit noi, și am luat organizațiunea întreagă a popoarelor culte, fără a avea noi elementele necesare, am fi trebuit să ne zicem că nu facem decât a pune bazele unei clădiri pe nisip, care trebuie să se prăbușească la cea dintâi furtună». P. Carp, Discursuri, I, București 1907, p. 202. «Am introdus întâi forma, aparența culturii, rămânând ca în urmă să împlinim golul rămas în dosul lor, și fără de umplerea căruia ele amenință

8. Experiența arată că o societate burgheză, ce-și începe dezvoltarea mai târziu decât altele, năzuește a începe cu acea fază, la care celelalte au ajuns în acel moment. Schema generală a evoluției burgheziei rămâne pretutindeni aceeași: o înaintare dela comerț spre industrie, dela circulația la producția capitalistă. Dar în cadrul acestei scheme, societatea întârziată cearcă a păși peste faze intermediare, și a reduce la decenii calea, pe care alte națiuni au străbătut-o în veacuri. Am arătat că pilda tipică a acestui fenomen ne-o dă, în proporții vaste, Statele-Unite și Germania; burghezia întârziată a acestor țări n'a mai trecut dela mercantilism la liberalism, ca burghezia veche anglo-franceză, ci a înaintat deadreptul la stadiul actual al societăților capitaliste: la imperialism. România și Japonia pot iarăș servi ca pilde de societăți, care și-au scurtat drumul, fără a răsturnă însă forma generală de evoluție a burgheziei.

Când revoluționarii români au transplantat la noi așezămintele europene, au fost întâmpinați cu scepticism și zeflemele: aceasta părea o rupere cu trecutul, o violentare a continuității evoluției. De însemnat e însă amănuntul, că reacțiunea și-a mărginit critica ei numai la partea cea mai de sus a vieții sociale: la cultură și politică; ea n'a atins revoluția economică, care înseamnă tot o rupere a continuității, dar pe care nimenea nu a băgat-o în seamă. Când, de pildă, România a întemeiat întâia linie ferată București-Giurgiu, ea n'a întrebuițat tipul de mașină,

a se prăbuși». A. D. Xenopol, *Influența franceză în România, 1887*, p. 18. Pilde de asemenea pesimism, în cecece privește puterea de viață a edificiului nostru burghez, ar putea fi înmulțite. Toți acești critici pesimiști pleacă dela idea, că așezămintele burgheze, isvorâte în Apus din regimul industrial, la noi au fost altoite pe agricultură, și că agricultura nu va putea suportă acest uriaș edificiu. Insuș Gherea comite această gravă eroare metodologică, și ajunge chiar să declare «monstruos» edificiul nostru social, alcătuit după părerea sa dintr'un complex de instituții burgheze, așezate pe un fond agrar. Deaceea societatea noastră modernă îi insuflă un exces de revoltă, pe care nu-l găsim nici la reacționarii cei mai retrograzi (vezi Neoiobăgia, ed. II, p. 72—73). Dacă ar fi meditat ceva mai serios asupra gândirii maestrului său, teoreticianul nostru socialist ar fi putut să se convingă, că epitetul «monstruos» nu revine edificiului nostru social, ci metodei pe care el i-o aplică, cu pretenția de a fi considerată drept «marxistă».

cu care germanii au deschis prima lor linie ferată, Nürnberg-Fürth, ci au adus locomotive moderne; când s'a creat băncile noastre, nu s'a întrebuințat sistemul orașelor italiene ori al giuvaergiilor englezi, ci s'a adoptat deadreptul sistemul actual; când s'a pus temelia unei industrii naționale, nu s'a început cu moara engleză, ci cu fabrica modernă. Impotriva acestei ruperi a continuității economice nu s'a revoltat nimeni, ci a fost lăsată să treacă ca ceva firesc; de cât, ceea ce în economie părea firesc, în cultură și politică a părut o anomalie. Cum că modernizarea economiei noastre naționale impunea totodată și modernizarea așezămintelor publice, politice, culturale; cum că nu eră cu puțință să intrăm în legături efective cu burghezia apusană, dacă am fi păstrat invelișul arhaic al vieții noastre sociale, aceasta pare a fi scăpat din vedere celor ce au făcut critica burgheziei române.

E drept, europenizarea atât de repede a României a creat o dizarmonie între așezămintele noastre, și mentalitatea arhaică agrară a poporului. Dar chiar în țările burgheze vechi, cu o evoluție întreagă de veacuri, instituțiile sociale se prefac mai repede decât sufletul masei; aceasta trebuie silită în urmă, prin mijloace violente, să se urce sufletește la înălțimea cerințelor vremii. Peste acest adevăr a trecut reacțiunea română din pricina axiomului ei cultural, cum că instituțiile popoarelor sunt expresia sufletului lor, un axiom ce s'a părut atât de sigur, încât nimeni nu și-a dat osteneala de a-l supune criticei, și a-l confruntă cu evoluția de fapt. În realitate, în loc ca așezămintele noastre exotice să se prăbușească în lipsă de o bază indigenă, cum sunau profețiile de atunci, baza lor firească — economia noastră burgheză — s'a lărgit tot mai mult, a înrăurit tot mai adânc sufletul poporului, punându-l tot mai mult în armonie cu instituțiile noastre sociale. Acest proces nu s'a încheiat încă, fiindcă nu s'a încheiat nici faza de formațiune a burgheziei noastre.

Deși europenizarea instituțiilor noastre a fost o necesitate istorică, nu e mai puțin adevărat, că procedarea întrebuințată în acest scop nu e aceea indicată de experiența istorică. Cercetarea desvoltării burgheziei arată, că o națiune întârziată recurge la experiența directă a celor înaintate, spre a-și întemeia instituții

proprii. Astfel economia Angliei — o țară înapoiată față de Flandra și Franța — e în întregime creația străinilor, cari i-au adus atât capitalurile, cât și priceperea necesară. Emigrația flamandă și hughenotă joacă în evoluția economiei engleze un rol hotărâtor ¹⁾. În timpurile noastre Rusia, și mai ales Japonia, au recurs la experiența străinilor, spre a-și creă așezămintele moderne, economice și culturale.

La noi, când s'a făcut în parlament propunerea de a se împrumută bani în străinătate, și a întemeia căile ferate cu mijloacele noastre proprii, I. C. Brătianu a răspuns în chip foarte înțelept, că pentru aceasta noi nu avem «mijloacele de știință», pe cari le-au avut alții ²⁾. Dar nu eră nevoie de multă sfortare mintală, spre a înțelege că eram tot atât de puțin pregătiți, spre a întemeia o armată națională, un învățământ național sau o industrie națională, toate pe bazele moderne ale burgheziei apusene. Rezultatul a fost, că în momentul când una din aceste instituții ale burgheziei noastre, militarismul, a fost pusă la proba practică, cerându-i să se măsoare cu instituția similară a unei burghezii înaintate, șubrezimea creației noastre a ieșit la iveală în chip atât de tragic, încât atunci, abia atunci, s'a recurs la «mijloacele de știință» ale burgheziilor vechi, spre a ridică militarismul nostru la înălțimea artei militare actuale. Oricine își poate da samă, că eră mai bine dacă se trăgea folos din învățămintele istoriei, și se făcea astfel dela început. Vom cercă să punem în lumină cauzele adânci ale acestei procedări, ce răstoarnă experiența noastră privitoare la evoluția burgheziilor întârziate, când vom cercetă prefacerea claselor sociale.

9. Înaintarea vertiginoasă a României dela vechiul la noul regim, alcătuește una din cele mai interesante experiențe sociale. În realitate, nu poate există o dovadă mai strălucită de vitalitatea poporului român, decât faptul că el n'a sucombat în urma acestei prefaceri adânci, de amețitoare repezițiune. Sub invazia

¹⁾ H. O. Meredith, *Outlines of the economic history of England*, p. 150, 204.

²⁾ Din scrierile, etc. I, p. 480.

capitalismului, popoare mai slabe devin prada dezorganizării și a decadenței; pilda cea mai tragică o dă poporul turc. Capitalismul a disolvat vechile forme de viață națională ale acestui popor, fără ca el să fie în măsură a-și asimila formele vieții burgheze apusene. Dar Românii au trecut greaua probă în chip fericit: ei au dat dovadă, că sunt în stare să-și asimileze așezămintele burgheze moderne. Acel factor primordial al economiei capitaliste: aparatul de circulație, atât de vast și de complicat, ei și l-au însușit în chip desăvârșit. Nu mai rămâne nici o îndoială că, în ceea ce privește puterea de viață a poporului, dezvoltarea ulterioară a economiei burgheze, și cu aceasta a întregului edificiu social altot pe ea, stă în afară de orice primejdie.

Spre a îndeplini această operă, a trebuit ca revoluționarii noștri să aibă un grad de încredere, în fața căreia cugetarea rece rămâne azi uimită. Numai acel temperament aventuros, pe care Sombart l-a descoperit peste tot la originile burgheziei, și care n'a putut lipsi nici la începuturile aceleia a noastre, lămurește asemenea cutezătoare faptă.

Pionierii burgheziei sunt pretutindeni temperamente romantice, ce durează planuri, și nu șovăiesc a riscă experiențe. Burghezia intră în viață printr'un «romantism» social, cum stabilește acelaș autor, care a scrutat toate cutele începuturilor burgheziei. Acest romantism n'a încetat încă la noi, și va dura cât și perioada mercantilistă. Mai mult, după războiu el a suferit o adevărată întinerire, care a găsit răsunset în frigurile fundațiunilor bancare.

Se înțelege că adversarii burgheziei, cu obișnuita lor lipsă de simț istoric, sunt izbiți de contrastul între spiritul metodic al burgheziei apusene, și temperamentul nostru sbuciumat și aventuros. De aici ei trag concluzia, că românii nu sunt apți pentru viața burgheză modernă și că au procedat fals părăsind vechile lor instituții naționale pentru cele burgheze.

Nu e nimic din toate acestea. Nicăiri pionierii burgheziei n'au fost spirite reci, cumpătate, metodice, și aceeace nu se găsește nici într'o parte la începuturile burgheziei, nu se poate cere românilor în aceeaș fază. Spiritul metodic e un produs târziu; temperamentul nostru nesistematic nu e un defect național, ci o caracteristică a fazei de formațiune a burgheziei, din care nu am ieșit încă.

10. Dacă privim în urmă asupra celor zise, constatăm că mercantilismul la noi, de altfel ca peste tot, e factorul ce zămislește burghezia, și prin aceasta însuș statul român modern. Elementele politice mercantile sunt tot atâtea pietre, din cari se clădește edificiul statului modern. Și toate aceste elemente se nasc din nevoile comerțului, acest germen, din care-și ia ființă burghezia. Comerțul impune treptat: căi de comunicație, institute de credit, raporturi juridice moderne, și de aici modernizarea întregii vieți de stat. Toată această vastă operă de creare a edificiului social burghez cere o mână de fier, o forță centrală cu autoritate covârșitoare. Deaceea în trecutul burgheziei europene mercantilism e sinonim cu absolutism, anume cu absolutismul ce-și zice luminat. De altfel lucrul e firesc, căci prin însăș esența sa mercantilismul e tutela vieții economice, ceea ce presupune o forță centrală, care să exercite această tutelă.

Din acest punct de vedere, desvoltarea burgheziei române nu prezintă un caracter deosebit. E drept că la noi s'a făcut încercarea de a scoate faza mercantilistă de sub regimul monarhic absolutist, și a o pune sub un regim democratic. Eră aici o hotărâtă contradicție între *problema*, ce-și puneă spre rezolvare mercantilismul nostru, și *mijloacele* pe cari și le-a creat în acest scop. Căci democrația e un aparat greoiu, care își justifică existența numai în perioada de maturitate deplină a burgheziei, când nu e vorba decât de a regulă funcționarea unei vieți sociale formată gata. Dar în perioada mercantilistă, când e nevoie de a croi planuri, a creă instituții și a făuri state, democrația are puțin rost de a fi: aici trebuie o dictatură inteligentă, gata a luă oricând măsurile de cuviință, și a le traduce în fapt fără întârziere. Conducerea unui stat burghez în perioada de formație seamănă bine cu o operație militară: ea impune acelaș regim de dictatură și centralizare. Chiar în formația burgheziei engleze, unde poziția insulară a țării a zădărnicit întârzierea puterii centrale, dictatura lui Cromwell are un rol hotărâtor.

Constituția democratică română a răspuns nevoilor istorice ale momentului în felul arătat: ea a dus la alcătuirea unei puteri oligarhice centralizatoare, care a cârmuit țara într'un chip, ce nu se deosebește mult de domnia absolutismului luminat. În lagărele

politice pot fi spirite, pe care acest pseudo-democratism le umple de revoltă; dar cercetătorul sociologic nu se poate opri a constata superioritatea acestui fel de evoluție burgheză, asupra evoluției burgheziei apusene. În adevăr, în Apus clasa burgheză s'a format alături de puterea politică centrală, și atunci când s'a simțit destul de tare, a început lupta pentru zdrobirea autorității centrale și cucerirea puterii politice. De aici și-a luat naștere acea serie de revoluții burgheze, cari au sgudivt Europa în tot decursul primei jumătăți a veacului XIX-lea, și însângerează Rusia și în prezent.

Dar în România asemenea frământări sunt excluse. Căci aici oligarhia burgheză nu s'a format alături de forța politică centrală, ci chiar înăuntrul acesteia: vechea oligarhie politică s'a prefăcut direct în oligarhie financiară. În acest chip s'a înlăturat la noi puțința unei revoluții burgheze violente, adică a unei lupte a burgheziei, spre a cuceri puterea politică: oligarhia noastră a întrunit în mâinile ei puterea politică încă înainte de a-și crea și pe cea financiară. Numai acestei fericite împrejurări se datorește faptul istoric deosebit, că România nu va avea să treacă printr'o revoluție burgheză, care să încheie perioada mercantilistă, și să facă trecerea în altă perioadă. Lăsând la o parte revoltele țărănești, neînlăturabile în orice perioadă de formație a burgheziei, dezvoltarea României moderne are un caracter pașnic. Aici evoluția clasei burgheze se confundă cu procesul de prefacere al oligarhiei: se va disolva oare aceasta, prin însăși evoluția economică, într'o democrație reală? Cercetarea noastră asupra claselor sociale va cercă să limpezească și această întrebare.

b) *Urmările economice*

11. Din expunerea mercantilismului român, și a rolului său în crearea societății noastre moderne, s'a putut vedea cu ușurință, că acestei politice îi lipsește la început un element neapărat, spre a fi un tot armonios, potrivit în chip riguros scopului său: vorbim de lipsa măsurilor de ocrotire a industriei naționale. Această lipsă e firească la începuturile oricărei burghezii, deaceia nu se poate

face din ea o dovadă de nepricepere a autorilor politicei noastre mercantile. Constatăm însă faptul în sine: în vreme ce crearea aparatului de circulație înlesnește răspândirea tot mai largă a mărfurilor, hotarele țării sunt lăsate larg deschise capitalismului străin. S'a întâmplat atunci ceea ce era de așteptat: piețele noastre au fost invadate de produsele industriei străine, a căror pătrundere în țară nu era stingherită de nici o piedecă ¹⁾. Sub această invazie, procesul de disolvare a resturilor vechiului regim a luat un tempo vertiginos: meseriașii au fost desființați, țărănimea redusă la semi-proletarizare și foamete, iar configurația claselor sociale supusă unei adevărate revoluții. Vom cerceta fiecare din aceste urmări la locul convenit. Aici ne vom ocupa cu desființarea vechilor noastre meserii, și rezultatele ei economico-politice.

Se știe că oriunde pătrunde capitalismul, el deschide micii industriei un războiu pe viață și moarte. «Unde fabrica domnește, zilele meseriilor sunt numărare» ²⁾. Meseriașii sunt ruinați în mod treptat de concurența capitalistă, care aduce produse mai fine și mai ieftine.

Am avut și noi o industrie națională înfloritoare, organizată în bresle, ca peste tot în vechiul regim ³⁾. Dintre acestea, breasla cojocarilor căpătase o reputație și dincolo de hotare ⁴⁾. Dar ele

¹⁾ Pentru date statistice asupra creșterii importului în acest timp, a se vedea: Istoria politicii noastre vamale și comerciale, de C. I. Băicoianu, vol. I, partea I, București, 1904, p. 56.

²⁾ K. Kautsky, Bazele social-democrației (Das Erfurter Programm, în trad. română), București, 1911, p. 18.

³⁾ Asupra breslelor române a se vedea Virgil N. Madgearu, Zur industriellen Entwicklung Rumäniens, Die Vorstufen des Fabriksystems in der Walachei, Leipziger Inauguraldissertation, 1911. Lucrarea dă și date (p. 84) asupra literaturii respective, dealtfel destul de redusă. O expunere mai recentă a chestiunii se găsește în scrierea d-lui I. N. Angelescu, Evoluția economică a țărilor românești. București, 1918. Ceea ce posedăm în această privință ne informează numai asupra organizației breslelor; lipsește însă un studiu sociologic, care să cerceteze rolul lor social, în marginile pe cari l-au avut.

⁴⁾ «Blanele cele mai frumoase și mai scumpe din Rusia se lucrau la noi. Starostea de cojocari din București era în corespondență zilnică cu saraiul Sultanului». Ion Ghica, Convorbiri economice, broșura 6, București 1875, p. 39.

au căzut în concurența cu capitalismul străin. Nu se poate preciza cu date procesul treptat al acestei tragedii a meseriașilor noștri. Situația lor a început să devină șubredă încă de pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea, prin concurența pe care le-o făceau străinii în propria noastră țară, de vreme ce aceștia se bucurau de mai multă ocrotire ca meseriașii indigeni. Dar adevărata lor ruină a început abia după accentuarea concurenței capitaliste, dela 1830 înainte. Breslele păstrează încă existența legală până la 1873, când consiliul de miniștri dela 27 Iunie le eliberează «actul de moarte»¹⁾. Dar vieța lor e ca și neexistentă sub raportul economic. Intre 1875 și 1885 convenția comercială mătură, cum vom vedea, și cele din urmă rămășițe ale industriei noastre naționale, încheind astfel ultimul act al tragediei.

12. O influență tot atât de dezastruoasă a avut concurența străină asupra industriilor noastre casnice, între care stupăritul și creșterea viermilor de mătase ajunsese la un îndestulător grad de înflorire, pentru ca produsele lor să poată servi și ca articole de export²⁾. Deatunci țăranul fû silit să-și procure de pe piață acele articole industriale, pe cari mai înainte și le făcea singur, în deosebi articolele de îmbrăcăminte. În Moldova, care prin situația ei geografică, și desvoltarea portului Galați, eră mult mai expusă cotropirei capitaliste, această influență a fost mai pustiitoare decât în Muntenia; aici industria textilă casnică s'a mai putut păstra încă în chip sporadic în regiunea muntoasă.

Cu distrugerea meseriilor și a industriei țărănești s'a săpat în organismul nostru social o adâncă rană, de ale cărei urmări el sângerează încă. Prin aceasta, meseriașii își pierd mijlocul de existență, și devin o povară pe bugetul statului, iar țăranii se văd osândiți pe tot timpul iernii la inactivitate forțată. Acest timp, în care încetează munca câmpului, ei îl consacrau mai înainte la producția industrială; de acum, aceasta dispărând, populația rurală se vede silită, îndată după începutul înghețului, la șomaj.

Pentru soarta țărănimii acest fenomen e de covârșitoare însemnătate: el înseamnă începutul mizeriei și foametei, deci a acelei

¹⁾ Virgil N. Madgearu, op. cit., p. 115.

²⁾ Op. cit., pag. 98.

situații tragice, în care ajunge pretutindeni populația satelor în epoca de formație a burgheziei. Economistul rus Nicolas-On pune la baza studiului său, asupra stării economice a Rusiei, tocmai această idee fundamentală, cum că distrugerea industriei casnice a țăranilor e pricina înrăutățirii soartei lor. Căci deatunci țăranul trebuie să trăiască un an întreg cu produsul muncii sale din lunile de vară ¹⁾. Dar e evident că acest produs, oricât ar fi de ridicat, nu ajunge să acopere toate nevoile sale proprii, și să răspundă și cerințelor din ce în ce mai mari ale fiscului. De aici mizeria în care se află țăranimea.

Prin desființarea meseriilor și a industriei casnice, capitalismul dă rămă temelia vechiului regim, și curăță terenul pentru cel nou. Din acest moment, toată lumea e silită a lucra pentru schimb, căci industria pentru trebuințele proprii e sfărâmată; țăranimea trebuie să cumpere dela târg, ceea ce mai înainte producea ea însăși. În acest chip se produce ceea ce Marx socotea cea mai mare revoluție economică: despărțirea agriculturii de industrie și crearea *pieței interne* ²⁾. Abia cu aceasta se naște temelia, pe care se clădește orice burghezie.

Dar în România factorul ce ruina vechile meserii era industria străină, nu indigenă, și astfel nevoile pieții abia născute trebuiau satisfăcute de străini, cu mărfuri produse peste hotare. De aceea, după nimicirea industriei mici, singurul factor producător de valori nouă rămase la noi *agricultura*. Orășănimea fusese desființată ca producătoare, și cei cari mai erau încă prinși în mecanismul vieții economice, făceau comerț, adică mânuiau circulația. Dar circulația nu produce valori noi, ea numai pune în mișcare valorile produse. Și astfel munca țăranului rămase singurul izvor de venit în tânăra noastră societate burgheză. Din ea trebuia să trăiască țăranul însuși; din ea trebuia să fie întreținută, pe cale bugetară, orășănimea; din ea să se plătească mărfurile aduse din străinătate, ca și imensele împrumuturi contractate tot acolo. Urmările economice se vor vedeă mai departe.

Am arătat, în capitolul I, că în faza de zămislire a burgheziei

¹⁾ Histoire du développement économique de la Russie, Paris 1902, p. 290

²⁾ Das Kapital, vol. I, ed. IV, p. 712—713.

române două țări capitaliste își dispută stăpânirea pieții noastre: Austria și Anglia. Incetul cu incetul cea dintâi e alungată de cea din urmă și redusă la un rol secundar. Stăpânirea pieții noastre ajunge pe la 1875 în mâinile capitalismului englez.

Dar supremația economică engleză e de scurtă durată. Două sunt cauzele, cari au făcut ca dominația capitalismului britanic pe piețele noastre să fie trecătoare, cu toată covârșitoarea ei influență în crearea României moderne: una e de ordin politic intern, și privește politica noastră comercială; cealaltă, de însemnătate hotărâtoare, e de natură economică, anume concurența grâului american, care a inaugurat o nouă fază în dezvoltarea economiei europene. Le vom cerceta pe rând, spre a pune în lumină rolul lor în evoluția burgheziei noastre.

13. Se povestește despre cea dintâi burghezie, care și-a luat avânt în Europa, anume cea italiană, că aici nobilimea eră cu sârguință căutată de burghezie pentru serviciile ei militare. Dar când se amestecă în politica economică, nobilimea dădea dovadă de atâta nepricepere, încât burghezia revoltată intervenea cu energie ¹⁾.

Aceeaș priveriște se repetă, oriunde și ori de câte ori elementele agrare, ce stau departe de pulsul afacerilor, ajung să facă meseria burgheziei: să îndrumeze politica economică. Această experiență a făcut-o și România, spre marea ei daună, cu deosebire în anul 1875, când s'a încheiat convenția cu Austro-Ungaria. Trebuie să recunoaștem însă că motivul, ce a făcut pe conducătorii noștri deatunci să intervină în politica economică a țării, a fost nobil și patriotic. Până la acea dată convențiile comerciale încheiate de Turcia cu statele europene aveau putere, cum vom vedea, și pentru Principatele române, ca pentru orice provincie pusă sub suzeranitatea imperiului turc. Românii nu erau deci stăpâni pe politica lor economică. S'a întâmplat însă, ca Austria să fie dispusă a trată direct cu România încheierea unei convenții comerciale, deci să-i recunoască prin aceasta independența economică. Guvernul român, alcătuit din elementele reacționare, s'a grăbit a se

¹⁾ Vezi Julien Luchaire, *Les démocraties italiennes*, Paris 1915, p. 82.

folosi de această ofertă, arătându-se deplin conștient de însemnătatea istorică a momentului ¹⁾. Dar eră vădit că puternica monarhie vecină n'ar fi înclinat să facă tinerei noastre țări această cinste, dacă nu și-ar fi dat samă, că în acest mod ne poate impune mari jertfe. Așa s'a și întâmplat.

Care e senzul istoric al acestei convenții între România și Austro-Ungaria? Atât prin concepția, cât și prin urmările economice, zisa convenție comercială amintește celebrul tratat al lui Methuen (1703), prin care se știe că diplomația engleză, ruginită în mânăuirea afacerilor comerciale, a ruinat tânăra burghezie portugheză. Ambele au fost încheiate în interesul agrarienilor, și ambele au acelaș miez: ele prevăd în folosul țării agricole avantagii pentru exportul produselor pământului, și acordă țării industriale avantagii pentru exportul fabricatelor. Prin tratatul amintit, Portugalia obțineă dela Anglia ușurarea exportului vinurilor ei, și acordă în schimb avantagii pentru importul articolelor industriei engleze ²⁾. În acelaș mod, prin convenția cu Austria, România obțineă libertatea exportului pentru cerealele, vitele și vinurile ei, și acordă monarhiei vecine în schimb libertatea importului pentru produsele manufacturate ³⁾. Astfel agrarienii puteau aveă, într'un caz ca și în altul, iluzia de a fi câștigat un mare folos; dar industria indigenă, rămasă fără nici un sprijin față de concurența unor țări înaintate, primeă o lovitură hotărâtoare. Rezultatul: Portugalia a devenit o colonie a Angliei, România eră pe cale a deveni o colonie austriacă, dacă burghezia n'ar fi intervenit în clipa supremă, spre a da politiceii economice altă direcție.

14. Convenția cu Austria a deslănțuit în sânul burgheziei noastre,

¹⁾ «Suntem în ajun de a săvârși actul cel mai important, care s'a făcut la noi dela unire și dela fundarea dinastiei: suntem în ajun de a săvârși neatafărnarea noastră economică». P. Carp, despre însemnătatea convenției cu Austria, Discursuri, p. 84.

²⁾ H. O. Meredith, *Outlines of the economic history of England*, London, p. 204.

³⁾ Asupra convenției comerciale cu Austria, și a urmărilor ei, informează în chip amănunțit C. I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale*, vol. I; deasemenea Karl Grünberg, *Die handelspolitischen Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau*, Leipzig, 1902.

cum eră de așteptat, o furtună de indignare. Ziarele opoziției apărură în doliu, deputații liberali se retraseră din Cameră, și agitația provocată fù atât de serioasă, că guvernul trebui să se retragă ¹⁾. Urmă un guvern burghez — dar convenția rămase. Abiă după expirarea ei putù acest lung regim, cel mai lung pe care l-am avut până acum în vieța noastră parlamentară, să îndrumeze economia noastră pe altă cale, ridicând mercantilismul român la forma sa ultimă.

În vremea noastră de evoluție în salturi, e greu să apreciem după adevărata lor însemnătate rezultatele acestei convenții. Trebuie să urmărim deaproape constatările alarmante ale scriitorilor economici ai vremii, spre a ne face o idee de situația creată în cei zece ani, cât ea a rămas în putere. Iată o pildă: «Rezultatele convenției cu Austro-Ungaria le cunoaștem: meseriașii noștri au ajuns salahori; fabricile s'au închis, și orice încercare de a se întemeia vreo industrie, cade sub lovitura concurenței din afară. Astăzi ne îmbracă dela cap până în tălpi vecinii noștri, ne procură și cele mai neînsemnate obiecte și, spre completă derădere, ne trimit până și făină, spirt, vin, cartofi, fructe diferite. Acțiunea derăpănătoare a convenției comerciale a reușit să facă să piară până și din sate strămoșasca industrie casnică. Astăzi țărani și țărancele aleargă la târg ca să se îmbrace și să se încălțe. Deabiă prin satele dela munte se mai găsească femei, cari țin pânză și dimie. Sate întregi și-au părăsit frumosul port național, schimbându-l cu sdrențe străine. Târgul le procură fularele, panglicele, mănușele de ață, botine cu tocuri înalte și atâtea nimicuri de metal și de sticlă, cu cari se împodobeste sexul frumos» ²⁾.

¹⁾ Amintind doliul ziarului *Românul* dela 30 Iunie 1875, a doua zi după încheierea convenției cu Austria, T. Maiorescu îl pune în legătură cu doliul aceluiaș organ dela 17 Februarie 1871, cu ocazia intrării armatelor germane în Paris, și observă: «amândouă datele se cuvin în adevăr să poarte doliul vechiului organ liberal, ca semn a două mari erori ale partidului său». Discursuri, II, p. 5. Observația merită să fie relevată, ca semn al felului cum autorul ei înțelegea rolul istoric al burgheziei noastre.

²⁾ P. S. Aurelian, *Politica noastră comercială față cu convențiunile de comerț*, București 1885, p. 31—32. Constatări similare la I. Ghika, *Convorbiri economice*, și A. D. Xenopol, *Studii economice*. Date statistice asupra creșterii importului de articole industriale paralel cu dispariția vechilor noastre meserii, desființate prin concurența străină, dă C. I. Băicoianu, op. cit.

Chiar și poetul Eminescu, atât de puțin pregătit pentru înțelegerea chestiunilor economice, a trebuit să constate prin simpla intuiție a realității, că influența austriacă reprezintă o «primejdie de moarte» pentru noi, dacă nu ne vom trezi de cu vreme ¹⁾. Cinci ani după încheierea convenției, promotorul ei însuși, în proiectul de răspuns la mesaj al minorității, e silit să facă constatarea următoare: «In organismul nostru social s'a produs o știrbire, care trebuie reparată fără întârziere: meseriașul român a dispărut în multe locuri, și e pe cale a dispărea în mai toate» ²⁾.

E de prisos a înmulți constatările de acest fel. Ajunge a releva faptul istoric, că desființarea industriei naționale înseamnă prăbușirea desăvârșită a vechiului regim, și e una din curiozitățile istoriei noastre economice, că această revoluție a fost indeplinită de elementele reacționare, cari vroiau tocmai să întărească vechiul regim! Agrarienii noștri conservatori, sprijiniți pe liberalismul economic atunci en vogue, declarau cu perfectă încredere, că nu văd neajunsul unei robiri a țării noastre față de industria austriacă; căci prin aceasta vom vinde cereale scump, și vom cumpăra fabricate ieftine: «vindem grâu scump, și cumpărăm făină ieftină» — făină măcinată de morile austriace! Decât, industria austriacă le-a trimis, odată cu făina cea ieftină, și lovitura de grație. Vom vedea cu ce mijloace vroiau ei să reinvie vechea ordine socială, după ce o dărâmaseră singuri.

15. In urma convenției comerciale dela 1875, Austria ajunse să câștige iarăș vechiul rol pe piețele noastre, înlăturând capitalismul anglo-francez din situația preponderentă, pe care o câștigase cu atâta trudă economică și diplomatică ³⁾. *Din acest moment începe procesul de înstrăinare a României de capitalismul apusan, care dăduse naștere societății noastre burgheze moderne, și apropierea de capitalismul Europei centrale.* Acest proces a durat până la 1916, când a fost rupt brusc de burghezia noastră, cercând a se întoarce iarăș către bătrânii ei părinți.

¹⁾ Influența austriacă, în Scrieri politice și literare, ed. Minerva, vol. I, p. 102.

²⁾ P. Carp, Discursuri, p. 271.

³⁾ Karl Grünberg, op. cit., p. 59.

Dar o schimbare atât de însemnată și de îndelungă în dezvoltarea burgheziei noastre nu se putea datorî numai unui simplu act politic, cum e convenția comercială, deși a făcut și aceasta tot ce s'a putut în acest sens. Ea are o pricină mult mai adâncă, de natură economică: anume concurența grâului american, care deschide o epocă nouă în economia lumii.

Se știe că nașterea României moderne, pe temelie burgheză, se datorește expansiunii capitalismului englez spre Orient, și că ceea ce aducea burghezia engleză în Marea Neagră și la Gurile Dunării, eră nevoia de grâu. Încă până la anul 1780 Anglia e o țară exportatoare de grâu¹⁾, dar «revoluția industrială» îndeplinită treptat între 1760—1830 prin introducerea mașinismului, schimbă vechea situație, și impune importul de grâu străin pentru pătura industrială.

Acest grâu sosește Angliei, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, din răsăritul Europei; țara care i-l procură în mari cantități e Rusia²⁾. După 1830 Marea Britanie deschide drumul spre provinciile dunărene, pe care le pune astfel în contact cu Europa apuseană, le scoate de sub vechea dependență și le cheamă la viață modernă. Până la 1875 ea ajunge stăpână pe piețele noastre.

Dar în acest timp un alt izvor de grâu se deschide pentru Anglia, anume în lumea nouă, și slăbește interesul ei pentru răsăritul Europei³⁾. Statele-Unite încep să exporte în mod activ grâu abia după 1860, în urma încetării turburărilor războiului civil⁴⁾.

¹⁾ Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, II, 2, p. 1035.

²⁾ Georges Bry, *Histoire industrielle et économique de l'Angleterre*, p. 627. De altfel țărmurile Mării Negre au fost dela începuturile timpurilor istorice grânarul națiunilor înaintate, ceea ce a făcut în antichitate pe un geograf ionian să numească această regiune «pântecele Greciei». G. Glotz: *Le travail dans la Grèce ancienne*, Paris, 1920, p. 151.

³⁾ Karl Grünberg, op. cit., p. 63—64.

⁴⁾ Clive Day, *A history of commerce*, London, Bombay and Calcutta, 1912, p. 525. Ceea ce, îndeosebi, a pus în măsură Statele-Unite să intervină viguros pe piața europeană de cereale, a fost valul din ce în ce mai mare de emigranți, care a ridicat în mod vertiginos numărul muncitorilor americani: numai între 1860—1870 emigranții europeni în America se ridică la 6 milioane. La aceasta s'a adăugat și dezvoltarea căilor ferate, care au legat porturile

Ele satisfac, înainte de toate, nevoile Angliei în dauna țărilor care-i procurau cereale mai înainte. Paralel cu această nouă față a târgului internațional de cereale, scade treptat și interesul Angliei pentru comerțul Mării Negre și al Gurilor Dunării. La 1871 ea renunță la neutralitatea Mării Negre, pe care o impusese Rusiei în tratatul de pace dela Paris în interesul comerțului ei răsăritean ¹⁾. La 1878 ea merge mai departe în această operă de desființare a foloaselor atât de greu obținute, cedând Rusiei partea de sud a Basarabiei; aceste trei districte ni le retrocedase Anglia la 1856 tot în interesul comerțului ei, spre a îndepărta Rusia dela Gurile Dunării; acum, acest interes slăbind, ea consimte la cesiunea lor către vechiul răpitor. Se știe că Lordul Beaconsfield cedase aceste districte, printr'un tratat secret cu Rusia, încă înaintea Congresului din Berlin, și apoi întreprinse acea călătorie triumfală spre capitala Germaniei, spre a jucă acolo comedia tratativelor ²⁾. S'a întâmplat, spre nenorocul țării noastre, că războiul pentru neatâr-nare, și congresul european care i-a urmat, a prins-o într'o fază de adâncă prefacere economică, când vechea noastră metropolă capitalistă, Anglia, se îndepărta de noi, iar noua puternică metropolă care i-a moștenit locul, imperiul german, încă nu se apropiase. Și astfel lipsită de singurul sprijin, pe care-l are o țară agricolă în conflictele internaționale, acela a unui puternic suzeran capitalist, România și-a încheiat războiul cu nereușita diplomatică cunoscută. La 1878 n'am avut la spatele noastre, ceea ce am avut la 1856: un grup capitalist european, care apărându-ne pe noi și-ar fi apărat interesele propriei sale piețe. Așa se face că «simpatia» și «generozitatea» de atunci a Europei față de mica Românie, s'a schimbat în Congresul dela Berlin într'o atitudine de mamă vitregă, care a scandalizat pe cei ce-și închipuiau că la baza tocmelilor internaționale stă simțul de dreptate.

dela periferie cu regiunile agricole din interior. Vezi Achille Viallate: *Economic imperialism and international relations during the last fifty years*, New-York, 1923, p. 10.

¹⁾ Justin Mc Carthy, *A history of our own times*, vol. 5, Tauchnitz edition, p. 74.

²⁾ Op. cit., p. 201.

Astfel grâul american ne-a îndepărtat de vechea noastră metropolă capitalistă, și ne-a scos din raza interesului ei imediat. După grâul american veni mai târziu cel indian — în urma săpării canalului Suez — apoi din alte colonii, să umple nevoile pieței engleze ¹⁾. Grâul românesc, care hrănise până atunci pe lucrătorii englezi, trebui să caute alt proletariat flămând, și cu aceasta și geniul nostru protector trebui să părăsească pentru un timp Paris, Londra, spre a-și lua în altă parte reședința. Dar burghezia română, și în genere România modernă, va trebui să poarte o recunoștință pioasă acelei țări, care i-a dat lumina zilei — Angliei; cu atât mai mult, cu cât o istoriografie superficială ne-a împiedecat până acum de a recunoaște pe părintele adevărat al societății noastre moderne.

16. Pe lângă izolarea vremelnică, în care ne-a adus concurența americană, ea ne-a pricinuit și alte neajunsuri nu mai puțin grave. Grâul Statelor-Unite a pus bătrâna Europă într'o grea situație, cu urmări adânci și multiple. Prețurile scăzură peste tot, amenințând agricultura europeană cu ruina ²⁾. Europa se văzută silită să ia măsuri de apărare împotriva noului dușman, și cu aceasta vechiul și scurtul liberalism își dădu obștescul sfârșit. O nouă eră se deschise în economia lumii, erva imperialismului, a cărei temelie e îngrădirea pieței interne spre a îndepărtă orice concurent străin. Inceputul acestei ere, în care ne aflăm în prezent, l-a făcut Germania în anul 1879, punând taxe pe importul grâului: această dată înseamnă o cotitură nouă și hotăritoare în economia europeană. După scurt timp, pilda Germaniei fu imitată de Franța,

¹⁾ Georges Bry, loc. cit.; Gibbins, The industrial history of England, p. 74.

²⁾ În urma concurenței americane prețurile grâului scad în Londra în chipul următor:

1870—1879	25,75	frc.	hectolitru
1880—1889	15,65	»	»
1890—1899	12,70	»	»
1900—1907	11,85	»	»

E. Levasseur, Le prix du blé dans divers pays depuis 1771; citat de Paul Leroy-Beaulieu, La question de la population, Paris 1913, p. 70.

și de Austria (1882); mai mult încă, această țară, pe care convenția comercială o făcuse metropola noastră vremelnică, își închise granițele și pentru vitele străine, ruinând astfel comerțul nostru cu vite, acest atât de vechiu izvor de venit al țărilor române ¹⁾.

Așa dar, situația României la sfârșitul primei noastre perioade mercantiliste e următoarea: concurența capitalismului străin ruinează cu desăvârșire industria noastră veche națională, și nu ne mai lasă ca singur izvor de venit decât produsele pământului; concurența americană vine apoi să ne taie legătura cu Anglia, care rămăsese încă liberală, și să ne silească a căuta legătură cu piețele Europei centrale; dar acestea ridicară ziduri la hotarele lor față de produsele pământului nostru. Cu un cuvânt, capitalismul nu ne mai lăsase decât solul nostru ca mijloc de viață, dar ne îngreuiă acum și desfacerea roadelor sale. Cu aceasta însă nu se încheie încă tabloul situației.

17. Istoria economică arată că o burghezie întârziată nu se poate dezvoltă fără ajutorul financiar al unei burghezii înaintate: capitalurile, pe cari le reclamă o societate burgheză în proces de formație, nu pot fi găsite în interior; ele trebuiesc aduse din afară. Câteva pilde: în prezent, Statele-Unite sunt creditorul lumii; ele însă s'au întărit în decursul sec. al XIX cu capital englez; la rândul ei Anglia, care a jefuit continente și a distrus seminții omenesti; a avut și ea nevoie până în sec. XVII de capital olandez; Olanda însăș, bancherul Europei din sec. al XVII, a recurs mai înainte la capital italian. Și așa orice burghezie tânără se servește de ajutorul bănesc al uneia mai bătrâne, până ce prin sânguința ei ajunge la neatârnare economică.

Se înțelege că România nu putea face abatere: ea și-a clădit edificiul social modern pe datorie. Cele mai însemnate împrumuturi le-a reclamat întemeierea căilor ferate și întărirea puterii militare. Dela 1866 până la 1876 datoria publică română crește de șase ori și jumătate, până la 1886 de nouă ori, până la 1896 de aproape

¹⁾ Karl Grünberg, op. cit., p. 65.

cinsprezece ori ¹⁾. Cu ce trebuiau plătite anuitățile acestei datorii? Se înțelege că cu produsele solului nostru, căci alte valori nu putea produce România; și tot aceleaș produse trebuiau să satisfacă nevoile vastei noastre birocrații, precum și ale armatei. În asemenea împrejurări, nu eră decât un mijloc de a întâmpina greutățile financiare: de a îmboldi cât mai mult exportul de cereale.

Și aceasta s'a și făcut, cu toate greutățile create comerțului de cereale prin concurența americană. Exportul a fost sporit, și a ajuns să crească chiar într'o proporție mai repede decât producția cerealelor; de aceasta se poate convinge oricine din tabelele statistice, mai ales dacă se ține samă de faptul dovedit în mod nedoelnic, că cifrele pentru export din statisticele noastre sunt inferioare exportului real, de vreme ce negustorii, spre a se sustrage taxelor vamale, indicau cantități mai mici, decât acelea pe cari le exportau ²⁾. Creșterea mai mare a exportului decât a producției arată descreșterea consumației interne a populației agricole: pentru a se acoperi sarcinile statului, țărănimia e silită a-și vinde hrana dela gură. Exportul țărilor agricole înapoiate e un export al foamei; în proporție cu creșterea sa, scade hrana țăranimii. Pilda tipică o dă «Rusia flămândă», care vărsă înainte de războiu imense cantități de cereale în afară, pentru ca înăuntru țăranimea să moară de foame. Dar aceasta e o regulă generală pentru regiunile agricole abia deschise capitalismului: în ele creșterea exportului înseamnă creșterea mizeriei masselor.

«Drumurile de fier dau un puternic avânt comerțului exterior, dar comerțul țărilor cari exportă în deosebi *materii prime* mărește sărăcia masselor, nu numai fiindcă datoriile noi făcute de guvern în folosul căilor ferate mărește sarcina impozitelor, dar fiindcă din acest moment orice produs al locului poate fi schimbat în aur cosmopolit; astfel, produsele ce erau mai înainte eftine din lipsa unei piețe... se scumpese și ies din consumația poporului;

¹⁾ Pentru date statistice a se vedea op. cit.: Gh. Dobrovici, *Istoricul datoriei publice a României*.

²⁾ Vezi E. Costinescu, *Le tarif des douanes de 1904*, p. 72—5. Autorul socoate, că cifrele de export indicate în statisticele oficiale trebuie majorate cu cel puțin 30 la sută.

pe de altă parte *producția însăși* se modifică după folosul mai mic sau mai mare pentru export, pe când înainte ea se făcea numai după trebuințele consumării locale¹⁾.

Autorul, dela care împrumutăm această constatare, și-a dat silița să dovedească pentru Rusia, că în acest proces de sărăcire generală singur capitalismul bancar profită, și că profitul băncilor crește tocmai în proporția, în care scade consumarea masselor. Dealtfel e evident că într'o societate agrară, în care circulația e factorul economic autonom și revoluționar, având rolul de a distruge vechiul regim și a plămădi pe cel nou, tot profitul ce iese din disolvarea vechiului regim trebuie să revină factorilor circulației, în deosebi băncilor. Aceasta și explică atotputernicia marelui finanțe, care se bucură pretutindeni de o suprație nediscuțată în această fază de disolvare a regimului agrar, oricare ar fi — pe hârtie — constituția politică a țării respective. Băncile, ce-i drept, luptă spre a opri pustiirile capitalului de camătă; dar până la faza industrializării, economia capitalistă are ca temelie circulația, și păstrează în genere un caracter destructiv. La noi, ca pretutindeni, sfărâmarea vechilor clase agrare condiția de naștere a burgheziei; sărăcia, mizeria, foamea, sudoarea, lacrimile și chiar sângele păturii rurale e fermentul, din care se zemislește regimul nou burghez²⁾. Țărănimea cearcă să se

¹⁾ Nicolas-On, Histoire du développement économique de la Russie, p. 81. Citatul lămurește și anomalia aparentă, că la noi producția grâului crește mai repede decât a porumbului, deși se știe că țăranul român nu se hrănește cu grâu. Dar grâul e materie brută, pe care ne-o cere străinătatea în schimbul banilor pe care ni-i împrumută, și a mărfurilor pe cari ni le trimite.

²⁾ E. Costinescu se silește să dovedească pe baza creșterii importului (op. cit., pag. 67) că «în medie generală consumația țării s'a împătrit în timpul acestor din urmă 24 ani». Această părere, pe care o împărtășesc și alți autori (de pildă L. Colescu, progresele economice, p. 96) e cu totul neîntemeiată, și se bazează pe analogia nejustificată între țările agricole și țările industriale. Cea mai superficială comparație dovedește contrarul. În interval dela 1862—1905, observă d-l C. Garoflid, «populația a sporit cu 54 la sută, întinderea culturii cu 83,6 la sută, iar sarcinile statului cu 500 la sută, pe când bugetul țărănesc a descrescut prin schimbarea în defavoarea lui a raportului învoielii, prin ieftinirea muncii și prin micșorarea producției pământului». (Problema agrară și deslegarea ei, 1908, p. 14). Nici un argument nu ar putea să convingă că consumația masselor a crescut,

apere împotriva dușmanului de moarte cu sapa și toporul, nu numai la noi, ci pretutindeni la începuturile burgheziei. Dar cu aceste arme nu se poate distruge forța revoluționară a capitalului: acesta învinge, țărănimea sucombă, și cu ea și resturile vechiului regim.

La noi, unde această tragedie rurală s'a petrecut sub ochii noștri, s'a născut o întreagă atmosferă de sentimentalism rural, care, sub formă de deosebite curente — naționalism, țărănism, poporanism — acopere pătura sătească cu interesul și simpatia ei. Dar această simpatie va folosi țărănimii tot atât de puțin la noi, pe cât i-a servit în alte părți în aceleași împrejurări. Nici morții nu învie, nici roata timpului nu se întoarce înapoi.

18. Dela întemeierea industriei, povara ce apăsă mai înainte pe spatelul clasei agricole începe să se ușureze, și scade pe măsură ce crește producția industrială. Deatunci înainte mașina statului nu se mai razimă pe agricultură, ci pe industrie. Tragedia țărănimii e simptomul fazei de tranziție a burgheziei, dela capitalismul comercial la capitalismul industrial, dela procesul de circulație la procesul de producție capitalistă; ea dispăre pe măsură ce acest proces înaintează. Istoria economică arată limpede oricui vrea și poate să învețe ceva dintr'însa, că într'un stat intrat în procesul revoluției burgheze, singurul mijloc de a ridică starea țărănimii e de a grăbi progresul industriei ¹⁾.

Dela 1886 burghezia română intră în această nouă perioadă de evoluție; ea începe procesul de industrializare. Condițiile istorice erau împlinite: camăta și comerțul își îndeplinise funcția lor istorică disolvantă, se acumulasă pe aceste căi capitaluri; pe noua bază creată trebuia să se pornească înainte, întregind lipsurile capitalismului nostru cu capitaluri străine, cum a făcut orice burghezie în aceeași situație. Cercetăm mai jos această fază,

câtă vreme creșterea culturii nu înseamnă nimic, pe lângă creșterea sarcinilor ce cad asupra ei.

¹⁾ Eroarea fundamentală a tuturor teoreticienilor noștri ai chestiunii agrare, e ignorarea legăturii organice între agricultură și industrie, care trebuie să stea la baza oricărui studiu științific al evoluției agrare în era burgheză. Vezi cercetările din cap. IV al lucrării de față.

precum și noua întorsătură pe care ea a impus-o mercantilismului nostru.

Intr'o asemenea fază istorică de prefacere, când mizeria masselor isbește deopotrivă pe teoretician ca și pe omul politic, nu e decât firesc că spiritele sunt stăpânite de o pornire febrilă de a croi planuri de reorganizare și reformă socială, de a găsi leacuri pentru vindecarea rănilor săpate în corpul societății. Planul burgheziei, isvorit din nevoile istorice ale dezvoltării noastre și transformat în fapt, va fi expus în amănunțime mai departe. Dar se înțelege că și reacțiunea s'a ocupat pe larg cu această problemă, prezentând reorganizarea socială ca adevărata nevoie a timpului. Din interes teoretic amintim și planul ei de reorganizare, care a rămas de domeniul istoriei ¹⁾.

Năzuința reacțiunii e de a reinvia trecutul, după ce ea însăși făcuse tot ce stătea în putința omenească spre a-l înmormânta. Plecând dela idea, că temelia societății e meseriașul și țărănul, șefii reacțiunii căutau mijloacele legale pentru a salva acești doi stâlpi economici ai vechiului regim; ei vroiau să salveze pe meseriași prin reînființarea corporațiilor, iar pe țărani prin declararea proprietății mici ca inalienabilă și indivizibilă; ei nu au putut deci să-și dea sama, că acolo unde pătrunde capitalismul, nici o forță legală nu e în stare să salveze breslele de peire și țărănimea de proletarizare, ceea ce arată, că ei înțeleseseră tot atât de puțin caracterul societăților moderne, ca și pe acela al propriei noastre societăți. Cât privește pesimismul reacțiunii față de viitorul societății române moderne, pesimism bazat pe analogia cu imperiul roman, a cărui prăbușire se datorește tot proletarizării țărănimii, aceasta dovedește că cultura generală a acestor oameni prezentă serioase goluri. Singur cazul Angliei, care și-a distrus țărănimea, fără a împărtăși totuși soarta imperiului roman, ar fi ajuns să le arate, că nu se poate stabili o analogie între societățile vechi și societățile moderne; căci cele dintâi nu cunosc decât capitalul comercial și de camătă, care disolvă vechiul regim, cum am arătat că l-a disolvat pe al nostru; cele din urmă însă au creat

¹⁾ Vezi P. Carp, Discursuri, p. 269, proiectul de răspuns la mesaj din 3 Decembrie 1881. Deasemenea T. Maiorescu, Discursuri, III, p. 88.

o formă superioară de capitalism, anume capitalul industrial, care clădește un nou edificiu social din ruinele celui vechiu ¹⁾. Astfel singurul mijloc de a feri România de soarta imperiului roman, ori a imperiului turc de astăzi, erà de a o scoate de sub acțiunea exclusivă și disolvantă a capitalismului comercial, și a o înălța la treapta capitalismului industrial, adică: *a creà o industrie națională*. Acesta e leacul, ce vindecă rănilile săpate de comerț în regimul agrar: industria, pe de o parte, reià funcția vechilor meseriași, de a produce valori nouă, însă o indeplinește cu intensitate neasemuit mai mare; pe de altă parte atrage la ea și ocupă țărâ-nimea proletarizată, făcând din aceasta un element social util, nu o primejdie pentru stat, și ușurând soarta celor rămași la țară. În această nouă direcție își îndreaptă de acum sforțările burghezia noastră.

c) *Desăvârșirea mercantilismului român*

19. După ce războiul dela 1877 adusese realizarea idealului burgheziei române, acela al unui stat național, unitar și neatârnat, nimic nu erà mai firesc, decât ca ea să se gândească în chip serios și la realizarea independenței economice, fără care cea politică e numai iluzorie. O țară agricolă, chiar dacă se bucură de neatâr-nare formală, e în realitate o provincie vasală a metropolei capitaliste, care îi trimite bani și fabricate.

«Din două țări, cari stau în relație de comerț liber, aceea care vinde articole industriale domnește, iar acea ce nu poate oferi decât produse agricole se supune» ²⁾.

Erà firesc ca burghezia română să urmeze pilda altora, și după ce realizase unitatea și neatâr-narea politică, să năzuească a în-tregi această operă prin înfăptuirea neatâr-nării economice.

Mijlocul de a înfăptui neatâr-narea economică e unul singur, stabilit și verificat de întreaga experiență a burgheziilor înaintate: îngreuierea importului fabricatelor străine, protecționismul ³⁾. Nici

¹⁾ K. Marx, *Le Capital*, vol. III, partea II, p. 167—168.

²⁾ Friedrich List, *Das nationale System der politischen Oekonomie*, p. 25

³⁾ «Sistemul protecționist a fost un mijloc artificial de a fabrica fabricanți... a scurta în chip violent tranziția dela vechiul mod de producție la cel modern». K. Marx, *Das Kapital*, vol. I, p. 722.

o țară nu și-a putut crea o industrie națională, decât întrebuițând în acest scop puterea politică, și punând îndărătul intereselor capitalului forța organizată a statului. Chiar când condițiile istorice sunt date, o industrie nu se poate naște dela sine, ci pentru aceasta trebuie sprijinul priceput al unei puteri politice.

Decât, se înțelege dela sine, că pentru ca un stat să acorde economiei sale acest sprijin, trebuie să fie stăpân pe politica sa economică, deci să aibă neatârhnarea politică: această condiție n'a îndeplinit-o România decât după 1877. Apoi, chiar după ce un stat și-a câștigat neatârhnarea politică, încă nu poate păși la aplicarea unui protecționism înaintat, dacă n'a ajuns la un oarecare grad de dezvoltare economică. Căci ocrotirea industriei naționale, prin îngreuierea importului străin, înseamnă jignirea intereselor economice atât ale burgheziilor înaintate, cari pot ușor recurge la represalii, cât și a consumatorilor proprii. Astfel nici vasta Americă, cu marile ei resurse, nu și-a început sistemul protecționist decât cu multă greutate ¹⁾. Cât privește România, ea nu îndeplinea această condiție nici după 1877, deaceia în alcătuirea sistemului ei protecționist trebuia să țină samă de interesele străine tot atât, cât și de interesele noastre, căutând prin măsurile luate să nu indispuină capitalismul străin ²⁾.

Din cele zise se vede îndeajuns, de ce mercantilismul român a trebuit să înceapă sub o formă atât de imperfectă, care a ruinat vechea noastră industrie, și să se întregească atât de târziu cu elementul său de căpetenie: protecțiunea industriei naționale. România a ajuns cu anevoie stăpână pe politica ei economică, deaceia nu a putut aplica deodată un sistem mercantilist întreg, cu toate că s'a făcut în acest sens repetate sforțări, de altfel toate zadarnice. «Din secolul al XV avem de înregistrat că noi nu putem dispune de regimul nostru vamal, decât așa cum ne impuneau capitulațiile turcești ³⁾. «In toate capitulațiile sale încheiate în perioada dela 1830—1874, Turcia continuă a cuprinde și Principatele române sub raportul tarifării ⁴⁾.

¹⁾ Clive Day, A history of commerce, p. 496.

²⁾ Vezi Karl Grünberg, Die handelspolitischen Beziehungen etc., p. 101 și urm.

³⁾ C. I. Băicoianu, Istoria politicii noastre vamale. p. 2.

⁴⁾ Op. cit., p. 12.

Și la menținerea acestei stări de lucruri eră interesat însuș capitalismul străin, «care reușise prin capitulațiile încheiate cu Turcia să-și asigure în întregime piețele române»¹⁾.

În asemenea împrejurări, toate eforturile anterioare de a ocroti industria națională trebuiau să dea greș, și au dat. Nu mai rămăneă conducătorilor acestei țări, decât a privi cu brațele încrucișate la ruina vechii economii naționale. Când războiul ne-a dat apoi stăpânirea peste politica noastră, aceasta se află totuș legată prin convenția cu Austria, iar când s'a înlăturat această stavilă, în 1886, atunci nu mai eră nimic de ocrotit, căci vechile industrii fuseseră desființate de concurența străină. Trebuia deci să se creeze din nou o industrie națională, și aceasta nu se mai putea face decât pe baze moderne, sub forma unei mari industrii române. Și astfel dezvoltarea noastră economică fu silită a riscă deodată saltul dela meserii la marea industrie, sărind peste fazele intermediare.

20. Ceeace a împiedecat încă protecționismul român, spre ruina industriei naționale, e și împrejurarea istorică, că în vreme ce România făcea efortări de a-și întări sistemul ei mercantilist, burghezia apusană făcea supreme efortări de a ieși din mercantilismul ei secular, și a înaintă la o perioadă liberală. Semnalul l-a dat, cum se știe, Anglia în 1846, prin desființarea taxelor pe importul grâului. Politica liberului schimb inaugurată de atunci, căreia Anglia singură i-a rămas credincioasă până în prezent, a avut un ecou vremelnic și asupra celorlalte state. La 1860 a intrat pe aceeaș cale și Franța. Napoleon își petrecuse o parte a vieții sale sbuciumate în Anglia, tocmai în timpul agitațiilor clubului Cobden din Manchester, orașul ce a dat teoriei liberului schimb numele său. Vrând să-și capete favoarea masselor, prin ieftenirea vieții, împăratul a pus în cumpănă influența sa pentru aplicarea principiilor liberale la politica vamală a Franței²⁾. Sub pre-

¹⁾ Op. cit., p. 88. — Neugebauer constată, că s'a făcut de timpuriu încercări de a se întemeia fabrici românești, dar acestea au trebuit să se închidă din lipsa protecției față de concurența străină. Beschreibung der Moldau und Walachei, p. 289.

²⁾ Max Schippel, Grundzüge der Handelspolitik, Berlin, 1902, p. 169.

siunea puternicului imperiu francez urmară și alte state aceeaș direcție; Belgia, Prusia în 1862, se văzură nevoite a aderă la principiile liberului schimb¹⁾. Astfel triumfă liberalismul, după pilda Angliei, atât în Franța cât și în Germania, unde însă triumful îi fu de scurtă durată.

Această situație nu putea să rămână fără înrăurire asupra oamenilor noștri politici. Spirite lipsite de simț istoric, ei nu-și puteau da sama, că politica economică a unei țări atârnă de starea ei socială, ei considerau principiile acestei politici ca adevăruri abstracte, universale și absolute, bune de aplicat în orice țară; deaceea nu e de mirare că au cercat să le aplice și la noi. În această atmosferă liberală a fost încheiată convenția comercială cu Austria, inspirată de credința, că în domeniul economic principiile liberului schimb «au fost recunoscute de majoritatea oamenilor competenți ai științei ca cel mai nemerit mijloc, pentru încurajarea comerțului și industriei, cât și pentru înflorirea avuției publice a unui stat»²⁾.

Acești oameni ar fi putut află fără multă greutate, dacă nu din cercetări proprii, cel puțin din scrierile lui Fr. List, că în realitate liberul schimb e cel mai nemerit mijloc de a distruge o burghezie în proces de naștere. Pe aceeaș cale apucase și România, și la expirarea convenției cu Austria înaintase atât de departe, încât măcină la morile austriace și făina pentru trebuințele zilnice!³⁾.

Această atmosferă a provocat o mișcare de reacțiune. Cei mai de samă reprezentanți ai ei sunt: Marțian⁴⁾, Ion Ghica⁵⁾, P. S. Aurelian⁶⁾, A. D. Xenopol⁷⁾. Toți acești scriitori cearcă să dovedească publicului român, ceea ce Fr. List dovedise publicului german: că națiunile înaintate au îmbrățișat liberalismul economic,

¹⁾ Op. cit., p. 171 și urm.

²⁾ C. I. Băicoianu, Istoria politicii noastre vamale, p. 143.

³⁾ În anul 1886 România importă din Austria 4.581.576 kgr. făină. V. N. Paiano, La grande industrie en Roumanie, Bucarest, 1906, tableau XI.

⁴⁾ A scos Analele economice și statistice, 1860—1864.

⁵⁾ Convorbiri economice, 2 vol.

⁶⁾ Pe lângă opera citată, asupra politicii comerciale, prezintă un deosebit interes, din punctul nostru de vedere, lucrarea sa: Cum se poate fundă industria în România, București, 1881.

⁷⁾ Studii economice, Craiova 1882.

fiindcă liberul schimb convine intereselor lor actuale; dar că la început, când ele se aflau în aceeași stare de inapoiere ca și noi, ele au acordat industriei naționale o puternică ocrotire. Ei vroiau deci să răspândească în cultura noastră tocmai ceea ce-i lipsia atunci, și-i lipsește încă: *simțul istoric*; deaceia arătau că atitudinea statelor față de economia lor națională variază potrivit cu condițiile istorice respective. Argumentele lor culminau în încheierea prețioasă și astăzi, că oamenii noștri de stat procedează greșit, când se inspiră dela teorii străine, fără a cerceta substratul de interese concrete a unor asemenea formule.

«Trebuie să recunoaștem că de oarece ne-am făcut cultura mai mult în Franța, ne-am deprins să luăm ca evanghelie tot ce ni s'a predicat de profesorii noștri de economie politică. Nici odată n'am ținut socoteală de istoria dezvoltării economice a poporului francez, de legislația sa economică din trecut și prezent, ci ne-am mărginit să ne ținem orbește de teoriile dascălilor noștri. Ajunși în situațiuni înalte, în loc să cercetăm care a fost mersul altor națiuni în dezvoltarea lor economică, în loc să cercetăm sub ce regim s'au dezvoltat agricultura, industria și comerțul țărilor străine, ne-am mulțumit să aplicăm tale quale ceea ce am învățat în școală, adică faimoasa teorie a liberului schimb»¹⁾.

Această mișcare stă sub influența lui List: Aurelian scrie prefața traducerii în românește, Xenopol îl recomandă la Junimea, și se folosește de ideile sale într'o largă măsură în studiile economice. Judecând după constatările reprezentanților însăși ai mișcării, se pare că agitațiunea lor pentru măsuri protecționiste nu a rămas fără răsunet asupra publicului nostru, așa că la 1886, când politica noastră a intrat în mod efectiv pe această cale, spiritele erau pregătite²⁾.

21. Cu anul 1886 se deschide o perioadă nouă în dezvoltarea burgheziei române, de aceeași însemnătate, pe care o are și între-

¹⁾ P. S. Aurelian, Prefață la traducerea română (de Papiniu) a sistemului de economie politică a lui List. Citat de C. I. Băicoianu, op. cit., p. 145.

²⁾ «Publiciștii de toate gradele au contribuit a lumina țara și a determina acel curent puternic, ce există astăzi în România cu privire la creațiunea și încurajarea industriei naționale». Loc. cit.

meierea capitalismului bancar: e data când începe în mod sistematic tendința de industrializare a țării, deci de a întemeia un capitalism industrial. Abia prin aceasta devine burghezia un factor esențial în organismul social, abia de atunci soarta unei națiuni se identifică cu soarta burgheziei sale, în așa fel, că puterea națiunii înseamnă în realitate puterea burgheziei, iar ruina burgheziei aduce ruina națiunii.

Încă înainte de această dată, din împrejurările expuse mai sus, burghezia noastră fusese silită să se gândească în chip serios la întemeierea unei industrii proprii și făcuse încercări izolate în această direcție. Când începură tratativele cu Austria pentru reînnoirea convenției, România le duse din noul ei punct de vedere, al infiripării unei industrii proprii. Cum însă Austria refuză să primească cererile României, tratativele dădură greș, și astfel se născu între ambele țări un «răsboiu vamal»¹⁾. În timpul acesta România păși la realizarea planului ei de a-și întemeia o industrie proprie, și în acest scop își elaboră o legislație specială. Astfel luă ființă legea dela 12 Maiu 1887, conținând «măsuri generale spre a veni în ajutorul industriei naționale»²⁾.

Nu ne vom ocupa cu caracterul acestei legislații. Ceeace ne interesează pe noi sunt priciunile, și urmările ei sociale. Deaceea am arătat pe larg necesitatea istorică, din care ea și-a luat ființă, învederând că la noi, întocmai ca în alte țări, dezvoltarea industriei e o treaptă necesară de evoluție a burgheziei, și nu rezultatul capriciului unui, sau unor indivizi, cum socot încă cei ce nu și-au dat silința să cerceteze evoluția capitalismului român.

E drept că nu orice națiune e în stare a face pasul hotărâtor dela capitalismul comercial la acel industrial. Această tranziție atârnă atât de condițiile istorice, cât și de propria putere de viață

¹⁾ Karl Grünberg, Die handelspolitischen Beziehungen etc., p. 68 și rm.

²⁾ Asupra caracterului legislației noastre pentru dezvoltarea industriei naționale informează cel mai bine autorul ei principal. Să se consulte deci E. Costinescu, Tariful vamal din 1904; acelaș, Incurajarea industriei naționale, 1912. O scurtă privire asupra acestei legislații dă N. I. Paiano, La grande industrie en Roumanie, 1906; expunerea amănunțită a începuturilor legislației noastre protecționiste se găsește în una din puținele lucrări documentate, ce posedă literatura noastră specială: I. C. Băicoianu, Istoria politicii noastre vamale și comerciale dela regulamentul organic până în prezent.

a unei națiuni. Istoria economică arată însă, că țările ce nu pot depăși cadrul capitalismului comercial, se dezorganizează și dispar din cartea vieții.

Răsboiul vamal a adus pagube atât României, cât și Austriei, însă mult mai mari acestei din urmă decât celei dintâiu: în România el a dat ultima lovitură creșterii vitelor, dar Austria a pierdut de atunci rolul ei predominant pe piețele noastre, și anume în folosul Germaniei. Dela 1870, în urma întemeierii imperiului, capitalismul german luase un avânt formidabil, și cercase în chip firesc să cucerească și piețele române. Răsboiul vamal îi dădu un fericit prilej de a răpune concurența austriacă, și a câștiga aici întâietatea ¹⁾. În acest chip schimbarea, ce intervenise în evoluția economiei române dela 1875, luă o formă desăvârșită: capitalismul Europei centrale înlocui pe piețele noastre capitalismul apusan.

Burghezia română văzuse lumina zilei sub influența capitalismului anglo-francez, cu predominarea celui englez; după cucerirea independenței, ea își continuă dezvoltarea sub influența capitalismului austro-german, cu predominarea celui german. Imperiul german moștenește astfel rolul de metropolă capitalistă a României, pe care-l deținuse în perioada «renașterii naționale» Marea Britanie.

Germania ajunse repede isvorul nostru de bani și de marfă, banca și uzina României; de pe la 1880 și până la 1894, ea vărsă aproape în fiecare an sume de bani guvernelor române în valoare totală de peste un miliard, așa că în acest din urmă an $\frac{3}{4}$ din datoria noastră publică sunt deținute de marea finanță germană. Exportul mărfurilor germane spre România crește de asemenea; el ocupă nu mai puțin de 60—70.000 lucrători germani. Această invazie de bani și mărfuri germane trebuie să influențeze și direcția exportului nostru; grâul român, singurul mijloc de samă cu care țara noastră plătește banii și mărfurile străine, își luă drumul spre piețele Germaniei, a cărei putere

¹⁾ Karl Grünberg, op. cit., p. 84.

de absorbțiune crește mereu, potrivit cu creșterea curentului de bani și mărfuri ce ea îl revărsă spre noi: în 1893 ea ne cumpără grâu în valoare de 127 milioane lei, pe când numai cu doi ani mai înainte grâul român, exportat în Germania, se ridicase abia la $9\frac{1}{2}$ milioane ¹⁾.

Această adâncă schimbare în relațiile burgheziei noastre se îndeplinește în cursul deceniului al noulea al veacului trecut; ea ne înstrăinează de capitalismul apusan, și ne apropie de capitalismul central european. Cum că noua direcție economică trebuie să atragă după sine și o nouă orientare politică, aceasta e limpede pentru oricine are idee de mecanismul societăților burgheze. Metropola capitalistă trebuie să-și aperse coloniile agricole, nu din «generozitate», ci din acel interes prozaic, care face pe orice patron să aperse vieța harnicului muncitor, care-i dă pâine și sare. Și acest interes nu-l mai are acum capitalismul apusan, ci cel german. Deaceia și burghezia română trebuie să cate sprijin în Europa centrală, și cu aceasta Berlin-Viena moșteni și pe teren politic rolul, pe care-l avusese mai înainte Paris-Londra. Alipirea politică a României moderne la Europa centrală devenise o ne-

¹⁾ Op. cit., p. 104—105. Grünberg crede a fi descoperit o dovadă «picantă» (p. 115) că năzuințele României de a se apropia de Germania ar fi dat greș, prin faptul că dela 1894 până la 1900 imperiul german ar fi căzut pe a șasea treaptă între statele cumpărătoare de grâu românesc! Locul întâi ar fi ajuns să-l ocupe Belgia, cu proporția zdrobitoare de 33,24 la sută din exportul nostru total, pe când Germania ne-ar fi cumpărat în acest interval abia 8.20 la sută. Distinsul scriitor austriac cade aici victimă unei desăvârșite erori. Belgia joacă rolul unui intermediar: ea transportă grâul român din porturile noastre, îl încarcă în porturile ei pe șlepuri, iar pe acestea le pornește pe Rin spre orașele germane de destinație. (F. Maurette, *Les grands marchés des matières premières*, Paris, 1922, p. 63. Deasemenea I. I. Răducanu, *Die deutsch-rumänischen Handelsbeziehungen*, în Schmollers Jahrbuch din 1904, p. 1451). Această eroare ar fi putut s'o descopere ușor Grünberg, dacă consultă cifrele pe care le indică statistica germană asupra importului de cereale române, în care caz s'ar fi putut convinge, că rolul Germaniei în exportul român nu și-a pierdut însemnătatea.

De altfel e și firesc, că dacă Germania n'ar fi avut nevoie de grâul românesc, nu s'ar fi interesat cu atâta stăruință de piețele noastre, după cum și Anglia s'a înstrăinat de țara noastră, din moment ce a început să-i sosească grâu din alte părți.

cesitate și se îndeplini, în chip formal, în anul 1883 printr'un tratat secret ¹⁾.

La început noua orientare politică a burgheziei noastre o puse într'o situație destul de ciudată. Ea crescuse în atmosfera culturală apusană, se adăpase la izvoarele civilizației franceze, și zidise edificiul nostru social modern după modelul așezămintelor franceze. În al nouălea deceniu al veacului din urmă ea îndreptă însă țara noastră înspre o națiune, cu care nu avea încă nici o legătură sufletească. Și așa se făcù că burghezia română se orientă pe teren cultural spre Apus, iar pe teren economic și politic spre centrul Europei: interesele ei se concentrară în Berlin, pe când inima ei rămăsese tot în Orașul-lumină, unde odinioară revoluționarii noștri aflaseră ce e libertatea, și luptaseră pentru dânsa pe baricade.

Cu încetul această dizarmonie în atitudinea burgheziei române începù să dispară. Intensitatea legăturilor noastre economice cu Germania aduse cu sine și o intensificare a legăturilor culturale. Universitățile germane începură să atragă cete tot mai numeroase de tineri români, limba germană câștigă tot mai mult teren în școlile publice, ea și în popor, mai ales în lumea de afaceri, unde cultura franceză nu putuse răsbate; astfel Germania dădù semne, că e în măsură a învinge Apusul și în noua concurență culturală, după cum îl învinsese în vechea concurență economică. Victoria ei în această nouă luptă putea fi cu atât mai sigură, cu cât ea isbutise a-și pregăti terenul: ea răspândise în intelectualitatea română credința, că cultura germană ar fi mai «solidă» decât cea franceză, făcând astfel tânăra noastră generație să prefere așezămintele culturale germane celor franceze. Ținând samă de greutatea provenind din heterogeneitatea de limbă și temperament, rezultatele obținute de influența culturală germană în

¹⁾ Ideea noii orientări politice a pornit din sânul reacțiunii; încă în anul 1881 T. Maiorescu publică în *Deutsche Revue* un articol, în care arată nevoia alipirii României la politica Puterilor Centrale. Vezi Discursuri, III, p. 6 și urm. Oricine urmărește însă evoluția noastră socială în a doua jumătate a veacului din urmă își poate da limpede samă, că noua îndrumare a politicii noastre externe nu se datorește influenței unui, sau unor spirite cu simpatii germane, ci isvorăște din însăși nevoile vitale ale burgheziei române.

România, într'un timp atât de scurt, pot fi considerate ca uimitoare.

Aşadar, începând cu penultimul deceniu al veacului trecut, cucerirea economică a României de către Germania atrase după sine cucerirea politică şi culturală. Când anul 1916 întrerupse brusc legăturile între cele două ţări, România eră pe cale de a deveni o colonie economică, politică şi culturală a Germaniei, aşă cum fusese pe la mijlocul acestui veac faţă de franco-englezi.

22. Noua suzeranitate economică a capitalismului german n'a fost, în principiu, o piedecă pentru consolidarea mercantilismului nostru. Germania însăş intrase dela 1879 pe calea protecţionistă, deci nu putea să se opună la străduinţa legitimă a statelor, cu care avea legături comerciale, de a se folosi de aceleaş mijloace pentru a-şi ocroti economia naţională.

Dar încercările României, de a-şi întemeia o industrie proprie, au fost privite cu multă neîncredere, nu numai de scriitorii străini, ceceace e firesc, ci şi de unii scriitori români, ceceace nu mai e firesc. S'a făcut adesea suma foloaselor, ce ne aduce industria noastră, şi s'a crezut a se descoperi că ea nu corespunde sacrificiilor, pe care le impune ţării.

Acest punct de vedere e încă o dovadă a lipsei de simţ istoric, cu care se judecă începuturile burgheziei. E adevărat că o industrie în proces de naştere impune mari sacrificii, în deosebi ţărănimii, care e silită să cumpere fabricate naţionale mai proaste şi mai scumpe, decât cele similare străine. Dar istoria burgheziei arată, că cu asemenea sacrificii trecătoare ţărănimea îşi asigură bunăstarea ei viitoare de clasă, căci numai dezvoltarea industriei e în măsură a înlătura acea mizerie dela sate, care caracterizează peste tot faza mercantilistă. Unde ajunge ţărănimea într'o ţară, care-şi distruge industria naţională, aceasta ne-o arată îndeajuns pilda Spaniei.

Când se judecă rezultatele obţinute de industria noastră naţională, nu trebuie să se piardă din vedere funcţia ei istorică în faza actuală de dezvoltare socială. Am arătat că întemeierea unei industrii naţionale alcătueşte o parte integrantă a idealului naţional al burgheziei; ea are rolul istoric, de a completa independenţa

politică, creându-i temelia ei reală: independența economică. Și acestei chemări răspunde industria indigenă în măsura, în care ea isbutește să procure țării sale lucrurile, pentru care mai înainte eră tributară străinilor. Cel ce consultă datele statistice, având în vedere această funcție istorică a industriei noastre naționale, nu are nici un temei să se arate îndurerat de jertfele ce ea impune, și să devină neîncrezător în viitorul ei.

Roadele binefăcătoare ale mercantilismului nostru industrial s'au simțit îndată după anul 1886, când a fost inaugurat acest regim de ocrotire ¹⁾. Cât privește starea de astăzi, aceasta reeasă limpede din tabloul alăturat; el arată în ce măsură au ajuns ramurile

Felul industriei	Consumul intern	Capacitatea de producție a industriei naționale	Producția efectivă a industriei naționale
Industria metalurgică. .	413.463 tone	375.000 tone	187.978 tone
» textilă.	116.074 »	116.950 »	97.458 »
» zahărului . . .	95.000 »	120.000 »	85.000 »
» hârtiei.	38.000 »	32.000 »	32.000 »
» pielăriei. . . .	51.267 »	59.046 »	49.682 »

¹⁾ Vezi C. I. Băicoianu, op. cit., p. 325. Extragem următoarele constatări: Importul făinii, dela 3.940.238 kgr. înainte de 1886 scăzù la 3.552 kgr.; acei al pastelor făinoase dela 416.084 la 48.983 kgr.; săpunurile dela 258.015 kgr. la 32.078 kgr.; lumânările de stearină dela 699.027 kgr. la 310—360 kgr. In deosebi asupra industriei pielăriei influența politicii tarifare dela 1886 a fost hotărâtoare.

Înainte de 1886 pieile vitelor noastre se exportau în Austro-Ungaria, pentru a ni se trimite înapoi sub formă de fabricate. Dela 1.138.733 kgr. piei tăbăcite, reprezentând o valoare de 8 milioane lei în cifră rotundă, importul acestui articol scade după 1886 la 479.288 kgr. în valoare numai de lei 1.917.152. De unde înainte de 1886 importul încălțămîntei se ridică la câteva milioane, scăzù la 1.394.120 lei. Deasemenea cu lucrările de șelar, dela 2—3 milioane importul înainte de 1886, scăzù la 1.758.370 la 1890.

Tot asemenea cu lemnăria...

Pe umerii acestei politici economice inaugurată la 1886 se născură, se întăriră și prosperară viguros, precum ne arată cifrele de față, o serie de industrii și meserii care de care mai folositoare dezvoltării economiei noastre naționale, menită a ne emancipă economicște de piața din afară.

de samă ale industriei noastre să împlinească nevoile interne ¹⁾.

Așadar, afară de metalurgie, capacitatea de producție a industriei noastre naționale atinge peste tot nivelul nevoilor interne — pentru industria zahărului le întrece — ceea ce îndreptățește constatarea unei mari instituții de credit, că «industria din vechiul regat, unită și mărită cu cea din provinciile alipite, va putea satisface — cantitativ cu siguranță, calitativ încetul cu încetul — nevoile populației din cuprinsul granițelor noastre» ²⁾.

O situație aparte are încă metalurgia. Datele ce ne-au fost puse la dispoziție indică, că aici «consumul normal» e de 650.000 tone, de unde reesă că consumația anilor de după războiu, după care s'a stabilit media din tablou, stă sub nevoile normale. Astfel capacitatea de producție a metalurgiei noastre se ridică la vreo jumătate, iar producția efectivă la vreun sfert al consumului intern. Situația se mai îngreuiază și prin faptul, că disponibilitățile noastre de materie primă — cunoscute până acum — s'ar istovi în foarte scurt timp, dacă metalurgia noastră și-ar ridică producția la nivelul nevoilor interne ³⁾. Gravitatea unei atari situații nu poate fi nesocotită; căci metalurgia, deși în dezvoltarea istorică vine de regulă în urma industriei textile, în faza actuală alcătuiește totuș coloana vertebrală a dezvoltării industriale. Sunt însă indicii, că tenacitatea politicii noastre de stat va isbuti să învingă aceste greutăți într'un viitor foarte apropiat ⁴⁾.

¹⁾ Datele au fost întocmite la Direcția Generală a Industriei, mulțumită amabilității d-lui Șt. Chicoș. Pentru consumul intern s'a calculat media anilor de după războiu. Cifrele date cu privire la zahăr și hârtie indică consumul maxim; în fapt media este aci mai coborâtă, și anume pentru zahăr 48.000 tone, iar pentru hârtie 27.000 tone. Deosebirea între capacitatea de producere și producerea efectivă se lămurește prin aceea, că după războiu fabricile — din lipsă de capital, lucrători, materie primă etc., n'au mai putut să lucreze decât foarte redus. Dar în mod treptat ele se ridică la nivelul capacității de producție.

²⁾ Banca Marmorosch, Blank, Exercițiul 1921.

³⁾ În acest caz disponibilitățile noastre s'ar istovi în 8 ani. Vezi M. Manoilescu, Importanța și perspectivele industriei în noua Românie, București 1921, p. 22.

⁴⁾ În expunerea făcută presei la 16 Februarie a. c. de către Ministrul de Industrie, s'a comunicat că guvernul a hotărît înființarea a trei mari uzine metalurgice, menite a satisface pe deplin, împreună cu uzinele vechi, nevoile interne. Pentru aceste noi întreprinderi s'ar fi și asigurat concursul unor mari firme străine, așa că termenul de instalare nu va trece de doi ani.

Acum, privind industria în complexul întregii noastre producții naționale, reeșă că economia română are încă un caracter pronunțat agrar: valoarea producției industriale se urcă abia la un sfert din valoarea producției agricole ¹⁾; pe când cea dintâi luptă să împlinească nevoile interne, cea din urmă dă și un prisos pentru export. Dar aceasta nu poate surprinde. Toate țările apusene au — în perioada revoluției burgheze — un caracter agrar; Anglia însăși a fost o țară exportatoare de cereale până la 1780, adică un veac după revoluția ei burgheză, pe când România n'a ieșit încă deabinelea din perioada revoluționară. Dar se cuvine să luăm în considerație, că scurgerea anilor a schimbat peste tot, și e pe cale să schimbe și la noi, raportul între cei doi factori, anume în defavoarea agriculturii. Prisosul de cereale pentru export a scăzut și e sortit să scadă; pentru anul 1923, a cărui producție agricolă e calificată de «bunișoară», peste două treimi au fost socotite ca necesare consumului intern, rămânând mai puțin ca o treime pentru export ²⁾. Trebuie să ne deprindem cu gândul că România se află pe aceeaș cale, pe care au străbătut-o toate burgheziile înaintate: pe măsură ce populația înaintează — atât sub raportul numărului, cât și acel al culturii — cota de cereale disponibilă pentru export scade, spre a ajunge odată la zero ³⁾.

E de mare interes să se vadă, în acest caz, ce fel se va rezolvă problema aprovizionării cu materie primă.

¹⁾ Pentru anul 1923 valoarea producției agricole e de 71 miliarde și jumătate, iar a producției industriale de 24 miliarde și jumătate. Din lucrarea d-lui Șt. Chicoș: «Problema exportului și producția națională», care va apărea.

²⁾ Vezi Eug. Giurgea: «Situația agricolă a României», în *Buletinul Statistic al României*, 1924, No. 1, pag. 145.

³⁾ Asupra acestui sfârșit, la noi în țară, ne poate da o idee generală următoarele reflexii. Astăzi, după calculul d-lui Giurgea pentru anul 1923 (Op. cit., ibidem), cele 16 milioane și jumătate de locuitori ai României consumă peste două treimi din producția noastră de cereale. Cum populația noastră, în condițiuni prielnice, s'ar putea dubla în treizeci de ani (N. T. Ionescu, *Buletinul Statistic*, 1924 No. 1, p. 51) rezultă că chiar ținând samă de eventuala creștere a productivității noastre agricole, peste trei decenii exportul nostru de cereale poate fi sau inexistent, sau fără însemnătate. Se înțelege însă că nu vroim să facem o proorocire, ci numai să dăm — cum am zis — o idee generală asupra perspectivelor noastre în viitor.

În adevăr, iată un izvor de reflexii foarte serioase, atât pentru politica de stat, cât și pentru orientarea gândurilor noastre a tuturor. Venerabila credință, că viitorul României stă în munca câmpului și în sudoarea țăranului, ne temem că în curând va lua loc alături de doinele din trecut. E drept că azi suntem încă în stadiul modest, când industria noastră trebuie să lupte după puteri, pentru a produce cel puțin pentru nevoile proprii. Totuș trebuie să privim cu gândul și spre acel timp, când scăderea exportului de cereale, și apoi lipsa sa totală, va trebui compensată printr'un export de produse industriale. Și din loc autorizat ne vine asigurarea, că acest gând nu e chiar atât de aventuros, pe cât noi, cu mentalitatea noastră agrară înrădăcinată, am înclină să credem.

«Acest proces, de a satisface prin industrie toate nevoile proprii, cari s'au manifestat atât de puternic în anii din urmă, *va ajunge repede la rezolvarea lui, iar industria română în plină dezvoltare va intra mai curând decât bănuim în a doua fază: aceea de export pentru prisosul producției sale*»¹⁾.

Dar orice înfățișare ar lua viitorul, problema proprie a momentului de față rămâne aceasta: emanciparea de piața străină, prin ridicarea industriei noastre naționale la nivelul consumului intern. Astăzi politica noastră de stat pare a fi îngreuiat procesul de industrializare, contopindu-l cu rezolvarea altei probleme, de care ne ocupăm mai târziu²⁾: aceea a naționalizării capitalului. În evoluția istorică *dezvoltarea industriei și naționalizarea capitalului* sunt două procese deosebite: întâi se naște industria, și *aceasta totdeauna cu capital străin și cu capacități străine*, și apoi, când acest proces este asigurat, se înfăptuește și procesul de naționalizare a capitalului. A întreprinde însă al doilea proces, înainte ca cel dintâi să fie pus în afară de orice pericol, înamnă a crea industriei soarta unei ființe, ce trebuie să trăiască fără aer și fără hrană. În actuala

¹⁾ Vintilă Brătianu: «Situația economică creată României noui după războiu», în volumul *Politică externă*, cuprinzând prelegerile Institutului Social Român din anul 1923—24, Buc. 1925, p. 171.

²⁾ În cap. următor.

fază a mercantilismului nostru, când industrializarea țării e încă în proces, lozınca noastră nu poate fi decât aceasta: *porți închise pentru fabricate străine, dar deschise pentru capital străin și capacități străine.*

23. Soarta unei industrii naționale atârnă de soarta mercantilismului țării respective. Privit în desfășurarea sa treptată, mercantilismul cere îngreuiarea tot mai mare a importului mărfurilor străine, până ce ajunge la desnodământul firesc: închiderea desvârșită a țării față de produsele industriei străine, și încercarea de a trăi exclusiv prin puterile proprii. Numai țările, cari au avut priceperea și puțința să desvolte mercantilismul până la această formă brutală, și-au putut desvolta o puternică burghezie, devenind prin aceasta ele înșile o impunătoare putere. Franța, Anglia, Statele-Unite s'au slujit de acest mijloc, pentru a-și întemeia o mare industrie.

Dar pentru a putea împinge mercantilismul până la acest ultim stadiu, nu e nevoie numai de priceperea, energia și patriotismul deținătorilor puterei de stat. Pentru aceasta se cere încă o serie de condiții, fără care orice bună voință sau energie dă greș: anume, o întinsă piață internă, care să dea avânt industriei indigene, absorbindu-i produsele, precum și resurse naturale, care să poată alimenta această industrie. Ambele țări, cari au aplicat fără nici un scrupul acest mercantilism în forma sa extremă, cu o tenacitate fără pildă și o eroică putere de sacrificiu, îndeplineau aceste condiții: ele sunt Anglia și Statele-Unite ¹⁾.

România, înainte de războiu, părea sortită a deveni o provincie agricolă a Germaniei. Ce-i drept, suzeranitatea capitalismului german nu-i interzicea în principiu politica mercantilistă, cum încercase a face capitalismul austriac. Dar iarăș Germania nu putea

¹⁾ Clive Day observă despre mercantilismul american: «Pentru o țară mică în cuprins și săracă în resurse, un protecționism cu acest caracter, restrângând relațiile cu alte țări, ar fi o zdrobitoare povară. Totuș atât de mare este întinderea Statelor-Unite, și atât de bogate și felurite sunt resursele în marginile lor, că ele pot suportă izolarea mai bine decât oricare altă țară a lumii. Piața internă e aproape o lume în ea însăș». A history of commerce, p. 570.

ingădui ridicarea taxelor noastre vamale în așa fel, ca să primejduiască desfacerea produselor ei pe piețele române. Astfel burghezia română avu să descopere, că pentru o țară mică e mult mai ușor a cuceri independența politică, decât independența economică. Invazia capitalismului străin a fost, la început, o condiție a independenței noastre politice; dar după realizarea acestui ideal, continuarea aceleiaș invazii deveni o primejdie pentru independența economică, făcând astfel iluzorie și pe cea politică. Așa se lămurește că nimenea n'a protestat, pe la mijlocul secolului din urmă, împotriva «robiei franco-engleze», pe când înaintea războiului nostru de întregire a neamului, nici un strigăt nu eră mai popular în România, decât acela împotriva «robiei economice germane». Deaceea, când Apusul a întins iarăș mâna burgheziei noastre, oferindu-se a-i creă în schimbul participării la războiu ambele condiții ale independenței economice, adică: înlăturarea suzeranității capitaliste germane, și lărgirea pieței interne prin unitatea națională a României Mari, burghezia română a primit, și norocul i-a surăs. Astăzi piața internă s'a lărgit dela 137.903 klm. ptr. la 294.244 km.; populația, a cărei nevoi trebuiesc satisfăcute, s'a înmulțit cu aproape zece milioane de suflete; resursele naturale au crescut în chip incomparabil față cu starea anterioară; forța motrice s'a ridicat dela 211.582 la 497.093 cai vapori ¹⁾. Situația s'a schimbat în mod radical, și trebuie să influențeze adânc mercantilismul român. România nouă este o «*entitate economică complectă*»²⁾, adică are toate condițiile unei vieți economice moderne.

24. După cele zise se poate prevedea că burghezia română va repetă procedarea națiunilor înaintate, pe când se aflau în aceeaș situație: ea va căută să transforme «România Mare» într'o «Românie închisă», trăind prin propriile ei mijloace de producere.

E drept că în timpul de față țara noastră pare departe de acest țel. Încă în sec. XVII Anglia se mulțumia, cum am zis, cu

¹⁾ M. Manoilescu, Importanța și perspectivele industriei în noua Românie, p. 12. Autorul socotește sporul adus prin unire în forțele economice ale României la proporția de 2,1—2,5 față de starea de mai înainte.

²⁾ Vintilă Brătianu, op. cit. pag. 169; cursivele ale autorului.

țesăturile ei inferioare, prohibind intrarea stofelor fine franceze ¹⁾; iar la congresul statelor americane, convocat după câștigarea independenței, când nici nu se putea vorbi de o industrie în Statele Unite, s'a întâmplat un fapt vrednic a fi urmat de corifeii altor burghezii naționale: Washington a apărut în ziua inaugurării în haină de postav indigen «spre a da o neuitată învățătură în modul simplu și expresiv, care caracterizează pe acest mare om, tuturor urmașilor săi în demnitate și legiuitorilor viitori, pe ce cale trebuie să se îmboldească propășirea țării ²⁾». Românilor le lipsește în prezent acest patriotism economic, prin care alte națiuni au pus temelia măririi lor actuale. Domnește azi la noi mai curând snobismul de a nu prețui decât lucruri exotice, și rezultatul e că piețele noastre sunt năvălite de mărfuri străine, pe când fabricile românești lucrează încă sub puterea lor de producere.

Dar se cuvine totodată să nu pierdem din vedere, că niciodată această înclinare pentru produse străine nu a amenințat mai mult economia noastră națională, ca în prezent. Orice eforturi ale burgheziei române, de a eși din anomalia economică actuală, nu pot duce decât la mijlocul consfințit de experiența seculară: crearea «României închise», a unei insule economice române între Dunăre, Nistru și Tisa, care să-și ajungă ei însăși. Situația noastră prezentă îndreptățește a trage încheierea, că burghezia se va îndruma pe această cale.

Nouile noastre nevoi vor crea României și formula unui nou ideal național, în care să se concretizeze aspirațiile viitoare ale românilor. Istoria burgheziei arată, la noi ca și aiurea, că ideologia naționalistă e, în orice epocă, expresia nemijlocită a nevoilor burgheziei din acel timp. Idealul unei României unitare neatâr-nate, pentru care au luptat românii până în deceniul al optulea, eră expresia nevoilor procesului de circulație, la care se reducea până atunci elementele burgheze ale economiei noastre. Tot astfel idealul unității neamului, pentru care s'a luptat de atunci încoace, exprimă nevoile procesului de producție, care în largirea sa treptată cere și largirea granițelor, și impune formula trebuințelor

¹⁾ Georges Bry, *Histoire industrielle et économique de l'Angleterre*, p. 356.

²⁾ Fr. List, *Das nationale System der politischen Oekonomie*, p. 93.

sale ca ideal național. La noi, ea pretutindeni, idealul unui stat național român, a cărui granite să se acopere cu întinderea însăși a națiunii noastre, e un produs al burgheziei în proces de naștere.

Acum, după ce burghezia română a îndeplinit formula trecută a idealului ei național, care va fi formula viitoare, pe care va impune-o țării noastre, ca mijloc de unire a tuturor spiritelor și concentrare a aspirațiilor națiunii? E vădit că această formulă va exprima noile ei nevoi mercantiliste, și acestea sunt: *lupta împotriva capitalismului străin, și tendința de a desvoltă propriile noastre forțe productive în așa măsură, ca să satisfacă toate nevoile neamului nostru, fără concurs din afară.*

Germanii, pe când se aflau în aceeași fază de evoluție, au dat idealului lor mercantilist formula: «Germania pentru Germani». Noi socotim că idealul unei «Români închise» ar corespunde mai bine stărei sufletești actuale: acelei indispoziții, ce a pătruns astăzi până în straturile cele mai adânci ale poporului, față de primejdia ce amenință economia noastră sub invazia produselor străine. Dar formula, care se va da viitorului nostru ideal național, se înțelege că e de puțin interes: căci, orice formulă va îmbrăcă, acest ideal va avea același miez mercantilist, în care se concentrează nevoile prezentului, și care va dicta aspirațiile viitorului.

III. EVOLUȚIA CAPITALISMULUI ROMÂN ȘI PREFACERILE CLASEI STĂPÂNITOARE

Structura socială a României în faza de tranziție: 1. Alcătuirea și rolul istoric al puterii centrale în nașterea burgheziei. 2. Originile și dezvoltarea biurocrației române. 3. Raporturile între puterea centrală și biurocrație. 4. Urmările alianței puterii centrale cu biurocrația. 5. Continuare: Urmările alianței între puterea centrală și biurocrație. 6. Militarismul român și rolul său istoric. 7. Soarta aparatului nostru centralizator de guvernare în urma dezvoltării economiei capitaliste.

Noua clasă stăpânitoare și baza ei economică: 8. Dezvoltarea marelui finanțe române. 9. Aspirațiile marelui finanțe în prezent: politica de naționalizare a capitalului și însemnătatea ei istorică. 10. Tendința marelui finanțe de a absorbi industria națională; supremația economică și politică a marilor financiari

Adaptarea regimului politic parlamentar la structura socială a României: 11. Tăgăduirea caracterului de clasă a partidelor politice române; pricinile. 12. Origina partidelor noastre politice și caracterul lor social. 13. Orientarea vieții noastre politice de sus în jos; rolul biurocrației. 14. Prefacerile politice în noua eră a reformelor; perspective de viitor.

a) *Structura socială a României în faza de tranziție*

1. Cea mai turbure latură în dezvoltarea burgheziei noastre e neîndoelnic prefacerea clasei stăpânitoare. Turbure în sine, înfățișarea acestui proces a fost întunecată încă mai mult prin introducerea fără critică a teoriei marxiste a luptelor de clasă. S'a vorbit și la noi până la saturație de o luptă între burghezie și boierime, și aceasta pentru lămurirea unei perioade istorice, când țara noastră nu avea nici burghezie, nici boierime. De aici, se înțelege, nu putea ieși nici o lumină. Totuș, fără o limpezire

deplină a procesului de transformare a clasei noastre stăpânitoare, e peste putință a înțelege ceva din dezvoltarea vieții noastre sociale dela 1830 până în prezent. Această transformare însă nu e decât reflexul social-politic al transformării adânci economice: *a procesului de dezvoltare a capitalismului român*. Deaceea cercetările noastre asupra evoluției economice ne vor da mijlocul, de a pătrunde și evoluția vieții sociale și politice.

Capitalismul român, în formele sale primitive, a fost destul de puternic spre a prăbuși vechea clasă stăpânitoare, dar s'a arătat destul de slab spre a întemeia în locul acesteia o nouă clasă stăpânitoare. Am cercetat deaproape acest fenomen în întâiul nostru capitol. Dela 1830 până la 1860, deci numai în timp de trei decenii, cămătăria născută în urma invaziei economiei bănești a ruinat vechea boierime, fără a putea crea o burghezie destoinică de guvernământ. Și de aici nu i se poate face o înputare, căci nu aceasta e misiunea socială a formelor inferioare ale capitalismului: ele distrug, nu creează; deaceea singur capitalul de camătă și de comerț nu eră în stare să dea naștere unei clase capitaliste naționale, care să fie în măsură a conduce țara. Cu atât mai mult, cu cât aceste forme ale capitalului se aflau pe atunci în mâinile unor străini fără drepturi politice.

S'a întâmplat atunci la noi acelaș lucru, care se întâmplă de regulă la începuturile burgheziei: a intervenit o stare de provizorat, în care țara a trebuit să-și creeze un mijloc de a se cârmui fără o clasă cârmuitoare. Și acest mijloc s'a văzut: el a fost întemeierea unei forțe centrale, care să țină sub tutelă întreaga societate încă minoră. În Apus, cu excepția Angliei, această forță centrală a îmbrăcat forma monarhiei «duminate», la noi ea s'a concentrat într'o oligarhie politică. Dar atât oligarhia română, cât și monarhia apusană, stă sub influența ideilor liberale și guvernează în interesul burgheziei, a cărei funcție socială o îndeplinesc până ce aceasta devine matură. Modul lor de guvernământ își găsește expresia într'un sistem de măsuri, pe care l-am desemnat ca «mercantilism», și l-am urmărit deaproape în capitolul din urmă.

Cari sunt mijloacele de guvernământ ale forței centrale? Capitalismul, care o aduce în ființă, are grijă să-i creeze și aceste

mijloace. Ele sunt în număr de două: *a*) biurocrația, și *b*) militarismul. Forță centrală, biurocrație, militarism — aceste trei elemente de guvernământ din perioada de tranziție dela vechiul la noul regim sunt strâns legate într'un sistem întreg. Am urmărit procesul de naștere al oligarhiei și sistemul ei politic; rămâne să cercetăm și cele două mijloace, pe cari se bazează acest sistem.

2. Mult defăimata biurocrație română, singura pentru care reacțiunea credeă că e înzestrat neamul nostru, are în realitate o vîieță din cale afară de scurtă: ea s'a născut și desvoltat abia după anul 1830. Înainte de această dată nu poate fi vorba la noi de o biurocrație ca factor social, din temeiul lîmpele, că o armată de funcționari plătiți nu se naște, decât după întinderea economiei bănești. Și aceasta s'a născut la noi abia după ce, dela data de mai sus, capitalismul străin a forțat Principatele să intre în legături comerciale cu el.

Două sunt pricinile, cari au dat desvoltării biurocrației române un tempo vertiginos: una e desvoltarea însăș a economiei noastre bănești, care a luat un mers atît de repede; alta, și cea mai de samă, e distrugerea vechei noastre industrii naționale prin concurența capitalistă, care a aruncat pe meseriașii români în sarcina bugetului. Atît de departe s'a ajuns în această privință, încât prin deceniul al optulea al veacului din urmă cine se naștea român, și nu putea să poarte sapa, nu avea alt mijloc de existență, decât acela de a-și deschide un colț din buget. Căci capitalismul ruinașe orice mijloc de vîieță productivă la orașe.

Cel întâi pas în alcătuirea biurocrației române pare a-l fi făcut Regulamentul Organic. «Inceputurile de organizație (făcute de R. O.) ale statului modern, pe lîngă o serie de alte nevoi, mai creează și o clasă de funcționari necunoscută până atunci, care avea să fie alimentată din veniturile țării. Pentru toate acestea se cerea mijloace mai din belșug ca până atunci»¹⁾.

Se înțelege; și aceste mijloace le dădea economia bănească, anume taxele strânse din schimbul nostru de mărfuri cu străinătatea. Pe măsură ce se activă schimbul extern, creșteau și

¹⁾ C. I. Băicoianu, Istoria politicii vamale și comerciale, I, p. 3.

veniturile statului, prin aceasta se lărgia biurocrația, creându-se astfel temelile sociale ale unei forțe politice centrale și atotputernice.

Dar pe lângă venituri mai trebuiau și oameni pentru noul așezământ, care găsisse la noi un mediu social atât de prielnic. De unde erau recrutați tinerii noștri biurocrați? Xenopol arată, că după Regulamentul Organic s'a stabilit în țările române un curent de părăsire a meseriilor, și de aspirație către rangurile boierești ¹⁾. Acești boieri ridicați din straturile «prostimmii» erau elementele, din cari se îngroșau rândurile biurocrației: aceasta se lărgia dela început în dauna meseriilor orășânești, cele mai greu lovite prin invazia mărfurilor străine. Noul candidat la o carieră, în loc de a mai intra într'un atelier, și a îmbrățișa o indeletnicire productivă, găsiă că e mai nimerit să-și deschidă ușile unei cancelarii, prefăcându-se într'un parazit al bugetului. Astfel biurocrația noastră crescù cu așa repeziciune, că pe la mijlocul veacului trecut deveni o forță socială hotărâtoare, care avù rolul ei în prăbușirea vechiului regim ²⁾.

Această părăsire a ocupațiilor productive de către straturile de jos, spre a intra în cadrele biurocrației parazitare, începù pe nevăgate în samă, spre a se încheia în strigătele de alarmă ale tuturor. Punctul culminant al acestui proces de biurocrațizare a generațiilor, cari altfel trebuiau să aibă un rost în producția națională, e atins în perioada dela 1876—1886, în timpul domniei convenției cu Austria. De astădată pustiirile concurenței capitalismului sunt atât de grozave, că meseriașii singuri sunt siliți să se miște ca clasă, să ceară ocrotirea statului, arătând că tovarășii lor isbiți de concurență devin muritori de foame, și sunt nevoiți să se facă

¹⁾ «Părăsirea indeletnicirilor industriale de poporul român datează dela Regulamentul Organic încoace. Boierii fiind prin acel regulament singurii oameni protejați în țările române, se nascù un curent, care sporiă pe fiecare zi numărul boierilor, *desbinând necontentit elemente din clasele inferioare ale societății*, pentru a le înălța la treapta invidiată a privilegiaților. Fiul neguțătorului, a meseriașului își dădea toate ostenele lumii pentru a dobândi un titlu de boierie, și se mândria cu sătrăria sau slugeria mai mult decât un postelnic cu boieria lui de sute de ani». Studii economice, p. 95.

²⁾ Radu Rosetti, Pentru ce s'au răscolat țărani, p. 433.

funcționari ¹⁾. Această ocrotire nu li s'a putut acorda, dar eră și prea târziu: procesul început se încheiase. Meseriașul ca clasă orășenească dispăruse, făcând loc unei vaste biurocrații, care dă încă pecetea caracteristică orașelor noastre ²⁾.

Meseriașii noștri au avut deci aceeaș soartă, pe care o creează peste tot concurența capitalistă producătorului neatârnat: ei au căzut în stare de proletariat. Dar pe când în țările cu capitalism propriu acești meseriași ruinați devin muncitori salariați de fabrică, proletarii noștri nu aveau alt mijloc de viață, decât bugetul țării: ei devin *proletari ai condeifului*, după expresia atât de fericită a lui Eminescu. Iar meseriașii evrei, cari erau excluși dela funcțiile publice, nu mai aveau alt mijloc de a-și salvă existența, decât părăsirea țării noastre. Ei năvăliseră la noi odată cu invazia capitalismului, care le creese aici un spornic teren de exploatare; acum tot capitalismul le ruinase acest teren, silindu-i să emigreze ³⁾. Nu e decât lucru firesc, că emigrarea evreilor în proporții însemnate a început după anul 1880 ⁴⁾, adică după ce concurența străină încheiase procesul de distrugere a meseriilor române.

Așadar românii nu s'au făcut biurocrați nici de plăcere, nici din lipsa destoiniciei pentru munca productivă, cum ne-au făcut să credem zeflemelele reacțiunii: ei au fost siliți a căuta salvare în această ocupație parazită, fiindcă producția orășenească fusese ruinată. Dar reacționarii noștri, după ce au grăbit ei înșiși această ruină prin convenția cu Austria, s'au năpustit în urnă cu imputări amare asupra meseriașilor noștri, fiindcă își părăsiau vechea indeletnicire. Tot din sânul reacțiunii ne-a rămas ca moștenire și dictonul, lapidar în formă, dar superficial în fond, că «re-

¹⁾ Vezi C. I. Băicoianu, op. cit., p. 223.

²⁾ «Clasa de mijloc a dispărut, ea s'a schimbat într'o clasă de *proletari ai condeifului*, fără nici o însemnătate pozitivă în stat, o clasă de turburători de meserie». Eminescu, *Influența austriacă asupra românilor din Principate*, în *Scieri politice și literare*, I, ed. Minerva, p. 97.

³⁾ A. C. Cuza, *Meseriașul român*, p. 26.

⁴⁾ «Emigrarea evreilor orientali în America a fost aproape nulă înainte de 1870. Intre 1870 și 1880 ea a crescut, dar nu a devenit însemnată decât numai după 1880». G. Bogdan-Duică, *Românii și Evreii*, 1913, p. 236.

mânul se naște bursier, trăește funcționar, și moare pensionar». Dictonul merită să rămână, ca o dovadă pentru generațiile viitoare, de felul cum acești oameni își judecau țara și neamul.

3. Se înțelege din cele zise, că biurocrația română s'a născut și s'a întărit înainte de alcătuirea puterii centrale. Lucrul e firesc, căci o armată de funcționari ia ființă după nașterea economiei bănești, dar o putere centrală nu poate prinde rădăcini, decât pe încetul și cu anevoie. Inseamnă deci a întoarce evoluția istorică deandosele, când se impută regimului nostru oligarhic că ar fi creat funcționarismul, cum fac atâți scriitori, și după ei C. Dobrogeanu-Gherea. Contrariul e adevărat: biurocrația e forța, care a sprijinit în chip hotărâtor alcătuirea oligarhiei române. Când oligarhia a intrat în viață ca putere centrală, după 1866, biurocrația eră încă mai de mult o forță socială de însemnătate hotărâtoare. Care e deci raportul istoric între acești doi factori social-politici, cari-și impart încă conducerea României?

În procesul de transformare a vechiului regim, biurocrația joacă un rol covârșitor. Funcționarii sunt o pătură socială neutră; ei nu au legături de interese economice cu clasele sociale, stau deasupra lor ca forță precumpănitoare, și înlesnesc în acest chip procesul de tranziție dela vechiul la noul regim ¹⁾. Acelaș lucru s'a petrecut la noi. Când evoluția socială a născut un grup revoluționar liberal, acesta eră prea neînsemnat la număr, spre a putea întreprinde singur marea operă a dărâmării vechiului regim. De-aceea boierimea revoluționară fu nevoită să-și lărgească rândurile cu un nou tovarăș, numeros, energic, fără scrupule, dornic de parvenire, și pe acesta îl găsi tocmai în clasa proletarilor condeului ²⁾. Dacă revoluționarii aveau nevoie de energia și forța numerică a acestora, apoi nu e mai puțin adevărat, că și biurocrații aveau nevoie de realizarea principiilor liberale revoluționare. Căci pe această cale puteau dărâma toate stavilele, pe cari privilegiile

¹⁾ W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, vol. II, 2, p. 1097.

²⁾ Radu Rosetti, *op. cit.*, pag. 246.— I. C. Brătianu face următoarea interesantă mărturisire: «Când națiunea română începă opera cea mare a reconstruirii României, este învederat că nu putea să-și alegea mandatarii, căror

vechiului regim le ridicau înaintea năzuințelor lor de parvenire. Ambele aceste pături sociale trebuiau să se unească, prin nevoia firească, ce simțiau una de alta.

Deși revoluționarii noștri au găsit biurocrația în ființă, și s'au ajutat de forța acesteia spre a-și crea situația în care trăesc până astăzi: aceea de oligarhie dominantă, totuș odată intrată în viață, oligarhia a devenit la rândul ei pârghia, care a ridicat biurocrația până la proporții grotești. S'a făcut asupra acestui fenomen zeflemele deajuns: toți o știm. Dar iarăș, toți suntem în măsură a ne da samă, că zeflemelele nu pot lămuri un fenomen social de așa vast cuprins. Trebuie să căutăm în însăș structura economică a societății noastre pricina adâncă, care a silit puterea centrală să se prefacă într'o mașină automată de biurocrați parazitari.

Experiența trecutului arată, că de câte ori clase sociale întregi sunt excluse dela producție prin însăș evoluția de fapt, și siliate a cerși fără de voie, statul trebuie să se însărcineze cu întreținerea acestor masse de populație, spre a le feri de pieire. Asemenea pături sociale sunt siliate a deveni paraziții societății, trăind din sudoarea claselor productive. Astfel s'a întâmplat cu țărănimea latină, după ce cămătăria a scos'o din pământul ei străvechiu, prefăcând-o în plebe: statul a trebuit să poarte de grijă acestei clase, care căzuse victima procesului de disolvare a vechii societăți romane¹⁾. Tot astfel s'a întâmplat cu țărănimea engleză, în împrejurări analoage: după ce stăpânitorii de moșii expropriară pe țărani în massă, statul a trebuit să vină în ajutorul acestor muritori de foame, printr'o legiuire specială referitoare la săraci. Nobilii francezi, ruinați prin desvôltarea burgheziei, au căzut iarăș în sarcina societății, care precum se știe a trebuit să-i

trebuiă să le încrează opera regenerării, după faptele lor, ei mai mult după făgăduințele lor, și chiar după oarecari presupuneri mai mult sau mai puțin temeinice....

Nu se poate negă că acest mare rău este nedeslipit de oricare început, este inerent tuturor epocelor de renaștere, cari se pot numi, în ceea ce privește pe indivizi, timpii încercărilor». Din scrierile și discursurile lui I. C. B., I, p. 251.

¹⁾ R. v. Pöhlmann, op. cit., II, p. 440. La un timp numărul proletarilor întreținuți de statul roman se ridică la 320.000.

întrețină prin pensiuni, sau funcțiuni fără ființă¹⁾. Acelaș lucru s'a întâmplat și cu nobilimea spaniolă²⁾.

Cel ce urmărește evoluția economico-socială a României în a doua jumătate a veacului XIX, se poate încredința lesne, că statul român avea de rezolvat, mai ales în perioada dela 1860-1890, o problemă socială tot atât de vastă și gravă: aceea de a întreține populația orașelor noastre scoasă din cadrele producției naționale. S'a văzut cum concurența capitalismului străin a ruinat vechea noastră industrie națională, reducând întreaga populație dela orașe la o vieață neproductivă, parazitară. Statul a trebuit să vină în ajutor acestei populații — o victimă nevinovată a capitalismului — ferind-o prin mila publică de a pieri de foame. Și forma, sub care a acordat statul nostru această milă, se știe: el a creat paraziților orașeni *funcții*, i-a prefăcut în biurocrați. Această soluție a crizei sociale avea și folosul, că orice nou biurocrat parazit era un nou client politic al oligarhiei. Dar a vedea *numai* în acest *motiv politic* pricina nașterii biurocrației române, și a învinovăți oligarhia că a *creat* această formă de parazitism social, asemenea atitudine sociologică are tot atâta rațiune, ca și aceea de a căuta cauzele fenomenelor naturii în intențiile oamenilor.

4. Conlucrarea revoluționarilor români cu pătura biurocrațică la desființarea vechiului regim și crearea celui nou, strânsa lor legătură în ocârmuirea acestui din urmă, a dat naștere unei prejudecăți sociologice foarte răspândită, dacă nu chiar obștească: anume, aceste două forțe sociale deosebite au fost privilegiate ca una singură. Pentru Eminescu, cum s'a văzut, scribii sau proletarii condeului alcătuesc noua clasă stăpânitoare, care a uzurpat în societatea română rolul vechei boierimi. Și aceeaș părere se va descoperi peste tot în sânul reacțiunii: *biurocrație* și *oligarhie* apar aici ca unul și acelaș factor social.

Această părere, căreia critica reacțiunii i-a creat o așa putere de convingere, e pe deantregul greșită. Biurocrația n'a fost, și

¹⁾ Jean Massart et Émile Vandervelde, *Parasitisme organique et parasitisme social*, Paris, 1898, p. 38.

²⁾ M. J. Bonn, *Spaniens Niedergang*. Stuttgart, 1896, p. 93—98.

nu poate fi niciodată o clasă stăpânitoare. E drept că ea joacă în era de prefacere socială dela vechiul la noul regim un mare rol social, dar ca simplă *uncaltă* de stăpânire. Deasupra armatei biurocratice stă forța centrală, monarhică ori oligarhică, care comandă. Și trebuie să se facă o strictă deosebire între acești doi factori. Căci pe când biurocrația oficială e sortită să-și peardă însemnătatea social-politică paralel cu dezvoltarea capitalismului, oligarhia are un mare viitor: ea alcătuște germenele, din care se plămădește în mod treptat burghezia națională română, clasa cu adevărat stăpânitoare.

Confuzia între aceste două pături sociale a dat naștere unui pesimism, care arată în modul cel mai vorbitor până unde a mers ignoranța și lipsa de simț istoric, cu care românii s'au judecat pe ei înșiși. Biurocrația noastră a venit pe lume cu toate păcatele morale inerente acestei clase de paraziți sociali. Nu avem de gând să ne ocupăm cu morala acestor oameni, căci degenerarea paraziților sociali e un fapt indeobște cunoscut ¹⁾. Singura mângâiere pentru noi e că, în vremurile ei de înflorire, biurocrația a fost pretutindeni așa cum e astăzi în țara noastră. Despre biurocrația franceză dela sfârșitul vechiului regim arată Tocqueville, că ea luase așa proporții, încât imensa majoritate a funcționarilor nu aveau nici un rost, și nici o pricepere în funcția lor; deaceia trebuia de fiecare funcție câte un individ, care să lucreze pentru toți cei ce stăteau de geaba. Cât privește moralitatea acestei armate de biurocrați, care se ridică peste tot pe ruinile vechiului regim, despre aceasta își poate face oricine o idee din cercetările lui Sombart: acest economist consacră un capitol aparte, spre a arăta că hoția, fraudă, delapidarea funcționarilor acestor vremuri alcătuște unul din mijloacele de acumulare primitivă a capitalului, deci joacă un rol social în procesul de naștere al capitalismului modern ²⁾. Nu e decât firesc, că biurocrația română nu putea fi altfel. Îndeosebi, economistul care în viitor se va ocupa cu procesul de formație a capitalismului român, va trebui să

¹⁾ J. Massart et Em. Vandervelde, op. cit., p. 101, 127.

²⁾ Der moderne Kapitalismus, I, 2, p. 664. Foarte interesante date asupra moralității biurocrației spaniole a adunat Bonn, op. cit., p. 98 și urm.

facă un loc deosebit fraudelor prilejite de războiul nostru de reîntregire a neamului, acestea alcătuind un vast mijloc de acumulare de capitaluri ¹⁾. Dacă aceste capitaluri se strâng în dauna țării, și pe căi piezișe, aceasta nu prejudică întru nimic viitoarea lor funcție socială. Capitalul apare peste tot, cum zice Marx, picurând de murdărie și sânge, iar istoricul englez Seely, ocupându-se de crimele în care se învâluie începuturile capitalismului englez, face observația nimerită, că în dezvoltarea națiunilor nu e nici o rațiune, care ar dovedi că ceea ce a fost adunat prin crime de o generație, va fi pierdut de generațiile viitoare.

S'a întâmplat însă la noi faptul caracteristic, că privindu-se birocrația noastră drept «noua clasă stăpânitoare», care ar fi moștenit locul vechei boierimi, toate păcatele celei dintâi au fost puse în lumină ca tot atâtea păcate ale clasei noastre conducătoare. Se pare astfel că burghezia română s'a născut putredă, grea de viții, obosită de viață și setoasă de destrăbălare: toate păcatele elementelor sociale, cari trăesc fără muncă. Ce viitor putea să garanteze țării o asemenea clasă socială?

Decât, această poveste atât de tristă se spune națiunii noastre într'o vreme, când ea nu avea nici urmă de burghezie națională, și se repetă astăzi, când clasa noastră burgheză se află abia în formație, nevoită a recurge încă la ajutorul altor forțe sociale, de a căror moralitate nu poate fi făcută răspunzătoare. Morala burgheză e una singură: aceea a muncii sobre, sistematice, cumpătate și econoame, așa cum impun nevoile capitalizării. Asemenea morală publică nu va putea avea țara noastră decât atunci, când burghezia națională se va lărgi și întări îndeajuns ca clasă, spre a se putea lipsi în conducerea țării de elementele parazitare, pe cari i le-a pus pe umere dezvoltarea economică.

5. Dar rolul birocrației în viața noastră publică nu s'a mărginit a pricinui falsificarea concepției asupra propriei noastre clase burgheze: ea a adus și neajunsul mai grav, de a falsifica pe deantregul până și sensul istoric al politicii burgheze;

¹⁾ O schiță scurtă în această privință, sub titlul «Furt economic și furt juridic» am încercat în revista «Independența Economică», An. V, No. 12.

care stă la baza edificiului social al României moderne, și prin aceasta însăși societatea noastră modernă. Ne-am lămurit pe larg, într'un întreg capitol, asupra politicii burgheze a oligarhiei noastre. În rolul ei de tutoare a clasei noastre burgheze încă minoră, ea a vegheat cu sârguință la interesele capitalismului român, printr'o politică mercantilistă consecventă și armonică, a cărei bază materială eră schimbul nostru cu străinătatea.

Dar, din nenorocire, activitatea politică a oligarhiei noastre nu s'a putut mărgini la dezvoltarea și perfecționarea mercantilismului român, care rămâne meritul ei istoric real. Căci ea avea de dus încă o povară, pe care i-o legase de gât evoluția economiei noastre naționale: anume populația noastră orășenească, redusă de concurența străină la starea de proletariat. Cum că această populație a fost altoită pe bugetul țării, deaici nu se poate face nimănui o înputare; căci oricine ar fi avut atunci în mână conducerea treburilor obștești, ar fi fost nevoit să facă la fel. Dar eră vorba să se găsească *formula* fericită, prin care să se legitimizeze în fața națiunii aceste cheltueli, și să se creeze totodată mijlocul, de a înmulți numărul slujbelor potrivit cu creșterea proletariatului orășenesc. Spre acest scop s'a recurs la pretextul stângaciu, ca să nu-i zicem grotesc, de a pretinde că pe această cale se introduce «civilizația» apusană la noi: de câte ori se simția nevoie de a milui un nou grup de paraziți, se copia o nouă instituție străină, creându-se o nouă serie de slujbe. În acest chip se spuneă țării, că se lucrează la clădirea edificiului culturii române. Lumea noastră a luat chiar în serios acest straniu pretext, și s'a petrecut atunci fenomenul unic, că împotriva acestui fel de cultură s'a ridicat tot ceea ce eră om cult la noi. Așa s'a născut «spiritul critic» în cultura noastră, a cărui reprezentanți au isbit să convingă publicul român, că cultura noastră — ce zic, întreaga noastră societate modernă — se reduce la un proces de imitare a unei civilizații străine, la forme fără fond, lustru fără bază, și câte altele de acelaș fel. Atât de convingătoare a fost această critică, la care spiritele reacționare au supus societatea noastră burgheză, încât ea a covârșit chiar și pe C. Dobrogeanu-Gherea: neputând să o răstoarne, și simțindu-se obligat ca sociolog să *explice* fenomenul, el a făurit o lege sociologică specială, a

evoluției dela forme către fond. S'a întâmplat deci cazul destul de picant, că un sociolog «marxist» a putut să răstoarne mai ușor metoda marxistă, decât critica unui grup de reacționari fără nici o cultură sociologică.

Mai e nevoie, după cercetările noastre asupra mercantilismului român, să învederăm că acest procedeu de imitare servilă a lustrului civilizațiilor străine nu e o politică burgheză, și nu are nimic de împărțit cu procesul real al dezvoltării societății noastre moderne? Reacțiunea însăș, când a avut întretimp conducerea destinelor țării, și a strălucit printr'o așa desăvârșită neînțelegere a politicii mercantiliste, înceace privește biurocrația a urmat aceleaș procedee, atât de criticate în opoziție. Și în adevăr, în crearea de slujbe noi pentru populația orașenească nu se mai ascundeă o politică de clasă sau de partid: aceasta eră în toată puterea cuvântului o operă de asistență socială, care s'a impus tuturor elementelor conducătoare, cu voie sau fără voie. Departe de a fi o politică burgheză, politica de biurocrațizare a proletariatului orașenesc a creat serioase neajunsuri în dezvoltarea burgheziei noastre: ea a împiedecat oligarhia de a se folosi după cuviință de experiența străinilor, deși aveă conștiința limpede, că ar fi trebuit să o facă. Intre un specialist străin, și un parazit indigen, ea a trebuit să aleagă totdeauna pe acest din urmă, dacă nu vroia să vadă întreaga biurocrație ridicându-se împotrivă cu acuzațiile obișnuite de lipsă de patriotism. Și astfel, pe când toate națiunile și-au clădit edificiul burghez cu experiența străinilor mai înaintați, oligarhia română s'a văzut constrânsă de a lucra înainte de vreme «prin noi înșine», chiar pentru întemeierea unor instituții de însemnătate vitală, cum e armata națională. Rezultatul se cunoaște.

6. Ca și biurocrația, militarismul e o urmare firească a economiei bănești, și are aceeaș menire, de a sluji ca unealtă în mâna puterii centrale. De fapt, politica mercantilistă, care caracterizează peste tot faza de formație a burgheziei, nici nu poate fi concepută fără sprijinul unei armate, bine organizată și permanentă. Crearea unei societăți burgheze moderne, naționale și unitare, ridică o sumă de probleme de supremă însemnătate, care

în ultimă instanță nu pot fi deslegate decât cu forța brută. Sfărâ-marea vechilor clase agrare reacționare, desființarea autonomiei regionale, lărgirea granițelor statului după întinderea națiunii — acest program al mercantilismului naționalist, din care își iau ființă societățile moderne, impune crearea și întreținerea unui impunător militarism.

Dela sfârșitul deceniului al treilea al veacului al XIX, potrivit cu procesul de renaștere națională, se îndeplinește în Principatele române și o «renaștere militară». Desvoltarea economiei bănești dă puțința alcătuirii unui buget al țării, iar pe acesta se altoesc deopotrivă funcționarii civili și militari: biurocrația și militarismul. Astfel armatele neregulate de mai înainte, alcătuite din străini, dau loc unei miliții permanente cu caracter național. «Încă dela Septembrie 1834, cu firman turcesc în regulă, se constituie o armată, căreia i se ziceă «miliție»¹⁾.

Această miliție este însuflețită de «curentul general de Renaștere venit din Apus», și numără printre ofițerii ei o samă de reprezentanți iluștri ai înnoirii literare și politice: Cârlova, Grigore Alexandrescu, Nicolae Bălcescu, Nicolae Golescu, I. C. Brătianu, iar în Moldova pe Mihail Kogălniceanu²⁾. La 1847 se întemeiază o școală militară a iuncărilor, iar Cuza aduce o misiune franceză însărcinată cu reorganizarea armatei³⁾. Dela 1866 înainte armata noastră crește neconținut, cum se poate vedeă din bugetul cheltuelilor militare pentru personal, dar mai ales pentru material.

Și și-a împlinit menirea ei istorică. Problemele ridicate de adâncă noastră prefacere socială, concretizate în marile evenimente dela 1877 și 1916—1918, sau în acelea dela 1888 și 1907, nu le-ar fi putut deslegă oligarhia noastră, dacă nu și-ar fi creat o forță militară bine disciplinată, a cărei ostași puteau împușcă după ordin în propriii lor părinți. Societatea noastră modernă este, cum sunt toate celelalte state naționale și unitare: impusă de nevoile capitalismului, realizată prin forța armată.

¹⁾ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, București 1919, vol. II, p. 217.

²⁾ N. Iorga, *op. cit.*, p. 218.

³⁾ N. Iorga, *op. cit.*, p. 220.

Deși născut din nevoile capitalismului, militarismul devine la rândul său cea mai puternică pârghie pentru îmboldirea dezvoltării capitaliste. Nașterea armatelor permanente creează pentru întâia dată într-o măsură largă condițiunile pentru dezvoltarea industriei mari: nevoia de fabricate uniforme în cantități uriașe. O sumă de întreprinderi capitaliste, de obicei cele dintâi în procesul de naștere a industriei naționale, sunt întemeiate pentru nevoile speciale ale armatei. Astfel de pildă fabricile de postav, tăbăcăriile, pulberăriile.

Dar nu e numai atât. Intre temeuriile, cari silesc națiunile să împingă mercantilismul la forma sa extremă, și să cerce a trăi cu mijloacele lor proprii, cel mai serios a fost totdeauna nevoia apărării naționale. Și de fapt e vădit, că o armată națională nu-și poate împlini în totul menirea, câtă vreme nu primește întregirea ei firească: o industrie națională destoinică a-i satisface toate nevoile. S'ar fi putut concepe, pe la 1886, un răsboiu al României împotriva Austriei? Dar pe atunci armata noastră primiă din Austria până și bețele de cort. Iar la 1916, când țara noastră s'a încumetat să lupte împotriva noii sale metropole capitaliste, ea a făcut până la capăt experiența dureroasă a unei colonii agricole, a cărei muniții trebuiau să facă înconjurul Europei spre a ajunge la destinație. Niciodată nu s'a putut vedea mai limpede la noi, și de toată lumea, cât de iluzorie e neatârnrarea politică a unei țări, care nu are o industrie proprie; cât de redus e rolul unei armate naționale, când nu există și o industrie națională, care să o aprovizioneze cu tot materialul trebuitor. Astfel armata națională își găsește întregirea firească în industria națională: dezvoltarea celei dintâi stimulează dezvoltarea celei din urmă, și ambele împreună sunt temelia independenței naționale.

7. Forma de guvernare a statului nostru modern e aceeaș, pe care și-a creat-o orice țară în faza de trecere dela vechiul la noul regim, și care a înflorit în Apus prin veac. XVII—XVIII. Ea a isvorât din nevoia de a creă un aparat de cârmuire, care să împlinească lipsa unei clase stăpânitoare. Acest aparat se rezumă, cum s'a văzut, în trinitatea: putere centrală—biurocrație—militarism. Am urmărit pe rând elementele acestui sistem centralizator

de guvernământ, cercând a limpezi nevoia din care și-a luat ființă fiecare. Sprijinul firesc al unui asemenea sistem este și rămâne militarismul, ceea ce și lămurește jertfele făcute de cârmuitorii noștri pentru puterea armată.

Se știe cum s'a dărâmat acest sistem de guvernare în țările înaintate. În urma dezvoltării treptate a capitalismului, s'a format o puternică clasă burgheză, care a început lupta de distrugere a puterii centrale. Aceste mișcări revoluționare ale clasei burgheze, cari au început la sfârșitul veac. XVII, și au ajuns la o încheiere provizorie cu seria de revoluții continentale dela 1848, au pus capăt erei mercantiliste și formei corespunzătoare de guvernământ; ele au aruncat temelile unui regim democratic liberal, ce are ca principiu suveranitatea națiunii.

Trebuie să învederăm însă, că în evoluția noastră economico-socială nu e nici un semn, că puterea centrală va împărtăși aceeași soartă. Aceasta din pricina împedec, că la noi clasa burgheză nu se zemisleşte alături de puterea centrală, ci se dezvoltă din chiar sânul acesteia; burghezia noastră națională nu e o clasă ostilă puterii centrale, ci se cîntopește cu aceasta în unul și același factor. În adevăr, de prin al șaptelea deceniu al veacului din urmă, puterea noastră centrală intră într'un proces treptat de burghezizare: oligarhia politică devine astfel o oligarhie financiară, care stăpânește în prezent întreaga noastră viață economică. De aceea evoluția economico-socială a României nu ruinează puterea centrală, ci o întărește.

Singură biurocrația oficială are de suferit o serioasă știrbire în urma dezvoltării noastre economice. Căci pe măsură ce se dezvoltă producția industrială, orașele reiau rolul lor firesc în economia națională, viața lor parazitara dispare, și astfel se distruge rădăcina însăși, din care și-a luat naștere biurocrația. Ultima statistică industrială ne dă, socotind și industriile de extracție, 255.934 persoane întrebuițate în deosebite calități în industria noastră mare. Se înțelege că numărul nu e impunător, în comparație cu milioanele de muncitori agricoli. Dar ce ar fi devenit aceste persoane, dacă nu am avea nici un început de industrie? Ele ar fi căzut în sarcina bugetului statului, care atunci ar fi rămas singurul lor mijloc de existență. De fapt, cu cât industria se dezvoltă, cu atât

biurocrația oficială pierde vechea ei însemnătate. Spiritele energice, pline de inițiativă, trec în întreprinderile particulare, unde li se deschid perspective strălucite. Așa se lămurește acest fenomen, care începe să se arate chiar și în țara noastră cu mult defăimata ei biurocrație: criza de funcționari publici. Pe la 1886 un asemenea fenomen nici nu s'ar fi putut concepe.

Desvoltarea capitalismului român slăbește, dintre cei trei factori ai guvernării noastre centralizatoare, pe unul singur: biurocrația; ea lasă în ființă atât oligarhia financiară — ca putere centrală — cât și militarismul. Aceștia sunt cei doi factori, cari au cuvântul hotărâtor asupra destinului țării noastre.

Să ne orientăm asupra alcătuirii celui întâi și mai de samă factor — oligarhia financiară — care stă în timpul de față la vârful piramidei noastre sociale.

b) *Noua clasă stăpânitoare și baza ei economică*

8. Nu mai e azi nimenea, care să nu-și dea limpede samă, că stăpânitorii de fapt ai țării noastre sunt deținătorii Marelui Finanțe. Deaceia e un simplu eufemism, când mai întrebuițăm acum expresia consacrată de «clasă stăpânitoare». În realitate marii noștri financieri, cari dispun de destinele țării, alcătuiesc un mănunchiu restrâns, care a și fost botezat cu numele puțin simpatic de «oligarhie». Și cum baza economică a acesteia este capitalul de bancă, i s'a zis încă mai limpede «oligarhie financiară».

Toți urâsc azi noua noastră stăpânire, și-i pun în samă numeroase păcate, între cari cele mai puțin vinovate par a fi cinismul și lipsa de scrupule. Noi vom desbrăca aici orice sentimente, și ne vom da silința să o înțelegem. Adevărul e că fără cunoașterea amănunțită a marelui noastre finanțe, e peste putință a înțelege ceva din ițele vieții noastre economice și politice. Nu e locul de a întreprinde aici asemenea cercetare; vom căuta însă să dăm o lămurire sumară a supremației economice și politice, de care se bucură azi marii financieri.

Capitalul român de bancă se desvoltă în două serii istorice deosebite, cari împart încă burghezia română în două tabere

dușmane. La început bancherii noștri sunt străini ¹⁾. Ei invadează țara noastră odată cu invazia mărfurilor străine, și de obicei pe lângă imprumuturi de camătă mai fac și negoț de cereale ²⁾. Toți acești primi mânduitori de bani, în cea mai mare parte evrei, reprezintă expansiunea capitalismului străin pe pământul nostru, alcătuind oarecum tentaculele burgheziei străine, și mânduiesc un capital adus de peste hotare.

În această întreagă perioadă, care se întinde dela 1830 până la 1880, grupul nostru liberal revoluționar — «roșii» — veghează la interesele burgheziei, fără a fi el însuș burghez. Pricina acestei atitudini s'a arătat pe larg altădată. Dar dela 1880 începe — alătura de procesul de expansiune a capitalismului străin — al doilea proces istoric: acela de *naționalizare a capitalului*, de întemeiere a unui capital românesc alătura de capitalul străin. Acest nou proces, care trebuiă să creeze o burghezie națională, se îndeplinește și la noi, ca peste tot, cu ajutorul forței de stat; începutul îl face Banca Națională (1880), care devine apoi imboldul și punctul de plecare a unei întinse rețele de bănci românești ³⁾. În fruntea acestora stă Banca Românească (1911), organul central al băncilor naționale ⁴⁾.

Cu aceste fundațiuni bancare grupul liberal se preface în burghezie română națională, alătura de burghezia română de obârșie exotică. Vechea prietenie între aceste două tabere încetează, dând naștere unui războiu, a cărui strigăte de ordine răsună și astăzi în presa afiliată.

Sub presiunea băncilor române încep și băncile de obârșie exotică să se modernizeze și să-și naționalizeze capitalul. Locul de frunte îl ocupă aici Banca Marmorosch Blank ⁵⁾: fondată la

¹⁾ Câteva nume de asemenea bancheri dă A. Cercel: *Die Nationalbank von Rumänien*, p. 34.

²⁾ Op. cit., ibidem.

³⁾ «Aceasta (Banca Națională) urmând să fie punctul de plecare al unei întregi epoci de organizare pe baze naționale». Victor Slăvescu: *Istoricul Băncii Naționale*, p. 9. Vezi și partea privitoare la întemeierea institutelor de credit, cap. II al lucrării de față.

⁴⁾ «Banca Românească», monografie, 1921.

⁵⁾ Vezi lucrarea «Banca Marmorosch, Blank, 1923, publicată cu prilejul jubileului de 75 ani al acestei instituții.

1848 cu un capital de 30.000 lei, pare-se de obârșie ungară, transformată la 1905 în actuala formă de Societate anonimă, ea a ajuns astăzi — după informațiile pe cari le avem — să-și reducă participările străine la 11% din capitalul total. Deaceea această instituție înfățișează în mod tipic cursul istoric al evoluției burgheziei, care începe în orice țară sub formă de expansiune a capitalismului străin și apoi — printr'un proces de naționalizare treptată — se prefacă în cele din urmă în instituție națională.

În timpul de față băncile noastre mari se grupează în două constelațiuni, după cum gravitează către una sau către alta din cele două metropole de obârșie deosebită: Banca Românească, sau Banca Marmorosch, Blank ¹⁾. Ultima constelație este menită a fi predominată sau absorbită treptat de cea dintâi, așa că în cele din urmă va rămâne o singură finanță, națională: este încheierea firească a dezvoltării istorice a oricărei burghezii. La noi acest sfârșit e mult mai aproape, decât par a-și închipui unii naționaliști, cu mai multă îngrijorare decât pricepere pentru cauza națională.

9. Astfel, din punct de vedere istoric, imboldul spre întemeierea de bănci românești moderne, cu capital românesc, a pornit dela Banca Națională, și a fost continuat de Banca Românească împreună cu băncile afiliate. Politica de naționalizare a capitalului a fost deci inaugurată de băncile național-liberale, și dă acestora pecetea lor istorică proprie în organismul nostru social. Un timp expresia «finanță națională» eră identică cu expresia «finanță național-liberală»; astăzi încă d-l V. Slăvescu pune la baza multipleurilor sale lucrări clasificarea de «finanță națională» și «finanță internațională»: în întâia grupă intră băncile liberale, în a doua ar urmă să intre tot restul băncilor de obârșie sau caracter exotic.

¹⁾ Marea finanță română, în ambele ei constelații, cuprinde 21 bănci mari, opt vechi și treisprezece mai noi, cu un capital de 1.365.000.000 lei (V. Slăvescu, Organizarea de credit a României, 1922). Capitalul tuturor băncilor române, mari și mici, se ridică după datele d-lui I. Teodorescu (1924) la 20 miliarde.

grupuri financiare din Berlin, din inițiativa lui E. Costinescu. De pe la 1903—1905 această bancă intră în întreprinderi industriale, și desvoltă cea mai intensă activitate în acest ținut în timpul ocupației germane ¹⁾. Pilda sa a fost contagioasă și pentru băncile noastre: acestea au început a intra în întreprinderi industriale, mai întâi cu oarecare șovăire, după rășboiu însă cu adevărată febrilitate. Azi nu e la noi bancă mare sau mică, care să nu tindă a avea întreprinderile ei industriale proprii. Tendința de plasamente industriale e tocmai ceea ce caracterizează finanța noastră în timpul de față. În fruntea acestei mișcări stau cele două metropole amintite: Banca Românească și Banca Marmorosch, Blank. Numărul întreprinderilor finanțate de aceste instituții — în prezent el se ridică la vreo 70 de fiecare — crește pe fiecare lună, după cum arată datele aduse de «Analele Băncilor».

Băncile noastre mari, îndeosebi Banca Românească, urmăresc azi un plan de organizare armonică a industriei, în care fiecare întreprindere industrială are locul și funcția ei definită. Astfel industria noastră se desvoltă dela început pe baze de organizare, o pildă tipică de evoluție organică, care ar putea fi calificată drept *socialism în devenire*. La noi organizarea producției nu va fi nici opera ulterioară a capitalismului financiar, cum e în Apus dela 1879 înainte, nici opera proletariatului, cum a crezut Marx: ea se înfăptuște prin activitatea acelei oligarhii care, dacă ar fi să credem pe C. Dobrogeanu-Gherea, ar urmă să ducă țara la pieire.

Să privim îndărăt la cele zise, și să ne rezumăm. Azi oligarhia noastră financiară nu mai are înainte decât frânturi de clasă: marii proprietari au dispărut, industriașii dispar deasemenea treptat devenind agenții salariați ai băncilor. Ne amintim aici zisa lui Tocqueville: cei o sută cincizeci de ani dela sfărâmarea nobilimii până la nașterea burgheziei sunt vremea de aur a absolutismului, când acesta nu mai are în față nici o clasă socială, care să-i țină cum-pănă. Oligarhia noastră financiară, care sub multe raporturi seamănă cu absolutismul apusan, e azi în aceeași fericită situație. Vremea

¹⁾ Vezi Victor Slăvescu, Banca Generală Română și rășboiul național, București, 1918.

dela dispariția marilor boieri, până când se va naște proletariatul, alcătuește vrâsta ei de aur, când celelalte clase sociale sunt sau în ruine, sau în fașă, și stăpânirea ei nu întâlnește nici o piedecă. Putem aici rosti cuvântul de dictatură, economică ca și politică, a marilor financiari¹⁾. Nu putem însă prevedea cât va dura această eră, după cum iarăș nu putem prevedea, dacă anumite schimbări în cursul evoluției burgheziilor apusene nu vor veni să schimbe și cursul evoluției burgheziei noastre proprii.

b) *Adaptarea regimului politic parlamentar la structura socială a României*

11. Dacă evoluția claselor sociale în epoca de tranziție e atât de turbure, vieța noastră politică, altoită pe un asemenea substrat social, nu e altfel. O vieță reală parlamentară presupune clase sociale deplin formate, cari să fie în stare a-și impune interesele — prin partidele politice respective — ca normă de politică generală a țării. Dar la întemeierea parlamentarismului român nu se află în societatea noastră nici o clasă socială matură; aici erau, de o parte, sfărăturile vechilor clase agrare: boieri și țărani; de cealaltă parte, germeii sporadici ai noiei clase, menită a înlocui vechea boierime: burghezia. Și totuș pe această structură socială, care nu poate admite decât un sistem de guvernare centralizatoare absolutistă, România s'a încumetat a desvoltă un regim politic parlamentar. Căci e în firea burgheziilor întârziate,

¹⁾ De fapt evoluția istorică a finanței noastre — în două serii distincte — a avut de urmare, că dominația politică a fost însușită de o singură fracțiune a mării finanțe, anume cea național-liberală. Aceasta produce în sânul celorlalte fracțiuni financiare o vie îndârjire. Frământările vieții noastre sociale și politice de azi nu provin din lupta dusă împotriva oligarhiei financiare de vreo altă clasă socială: nici de marii proprietari, cari nu mai sunt; nici de marii industriași, cari sunt pe cale să nu mai fie; nici de proletariat, care nu este încă o clasă; nici de țărănime, care n'a fost niciodată o clasă: aceste frământări sunt urmarea rivalităților din sânul oligarhiei financiare însăș. — Această chestiune este atinsă pe larg în studiul nostru: «Marea finanță în economia și politica actuală a României», care va apare.

de a-și începe desvoltarea cu acele așezăminte, la cari burgheziile înaintate au ajuns în acel moment. Tot astfel a făcut și țara noastră la 1866. Dar s'a întâmplat în urmă lucrul firese, că haina politică a trebuit să se dea după corpul social, și regimul parlamentar român s'a prefăcut într'un sistem de guvernare centralizatoare — singura cu putință într'o asemenea fază evolutivă — care nu se deosebește mult de guvernarea absolutistă a unei puteri centrale.

De aici se înțelege lesne de ce vederea, care înfățișează partidele politice ca organe de clasă, a întâmpinat la noi o împotrivire unanimă. Din numeroasele definiții generale ale partidelor, pe cari le-a cules cu multă răbdare d-l I. Găvănescul dintr'o discuție la mesaj (sesiunea 1906), nici una nu privește partidele politice ca ceea ce sunt: grupări de interese de clasă; toate le înfățișează ca *grupări de principii*¹⁾. Dar nu numai oamenii noștri politici au căzut victimă acestei iluzii; dela această părere nu se abat nici scriitorii cei mai de samă. «Principiile conservatoare în statul nostru constituțional, așa se exprimă Titu Maiorescu, nu au absolut nimic de a face cu deosebirea socială între boieri și burghezi»²⁾. Și mai departe același scriitor continuă: «Iar dacă e vorba de origină socială, e probabil că am găsi în partidul numit național-liberal tot atâția descendenți din familiile boierești și mai mulți fanarioți decât în partidul conservator, care la rândul său cuprinde în aceeași proporție elemente burgheze și țărănești»³⁾.

Insuș A. D. Xenopol, care în erudita sa cercetare asupra partidelor noastre politice pleacă dela concepția justă, că *interesele comune unui grup alcătuiesc substratul pe care se înalță grupările*

¹⁾ Caracterizarea partidelor politice prin ele înșile, Iași, 1906.

²⁾ Discursuri parlamentare I, p. 50. Maiorescu ajunge chiar să pună la îndoială buna credință a celor ce admit un substrat social pentru partide, îndeosebi pentru al său propriu: «În ochii multor oameni partidul conservator se confundă cu vechea boierime, și adversarii săi, unii din neștiință, alții ca manoperă de luptă, caută să întretie această confuzie» (Ibidem).

Sub această învinuire ar cădea și cercetările lui A. D. Xenopol, a cărui concepție a partidului conservator se întemeiază pe aceeași «confuzie».

³⁾ Op. cit., pag. 51.

*sau partidele politice*¹⁾, e de părere că acest principiu nu se poate aplica la noi. Față de o încercare de lămurire analoagă a partidelor noastre, el observă laconic: «Au putut fi lucrurile așa aiurea; de sigur că nu la noi în țară²⁾». Ar urmă să ajungem deci la încheierea, că alcătuirea partidelor noastre politice face o excepție dela regula generală, întocmai cum s'a crezut atâta vreme despre întreaga dezvoltare a burgheziei noastre. Din ferire însă lucrurile nu stau astfel.

12. Înainte de toate, un lucru stă dincolo de orice îndoială: anume *origina* partidelor noastre politice. Acestea s'au născut, cum arată în mod limpede Xenopol, din diferențierea vechei noastre clase stăpânitoare. La un moment dat boierimea română s'a desfăcut în două fracțiuni dușmane: una reacționară, și aceștia sunt marii boieri; alta liberală revoluționară, alcătuită din boierii mici³⁾. Din cea dintâi și-a luat ființă partidul conservator, care

¹⁾ Istoria partidelor politice, Prefață, p. III. Se pare că Xenopol nu eră tocmai fixat în concepția fundamentală a partidelor politice, pe care o dezvoltă în prefață. Căci în corpul lucrării se întâlnește următoarea declarație diametral opusă: «Niciodată alcătuirea partidelor politice nu se face pe temeiul împărțirii în clase sociale, ci numai pe acel al ideilor» (!), p. 161.

²⁾ Op. cit., pag. 102, notă.

³⁾ Asupra pricinilor economice ale acestei diferențieri, vezi cap. I al lucrării noastre.

Xenopol, urmând metoda obișnuită, socoate că pricina acestei diferențieri ar fi infiltrarea ideilor liberale din Apus: boierii refractari acestor idei au devenit conservatori, pe când cei ce s'au lăsat înrăuiriți de ele au dat naștere grupului liberal. Astfel partidul conservator apare marelui istoric ca o grupare de spirite egoiste, mânate de interesul de clasă, la care «nu trebuie să ne mirăm, dacă vom găsi simțământul cedând pasul înaintea interesului» (p. 234); mai mult, în egoismul lor de clasă acești oameni n'au șovăit a se alia cu dușmanii țării, de câte ori și-au văzut situația în primejdie (p. 297). În schimb partidul liberal e tratat de Xenopol cu o deosebită simpatie, ca un grup de oameni dezinteresați, idealști, «cugete adăpate la isvorul dreptății», îmbinate cu «suflete altruiste» din clasa de sus, spirite ce și-au jertfit interesele materiale de dragul ideilor liberale (p. 58 și passim). În acest chip România modernă apare drept creația unor ideologi: a partidului național-liberal.

Cercetarea de față înlătură această concepție neștiințifică. Grupul liberal revoluționar e tot atât de egoist, mânat de interese de clasă, ca și fracțiunea

apără interesele agrarienilor; cea din urmă a dat naștere partidului liberal, apărător al principiilor burgheze, și reprezentant al intereselor capitalului. Aceste două tabere luptă de dreptul ca forțe sociale, până când viața noastră publică îmbracă haina unei constituții burgheze; de atunci lupta continuă sub formă de antagonism politic între partidul conservator, și partidul național-liberal: cel dintâi rămâne credincios tradiției reacționare, cel din urmă continuă a reprezenta interesele curat burgheze ale capitalismului român în proces de formație.

Ceeace pare însă a acoperi acest caracter limpede de organe de clasă al partidelor noastre, e alcătuirea lor numerică. Partidul conservator a numărat în rândurile sale și elemente burgheze, iar cel național-liberal a avut deopotrivă mari boieri ca și elemente țărănești, cum am văzut că arată Titu Maiorescu.

Se înțelege că așa este: alcătuirea partidelor politice e peștriță, la noi ca și aiurea. Dar dacă s'ar întâmpla, ceeace de altfel e cazul real, ca un număr de elemente aparținând mării industriei sau mării proprietăți funciare să treacă în partidul socialist, ar putea afirma cineva că acest partid încetează prin aceasta de a fi un organ de clasă? Nimenea nu ar cădea în această eroare; căci caracterul unui partid politic nu e hotărât de alcătuirea sa atomistică, ci de categoria de interese pe cari le apără în activitatea sa publică. În această lumină, viața noastră politică ia o înfățișare de perfectă limpezime. Căci cel ce privește evoluția politicii noastre economice în era regimului parlamentar, trebuie să recunoască acest adevăr: că partidul liberal a urmărit mereu o politică strict burgheză, consecvent mercantilistă, ocrotind interesele capitalismului național; partidul conservator a urmărit însă o politică de dreptul opusă, inspirată de un liberalism dăunător pentru burghezia națională, și dictat de interesele speciale ale marilor proprietari, cari vroiau să vândă scump produsele solului, și să cumpere ieftin fabricate străine. Deosebirea între cele două partide se reduce, în fapt, la o deosebire de interese de clasă.

conservatoare. Activitatea revoluționară, la noi ca peste tot, nu e determinată de idei, ci de o întreagă revoluție de fapt, singura care face cu putință influența ideilor liberale.

13. Dar nu vroim să cădem în extremul potrivnic, și să susținem că între partidele noastre politice și acele din democrațiile apusene, ar exista o analogie desăvârșită, deși e adevărat că și unele și altele reprezintă interese de clasă. Pe când în societățile democratice din Apus partidele politice se sprijină pe clase sociale deplin formate, la noi ele se altoesc pe clase sociale în ruină sau în formație, deci în ambele cazuri fără putere. Deaici isvorăște toată deosebirea între viața noastră politică, și aceea pe care am avut-o ca model la întemeierea parlamentarismului. În Apus partidele își datoresc puterea lor forței numerice și economice a claselor sociale; dar clasele noastre fiind forțe sociale de însemnătate secundară, partidele cari reprezintă interesele lor au trebuit să caute în altă parte taina puterii politice, spre a influența treburile publice în sensul intereselor lor de clasă. În acest chip, monarhul a căpătat în viața noastră politică un rol covârșitor: în lipsa claselor sociale, adică a forțelor reale cari sunt menite a hotări de viața și moartea regimurilor politice, acest rol a trebuit să-l ia la noi capul statului. Aceasta nu înseamnă altceva, decât că viața politică a României a trebuit să se adapteze la structura ei socială, și să se orienteze de sus în jos. Nu putea să se întâmple altfel: eră o necesitate de fapt.

Așa s'a făcut că activitatea politică a partidelor noastre nu a avut ca țel unic organizarea claselor sociale respective, spre a-și creă prin aceasta temelia socială a puterii lor politice. Năzuința lor principală se îndrumă în altă direcție, anume aceea de a convinge capul statului despre destoinicia lor de a conduce treburile publice. De câteori un partid isbutia să obțină dovada încrederii monarhului, rămânea în urmă ca o afacere secundară, ca el să obțină și o dovadă asemănătoare dela națiune. Aici începea rolul covârșitor al biurocrației orășenești parazitare, singura massă electorală înaintea votului obștesc. Partidul chemat a conduce treburile obștești întreprindea o primenire radicală a biurocrației, și după această operație pășia la consultarea corpului electoral, care dădea fără greș dovada încrederii unanime a «națiunii».

Această guvernare absolutistă — repetăm: singura cu putință în faza noastră de desvoltare — îndeplinită cu mijloacele regimului parlamentar, sili partidele noastre politice să recurgă la

aceleaș metode de luptă. Deși ele reprezentau interese de clasă cu totul potrivnice, totuș spre a se întări ca partide de guvernământ trebuiau să bată aceeaș cale: anume, să capete încrederea monarhului, și să-și creeze totodată o bază biurocrațică. Urmarea nemijlocită a acestei vieți politice fu o enormă creștere a funcționarismului parazitar ¹⁾. Biurocrația noastră născută în urma distrugerii industriei orășenești de către capitalismul străin, începuseră să crească în mod automat prin mecanismul vieții noastre politice, care găsi în ea un sprijin firesc. Se născu astfel în orașele noastre o adevărată armată de condotieri ai luptelor politice, o gloată electorală de mercenari, gata a-și acorda serviciile partidului care-i deschidea mai frunoase perspective bugetare. Eră și aici o imperioasă necesitate de fapt. Căci de când cetățeanul român dela oraș fusese silit de produsele străine să-și închidă atelierul, el nu mai avea decât un mijloc de existență: să facă politică. Lupta pentru vieață se prefăcuse astfel, în orașele noastre, într'o luptă pentru buget. Dacă industria națională ar fi întârziat încă să se desvolte, am fi ajuns în starea sorei noastre latine de dincolo de Pirinei, care printr'o politică nefastă și-a distrus în sânul ei burghezia, dând astfel naștere unui întins parazitism ²⁾.

14. În desvoltarea vieții noastre politice anul 1918 înseamnă o cotitură cu grele urmări. Deocamdată, ceea ce ne-a hărăzit acest

¹⁾ Dr. G. Creangă socotește pentru România câte un funcționar de fiecare 12 bărbați între 20 și 60 ani, întocmai ca în Franța (*Das Beamtenum in Rumänien*, în *Schmollers Jahrbuch*, 1904, p. 608). Se pare astfel că funcționăria română n'ar prezintă nici o anomalie.

Dar dacă se ia în samă, că economia franceză e mult mai desvoltată, și că vieața socială are acolo mai multe nevoi de implinit, se poate înțelege cât e de umflată biurocrația noastră peste nevoile reale. Aceasta o constată și autorul.

²⁾ «Spania, la sfârșitul veacului din urmă, poate fi privită ca tipul unei societăți ajunsă la un fel de consumare economică, în urma desvoltării spaimântătoare a paraziților și a muncitorilor ce produc neindestulător. Sub Filip III, se socotiă 988 mănăstiri de călugărite, 32.000 de călugări cerșetori. Recensământul din 1788 dădu un total de 1.221.000 preoți, soldați, marinari, nobili, advocați, funcționari, studenți și servitori față de aproape 3.800.000 bărbați, din cari trebuie să mai scădem încă o sumă de cerșetori, vagabonzi, etc.» (J. Massart et E. Vandervelde, op. cit., p. 138).

an, se reduce la transformarea vechiului mecanism al vieții noastre politice, atât de simplă și de limpede până atunci, într'un adevărat haos. Se înțelege că această situație turbure va dăinui încă, până ce politica română va nimeri calea creată de recente prefaceri.

Noua eră de evoluție politică a țării noastre este deschisă de cunoscutele reforme: *a*) desființarea marelui proprietăți rurale, prin actul împroprietăririi, și *b*) votul obștesc; cea dintâi șterge din cartea vieții vechiul partid conservator, organizația politică a marelui proprietăți de pământ; cea din urmă dă drumul masselor țărănești la viața politică, distrugând astfel rolul politic al burocrației; aceasta dealtfel este ruinată și pe cale economică.

Așadar prefacerile, pe cari ni le-a adus anul reformelor, lasă în ființă din vechiul organism politic numai partidul național-liberal, organul intereselor marelui finanțe, și în genere al economiei noastre burgheze, iar la spatele sale militarismul. În asemenea împrejurări, o samă de cugetători politici și-au închipuit că rolul marilor proprietari, de a precumpăni influența politicii burgheze printr'o politică ponderatoare, cade deacum în sarcina țărănimii. Căci după amurgul reprezentanților marelui proprietăți, țărănimea a rămas clasa socială, care reprezintă tradițiile rurale, ostile tendinții de inovații burgheze. Deaceia în noua situație, creată de votul obștesc, misiunea politică a vechiului partid conservator urmează să fie continuată de un partid al țărănimii ¹⁾.

Alți teoreticieni politici au mers încă mai departe: sub influența culturii socialiste, aceștia vorbesc chiar de « luptă de clasă » a țărănimii împotriva oligarhiei financiare, socotind că cea dintâi ar avea menirea de a sfărâma pe cea din urmă, și a revoluționa societatea noastră, creând o orânduire socială specific țărăneasă ²⁾.

Nu ne putem lăsa victimă unor asemenea iluzii; țărănimea n'a fost niciodată, și nicăiri, un factor social sau politic de sine stă-

¹⁾ Vezi, de pildă. C. Rădulescu-Motru, *Țărănismul*, un suflet și o politică, București 1924. Același: *Conceptia conservatoare și progresul*, în vol. «Doctrinile Partidelor Politice» ed. Institutului Social Român.

²⁾ Vezi îndeosebi lucrările respective ale d-lui V. Madgearu: *Țărănismul*, București, Reforma Socială (fără dată); *Doctrina Țărănistă*, în volumul citat; *Revoluția agrară și prefacerile clasei țărănești*, în «Arhiva pentru Știință și Reformă socială», An. IV, No. 3. Comp. studiul nostru critic asupra acestor lucrări, *Țărănism și marxism*, Arhiva, An. V, No. 1—2.

tător, cu atât mai puțin un factor revoluționar. Rolul țărânimii a fost totdeauna secundar în mișcările sociale, și neexistent în mișcările politice. La noi țărânimia s'ar putea ridica cu atât mai puțin împotriva burgheziei, cu cât interesele ei sunt strâns legate de procesul de dezvoltare al capitalismului național, cum vom arăta pe larg în capitolul asupra revoluției noastre agrare. Dacă poate fi vorba de vreo primejdie pentru dictatura politică a Mării Finanțe, de sigur că aceasta nu va veni din partea țărânimii. Adevărul e că singurul factor politic, care în noua noastră situație ar putea precumpăni influența burgheziei, e proletariatul, și acesta se află abia în germene.

Cercetarea noastră duce la încheierea, că e de puțin folos de a discuta în mod academic, dacă dictatura politică a oligarhiei financiare e bună sau rea. Această dictatură stă dincolo de asemenea calificative: ea este. *Săpărația Mării Finanțe este rezultatul întregii noastre evoluții economico-istorică, și când își va îndeplini rolul ei istoric de a dezvoltă și organiza producția națională, va dispărea dela sine: atunci va naște ea singură moștenitorii, cari sunt chemați să-i ia locul.*

Acesta este punctul de vedere științific, ce poate alcătui baza unei politici sănătoase, care nu vrea să rătăciască în afară de sfera realităților.

Deaceea e un sbucium sterp, mai mult, e o atitudine reacționară, când unele fracțiuni politice iau poziție ieftină de ciocli ai oligarhiei. Săpărația marilor financieri nu poate fi desființată prin nici o activitate politică: ea se va desființa singură, prin însăși evoluția de fapt a societății noastre, când va sosi timpul. Dacă e adevărat că nici o formă de viață socială nu e eternă, apoi nu e mai puțin adevărat, că nici o formă de viață nu dispăre înainte de a-și fi încheiat rolul istoric.

IV. REVOLUȚIA AGRARĂ ȘI PREFACERILE CLASEI ȚĂRĂNEȘTI

În fiecare țară se poate deosebi de regulă două epoci de dezvoltare agricolă: una, în care țara stă în relație de colonie față de alte țări cu capitalism înaintat; și alta în care capitalismul—desvoltându-se în propria țară—îmboldește și agricultura să se industrializeze.

Abia epoca din urmă aduce o schimbare hotărâtoare, revoluționarea din temelie, pe când în cea dintâi influența rămâne de obicei numai la suprafață.

W. SOMBART ¹⁾

Procesul de distrugere a vechiului regim agrar sub influența capitalismului:

1. Principiul general, după care trebuie cercetată revoluția agrară. 2. Caracteristica fazei sociale de tranziție de la vechiul la noul regim. 3. Sensul în care se poate vorbi de un feudalism român. 4. Procesul de prefacere a regimului agrar feudal în regim modern burghez. 5. Formele acestei prefaceri în deosebite țări. 6. Năzuința vechei noastre clase stăpânitoare de a salvă neatinsă marea proprietate. 7. Revoluționarii ridică țăranimea împotriva boierilor. 8. Alți factori, cari au intervenit în sprijinul țăranimii. 9. Opera de la 1864 e o rezultantă a forțelor sociale în luptă. 10. Prejudecăți asupra revoluției noastre agrare.

Urmările prăbușirii vechiului regim asupra stării țăranimii: 11. Mizeria generală a țăranimii în faza de tranziție. 12. Considerații generale asupra cauzelor acestei mizerii; caracterul superficial al revoluției noastre agrare. 13. Fărămișarea micii proprietăți nimicește baza de existență a țăranului. 14. Cămătăria robește munca țăranului. 15. Necesitatea istorică a muncii forțate la țară. 16. Răscoalele țărănești; caracterul lor reacționar.

Clădirea regimului nou modern din sfărâmăturile celui vechiu: 17. Evoluția agricolă în legătura ei organică cu industria. 18. Felul cum capitalismul

¹⁾ Der moderne Kapitalismus, ed. I, vol. II, p. 89.

construește regimul modern din elementele celui vechiu. 19. Nașterea industriei naționale și influența ei asupra agriculturii: revoluționarea producției agrare. 20. Continuare: absorbirea proletariatului agricol. 21. Sensul istoric al parcelării totale a mării proprietăți. 22. Incheiere: menirea istorică a industriei noastre naționale.

a) *Procesul de distrugere a vechiului regim agrar sub influența capitalismului*

1. Intre rănilile săpate de capitalism în organismul nostru social nu e nici una, care să fi prilejit atâta îngrijorare, ca răsturnarea vechilor raporturi agrare și urmările acestei revoluții asupra soartei țărănimii noastre. S'a căutat multă vreme, și se caută încă, un leac de natură a vindeca odată pentru totdeauna această boală socială. Zadarnic! Căci o rană săpată în corpul social de evoluția de fapt nu poate fi vindecată, decât tot prin înaintarea firească a acestei evoluții. Leacurile prescrise de creerul omenesc nu au nici o putere asupra neajunsurilor sociale, și aceeaș e soarta atât de numeroaselor «deslegări» ale problemei agrare, cunoscute din literatura specială.

Vom cercetă deci revoluția agrară ca un *proces natural*, silindu-ne a-i descoperi cauzele și a-i stabili urmările, și ferindu-ne de orice «soluție», ceea ce după cunoștința noastră nu s'a făcut până în prezent. Spre acest scop ne vom călăuzi de principiile generale, stabilite de cercetarea economică cu privire la revoluția agrară, pe care o deslănțue capitalismul în orice țară agricolă, în care pătrunde.

După cum se vede din cuvintele luate ca motto pentru acest capitol, Sombart deosebește în cercetările sale asupra capitalismului modern două mari perioade de revoluție agrară: la început, agricultura unei țări intră în prefacere sub influența unui capitalism străin; în această primă perioadă revoluția e numai superficială; după aceasta urmează însă altă perioadă, în care agricultura trece sub influența industriei capitaliste indigene: atunci ea este revoluționată cu desăvârșire.

În fapt, această împărțire exprimă nu numai mersul treptat al revoluției agrare, ci întreaga evoluție a burgheziei în fazele ei

sucsesive. Căci, cum am arătat la locul cuvenit, dezvoltarea capitalismului începe pretutindeni prin invazia mărfurilor unei țări înaintate într'o țară agricolă. În acelaș chip a început și la noi dezvoltarea burgheziei după tratatul dela Adrianopol. În această fază agricultura înapoiată este silită să producă pentru schimb, sub influența capitalismului industrial străin. În țara agricolă nu se naște atunci, decât capitalismul comercial și cel de camătă, acest din urmă putându-se ridica și la forma capitalismului de bancă. Aceste forme inferioare ale capitalului sunt expresia economiei bănești, și au menirea de a înlesni schimbul între țara agricolă și țările capitaliste.

Urmează apoi faza a doua și cea din urmă: capitalismul comercial ajuns la deplină dezvoltare, după ce a creat prin importul mărfurilor străine nevoi noi în țara sa proprie, cearcă să le satisfacă el singur, și prin aceasta naște din sânul său capitalismul industrial. La rândul său, acesta revoluționează din temelie agricultura indigenă, silind-o a lua și ea caracterul de producție capitalistă. Și astfel se încheie dezvoltarea burgheziei, a capitalismului în forma întregă a trinității sale.

Am urmărit în cele trei capitole din urmă evoluția capitalismului român, înfățișând formele sale succesive drept ceace sunt: tot atâtea faze la evoluție istorică necesară. În capitolul de față rămâne să cercetăm influența capitalismului în procesul de revoluționare a agriculturii noastre.

2. Mai întâi, prin ce se caracterizează începutul revoluției agrare? Printr'o contradicție fundamentală — asupra căreia am stăruit altădată — în economia națională a țării, care a intrat în procesul de revoluție burgheză. *Economia unei asemenea țări se alcătuește dintr'un proces de circulație modernă capitalistă, altoit pe un proces de producție agrară primitivă.* Acest fenomen a fost cercetat în amănunțime de Nicolas-On pentru economia rusă, unde el alcătuește, după acest economist, adevăratul isvor al crizelor rurale ¹⁾. La noi, această contradicție economică și-a găsit expresia

¹⁾ Histoire du développement économique de la Russie, Paris, 1902.

și într'o ciudată contradicție juridică, care a produs multă nedomirire în rândul cercetătorilor noștri. Anume, pe procesul de circulație capitalistă s'a altoit, în felul arătat, întregul edificiu al legiirii noastre burgheze, ce pornește dela principiul libertății omului; aceasta n'a împiedecat însă, ca pe procesul de producție agrară să se altoească o legiuire specială, cu totul opusă, plecând dela principiul că țăranul poate fi silit cu forța la munca câmpului. În acest spirit sunt alcătuite, cum vom vedeà, legile de tristă amintire ale «tocmelelor agricole». Cu alte cuvinte, contradicția economică de fapt și-a găsit răsunset și într'o contradicție de drept. De altfel, acesta nu e un fenomen atât de propriu societății române singure, cum s'a crezut atâta timp.

Asemenea disarmonie e simptomul firese al unei stări haotice, ce caracterizează orice primă fază a unei evoluții. Pe măsură însă ce procesul de circulație deslănțue evoluția treptată a capitalismului, așa cum am cunoscut-o în cercetările din urmă, el exercită și o acțiune paralelă de disolvare și distrugere a vechei economii agrare feudale. Când aceasta din urmă dispare, prefăcându-se potrivit cu spiritul economiei capitaliste, atunci încetează orice disarmonie economică: a doua și ultima fază de evoluție burgheză intră în ființă.

Se înțelege deci lesne, că ceea ce impresionează totdeauna la începuturile revoluției agrare, e tocmai acest proces de pustiire a vechiului regim, cu tot cortegiul de urmări, unele mai dureroase ca altele, ale unei lumi în agonie. Vechea boierime, prăbușită deodată din strălucitul rol de clasă dominantă în neantul ne-ființii; țăranimea redusă la proletarizare și mizerie, luând mai adesa bâta și coasa, spre a protesta împotriva inovatorilor sub formă de groasnice răscoale: toate aceste convulsiuni ale vechei lumi agrare în amurg provoacă o ură sălbatecă împotriva capitalismului proaspăt, și învâluie trecutul agrar într'o atmosferă de nespusă jale. Iar această jale după vremurile de aur ale vechiului regim culminează într'un romantism social-cultural, care acopere într'un văl sombru, de tristeță și amărăciune, faza de început a revoluției burgheze.

E vorba să urmărim acum această tragedie rurală: disolvarea vechei noastre lumi agrare sub tăvălugul capitalist. Spre acest

scop trebuie să amintim, că perioada turbure de prăbușire a vechiului regim și zămislire a celui nou își găsește expresia politică într'un regim centralizator și intervenționist. Aceeaș tutelă a puterii centrale, pe care am descoperit-o în evoluția industriei, vom afla-o și în desvoltarea agriculturii, căci ea caracterizează faza mercantilistă în toate manifestările ei sociale. După cum în industrie puterea de stat intervine în chip energetic, spre a desvoltă producția, tot astfel vom găsi-o la lucru și în agricultură, făcând eroice efortări de a grăbi trecerea dela vechiul regim agrar la noul regim burghez.

3. Înainte ca țara noastră să sufere invazia capitalismului străin, ea trăia sub un regim agrar asemănător în raporturile sale cu acela al Europei medievale. Țăranii erau așezați pe moșiile boierrești, și aveau îndatorirea, ca în schimbul pământului primit pentru cultură să dea boierului o dare în natură — dijmă, și un număr de zile de muncă pe an — clacă. Acelaș raport între proprietarul de pământ, și muncitorul său, domnește peste tot în vechiul regim al Statelor europene ¹⁾. Istoria dă acestui regim numele special de *feodalism*.

Din punct de vedere economic, se înțelege prin feodalism regimul, în care proprietarul stăpânește pământul iar muncitorul instrumentele de producere; în astfel de împrejurări, pentru ca muncitorul să capete pământ de cultură, el trebuie să cedeze proprietarului o parte din recolta sa anuală, și să muncească cu uneltele sale și pământul rămas spre folosința deosebită a stăpânului. Această situație aruncă toate sarcinile pe muncitor, și dă toate foloasele proprietarului; muncitorul e obligat deopotrivă să cultive pământul, precum și să țină vitele și uneltele trebuitoare culturii, pe când pentru proprietar e de ajuns dreptul de stăpânire asupra pământului, spre a-și asigura întinse privilegii. Dintr'un asemenea raport între proprietar și muncitor se naște: din punct de vedere economic, atârănarea muncitorului de proprietar; din punct de vedere social, despărțirea populației într'o clasă de aristocrație fonciară, și o clasă de iobagi cari muncesc pământul; din

¹⁾ Vezi Gh. Panu, Cercetări asupra stării țăranilor, București, 1910, vol. I, Introducere.

punct de vedere politic, acapararea puterii de stat de către nobilimea fonciară, care se îngrădește în privilegiu și înlătură dela conducerea treburilor publice întreg restul populației¹⁾. Aceasta este constituția feodală a vechiului regim; o asemenea alcătuire socială au avut și Principatele române înainte de a intra sub influența capitalismului apusan, deaceia putem vorbi, în sens sociologic, de o societate feodală română²⁾.

4. Ce schimbări produce într'o asemenea societate invazia capitalismului?

Înainte de toate, capitalismul silește societatea agrară să producă pentru schimb; el îi trimite fabricate industriale și cere înăpoi materii prime, adică produsele solului. În acest chip vechii

¹⁾ Vezi K. Marx, *Le Capital*; vol III, partea II, p. 386—387.

²⁾ E semnificativ că în vreme ce cercetătorii noștri, cari urmăresc vechea constituție agrară română pe cale istorică, tăgăduesc ființa unui feudalism român — așa de pildă d-nii N. Iorga și Radu Rosetti — acei ce privesc latura sa economico-sociologică vorbesc de un regim feodal român, ca de un lucru dela sine înțeles. C. Dobrogeanu-Gherea, d-l C. Garoflid, în timpul din urmă d-l I. N. Angheliescu în cercetarea sa asupra evoluției economice a țărilor românești, pleacă dela acest punct de vedere.

Această divergență provine din împrejurarea, că istoricii înțeleg prin feudalism altceva, decât economiștii și sociologii. Sombart declară la începutul unei cercetări: «Eu sunt dintre oamenii de modă veche, cari nu pot vorbi de un lucru decât atunci, când știu bine ce trebuie să înțeleagă printr'insul» (Op. cit., I, 194). E evident că cel ce discută asupra feudalismului român trebuie să limpezească sensul, în care întrebuițează acest termen, dacă nu vrea să prilejească neînțelegeri. Când prin feudalism se înțelege regimul agrar, în care monarhul are dreptul de stăpânire asupra întregului pământ al țării, trecând dreptul de folosință vremelnică asupra unor anumiți indivizi, *feodalii*, sub anumite obligații, atunci se va tăgădui existența unui feudalism român cu bun temei: Domnii Principatelor române nu au avut acest drept. (Vezi N. Iorga, *Constatări istorice* cu privire la viața agrară a românilor, București, 1908, p. 45, notă). Dr. Gr. Maior, care înclină a crede contrariul, se înșeală de sigur (*Politica agrară la români*, p. 452).

Dar această chestiune e fără însemnătate pentru economist sau sociolog: ceace privesc acești cercetători în regimul feodal, e *structura sa economică și raporturile între clasele sociale altoite pe această structură*. Acestea au ajuns însă, în cursul evoluției, să ia acelaș caracter la noi, ca în Apus. Atât modul de producție a vechiului nostru regim agrar, cât și raporturile între proprietari și muncitori, au avut un caracter feodal.

agrarieni devin producători de marfă. Dar cu invazia mărfii în societatea agrară se naște și isvorul tuturor relelor, cari o fac în cele din urmă să-și dea obștescul sfârșit. *Marfa* e pârghia adâncă, care răstoarnă vechea constituție și o prefăce în alta nouă.

Spre a înțelege acest lucru, trebuie să amintim că în societatea feudală nu există *proprietate privată* de pământ, în înțelesul nostru modern. Atunci proprietatea de pământ eră mai mult iluzorie, de vreme ce proprietarul eră oprit în folosința pământului de o sumă de obligații față de țărani; proprietarul vechiului regim eră mai mult un uzufructuar ¹⁾.

Dar situația se schimbă, din timp ce proprietarul începe a produce pentru schimb: deatunci el simte nevoia de a dispune de pământul său în chip absolut, după cum dispune orice negustor de marfa sa, deci de a scutura orice sarcini care știrbesc dreptul de proprietate. Deaceea iobăgia, care impune obligația de a da iobagului un colț de pământ, se schimbă într'o povară de care proprietarul cearcă să se scutească, spre a păstră pământul numai pentru sine. Cu alte cuvinte, producția-marfă, pe care capitalismul o impune agriculturii feudale, impune totodată acesteia și o nouă formă de proprietate, în analogie cu proprietatea-marfă, adică dreptul de a uză și a abuză de un anumit petec de pământ. «Acest drept, în el însuș, nu are alt sens decât a recunoaște proprietarului foneciar puterea juridică de a dispune de pământ, cum orice posesor de marfă poate dispune de marfa sa. El nu se naște în antichitate decât în momentul, când se disolvă vechea organizație socială; iar în societatea modernă e admis numai sub presiunea desvoltării producției capitaliste» ²⁾. Acest act istoric al prefacerii proprietății feudale în proprietate privată burgheză a avut loc la noi în anul 1864. Eră încheierea firească la care duceă producția-marfă, la noi ca pretutindenea.

Cu desființarea coproprietății feudale, se năruie întregul edificiu social clădit pe ea. Țăranii alungați de pe vechile moșii, cari devin deacum proprietatea privată a stăpânului uzufructuar de mai

¹⁾ «Proprietatea boierilor eră grevată de un drept de coproprietate... Țăranul împărția fructele și produsele pământului, pe care îl cultivă, cu proprietarul». Gh. Panu, *Cercetări*, vol. I, p. LXXIII.

²⁾ K. Marx op. cit., p. 192.

înainte, se schimbă în *oameni liberi*¹⁾. Astfel libertatea individuală, ce vine să ia locul vechilor obligații, însoțește peste tot această prefacere a proprietății. Ambele fenomene sunt impuse de producția-marfă, care cere nu numai libertatea proprietății, ci și libertatea persoanelor, întrucât schimbul mărfurilor e o învoială liberă, ce nu poate avea loc decât între persoane libere. Proprietate privată liberă, care să poată fi vândută ca marfă; persoane libere, care să-și poată vinde puterea de muncă ca orice marfă — iată cele două elemente, în cari se disolvă vechiul regim și cari vin apoi să clădească regimul modern. De regulă, în momentul lichidării vechiului regim, boierii se aleg cu libertatea moșiilor, iar țărani cu libertatea persoanei, așa că pe când mai înainte aceștia cultivau pământul ca iobagi așezați pe moșiile nobililor, de acum îl cultivă ca muncitori liberi și salariați. În acest chip vechile raporturi de iobăgie dau loc unor raporturi libere, contractuale: societatea burgheză liberă, isvorâtă din nevoile producției-marfă, se ridică pe ruinele societății feudale.

5. Prefacerea vechiului regim agrar în regimul modern e un proces istoric natural, care însă îmbracă forme deosebite după condițiile sociale, în care se îndeplinește. În chipul cel mai sumar și mai corespunzător intereselor burgheze, s'a înfăptuit acest proces în Anglia. Aici nobilii au alungat pe țărani în massă de pe moșiile lor, sub cuvânt că deacum ei sunt oameni liberi, deci trebuie să-și îngrijească singuri de soarta lor²⁾. Țăranii rămaseră astfel stăpâni numai pe brațele lor, la discreția uzinelor dela orașe, spre care fură siliți a-și lua drumul.

Un fapt opus s'a petrecut în Franța. Aici a început, încă de prin veacul XIII, un proces de parcelare și de pulverizare a moșiilor, care prin ajunul marei revoluții luase o formă alarmantă³⁾.

¹⁾ Emanciparea de fapt a iobagilor s'a petrecut cu mult înainte de recunoașterea ei de drept: cea dintâi începe de prin veac. IX—XII (Sombart, op. cit., ed. III, vol. I, 1, p. 104), pe când cea din urmă începe abia la sfârșitul sec. XVII pe cale revoluționară.

²⁾ «E de însemnat că nobilii recunoscără țăranilor numai dreptul la libertate, nu însă la proprietate». Art. *Bauernbefreiung in England*, in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, (Conrad), vol II.

³⁾ A. de Tocqueville, *L'ancien régime et la révolution*, ed. IV, p. 55—56.

Apoi, în timpul revoluției, țăranii s'au aliat cu burghezia împotriva nobililor, pe cari i-au isgonit de pe moșii, rămânând astfel ei singuri stăpâni liberi pe vechile parcele.

Celelalte state n'au așteptat ciocnirea violentă a țăranimii cu nobilimea, pentru ca felul emancipării iobagilor să iasă, pe cale revoluționară, din raportul de forțe a acestor două clase în luptă. Indată ce guvernele s'au văzut sub presiunea mișcărilor țăărănești, ele au întreprins deslegarea pe cale pașnică a chestiunii agrare, și aceasta au făcut-o printr'un compromis între cele două soluții extreme, date de evoluția de fapt în Anglia și în Franța: anume, s'a dat o parte din pământ nobilimii, și o parte țăranimii, mulțumind, sau nemulțumind în acest chip și pe una și pe alta. Aici starea de drept părea a merge înaintea stării de fapt, născând astfel iluzia, că măsurile legale sunt adevărata cauză a nouilor raporturi sociale. În acelaș fel s'a făcut și la noi trecerea dela proprietatea feudală la proprietatea privată burgheză, adică tot pe cale de lege. Și e bine înțeles, că cei ce n'au văzut cauzele adânci ale acestui proces, și-au închipuit că legea singură l-a adus în ființă, și că toate neajunsurile sociale ulterioare isvorăsc din nedesăvârșirea acestei nefericite legi, și din nepriceperea oamenilor cari au făcut-o. O singură țară a lichidat sub ochii noștri rămășițele feudale în felul Franței: aceasta e Rusia. Aici țăranimea, mai întâi în unire cu burghezia (Martie 1917), apoi cu muncitorimea (Octombrie 1917), s'a răsculat împotriva nobilimii și și-a împărțit moșiile, dând astfel o nouă ediție a revoluției burgheziei franceze.

6. Invazia capitalismului străin în Principatele române, trecerea acestora la producția pentru schimb, cu aceasta nașterea comerțului cu străinătatea și suprapunerea unei circulații capitaliste a mărfurilor peste vechea noastră producție agrară, trebuia să ducă la acelaș sfârșit neînălțurat: distrugerea vechiului regim român, prin crearea proprietății fonciare private și emanciparea țăranilor.

După tratatul dela Adrianopol, zidurile ce ne despărțiau de burghezia apusană fiind dărâmate, comerțul cu grâu al Principatelor cu țările capitaliste crescù repede din an în an. Prețul

grâului crescù iarăș în chip corespunzător cu căutarea sa de către străini, ceea ce aprinse dorul de câștig în agrarienii noștri, și-îmboldi la o cultură din ce în ce mai întinsă. Și astfel un «viitor de prosperitate nemai auzită»¹⁾ se deschise pentru agricultura română.

Decât, de îndată ce boierii români începură a produce pentru comerț, ei făcură aceeaș descoperire ca toți frații lor buni în aceeaș situație: anume, că pământul are un mare preț, că acest preț crește văzând cu ochii, și că obligația de a rupe din el câte un petec, spre a-l da țăranilor, e foarte păgubitoare. Deaceea, încă înainte de anul 1864, boierimea română doriă să scuture această sarcină de pe moșiile ei, dar doriă acest lucru în felul aristocrației engleze și în genere a oricărei aristocrații fonciare: boierii noștri înțelegeau să alunge pe țăranii de pe moșii, declarându-i oameni liberi. În desbaterile urmate în Divanul ad-hoc, ei exprimară această prețioasă părere, menită a face parte dreaptă pentru amândouă clasele: «Țăranii să rămână stăpâni pe brațele lor, iar proprietarii pe moșiile lor... cu alte cuvinte, se desființă cu totul dreptul țăranilor de a se hrăni pe pământul țării, care eră declarat de pământ boieresc»²⁾.

Recunoașterea unei asemenea pretenții ar fi fost o adevărată calamitate pentru țara noastră, care nu aveă o industrie dezvoltată, spre a absorbi masele de proletari țărani alungați de pe pământurile boierești. Dar, înainte de toate, acest lucru eră cu neputință în condițiile noastre sociale. Aristocrația engleză a putut ruina țăranimea, fiindcă ea a avut priceperea de a se înțelege cu burghezia. Dar acest eveniment nu s'a petrecut la noi, cum nu s'a petrecut nici într'un alt stat continental: între boierimea noastră reacționară și clasa revoluționară domniă o dușmănie de moarte. Și astfel luptele de clasă, din care s'a plămădit România modernă, au luat altă înfățișare: revoluționarii români au căutat, și au obținut, sprijinul țăranimii, pe care apoi au năpustit-o împotriva boierilor.

¹⁾ Verax, *La Roumanie et les juifs*, 1903, p. 95. Deasemenea A. C. Cuza, *Țăranii și clasele diriginte*, Iași 1895, p. XVII și urm. Autorul privește cu drept cuvânt tratatul dela Adrianopol drept actul «cel mai însemnat poate în istoria acestor țări dela descălecătoare».

²⁾ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, București, 1910, p. 369

Această politică burgheză nu e nouă. Lăsând la o parte Anglia, în toate celelalte state europene găsim burghezia luptând umăr la umăr cu țărănimea împotriva dușmanului comun: aristocrația fonciară. «Burghezia, observă Marx, nu poate lupta pentru domnia ei proprie, fără a-și atrage deocamdată întregul popor ca aliat»¹⁾. Și în repetate rânduri el privește țărănimea ca aliatul firesc al clasei burgheze²⁾. Această tovarășie s'a încheiat și la noi; și iarăș, la noi ca peste tot, burghezia și-a părăsit tovarășul, de îndată ce a isbutit a-l pune în mișcare împotriva vechei oligarhii fonciare. Astfel s'a stabilit politica tradițională a burgheziei noastre, de altfel ca a oricărei burghezii: de a lovi în boierime, făcând concesii țărânimii în dauna marelui proprietăți; de a atâța masele sătești împotriva marilor proprietari, spre a culege la urmă roadele acestui conflict. Pentru burghezie țărănimea e un fel de ciocan, cu care ea lovește în boierime. Această politică a dus la sfărâ-marea desăvârșită a marelui proprietăți și a clasei boierești reacționare, altoită pe dânsa.

7. Incepând lupta de emancipare, clasa noastră revoluționară porni soli la sate, ca să miște masele sătești în numele libertății, și să le făgăduască raiul pe pământ, dacă vor pune umărul să ajute la răsturnarea clasei boierești³⁾. Cum ei atingeau răni atât de vechi și de adânci, nu e de mirare că fură ascultați cu însuflețire de țărani⁴⁾. Dar când fu vorba să se plămădească destinele țării, în Divanul ad-hoc, întâlnim priveriștea, în aparență ciudată, că revoluționarii par a fi uitat suferințele tovarășilor țărani, așa că aceștia sunt nevoiți să se miște singuri, ca forță neatârnată, ceeace «surprinse» Divanul⁵⁾. Politica burgheziei dădea roadele ei firești.

Dar abia putură să constate revoluționarii, că sistemul electoral acordat prin Convenția dela Paris nu le dădea puterea visată,

¹⁾ Citat din Neue Rheinische Zeitung, de Fr. Mehring în opera sa: Karl Marx, sein Leben, Berlin 1918, p. 164.

²⁾ De pildă în opera Révolution et Contre-Révolution en Allemagne, p. 77—78 și passim.

³⁾ A. D. Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 257—259.

⁴⁾ A. D. Xenopol, ibidem.

⁵⁾ Radu Rosetti, Pentru ce s'au răsculat țărânii, p. 287.

și atunci iarăș își aduseră aminte cu duioșie de nevoile țărănimii ¹⁾, pentru ca iar să le uite, când se puse în desbatere reforma agrară. Dar nici nu mai eră de nevoie: ciocanul pus de ei în mișcare începù să funcționeze în mod automat, și la 1862 avem de înregistrat protestul său obișnuit: răscoale țărănești. Frica cuprinse factorii răspunzători ²⁾, și astfel, după multe frământări, căzù acea «lovitură de măciucă» ³⁾ peste capul marilor boieri, anume lovitura de stat dela 1864 și revoluționarea burgheză a raporturilor de proprietate rurală. Deacum vechea noastră proprietate de pământ eră ușurată de sarcinile ei feudale, și prefăcută în proprietate privată burgheză, liberă și absolută, iar țărani erau emancipați de vechile obligații și prefăcuți în oameni liberi. Cu un cuvânt, vechiul regim încetase de a mai exista: producția-marfă impusese un regim nou croit după nevoile schimbului.

8. În prefacerea vechiului nostru regim țărănimea a fost o simplă masă pasivă; ea nu s'ar fi mișcat, dacă producția-marfă n'ar fi născut forțe noi, care să o pună în mișcare. Cea dintâi, și cea mai puternică pârghie care a ridicat masele țărănești, e însăș clasa noastră revoluționară. Pe când marii boieri voiau să alunge pe țărani de pe pământurile lor, revoluționarii îi asmuțiau împotriva asupritorilor seculari; se născù astfel, între cele două clase ale vechiului nostru regim — boieri și săteni — o ciocnire surdă, în care aveau să se ruineze amândouă, și din care tot folosul aveă să-l tragă acel tertius gaudiens, care le năpustise una împotriva alteia: burghezia ⁴⁾.

¹⁾ «Agitația crescù mai cu samă spre toamnă, după publicarea Convenției. Oamenii noi se simțiau cumplit loviți prin noua lege electorală, care îi înlătură cu totul din arena politică. Ei se răsburau căutând să ațâțe pe țaran împotriva proprietarului, care iar rămâneă singur stăpân pe drepturile politice». Radu Rosetti, op. cit., p. 327.

²⁾ Din discursul lui M. Kogălniceanu dela 25 Maiu 1862: «Acolo unde proprietarii n'au avut destul patriotism și îndestulă inteligență, spre a se pune singuri în capul reformei, spre a face ei singuri concesiunile cerute de folosul de binele general al țării, ei au dat loc la grozave catastrofe a căror au fost ei cele dintâi victime».

³⁾ A. D. Xenopol, op. cit., p. 544.

⁴⁾ Terminul «burghezie», des întrebuintat în acest capitol, nu trebuie luat în înțeles strict: revoluționarii români nu erau o clasă burgheză, ci o fracțiune

În această ciocnire cu stăpânii ei străvechi, țărănimea română se înfățișează ca orice forță oarbă și elementară a naturii. Ea nu știe ce vrea, nu pricepe limpede ce să ceară și în ce chip să urmărească înfăptuirea vogelilor ei dorințe. Revoluția noastră burgheză a fost atât de repede, smulgerea țăranului român din vechea sa așezare socială s'a petrecut în mod atât de violent, încât el nici nu avuse vreme să priceapă ce e libertatea sau proprietatea burgheză. Deaceia comisarii de propagandă, pe care revoluționarii îi trimiseseră la sate, aveau însărcinarea să lumineze pe țărani asupra articolelor principale de credință din catehismul burghez: anume, să le explice că astăzi sunt liberi, să le lămurească «acest cuvânt foarte greu de înțeles» pentru ei; să le vestească că țăranul «va fi proprietar, nu rob ca până acum»¹⁾. Dar de sigur că mergea greu, întrucât mintea omului înapoiat pricepe cu anevoie un lucru, pe care nu l-a văzut încă cu ochii săi proprii. Astfel se face că în Divanul ad-hoc, după ce Regulamentul Organic declarase pe boieri drept *proprietari*, deputații țărani vorbesc încă de «boieri de moșie», privindu-i tot ca uzufructuari. Ei nu se putuseră deci emancipa de vechea lor idee, că pământul nu e al nimănui, de vreme ce l-a creat Dumnezeu pentru folosul tuturor.

Aceasta nu înseamnă că țărănimea română, dacă ar fi fost mereu atârțată și lăsată a se deslănțui ca orice forță naturală, nu s'ar fi priceput să facă ceea ce la vremea lor au făcut țărani francezi și cei ruși: să-și distrugă dușmanul și să pună stăpânire pe averea lui. Pentru aceasta nu e nevoie de o conștiință luminată, ci ajunge singur instinctul de clasă. Dacă țărănimea română nu a ajuns la acest desnodământ violent, pricina e că alături de revoluționarii noștri, care se coborau între țărani numai pentru a-i atârțat împotriva boierilor, erau și alte forțe, care aveau un interes mai îndepărtat de a interveni spre binele țăranilor, și a înlătura o desființare violentă a vechiului nostru regim.

Una din aceste forțe, a cărei înrâurire nu trebuie nesocotită, e însăși burghezia străină, care prin mărfurile ei aruncase sămânța

agrariană cu interese burgheze. Dealtfel, aceasta s'a arătat pe larg în cap. I.

¹⁾ A. D. Xenopol, op. cit., p. 258.

revoluției în Principatele române. Am arătat la locul cuvenit ¹⁾, că interesul burgheziei apusene eră de a face la noi cât mai bune afaceri, și deaceea ea aveă nevoie de o țărănime română cu stare, ca să-i fie o bună clientă: adică să simtă trebuință de mărfurile ei și să aibă cu ce le plăti. Și după cum în propriile ei colonii burghezia se silește a lumina pe indigeni și a deșteptă în ei trebuințe noi, ca să poată consuma cât mai multe fabricate, tot astfel, și din aceleaș temeieri, ea a intervenit în Principatele române după pacea dela Paris, cerând grabnice măsuri pentru îmbunătățirea soartei țăranilor ²⁾. De sigur că conducătorii noștri aveau bune temeieri, de a nu indispuie capitalismul apusan, atotputernicul nostru protector de pe atunci, alungând țărănimea română de pe moșiile boierești, prăbușind-o în mizerie și îndobitocire, și nimicindu-i astfel orice putere de consumație.

Dar factorul, care a luat în chipul cel mai hotărâtor partea țărănimii în conflictul ei cu vechea clasă stăpânitoare, e însăș puterea de stat. Și iarăș din foarte binecuvântate motive. În adevăr, cercetarea sociologică arată, că din moment ce o țară trece dela economia naturală la economia bănească, capul statului intervine în chip sistematic în folosul țăranilor și împotriva vechilor stăpâni ³⁾. E și lucru firesc, căci atunci întreaga mașină a statului se razimă pe biruri, și cel mai de samă contribuabil e țărănimea. E deci un înalt interes de stat, ca țărănimea să nu fie despoiată de nobileme, ci să trăească în bună stare, spre a fi în măsură să suporte dările impuse de nevoile publice. De aici trebuința impetuoasă, care face puterea de stat să intervină în chip energic în această fază turbure de tranziție în folosul țărănimii și împotriva boierimii. La noi, capul statului de atunci, domnitorul A. Cuza, și ministrul său M. Kogălniceanu, și-au îndeplinit în chip erpic

¹⁾ Vezi cap. I din lucrarea de față.

²⁾ «Să se procedeze fără întârziere la revederea legii, care regulează relațiile proprietarilor solului cu cultivatorii, în scopul de a îmbunătăți soarta țăranilor». Art. 46 din Convenția dela Paris.

³⁾ Franz Oppenheimer, Der Staat, Frankfurt a. M., 1907. Panu constată deasemenea: «Lupta monarhilor pentru mărginirea obligațiilor țăranilor față de proprietari și aducerea lor la o normă suportabilă, a fost lungă și vie». Cercetări, etc., p. LXI.

această datorie față de țara lor: istoria le recunoaște cu prisosință acest merit.

9. Trecerea dela vechiul regim agrar la noul regim burghez, așa cum a fost înfăptuită la 1864, trebuie privită ca o rezultantă a forțelor sociale cari se aflau atunci în luptă. Intre aceste forțe, țărănimea a jucat rolul cel mai șters. Lupta s'a dat între mari boieri pe de o parte, și între tutorii țărănimii — burghezia indigenă și străină, și puterea de stat — pe de altă parte. Din această ciocnire țaranii s'au ales la lichidarea vechiului regim cu atât, cât au putut să smulgă ocrotitorii lor de atunci dela vechii lor stăpâni. Dacă ei n'ar fi avut nici un sprijin străin, ar fi fost alungați în massă de pe vechile pământuri, cum s'a întâmplat țărănimii engleze, care n'a avut la spatele ei nici ajutorul burgheziei, nici al unei puteri centrale de Stat. Și iarăș, dacă țaranii români ar fi avut de partea lor o forță socială cu mai multă hotărâre și greutate, ar fi putut să alunge ei inșiși pe boieri și să pună stăpânire pe moșii, cum s'a petrecut în Franța și în Rusia în împrejurări asemănătoare. Pretutindeni țărănimea e o massă haotică, care are nevoie de un conducător puternic, dacă e vorba să obțină vreun folos din luptele sociale¹⁾. Intre aceste două năzuinți extreme: aceea a boierimii de a alungă pe țărani și a rămâneă singură stăpână pe moșii, și aceea a țărănimii de a pune ea însăș stăpânire pe vechile moșii, alungând pe stăpânii de odinioară, puterile în luptă au făcut un compromis: anume, s'a dat pământ și stăpânilor și muncitorilor. Spre acest scop s'a stabilit un criteriu ad-hoc: s'a împărțit țaranilor pământ în raport cu puțința de cultură, deci după numărul de boi trăgători, pe care-i avea în momentul împroprietăririi fiecare clăcaș²⁾.

Dar acest compromis a fost supus unei violente critice. În adevăr, nu cunoaștem un cercetător al chestiunii noastre agrare, care să-și

¹⁾ «Ei (țaranii) nu pot să se reprezinte ei singuri, ei trebuie să fie reprezentăți. Mai mult, reprezentantul lor trebuie să le apară ca un stăpân, o autoritate, o forță în stare a-i ocroti împotriva celorlalte clase». Karl Marx, *La lutte des classes en France*, p. 346.

²⁾ Pentru expunerea amănunțită a chestiunii, să se consulte operele citate: Radu Rosetti, Pentru ce s'au răscolat țaranii, și Dr. Gr. Maior, *Politica agrară la români*.

fi putut păstră obiectivitatea științifică în fața legii dela 1864, și să n'o fi osândit cu mai multă sau mai puțină asprime, potrivit cu temperamentul fiecăruia. Peste toți se ridică C. Dobrogeanu-Gherea, care uitând postulatul maestrului său de a cercetă evoluția socială ca un *proces natural*, ajunge la atare paroxism de indignare, încât califică reforma dela 1864 drept «monstruoasă»¹⁾. Nu înțelegem după ce criteriu s'ar putea da asemenea epitețe unor fapte sociale existente, cari așteaptă dela cercetătorul sociologic explicare, nu aprobare sau osândire.

Nu avem de gând să unim vocea noastră cu acest cor de critică socială. Aceasta din temeiul foarte simplu, că în materie socială, ca în orice alt ținut al cercetării științifice, nu e vorba de a critica, ci de a înregistra fenomenele ca fapte existente, și a le da o explica-re, descoperind cauzele cari le-au adus în ființă. Modul cum s'a îndeplinit revoluționarea sistemului de proprietate rurală la 1864, a rezultat în chip necesar din raportul de forțe a factorilor sociali, pe cari invazia capitalismului i-a aruncat în luptă. E neîndoelnic că ocrotitorii țărănimii ar fi impus mai mari sacrificii boierimii, dacă ar fi fost în stare să o facă. Dar se vede bine că nu au putut, ori și-au închipuit că nu pot merge mai departe, și aici discuția se încheie; căci în evoluția socială drepturile unui grup sunt eroite după puterea sa de a și-le impune altora²⁾.

Astăzi, când se face revederea puterilor cari au înfăptuit revoluția noastră agrară, se trece ușor peste partea burgheziei străine, care totuș a dat imboldul hotărîtor, se alunecă repede peste partea burgheziei noastre, care a pus masele țărănești în mișcare, și se stăruie asupra rolului eric, am putea zice epic, pe care l-a avut în această epocă capul statului și cu ministrul său. Privită în această lumină, legea dela 1864 apare ca fapta personală a unui singur individ, care a știut să-și impună tuturor, chiar și puterilor străine protectoare, voința sa proprie.

O revoluție socială făcută de un individ — aceasta e de sigur o idee originală, care n'a contribuit puțin la întunecarea până la

¹⁾ Neoiobăgia, ed. II, p. 55.

²⁾ Vezi cuvântarea de limpezime clasică a lui Feid. Lasalle: Über Verfassungswesen.

grotesc a caracterului revoluției noastre burgheze. Odată porniți pe acest povârniș, cercetătorii noștri au putut explica păcatele revoluției din păcatele autorului ei, intrând cu aceasta din cadrul cercetării sociale în acel al psihologiei individuale. S'a pierdut deci din vedere, că acest individ era el însuș pătruns de principiile burgheze liberale, că opera sa nu avea alt sens decât înfăptuirea lor ¹⁾, și că țărănimea, pe care el a trecut-o în regimul burghez, era agitată de clasa direct interesată la această prefacere: de burghezie. În realitate, emanciparea țăranilor e un episod special în procesul general al revoluției noastre burgheze, și nu poate fi înțeleasă decât atunci, când e privită în acest complex de fapte, în care își are locul ei bine hotărât.

10. De când Junimea a stabilit punctul de vedere, că revoluția noastră burgheză s'a îndeplinit de sus în jos, prin agitația unui mic număr de indivizi, cari au cercat să schimbe fața societății noastre introducând din afară «forme goale», această prejudecată pare a amenința să treacă în veșnicie. Nicăiri însă ea nu și-a arătat mai mult roadele funeste, decât în chestiunea agrară, singurul ținut unde putem vorbi și la noi de o mișcare sociologică.

Dacă revoluționarea sistemului nostru de proprietate rurală s'ar fi petrecut pe cale de fapt, printr'o ridicare violentă a masselor sătești, atunci toți s'ar fi închinat în fața acestui fenomen, ca față de oricare alt fenomen al naturii. Dar fiindcă ea a părut a fi opera personală a unuia, sau chiar a doi indivizi, cari în chip firesc aveau păcatele «legate într'un mod fatal de o mână de pământ», toți și-au închipuit că această operă ar fi putut fi îndeplinită într'un mod mult mai fericit. Părea și aici, ca peste tot în desvoltarea burgheziei noastre, tot o revoluție de sus în jos, făcută cu aceeași lipsă de simț al realității faptelor, de care ar fi dat peste tot dovadă înainte-mergătorii revoluției noastre burgheze.

¹⁾ «Sub domnia lui Cuza Vodă găsim o mare propășire a ideilor liberale, aduse însă nu prin conlucrarea partidului liberal dela 1848, ci prin aceea personală a Domnitorului, care realizează cele două mai însemnate cereri din programul dela 1848, anume împroprietărirea țăranilor și reprezentarea țării în Adunare prin toate clasele societății». Xenopol, Istoria partidelor politice, p. 469.

Așa se face, că cercetările asupra așa zisei «probleme agrare» se împart fără greș în două părți: una, în care autorul pune în lumină toate păcatele legii dela 1864 față de țărănime, și arată cum aceste păcate au provocat crizele rurale¹⁾; alta, în care caută mijloace pentru a vindeca aceste neajunsuri, adică preserie «soluții».

Dacă însă autorii acestor soluții se adânceau cu mai multă sârguință în istoria burgheziei, ei ar fi putut descoperi că crizele rurale sunt o urmare necesară a disolvării vechiului regim, și că asemenea convulsii sociale au cunoscut toate țările, când se aflau în aceeași fază de dezvoltare ca noi. Și atunci ar fi putut să-și îndrepte cercetările într'o direcție mult mai rodnică.

În genere, esența imputărilor aduse revoluției noastre agrare e următoarea: acest act a nesocotit drepturile istorice ale țărănimii; pricina e că printr'însul s'a forțat mersul firesc al istoriei, căci la 1864 țăranul român nu era pregătit pentru emancipare²⁾.

Ne întrebăm: cari «drepturi istorice» ale țărănimii au fost călcate în picioare prin acest act? După Regulamentul Organic, țăranii aveau dreptul de folosință asupra a două treimi din moșia, pe care erau așezați; înainte de această dată, dreptul lor de folosință se întindea asupra întregii moșii boierești, iar dacă ne coborâm încă mai departe în trecut, găsim că în alte timpuri boierii nu aveau nici un drept de proprietate asupra pământului țăranilor. Atunci, cari drepturi istorice, din care anume epocă, trebuie să respecte actul dela 1864? Iată pe ce teren alunecos se pun acei cari nesocotesc adevărul sociologic elementar, că dreptul istoric e în orice timp expresia raportului de forțe dintre clasele sociale.

¹⁾ Gherea declară deadreptul: «Anul 1864 poartă în sânul său anul teribil 1907». (Neoioabăgia, p. 61). Nu cunoaștem un cercetător al chestiunii agrare, care ar fi cerat să răstoarne această ciudată metodă, de a căuta într'o lege pricinile uncr convulsii sociale.

²⁾ Cităm ca pildă: «Massa cea mare a poporului dela țară era cu totul nepregătită pentru emancipare și împroprietărire». Gr. Maior, Politica agrară la români, p. 472. Autorul arată amănunțit că afară de revoluționari, nimenea nu era pregătit la noi pentru primirea ideilor burgheze. Op. cit., pag. 470 și urm.

Erau poate țărani nepregătiți la 1864 pentru emancipare? Dar nici nu eră nevoie să fie. Emanciparea țăranilor se face din nevoile și în interesul burgheziei, care de sigur nu e ținută să chibzuiască îndelung asupra stării satelor. Țărani, la începuturile burgheziei, nu se aleg de pe urma emancipării lor — ori în ce formă ar fi făcută — decât cu proletarizarea, mizeria și foametea. E deci de prisos a mai întrebă dacă țăranul român eră matur, la 1864, să-și urce calvarul, pe care i-l pregătia revoluționarea burgheză a societății noastre.

În genere, toate aceste imputări isvorăsc din aceea, că se privește revoluția noastră agrară ca un fapt izolat, și nu în complexul revoluției burgheze, adică ca un efect neînlăturat al desvoltării capitalismului. Atunci s'ar fi putut întrevedeă că «emanciparea» țăranimii nu are rostul istoric, de a-i creă o bază materială de existență neatârnată; dimpotrivă, sensul istoric al emancipării e de a desface pe țăran de pământ — fie brusc, fie în chip treptat — și a-l pune la dispoziția burgheziei ca muncitor liber, ca *proletar*. Căci regimul burghez se creează din sfărămăturile păturilor agrare, și prosperitatea capitalismului se ridică, mai ales la început, pe ruina acestor clase.

Dacă s'ar fi procedat din acest punct de vedere în cercetarea revoluției agrare din România, s'ar fi putut întrevedeă cauza reală a crizelor rurale, s'ar fi scutit *autorii întâmplători* ai legii dela 1864 de imputări nemeritate, și nu s'ar mai fi adus judecăți de felul amintit, unele mai straniu decât altele, asupra acestei adânci prefaceri istorice ¹⁾.

¹⁾ Iată de pildă judecata lui C. Dobrogeanu-Gherea în extenso: «Ceeace a realizat împroprietărirea dela 1864 a fost un organism economico-social hibrid, absurd, monstruos...

«S'a creat un organism economico-social neviabil, incapabil de o desvoltare ulterioară, s'a creat pentru vieța societății românești (a statului român, cum se obișnuște să se zică) o bază economico-socială pe care eră cu neputință să trăească, *tale quale*, dar încă să propășească!» (Op. cit., p. 55).

Așă dar Gherea reduce societatea noastră burgheză la clasa țărânească, și judecă propășirea celei dintâi după starea celei din urmă. Această atitudine față de burghezia română eră logică și firească din partea reacțiunii. Titu Maiorescu declarase — și vorbele sale răsună până astăzi — că «singura clasă reală e țăranul român». P. P. Carp proorocia că societatea noastră,

b) *Urmările prăbușirii vechiului regim asupra stării țărănimii*

11. Incepem analiza urmărilor revoluției agrare asupra stărei clasei țărănești printr'o constatare de fapt: oriunde pătrunde invazia capitalistă, și scoate țărănimea din starea ei socială străveche, urmarea nemijlocită e mizeria largă a satelor. Odată cu trecerea țăranului dela vechiul sistem de stăpânire a pământului, la proprietatea individuală burgheză, se înfăptuește și o trecere dela vieța rurală patriarhală la sărăcie și foamete.

Sombart constată în această privință:

«Faptul existenței mizeriei în massă, în timpul tuturor veacurilor (XV—XVIII) de zămislire a capitalismului, și în toate țările europene, poate fi privit ca deplin întemeiat printr'un îndes-tulător număr de documente»¹⁾.

În epoca revoluției agrare întâmpinăm peste tot aceeași privilegiate: țăranii nu-și mai pot agonisi existența cu munca mânilor lor, deaceia sunt nevoiți să cerșească sau să sufere de foame.

zidită «pe nisip», se va prăvăli la întâia furtună. De ce? Fiindcă reacțiunea nu eră în stare să descopere în societatea modernă română decât rămășițele trecutului: clasele rurale; deaceia aveă impresia că ruina țărănimii e ruina țării însăș. Dar eră îngăduit unui sociolog marxist să împărtășească aceeaș mentalitate retrogradă, care nu descopere într'o societate burgheză ceva mai de samă decât țărănimea? El puteă să-și aducă aminte din cercetările maestrului său, că într'o societate agrară intrată în proces de revoluție se află, deasupra acestei «clase reale», altă clasă încă mai reală, care alcătuește un factor autonom și revoluționar: clasa capitalistilor ce întrețin procesul de circulație, și că propășirea acestei clase merge paralel cu ruina țărănimii. Și ar fi înțeles atunci, silind să înțeleagă și publicul nostru atât de covârșit de mentalitate reacționară, că dela 1864 înainte soarta societății noastre nu mai e legată de soarta țărănimii, ci de aceea a capitalismului, factorul menit a arunca temeliile viitorului.

¹⁾ Der moderne Kapitalismus, ed. III, vol. I, 2, pag. 788.— Vreimea de mizerie cu adevărat acută trebuie căutată însă la începuturile capitalismului, așa cum ele ne apar în lumea antică. Aici invazia capitalismului a găsit societatea cu totul nepregătită, deci nedestoinică a luă vreo măsură legală de preîntâmpinare a urmărilor sale pustiitoare asupra păturii rurale. Și a trebuit pana unui om de știință dublat de un artist (R. v. Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt, München, 1912) spre a desfășura în amănunțime privilegiștea mizeriei lugubre a masselor în lumea greco-romană, supusă invaziei capitalismului.

Nu mai vorbim de Anglia, țara clasică a tragediei rurale, căreia Marx i-a ridicat un vrednic monument în volumul întâi din *Kapital*. Aici, în veacul al XVII, o pătrime din populația totală (5½ milioane) trebuia să fie întreținută de stat; deaceea un sfert din venitul comerțului de export (819.000 lire) era absorbit de taxele percepute pentru săraci ¹⁾.

Dar nici în Franța situația nu e cu mult deosebită. În această țară, pe la începutul veacului al XVIII, o zecime din populație cerșea, cinci zecimi se aflau într'o situație apropiată de cerșire, trei zecimi trăiau în stare de strâmtorare, și numai o zecime era într'o situație sigură, din aceștia 10.000 se aflau în bună stare ²⁾. Și în toate țările priveriștea e asemănătoare, după cum se poate încredința foarte lesne cetitorul din datele numeroase, adunate de Sombart în cercetările sale asupra începuturilor capitalismului european.

Care e situația din țările Răsăritului european, care au intrat în era revoluției agrare abia în prima jumătate a veacului al XIX, pe când Apusul tocmai ieșea din această fază? Mizeria țărănimii ruse e de notorietate publică, și a adus patriei sale numele de «Rusia flămândă». Kovalewsky schițează un tablou înfiorător al raporturilor agrare ruse, a mizeriei, risipei de timp și chiar de vieți din această țară, descriind convoiurile de țărani cari pleacă pe jos din regiunile prea populate, spre a căuta de muncă în provinciile dela sud și răsărit, și atunci când nu găsesc, se întorc înapoi cerșind! ³⁾.

E poate mai înălțătoare priveriștea satelor române? Din nefericire, toți știm că nu e astfel. Datele statistice adunate de Dr. G. D. Creangă arată în chipul cel mai vorbitor, că starea țărănimii române dela 1906 nu e cu mult deosebită de aceea a țărănimii apusene din veacul XVII—XVIII, pe când aceasta trecea prin aceeaș prefacere, ca și satele noastre în timpul de față. Din 1.466.259 de țărani capi de familie, numai 221.695, adică deabia 15.13%

¹⁾ Op. cit., I, 2, pag. 791.

²⁾ Op. cit., II, 2, pag. 1089.

³⁾ Maxime Kovalewsky. *Le régime économique de la Russie*, Paris, 1898, p. 256 și urm.

își pot agonisi existența din produsul pământului lor; în ceea ce privește restul: 500.000 țărani nu au de loc pământ, sau sunt copârtași la parcele împreună cu alte rude; 423.401 au o întindere de pământ neîndestulătoare, de pe care nu se pot hrăni; deci 923.401 țărani, capi de familie, cari nu se pot hrăni de pe pământul lor; la aceștia se adaugă 321.163 țărani, al căror pământ poate procura hrana brută, dar nu ajunge a acoperi celelalte nevoi ale stăpânilor: total 1.244.564 țărani, cari nu pot să-și îplinească nevoile cu produsul proprietății lor.

«Aceasta este situația materială a *tălpii țării*: peste cinci din șase părți putrezește și numai a șasea parte își poate întreține viața și îndeplini obligațiunile ce are ca familist, contribuabil și cetățean, *din al său*¹⁾».

Așadar starea țăranimii române, în epoca ieșirii din vechiul regim, nu e cu mult deosebită de aceea a țăranimii statelor apusene, pe când acestea străbăteau aceeași fază de prefacere socială.

Ce reese din aceste date? Că mizeria rurală, pe care o provoacă revoluția agrară, nu e pricinuită de lipsurile improprietății. Căci această mizerie domnește pretutindeni la începuturile capitalismului, oricare ar fi felul emancipării țăranilor în regiunea privitoare. Astfel, e firesc că oricât pământ ar fi dat Cuza și Kogălniceanu țăranului român, mai curând sau mai târziu crizele rurale ar fi trebuit totuș să se producă. Căci nu se poate înlătura prin împărțirea pământului un rău social, care nu s'a născut din această pricină. Și iarăș, se poate înțelege de mai înainte că e o uriașă iluzie, când se închipue că de acum, prin parcelarea totală a moșiilor, s'ar fi lecuit pentru totdeauna neajunsurile rurale. Nu schimbă nimic în situația țăranimii, dacă parcelarea moșiilor s'a făcut acum, ori dacă s'ar fi făcut la 1864. Sfârșitul este, în ambele cazuri, acelaș: proletarizarea treptată a țăranimii, mizeria și foametea. Căci puțința de împământenire are o margină hotărâtă, dar înmulțirea populației rurale nu are o limită fixă.

12. Să ne îndreptăm deci privirile în altă parte, spre a descoperi pricina crizelor rurale, care caracterizează peste tot începutul

¹⁾ G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. CVII—CIX.

turile capitalismului, și a înțelege totodată felul cum ele dispar prin mersul firesc al dezvoltării burgheziei. Spre acest scop trebuie să ne fixăm bine unele rezultate, la care ne-a dus cercetarea noastră de până acum asupra revoluției agrare, și anume: a) revoluția agrară se deslănțue sub influența capitalului de comerț, și b) în acest stadiu inițial al capitalismului, întreaga revoluție agrară se mărginește la schimbarea felului de proprietate rurală: aceasta trece de la forma uzufuctuară feudală la acea burgheză de proprietate privată. Să privim ambele chestiuni.

Mai întâi, revoluția agrară începe în orice țară sub influența procesului de circulație, adică a nevoilor comerțului, pe care-l impune unei țări agricole invazia unui capitalism străin. Nimenia nu se îngrijește, în acest moment istoric, de ceace va deveni țărănimea emancipată. E destul că nevoile schimbului cer imperios prefacerea pământului în marfă, și masele țărănești sunt alungate fără multă șovăire de pe vechile moșii, fie cu mâinile goale, fie cu o petec de pământ mai mic sau mai mare. O pildă tipică în această privință, pentru timpurile moderne, dă Anglia. Burghezia engleză și-a început dezvoltarea în veacul XII sub influența industriei flamande: aceasta invadează Anglia cu produsele ei manufacturate, silind astfel agricultura engleză să producă pentru schimb ¹⁾. În această epocă Marea Britanie eră deci ceace este România dela 1829 până în prezent: o modestă colonie agricolă a unei regiuni industriale înaintate; ea furniză Țărilor-de-Jos materii prime, în schimbul manufacturilor pe care le primiă dela atelierele acestora. Abiă de prin secolul al XVI industria engleză se simte în putere să concureze pe cea flamandă, și să scuture jugul robiei economice a industriei de dincolo de Canal.

¹⁾ «În veacul al XII toate orașele flamande au devenit orașe producătoare de stofe. Producția acestora întrece cu mult nevoile locale și găsește în străinătate piețe de desfacere din ce în ce mai întinse. În curând lâna indigenă nu mai ajunge să alimenteze meseriile: trebuie să se aducă lâna din afară. Atunci negustorii se duseră să o caute în Anglia, a cărei pășuni umede hrăneau o rasă de oi cu păr des și mătășos. Din veacul al XII și până la sfârșitul Evului mediu, Flandra fu cel mai bun client al regatului insular. Negustorii orașelor se duceau să-și vândă stofele de cealaltă parte a mării, și aduceau deacolo încărcături pline de colete de lâna». Henri Pirenne. *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, p. 87.

Dar nobilii englezi nu așteptară cu nici un chip avântul industriei naționale, spre a-și hotări atitudinea față de clasa țărănească: la fel cu agrarienii noștri, ei au procedat la «emanciparea» țăranilor încă de pe când erau furnizori de materie primă. De îndată ce vechea cultură deveni o piedecă pentru comerțul cu lână, țăranii fură alungați de pe moși și înlocuiți cu turme de oi. «Imboldul nemijlocit pentru această transformare îl dădù în Anglia înflorirea industriei flamande de postav, și urcarea corespunzătoare a prețurilor lânii. Vechea nobilime medievală fusese înghițită de marile războaie feudale, și noua nobilime eră copil al timpului ei, pentru care banul eră forța forțelor. Prefacerea ogoarelor în pășune pentru oi deveni astfel cuvântul de ordine ¹⁾».

Așadar în Anglia, ca peste tot, nașterea proprietății rurale private și emanciparea țăranilor se îndeplinește din nevoile comerțului, deci sub influența unei industrii străine; revoluția agrară începe, aici ca oriunde, înainte de dezvoltarea industriei capitaliste ²⁾. Ce s'a făcut dar cu legiunile de țărani englezi, cari fuseseră gonțiți de pe vechile lor pământuri? Agricultura îi respingea ca de prisos, căci pentru pășunatul oilor eră nevoie de un număr cu totul neînsemnat de oameni; pe de altă parte, industria indigenă nu-i putea absorbi în întregime, căci nu atinsese încă un asemenea grad de dezvoltare. Abia în secolul al XIX a putut industria engleză să-și împlinească acest rol social. Ieșirea eră firească: țăranii «liberi» deveniră cerșetori, vagabonzi, criminali, provocând după sfârșitul veacului al XV o legiuire specială, din care Marx dă în volumul întâi al operei sale fundamentale câteva interesante specimen ³⁾.

O soartă caracteristică aveau legiunile de proletari rurali în lumea antică: aici țăranii deslipiți de pământul lor prin acțiunea capitalismului, în lipsa unei industrii care să le dea de lucru, nu aveau alt mijloc de viață, decât acela de a intra mercenari

¹⁾ K. Marx, *Das Kapital*, I, ed. IV, p. 684. Vezi deasemenea H. de B. Gibbins, *The industrial history of England*, p. 88.

²⁾ «Acolo unde ea (producția capitalistă) apare, desființarea iobăgiei este de mult fapt îndeplinit». Karl Marx, op. cit., p. 681.

³⁾ Op. cit., p. 699 și urm.

în expediții militare. În Grecia se alcătuiău asemenea cete mercenare de sinestătătoare, și și oferiau serviciile acelor cari aveau nevoie de ele. La Roma, după ce acești salariați militari de obârșie rurală încheiau războiul, ei erau așezați ca coloniști în provinciile cucerite. Astfel țărani proletarizați câștigau cu armele dreptul de proprietate¹⁾.

Țărănimea română a fost scoasă de pe vechile moșii tot din nevoile comerciale, ale circulației, însă s'a dat cu acest prilej aproape fiecăruia câte un petec de pământ. E drept că acest petec n'a împlinit nici pe departe așteptările puse într'însul, fiindcă nu eră aceasta menirea sa. Petecul de pământ dela 1864 a putut feri țărănimea română de vagabondare și cerșire, dar n'a fost în măsură a o scuti de mizerie și foamete, cum vom vedea mai departe.

Am arătat, apoi, că atâta vreme, cât capitalismul se reduce la procesul de circulație, revoluția ce el provoacă în agricultură nu are decât un caracter superficial: ea se mărginește a schimba raporturile de proprietate. Pentru revoluția agrară din România, cel întâi care a învederat acest caracter superficial este d-l C. Garoflid, a cărui idee fundamentală și concisă a împrumutat-o și C. Dobrogeanu-Gherea, diluând-o pe 500 pagini de vorbărie; acest scriitor face constatarea că la noi până în prezent nu s'a revoluționat decât raporturile de proprietate rurală, nu însă și raporturile de muncă. Pe scurt: *proprietatea pământului a devenit burgheză, munca a rămas însă feodală*. Înșușirea muncii feudale stă în aceea, că țăranul întreține tot inventarul necesar culturii pământului, pe când boierul nu are decât dreptul de proprietate. Această situație, dovedește autorul nostru, a rămas neatinsă și după revoluționarea burgheză a proprietății rurale. Proprietarul a păstrat înainte numai dreptul său asupra pământului, aruncând pe umerii țăranului

¹⁾ În proporții mai reduse apare fenomenul înrolării țăranilor proletarizați ca mercenari și la începutul capitalismului modern. S'a învederat deseori că armatele de condotieri ale Renașterii italiene erau alcătuite din țărani deslipiți de pământul lor. Războiul de treizeci de ani, arată Kautsky, a durat atât de mult, fiindcă existau masse de țărani proletarizați, care să-l alimenteze. El a încetat numai atunci, când țărănimea a fost distrusă, și nu mai eră cine să-l facă. *Thomas More und seine Utopie*, 1920, p. 30.

sarcina de a-i munci moșia cu uneltele și vitele sale proprii. Acest fapt iese până la evidență din datele statistice, cari arată că imensa majoritate a inventarului rural se află în stăpânirea țărănimii ¹⁾.

Constatăm deci acest adevăr, fără a primi lămurirea încercată de autor, căci această lămurire vine în contradicere, cum vom vedea, cu datele fundamentale ale cercetării economice. De fapt, revoluția noastră agrară a fost, și este încă superficială, fiindcă capitalismul român nu a trecut încă peste stadiul de circulație; dar nevoile comerțului pot schimba cel mult felul de proprietate, nu însă și felul de producție: pentru aceasta trebuie să vină ceva mai mult, anume nevoile unei industrii naționale, și noi nu am avut-o încă; capitalismul nostru abia acum face sforțări de a se ridica la acest stadiu.

Să cercetăm acum ce fel se răsfărânce noua situație, creată de revoluția noastră agrară, asupra soartei țărănimii. Vom putea da astfel de adevăratele rădăcini ale crizei noastre rurale ²⁾.

13. De când țăranul devine proprietar liber, două sunt pricinile care lucrează spre a-i ruina petecul de pământ, și a-l aduce în stare de muritor de foame: fărâmițarea micii sale proprietăți, și cămătăria dela sate. Ambele duc la acelaș sfârșit: despărțirea țăranului de pământul său și prefacerea sa în proletar. Sub regimul proprietății private burgheze țăranul de sine stătător devine o rara, dacă nu rarissima avis.

Acest lucru nu poate surprinde. Capitalismul impune agriculturii acest mod de proprietate, nu pentru a creă *proprietari*, ci *proletari*, adică spre a-și pregăti brațele libere, de care are nevoie în cursul dezvoltării sale ³⁾. Deaceea revoluția agrară cea mai

¹⁾ Din datele adunate de d-l C. Garoffid. Chestia agrară în România, 1920, pag. 180: vitele existente sunt 92% ale țăranilor și 8% ale proprietarilor (statistica din 1899); din 517.463 pluguri de toate felurile, marii proprietari stăpânesc numai 7.4%; din 589.300 care marea cultură are numai 4.2% (statistica din 1907).

²⁾ Asupra pricinilor fiscale, care vin să îngreueze această criză, am stăruit în capitolul II.

³⁾ «Aceaș revoluție, care produce pe de o parte nevoia de lucrători salariați, pe de alta creează acești lucrători». K. Kautsky, La question agraire, p. 16.

potrivită spiritului și nevoilor burgheze s'a îndeplinit în Anglia unde țărani au fost proletarizați deodată. Burgheziile continentale nu au putut aplica în totul acelaș sistem de emancipare a satelor. Ele au avut nevoie, în lupta lor de emancipare, de sprijinul țărănimii, pe care apoi au răsplătit-o împărțindu-i, în totul sau în parte, moșiile nobililor. Aici burghezia a putut să se arate generoasă și umanitară față de clasa țărănească, fiindcă socotelile acestei generosități le plătiă dușmanul ei neîmpăcat: aristocrația fonciară.

Dar rezultatul din urmă e și aici acelaș, ca și în Anglia. Parcelarea și cămătăria poartă grijă ca proprietatea țărănească să devină o fabrică automată de proletari. Vandervelde constată: «Chiar când proprietatea țărănească se menține, ea se împarte în parcele prea mici, spre a asigura cultivatorului și familiei sale o viață neatârnată»¹⁾. Și în altă parte el declară deadreptul: «În regiunile pur agricole, îmbucătățirea peste măsură a pământului ajunge îndeobște la aceleași urmări, ca și *exproprierea completă*»²⁾.

Cum că și România a suferit, și a suferit în chip acut de urmările pustiitoare ale parcelării proprietății țărănești, e îndeobște cunoscut. Dela 1864 înainte oamenii de stat sunt în mod statornic obsedați de fantoma proletarizării țăranilor, și nimenea mai mult decât mica grupare reacționară, care se ocupă în chip sânguitor cu născocirea de leacuri pentru înlăturarea acestui rău³⁾. În adevăr, nouă ne-a lipsit în tot acest timp o industrie națională, care să absoarbă la orașe prisosul populației dela sate. În acest fel, tot prisosul ieșit din creșterea populației rurale a rămas în sarcina vechilor parcele; s'a născut atunci acel proces de fărâmițare și pulverizare a proprietății mici rurale, care a ruinat baza materială a țărănimii, făcând spaima statornică a celor ce vedeau în ruina țărănimii ruina întregii noastre societăți.

În fața acestor dezastroase urmări, oamenii noștri de stat au întrebuițat mereu acelaș mijloc: împrumutările țărănești. Eră

¹⁾ L'exode rural et le retour aux champs, Paris, 1903, p. 47.

²⁾ Op. cit., p. 52.

³⁾ Vezi «Expunerea de motive» a proiectului junimist pentru inalienabilitatea și indivizibilitatea proprietății țărănești, P. Carp, Discursuri, p. 209.

singurul leac cu putință în condițiile noastre sociale. Totuș, o simplă reflexie de bun simț e de natură să arate, că pe această cale nu se poate *desființa* răul; cel mult s'a putut *amâna* desnodământul final. Căci putința improprietăririi nu poate ținea pas cu creșterea populației dela sate. Și când cea din urmă va depăși pe cea dintâi — un sfârșit, de care de acum nu mai suntem departe — ce se va face cu armata de țărani proletari, care în cadrul burghez al stăpânirii pământului nu pot găsi de lucru?

Se vede bine, că mijlocul de a înlătura proletarizarea țăranilor nu stătea în sânul agriculturii, ci în ceva în afară de ea, care să o ușureze de balastul ce i-l pune în spate înmulțirea populației. În adevăr, rezultatul improprietărilor repetate dela 1864 până la 1906 nu e de loc înălțător, după cum se vede din constatările pe care le dăm în notă ¹⁾. Situația țăranilor s'a înrăutățit mereu, ajungând la proporția grozavă amintită mai sus: dintr'un milion și jumătate de capi de familie, abia două sute de mii puteau trăi din pământul lor! Nu începe nici o îndoială, că aceeaș soartă așteaptă și improprietările de după 1918, dacă industria națională nu va lua în acest timp un avânt îndestulător, spre a putea pompa la orașe prisosul populației dela sate.

14. Altă cauză, care ruinează pe țăranul proprietar, e cămătăria: aceasta pricinuește în rândul țăranimii aceeaș pustiire, pe care am văzut că o săvârșise odinioară în sânul marilor proprietari. Kautsky observă, că în sistemul de proprietate rurală burgheză creditul

¹⁾ «Constatând numărul cel mare al improprietărilor dela 1864—1906, și întinderea de pământ ce li s'a acordat, care în medie este de 4.06 hectare pe cap de țăran familist, și aducând această constatare în legătură cu starea actuală economică a țăranilor, cu totul nefavorabilă, putem afirma că *aceste improprietări n'au avut câtuș de puțin rezultat intenționat de legiuitor*, că statul, în special, a împărțit dela 1864—1906 numai la țăranii cu mai puțin de 10 hectare 1.349.608 hectare, fără ca în schimb să formeze din acești improprietăriți o clasă de țăranii bine situați, buni cetățeni, vrednici soldați și buni contribuabili.

În multe ținuturi țăranii, sub influența celei mai severe legi, sub influența nevoii, sunt tot atât de dependenți de proprietari și arendași, ca și înainte de 1864, pe când starea lor economică e chiar mai rea decât aceea dela 1864». G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. XXXVIII,

ajunge să facă ceea ce nu putuse face mai înainte recoltele rele, focul și sabia; el nu aduce țăranului un rău vremelnic, ci poate să-i ia însuș mijlocul de viață, pământul, și la urmă să-l exproprieze cu desăvârșire, făcând din el un proletar ¹⁾. Iar Marx observă deasemenea că parcela, colțul de pământ atât de idealizat de țăranime, în care aceasta vede la început baza unei vieți îmbelșugate și neatârnată, devine cu încetul pricina servituții și sărăciei sale: ea pune pe țăran într'o nouă robie, aceea a cămătarului, și prin împărțirea ei creează o suprapopulație fără lucru ²⁾.

La noi, cămătăria nu a avut la sate urmările ei obișnuite, și aceasta din temeiul foarte simplu, că țăranul român împroprietarit a fost oprit prin lege de a-și ipoteca parcela. Cu acel simț al realității, care distinge pe marii revoluționari, oamenii noștri dela 1864 au înțeles că noul mod de proprietate rurală va deveni și la noi, ca peste tot unde a fost introdus, o mașină producătoare de proletari. Și spre a înlătură această primejdie, ei au crezut că se află în stăpânirea unui mijloc lesnicios: anume, să declare parcela ca *inalienabilă* pentru un anumit timp, ceea ce a și făcut art. 7 al legii rurale.

Eră, de sigur, o măsură reacționară. În societatea burgheză nu se poate legă proprietatea de gâtul proprietarului, ca o piatră: ea rămâne rezultatul unei concurențe libere între indivizi, a unei lupte pentru viață, în care cel apt învinge, iar cel slab sucombă. Și deaceea prevederile articolului citat erau de natură reacționară ³⁾.

¹⁾ K. Kautsky, La question agraire, Paris, 1900, p. 13.

²⁾ K. Marx, Le XVIII Brumaire de Louis Napoléon, Paris, 1900, p. 350 și urm.

³⁾ Cât de reacționară eră această idee, se poate vedea și din însuflețirea cu care a primit-o reacțiunea noastră, care, adăugând la ea și principiul indivizibilității, crezută că găsește în această «garantare a proprietății mici în mâinile țăranului» (P. Carp, Discursuri, p. 211), leacul spre a vindeca crizele rurale.

Programul de reformă socială a reacțiunii junimiste, constând cu privire la industrie, în reînființarea breslelor; cu privire la agricultură, în imobilizarea parcelelor, tînde în chip vădit a salvă clasele vechiului regim de osânda pieirii și contrazice în ambele sale puncte spiritul liberal al regimului modern. (Pentru acest program, vezi discursul lui P. P. Carp, 30 Martie 1881 în Discursuri: p. 251, precum și proiectul de răspuns la mesaj din 3 Decembrie,

Dar această prevedere nici nu a avut rezultatele dorite. Ce-i drept, ea a ferit într-o măsură parcela de peire, dar n'a putut împiedeca pe țăran de a cădea în robia cămătarului. Căci orice ar fi prevăzut legea de împrumut, ea nu putea schimba nimic în starea goală de fapt: de când țăranul devenise om liber, el avea nevoie de credit la vremuri de criză, căci nu mai era la spatele sale vechiul stăpân, care să-i dea ajutor. Pentru acest credit însă țăranul trebuia să ofere împrumutătorului o garanție, și cum legea îl obliga să pună ipotecă pe colțul său de pământ, nu-i mai rămânea decât să-și ipotecheze brațele: să se oblige a munci în schimbul banilor primiți. Ceeace s'a și întâmplat la cel dintâi prilej.

Doi ani după împrumut se lasă asupra țării noastre vremuri grele de foamete. Statul, care nu putea veni în ajutorul țăranilor, se adresa proprietarilor, spre a acorda sătenilor creditul de care nu dispunea visteria publică. Atunci aceștia cerură, ceeace era în drept să ceară orice creditor, ca statul să garanteze că țăranii le vor munci, căci era vădit că ei nu vor fi în stare să plătească. Și statul a trebuit să se execute, acordând proprietarilor, pe cale de lege, dreptul de a forța pe țăranul datornic la muncă ¹⁾.

«Atunci proprietarul își deschise punga, și iată cum țăranul își închiria pentru întâia oară palmele lui, pe care legea rurală le declarase libere, și de atunci și până astăzi țăranul se găsește într-una dator; el nu s'a mai putut încă plăti, după atâta vreme, de căușul de făină și de pumnul de brânză, cu care și-a îndestulat foamea la 1866» ²⁾.

Așa se făcu că legiuirea specială a «tocmelilor agricole» veni să forțeze pe țăran cu jandarmul și dorobanțul, ca să muncească pe moșia creditorului său: pe acel țăran, pe care Constituția noastră

1881, op. cit., p. 260). Acest program dovedește că reacțiunea noastră n'a fost în măsură să înțeleagă natura prefacerilor sociale, la care era martoră, și e interesantă comunicarea lui Maiorescu (Discursuri, III, 15), că tocmai în dezvoltarea acestui plan de reformă s'a relevat superioritatea politică a lui P. P. Carp, la care prietenii săi au crezut că descoper «cea mai larg cugătată și cea mai consecvent urmărită concretizare a ideilor de reformă necesară».

¹⁾ I. G. Bibicescu, In chestiunea agrară, București, 1907, p. 15.

²⁾ Op. cit., p. 57.

burgheză îl declarase om liber! ¹⁾. Cămătarul, care în alte vremuri putea vinde pe datornicul neplatnic ca rob, la noi isbutise a-i robi munca. Și din chiar anul nașterii, tânăra noastră societate burgheză părù a se întoarce dela democrație la așa zisa «neg-iobăgie». Să ne înțelegem asupra acestui fenomen, care a pricinuit în literatura noastră specială atâta nedumerire, și în Parlamentul nostru atâtea disertații academice, deopotrivă de nespornice.

15. Perioada revoluției agrare, căreia procesul de proletarizare a țăranimii îi dăruiește balastul unei suprapopulații fără muncă, cunoaște totuș și o criză cu totul caracteristică: lipsa brațelor de lucru. Fenomenul pare straniu, totuș e real. Atât moșiile, cât și uzinele — acolo unde sunt — amenință acum să rămână pustii, din lipsă de lucrători. Și asemenea criză se petrece într'un timp, când muncitorii fără lucru mișună peste tot! De aici plângerea generală la începuturile burgheziei europene, cum că oamenii săraci sunt leneși, că nu vor să muncească, precum și propunerea de a li se plăti cât se poate mai puțin, pentru că mizeria să-i silească la muncă ²⁾.

Pricina acestui fenomen e totuș limpede: prin emancipare țăranul trece din lumea veche în lumea nouă burgheză, dar sufletul său rămâne tot în dispoziția sa arhaică ³⁾. Ca și popoarele primitive în stare de natură, iobagul abia emancipat e cu totul nedestoinic de a depune o muncă uniformă și metodică, așa cum cer nevoile societății burgheze. El știe să lucreze pe apucate, atât cât îl silesc nevoile sale proprii, spre a petrece restul timpului în farniente. Și deaceea pretutindeni burghezia e nevoită, după desființarea iobăgiei, să o reintroducă în altă formă: ea înființează pe cale legală munca forțată, spre a sili și țăranimea să se deprindă cu disciplina acelei munci uniforme, pe care o

¹⁾ «In privința desrobirii brațelor este astăzi greu de zis, dacă Kogălniceanu le-a desrobit, or că le-a robit mai tare. Țăranii înșiși zic, că la anul 1864 Mihail Kogălniceanu a desrobit pe țigani, dar a robit pe români». Dr. C. Maior, *Politica agrară la români*, p. 492.— *Asupra tocmelilor agricole*, vezi op. cit., p. 474 și urm., și Radu Rosetti, *Pentru ce*, etc., p. 420 și urm.

²⁾ W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, I, 2, p. 802.

³⁾ W. Sombart, op. cit., II, 2, p. 815 și urm.

depunem toți în regimul burghez, afară de resturile sporadice ale vechiului regim — meseriașii și țărani¹⁾.

E de prisos a mai arăta pe larg, ceea ce e îndeobște cunoscut: că în urma împrumutării țărânimii române și proprietarii noștri erau în primejdie să rămână fără brațe de muncă. Și iarăș, e de prisos să dovedim amănunțit, că mijlocul de a ieși din acest impas, și a face educația țărânimii române în economia burgheză, nu putea fi decât tot acel consacrat de experiența istorică: introducerea muncii forțate pentru lucrătorul sătean. Ceea ce s'a și făcut, în felul arătat, prin legile succesive ale «toamelilor agricole».

¹⁾ W. Sombart, op. cit., I, 2, p. 812. Capitolul respectiv, purtând titlul: *Alte und neue Formen der Hörigkeit*, e esențial pentru înțelegerea acestui fenomen. Cetitorul, care socoate încă cum că «neoiobăgia» ar fi un fenomen specific societății române, poate găsi în capitolele 53 (p. 787) și 54 (p. 809) din acelaș volum un material destul de bogat, spre a-și schimba părerea. — Cercetările noastre în această privință au fost viu combătute de polemisti. E la mijloc — așa s'a zis — o nepilduită contrazicere, când noi susținem că revoluția agrară produce armate de muncitori fără lucru, și apoi pretindem, că burghezia suferă în acelaș timp de lipsă de brațe! Cum se poate să existe o criză de brațe într'o perioadă istorică, a cărei caracteristică este suprapopulația?

Dăm asemenea polemici ca model de discuție, ce are pretenția de a fi serioasă și bine informată. Coexistența între suprapopulația fără lucru și lipsa de brațe pentru timpul revoluției agrare, e relevantă și de alți scriitori. «Nu e minune, că capitaliștii se plâneau de lipsă de lucrători, în vreme ce muncitorii fără lucru rătăceau cu miile» (K. Kautsky: *Thomas More und seine Utopie*, p. 29).

Expunerea noastră lămurește cu prisosință acest fapt: criza de brațe nu provine din lipsă de lucrători, ci din pricină că lucrătorii trec în regimul economiei burgheze cu mentalitatea regimului agrar: ei nu au nici îndemânarea, nici disciplina muncii, cu atât mai puțin înclinarea de a munci. Scurt: *criza de brațe are o cauză psihologică*. De aici nevoia de a forța lucrătorii la muncă,

îată, deschidem recenta istorie economică a lui Max Weber: *Wirtschaftsgeschichte*. Autorul arată aici, că revoluția agrară a produs o suprapopulație rurală, care a trebuit să fie pusă cu sila la muncă. Aceasta din pricină, că lucrătorii «s'au adaptat numai cu greu la disciplina muncii» (pag. 264). De aceea până în a doua jumătate a veac. XIX — deci timp de peste un secol și jumătate dela întronarea regimului liberal al burgheziei — legile erau concepute așa fel, că patronii dispuneau de lucrători după bunul plac, și-i aruncau cu sila în nouile industrii.

Și se mai pretinde încă, că «neoiobăgia» ar fi un fenomen specific românesc!

E încă în amintirea tuturor, câtă doză de umanitarism s'a făcut asupra acestei pretinse «neoiobăgii» române. Oricine poate pricepe, că ar fi fost mult mai folositor pentru știința socială română, dacă s'ar fi arătat, fără nici un fel de sentimentalism, nevoia istorică din care a isvorit acest fenomen, la noi ca în orice altă țară aflătoare în aceeaș fază de evoluție. Invinuirile, zeflemelele, sarcasmele făcute asupra legiurii noastre de muncă forțată nu dovedesc, din punct de vedere științific, absolut nimic. Ele pot servi cel mult pentru a da cetitorului o idee, cam cu ce pregătire specială au atins această chestiune sociologiei noastre, chiar și acei ce trec drept «autoritate» în materie socială.

Dar ceea ce a prilejit revolta scriitorilor noștri nu pare a fi într'atât această legiuire în sine, cât contradicția între starea de drept și starea de fapt, în care ea a pus societatea burgheză română. Căci, din punct de vedere formal, ea declară pe țăran de om liber, iar în fapt îl execută la muncă cu forța publică ¹⁾. Părea aici încă o dovadă, că burghezia română se reduce la forme goale, desmințite prin starea de fapt.

Nu e nimic din toate acestea; în societatea noastră burgheză nu e nici o contradicție între starea de fapt și cea de drept: baza ei economică de fapt e vastul aparat de circulație capitalistă, iar starea de drept e consfințirea prin Constituție a libertăților cerute de nevoile schimbului — cum am dovedit pe larg în cercetările noastre anterioare. Și nu schimbă nimic în această situație, dacă burghezia noastră a trebuit să ia măsuri speciale față de o clasă, pe care o primiă moștenire dela trecut, cu o formă de producție ce aparține încă trecutului. Toate burgheziile au făcut, la vremea lor, acelaș lucru, spre a grăbi tranziția păturilor rurale dela lumea veche la lumea nouă. Totuș nu i-a trecut nimănui prin minte să califice o societate burgheză, *ca întreg*, după regimul special, pe care ea e silită să-l creeze în chip vremelnic unei clase rurale: țăranimii. E drept că această clasă e cea mai numeroasă. Dar, cu toată forța ei numerică, ea se disolvă sub influența capitalului, care din sfărâmurile ei construiește lumea nouă. Atitudinea unei societăți burgheze față de clasa țărănească nu

¹⁾ Vezi Neoiobăgia, cap. III.

poate sluji deci ca criteriu pentru stabilirea caracterului societății burgheze însăș: criteriul, după care trebuie judecată aceasta, stă cu totul în altă parte, anume în evoluția capitalismului.

Să privim acum îndărăt, și să tragem încheierea. Pricinile crizei rurale decurg din starea de tranziție a țărănimii. La începuturile sale, capitalismul e destul de tare spre a smulge țărănimea din vechea ei așezare feodală; e însă prea slab, pentru a o ridică în noua așezare burgheză. Deaceea capitalismul desleagă în această fază pe țăran de pământul, de care îl lipise orânduirea feodală, și-l preface în om liber; dar nu e în stare să creeze în sânul său posibilități de muncă pentru aceste mulțimi de oameni liberi, aruncați în stare de proletari fie în mod brusc, ca în Anglia, fie prin fărâmițarea treptată a loturilor de împământenire, ca pe continent. Această menire socială o poate îndeplini capitalismul abia târziu, când isbutește a desvoltă o înfloritoare industrie națională. Astfel crizele rurale sunt un produs firesc al începuturilor capitalismului, și dispar iarăș în mod firesc în faza sa de maturitate, cum se va vede mai departe.

16. Desvoltarea burgheziei provoacă o adevărată tragedie rurală. Ambele clase ale vechiului regim agrar, boierimea și țărănimea, sunt atacate în baza lor economică și desființate ca factori sociali de vreo însemnătate. Se înțelege însă că și aceste clase cearcă să se apere împotriva năvălitorilor; boierimea luptă pe cale politică, cum am arătat mai înainte, și mai ales pe cale culturală, cum vom arăta în ultimul capitol. Țărănimea însă, care e înlăturată dela viața publică, nu are alt mijloc de apărare decât protestul de fapt: răscoalele. Țăranul se mișcă împotriva noului stăpân, ca orice forță naturală.

Răscoalele țărănești sunt un fenomen general în faza de tranziție dela vechiul regim agrar la noul regim burghez. Sub o formă extremă apar aceste mișcări în lumea veche, unde răscoala săracilor împotriva burgheziei ia înfățișarea unei lupte de exterminare a adversarului¹⁾. Ele se repetă și în societățile moderne, dar nu în această formă acută. Toate țările europene le-au

¹⁾ R. v. Pöhlmann, op. cit., I, p. 416 și urm.

cunoscut, într'o măsură deosebită de gravitate, pe când se aflau în epoca turbure de prefacere socială. Mișcările țărănimii italiene și franceze din veacul al XIV sunt îndeobște cunoscute; Anglia a avut deasemenea turburări rurale; între acestea mișcarea din anul 1381, când țăranii au isbutit să cuprindă Londra, de unde n'au putut fi scoși decât prin violențe, e cea mai gravă ¹⁾; Germania iarăși a cunoscut grozăviile răscoalelor țărănești până la capăt: «răsboiul țărănesc» dela începutul veacului XVI e un fenomen social de mare însemnătate istorică ²⁾. Cât privește Răsăritul întârziat al Europei, care e osândit a rezolvă în veacul al XIX—XX problemele sociale, pe cari Apusul le-a rezolvat în amurgul Evului Mediu, mișcările sângeroase ale țărănimii ruso-române s'au petrecut deaputereafi sub ochii noștri.

Care e caracterul acestor mișcări ale păturii muncitoare rurale? Ele sunt o *reacțiune* împotriva burgheziei, alcătuiind continuarea și întregirea reacțiunii politice a boierimii împotriva aceluiaș dușman comun, care a sfârșit așezarea străveche a vieții dela țară. De obicei aceste mișcări sunt simple izbucniri oarbe; când însă sunt urmarea unei organizări conștiente, programul lor poartă un caracter limpede reacționar: el cere nimic mai puțin, decât reinvierea așezămintelor trecutului, ruinate de capitalism ³⁾. Astfel,

¹⁾ Georges Bry, *Histoire industrielle et économique de l'Angleterre*, Paris, 1900, p. 185 și urm.

²⁾ Vezi art. *Bauernkrieg* în *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (Conrad), vol. II.

³⁾ Țăranii răscolaji cer de obicei egalitatea tuturor oamenilor, așa cum o predică creștinismul primitiv, și desființarea stăpânirii private de pământ, creată sub influența burgheziei. Programul stabilit de țăranii germani, cuprinzând douăsprezece puncte, cere dreptul reîntoarcerea dela situația creată prin economia bănească la vechea constituție comunistă agrară, deci restabilirea posesiunii comune și libere a pădurii și a pășunilor, ridicarea tuturor sarcinilor—cu excepția dărilor către biserică—care împovărau ogoarele, și restabilirea libertății tuturor iobagilor, fiindcă Dumnezeu a făcut pe toți oamenii liberi și egali. «După motivul ei determinant, răscoala țăranilor este în totul o reacțiune în spiritul bisericii Evului-Mediu». *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, art. citat, vol. II, pag. 657.

Deși răscoalele țăranilor sunt o reacțiune împotriva noului regim creat de burghezie, e totuși caracteristic că ele se îndreaptă peste tot împotriva nobilimii. Prin aceasta ele aduc un mare folos burgheziei, care nu dă nici-odată greș, de a le atâta și a le sprijini după puteri.

țărâניה pe cale de fapt, ea și boierimea pe cale politică, urmărește acelaș țel reacționar de salvare a vechiului regim împotriva invaziunii cotropitoare a regimului burghez.

Pricina acestor mișcări ale țărâniei nu e atât mizeria, pe care o seamănă la sate nașterea burgheziei, deși e sigur că nu trebuie nesocotit nici acest fapt. Dar se știe că mizeria singură nu răsvrătește, ci îndobitoceste țărâניה. Cauza acestor turburări trebuie căutată ceva mai adânc: ea stă anume în starea de nemulțumire generală, pe care o provoacă în țărâניה smulgerea ei din vechiul fel de vieță și aruncarea într'un regim nou, care-i nesocotește și răstoarnă modul tradițional de a trăi și a gândi. Pentru țărâניה burghezia e totdeauna o pătură de străini și păgâni, nesocotitori ai celor sfinte, deaceea ridicarea împotriva acesteia îmbracă un caracter religios, iar reacționarii, cari se coboară în rândurile țaranilor, se văd nevoiți să ia și crucea în mână.

Se înțelege deci că oriunde pătrunde capitalismul, și începe procesul de disolvare a lumii vechi, el trebuie să se aștepte la protestul păturii rurale: la răsvrătiri ¹⁾. Țărâניה română nu putea face, și nu a făcut excepție.

c) *Clădirea regimului nou modern din sfărâmăturile celui vechiu*

17. Evoluția agriculturii, și a păturii țărănești altoită pe dânsa ia un curs liniștit dominat de năzuința spre stabilitate și osificare în anumite forme de vieță, până în momentul când se naște capitalismul. Deatunci înainte se încheie vieța patriarhală a satelor din ăra precapitalistă; ele intră într'un proces de revoluție, mai mult sau mai puțin violentă, după împrejurările istorice în care se îndeplinește ²⁾. Deaici se desprinde în mod limpede punctul

¹⁾ Astfel distrugerea vechiului regim agrar al Indiei, prin invazia capitalismului englez, a dat naștere grozavei răscoale a indigenilor, cunoscută sub numele de *sepoy revolt*, care ăra aproape să pricinuească englezilor pierderea acestei vaste colonii. Justin Mc Carthy, *A history of our own times*, vol. III, pag. 53.

²⁾ O scurtă schiță asupra fazelor succesive de evoluție a agriculturii dă K. Bücher, cu obișnuita sa limpezime, în *Die Entstehung der Volkswirtschaft*,

de vedere fundamental, din care trebuie privită agricultura ca și clasa țărănească în era burgheză: în această nouă fază ea încetează de a fi un factor de sine stătător, și devine o simplă anexă a capitalismului, funcționând după nevoile acestuia. Orice încercare de a privi agricultura, în această perioadă revoluționară, ca un factor neatârnat, de a-i căuta pricina relelor în sine și a-i indica leacurile tot în sine, nu poate duce decât la eresii sociale, și mai ales politice. Totuș din acest stadiu nu a ieșit încă cercetarea chestiunii noastre agrare: ea n'a fost privită până în prezent în funcție de capitalism, așa cum este. Deaceea răspunderea crizelor rurale cade, în aceste cercetări, pe umerele persoanelor care au făcut legile rurale: aici un fenomen social e dedus, nu din cauze tot sociale, ci din nepriceperea unor oameni. Oricine poate înțelege, care e valoarea științifică a unei asemenea metode de cercetare, și a rezultatelor la care ea duce.

Scurta noastră privire de mai sus ne-a dus la încheierea, că încercarea statului român, de a înlătura crizele rurale prin împărțirea succesivă de pământ la țărani, a fost tot atât de eficață, ca și aceea a omului care vrea să fugă de umbra sa. De când agricultura îmbracă haina burgheză, ea devine o mașină automată de proletari, oricât pământ s'ar da de rumegat acestei mașine. Un singur mijloc e de natură a desființa acest neajuns rural: schimbarea modului de producere sub influența unei industrii naționale. Abia cu aceasta apare pârghia socială, care revoluționează producția agrară, prefăce pe țaran în salariat liber și atrage spre orașe prisosul de țărani, ce nu mai găsesc de lucru la sate.

Se ridică deci întrebarea: se va naște și la noi o industrie națională aptă a împlini acest rol istoric? Iată ceea ce rămâne să răspundă faptele, deși sunt multe împrejurări, care par a impune un răspuns afirmativ. Spre a rămâne însă strict obiectiv, nu putem decât să cercetăm ceea ce așteaptă tânăra noastră societate

Vorträge und Aufsätze, vol. II, Tübingen 1920. Influența capitalismului. arată autorul, determină trecerea agriculturii dela faza de producere pentru trebuințele proprii, la producerea pentru piață (p. 74). Această tranziție nu e altceva decât revoluționarea burgheză a raporturilor agrare.

burgheză în anbele ipoteze, acea că ea ar fi în stare să se industrializeze, precum și în ipoteza potrivnică, că ea nu ar isbuti a atinge acest stadiu de desvoltare.

18. Procesul de disolvare a vechiului regim sub influența capitalismului tinde a se încheia pretutindeni la acelaș sfârșit: deslipirea vechilor clase rurale, boierime și țărănime, de pământul lor străvechiu, și prefacerea acestuia în capital. La început, capitalismul dă asalt, sub forma cămătăriei, marei proprietăți rurale și clasei boierești, ce se sprijină pe dânsa. Acest asalt s'a încheiat la noi, în mod vertiginos, cu o victorie deplină: boierimea veche română a fost desființată în vreo trei decenii ca clasă, iar moșiile ei s'au prefăcut în capital în lada de fier a bancherilor evrei ¹⁾. Deslipirea țărânimii de pământ a devenit însă un proces mai anevoios și mai îndelung. Ea n'a putut fi scoasă deodată din vetrele ei strămoșești, rămânând astfel ca pulverizarea înceată a parcelor rurale să ducă la acelaș sfârșit: despărțirea țaranului de pământ, proletarizarea. Mai curând sau mai târziu, acest lucru trebuie să se îndeplinească cu siguranța unui fenomen natural, dacă nu intervin factorii noi, de cari vom vorbi mai jos.

Prin disolvarea vechii constituții agrare, și desființarea claselor ei sociale, capitalismul în formele sale primitive naște două pături sociale noi, specifice acestor timpuri turburi de prefacere: la orașe o clasă de rentieri și de mari financiari, la țară o întinsă populație sătească neocupată, din lipsă de pământ (Lumpenproletariat) ²⁾. Ambele aceste două clase ieșite din lichidarea vechii

¹⁾ Vezi cap. I a lucrării noastre.

²⁾ În imperiul roman, care rămâne pilda tipică a unei societăți agrare disolvată de capitalism, evoluția economică produsese «pe de o parte o aristocrație de capitaliști și mari stăpânitori de pământ, pe de alta proletari fără nici o posesie». W. Berg, Die soziale Frage im römischen Altertum, in Die neue Zeit, 14 Oct. 1921, p. 61.

Aceleaș constatări la G. Salvioi (*Le Capitalisme dans le monde antique*, Paris 1906, p. 159).— În lumea greacă, urmările disolvării regimului vechiu agrar sub înrăurirea capitalismului sunt descrise de G. Glotz aproape în aceleaș cuvinte. «De o parte, o bogăție de satrapi cari caută obiecte de lux în lumea întreagă, domenii și capitaluri imense, cari continuă să tragă la ele pământul și banul. De altă parte, o masă fără mijloace de viață, și foarte adesea fără lucru». *Le travail dans la Grèce ancienne*, Paris 1920, p. 416.

societăți, sunt neproductive; negustorii și marii financiari dela orașe pun în circulație valorile produse de alții, fără a produce ei înșiși valori noi. Această clasă socială orășenească, la care se reduce într'un asemenea moment de prefacere burghezia, are anume rolul economic, de a mijloci schimbul între țara ei proprie agricolă și capitalismul străin, care a prefăcut-o într'o simplă colonie a sa. Țărănimea proletarizată e iarăș, în mod firesc, o clasă neproductivă, fiindcă nu are puțința de a produce. În asemenea împrejurări singura temelie economico-socială, pe care se razimă întreaga societate, e alcătuită din pătura restrânsă a țărănimii independente ¹⁾. Situație grozavă! Ambele elemente, din care trebuie să se inchege societatea viitoare: capitalul la orașe, brațele libere la sate, stau neputincioase față în față, căci nu s'a născut încă bagheta magică, care le unește pe amândouă într'o formă superioară de producție, zămisbind o formă superioară de societate: *capitalismul industrial*.

Ce se întâmplă, unde acest capitalism nu se poate naște niciodată? Cu un cuvânt, care e soarta acelei societăți, ce rămâne pentru totdeauna sub stăpânirea formelor inferioare și disolvante ale capitalului? Cunoaștem acest lucru din cercetarea decadenței orașelor vechi grecești, a imperiului roman de Apus și de Răsărit, a societății moderne spaniole, a actualului imperiu turc. Clasele orășenești cad în corupție și desfrâu, păcatul tuturor claselor care câștigă fără muncă; clasele dela sate dev'n un focar de dezordine

¹⁾ Se înțelege de aici silința tuturor elementelor conservatoare, de a întări țărănimea independentă, în a cărei ruină ei văd ruina societății întregi. În orașele Greciei antice, primul țel al mișcărilor reacționare eră «reîmpărțirea pământului» la țărani (R. v. Pöhlmann, op. cit., I, p. 201). La Roma, Grachii încercară aceeaș operă, împărțind pământ ul la țărani proletarizați; în imperiul bizantin împărăția încearcă, în împrejurări analoage, să ocrotească țărănimea împotriva marilor posesori de pământ (Lujo Brentano, *Die byzantinische Wirtschaft*, in Schmollers Jahrbuch, 41 Jahrgang, Heft II, pag. 38 și urm.). La noi, reacțiunea e deasemenea covârșită de privilegiștea prăbușirii țărănimii române, în care ea crede a descoperi un fenomen cu urmări analoage ca în imperiul roman. «Cetiți pe Mommsen, și veți vedeà cum odată cu țaranul roman au dispărut și forțele vitale ale republicii». [P. Carp, *Discursuri*, 1907, I, pag. 263]. În fapt, pentru orice societate agrară invadată și aruncată în disoluție de capitalism, proletarizarea țărănimii e o problemă insolubilă, până când se naște — dacă se poate naște — industria.

și anarhie: societatea întreagă intră în proces de decadentă¹⁾. Pe la 1907, societatea română înfățișă o îngrijitoare analogie cu aceste forme de decadentă socială.

În timpul de față, împrăștierea a înlăturat pentru un timp răul dela sate, lăsând însă neatins pe cel dela orașe. Căci numai întărirea capitalismului industrial e în măsură să vindece aici rana, de altfel ca și la sate, dacă e vorba de o vindecare definitivă. Abia cu lărgirea industrialismului cele două pături până atunci neproductive: deținătorii de capitaluri și posesorii de brațe libere, se unesc într'o formă superioară de producere de valori: anume obiecte manufacturate. Abia de atunci risipa și destrăbălarea devine un păcat împotriva societății, iar munca, economia, cumpătarea — condițiile de viață ale capitalismului industrial — se lărgesc ca virtuți cetățenești. O nouă producție, o nouă societate, o nouă morală — și vechiul regim dispăre pentru totdeauna în negura trecutului.

Aceasta e opera constructivă a capitalismului sub forma sa cea mai înaltă, a industriei, la orașe. Să urmărim acum opera sa constructivă la sate, în acel ținut, care ne interesează aici de aproape.

19. Am arătat mai sus că desăvârșirea revoluției noastre agrare, adică: înaintarea dela revoluționarea modului de proprietate până la revoluționarea modului de cultură, nu se poate îndeplini decât sub influența unei industrii naționale. Munca cu oameni salariați,

¹⁾ «Din cetățenii omogeni, activi și deștinici de altă dată, ieșise un proletariat fără putere, aristocrația căzuse în viață molatecă, iar lângă ea stătea o mare finanță puternică și fără scrupule, care, sub numele sonor al libertății democratice, stăruia a exploata statul pentru scopurile ei proprii». W. Berg, Die soziale Frage im römischen Altertum, Die neue Zeit, 7. Oct. 1921, p. 40. Ca un semn de bogăție și moliciune a clasei capitaliste din lumea greacă citează R. v. Pöhlmann (op. cit., I, p. 248) luxul hetaiRELOR. Se spune că Phryne cerea o sută de drahme (drahma = 93 centime) pentru o singură noapte, Gnathăna o mie, iar Lais chiar zece mii de drahme. Phryne avea statuia ei proprie aurită la Delfi, în sanctuarul național; iar când Alexandru cel Mare a distrus Teba, ea s'a oferit să-i reclădească zidurile din propria ei avere, numai pentru cinstea, de a i se înscrie numele pe ele! Față de acest desfrâu, închipuiți-vă masele țaranilor proletarizați năvălind la orașe, spre a cerși milă dela stat.

făcută în vederea capitalizării, apare de regulă întâi în industrie, și de aici se întinde asupra agriculturii. De unde nu voim să încheiem însă că producția agricolă, odată intrată pe calea industrializării, ar urmări același mod de dezvoltare ca industria însăși¹⁾. Rămâne stabilit numai, că revoluția agrară ia ființă sub influența și din nevoile industriei, oricare ar fi în urmă gradul de adâncire a acestei revoluții, precum și modul de dezvoltare pe care ea o urmează.

Aceasta e însă tocmai ceea ce au pierdut din vedere cercetătorii noștri. Astfel, «deslegarea» problemei agrare propusă de d-l C. Garoflid și însușită de C. Dobrogeanu-Gherea, singura încercare de a trata această chestiune pe temelii sociologice, pleacă tocmai dela punctul de vedere, că agricultura noastră ar fi putut

¹⁾ Acesta e, cum se știe, punctul de vedere al întemeietorului socialismului științific. «Marx pleacă dela presupunerea tacită, că procesul de producție este în esență de același fel în agricultură ca și în industrie, și că tendința evoluției descoperită prin analiza producției industriale, de a înainta dela mica la marea exploatare, se potrivește și în producția agricolă». Eduard David, *Sozialismus und Landwirtschaft*, ed. II, 1922, p. 41.

Această credință este astăzi părăsită. Kautsky însuși recunoaște, că mica exploatare agricolă nu dă semne că va dispărea în marea exploatare (*La Question agraire*), iar Ed. David urmărește în opera citată, cu o extraordinară stăruință, deosebirea între producția agricolă și producția industrială; Vandervelde cearcă să arate că în agricultură există și concentrare și fărâmițare, după împrejurările economice (*Le Socialisme et l'agriculture*).

Această deosebire de vederi privește numai modul de dezvoltare al agriculturii. Nimenea nu pune însă la îndoială, că agricultura stă în funcție de industrie, oricare ar fi deosebirea între modul de evoluție al uneia și al celeilalte. Cele mai prețioase cercetări în această privință ni le-a dat tocmai revizionismul, care a dovedit netemeinicia formulei marxiste în evoluția agriculturii: el a dovedit că pe măsură ce tehnica înaintază, cea mai mare parte a muncii agricole — fabricarea uneltelor agricole, a preparatelor chimice, etc. — se face la oraș în mod industrial, micșorând astfel munca «pur agricolă», care rămâne de făcut la țară. Astfel progresul producției apare, din punct de vedere tehnic, ca o lărgire a sferei muncii industriale în dauna muncii agricole; iar din punct de vedere social, ca o creștere neconținută a proletarietului orășenesc în dauna muncitorimii rurale neatârinate. (Vezi expunerea punctului de vedere revizionist în *Der moderne Sozialismus*, de L. Quessel, p. 176 și urm.).

Discuțiunea privitoare la această chestiune este reluată mai pe larg în studiul nostru: «Țărănism și marxism», în *Arhiva* An. V, No. 1—2.

luă caracterul burghez de multă vreme, dacă n'ar fi împiedecat-o «greșitele concepții» după care s'a întocmit legiuirile rurale¹⁾). Căci dacă legiuitorul nostru nu ar fi făcut totul, spre a opri proletarizarea țăranilor, declarând loturile de improprietărire *inalienabile*, s'ar fi născut și la noi muncitorul salariat liber. Și astfel proprietarul, gășind brațe libere pe piață, le-ar fi tocmnit cu bani gata, le-ar fi pus la dispoziție vitele și uneltele sale, și ar fi început să-și muncească pământul în chip capitalist, fără a mai aștepta ca imboldul în această direcție să vină dela industria națională, atunci când burghezia va fi în stare să se înalțe la acest stadiu. În chipul acesta mizeria rurală ar fi dispărut, căci «traiul țăranilor proletari ar fi fost neasemuit mai bun, decât al țăranilor proprietari de azi»²⁾).

De însemnat e că autorii, cari au omis a pune această revoluție a muncii agrare în legătură cu cauza ei firească, capitalismul, nu și-au dat silința să limpezească cel puțin noțiunile fundamentale, pe care se sprijină construcția lor. Nici unul din ei nu ne-a dat o precizare științifică a sensului *proletariatului agricol*, a cărui lipsă li se pare a fi pricina tuturor relelor, și dela a cărui naștere ei așteaptă înlăturarea acestora. Mereu se vorbește în aceste cercetări de *muncitorul salariat liber*, fără a arăta la ce se reduce acest muncitor la sate.

După cercetările făcute în această direcție, reese că un proletariat agricol în felul celui industrial, nu s'a născut și nu se poate naște la țară, din pricină că muncile agricole neținând decât vreo cinci luni pe an, ar urmă ca proletarul rural, fără altă avere decât brațele sale, să moară de foame în restul anului. Căci nu se poate ca un om să câștige în cinci luni, atât cât îi trebuie ca să trăească în cele douăsprezece. Deaceea țăranul, care a pierdut orice legătură cu pământul, pleacă din satul său³⁾. Pentru a rămâne pe loc, el trebuie să aibă un colț de pământ, sau cel puțin o casă

¹⁾ C. A. Garoffid, Problema agrară și deslegarea ei, București, 1908, p. 22.

²⁾ Op. cit., p. 83.

³⁾ «Rațiunea cea mai de samă a exodului stă în *intermitența muncilor agricole*, împotriva căreia vor rămâne fără putere chiar și salariile mari». E. Vandervelde, L'exode rural et le retour aux champs, p. 185. Cuvintele citate mai sus sunt concluzia unei anchete oficiale.

«Cauza principală a pornirii cât e emigrație între muncitorii rurali, este lipsa

care să-l țină legat de locul său de naștere. Așa se face că «marea și mica exploatare nu se exclud în agricultură: ele se presupun una pe alta, întocmai ca *proletarul și capitalistul*, dar micul cultivator ia atunci din ce în ce mai mult *caracterul proletarului*»¹⁾.

De aceea, în politica agrară a statelor burgheze, proprietatea pitică se bucură de mare luare aminte. În adevăr, mijlocul de a ține pe țăran la țară, e de a-i lega de gât un petec de pământ, spre a-i da iluzia de proprietar. «Marele proprietar fonciar câștigă cele mai mari beneficii brute, ca și cele mai mari beneficii nete, când el are în jurul său un mare număr de proprietari mici și mijlocii, care îi procură brațe, și care iau totdeauna produsele, când are prea multe»²⁾.

Se vede dar bine că proletariatul rural nu ne-a lipsit nici nouă: acesta e tocmai «tipul economic hibrid de plugar și salariat, forțat să fie plugar, căci eră proprietar, și nevoit să fie salariat, căci gospodăria proprie eră prea mică», cum descrie d-l Garoffid pe țăranul român. Nu numai că am avut acest proletariat, dar l-am avut într'o proporție înspăimântătoare, căci după statistica d-lui Creangă, dintr'un milion și jumătate de capi de familie abia vreo două sute de mii puteau trăi în chip neatârnat din pământul lor. Dacă totuș nu s'a putut naște munca capitalistă a pământului, pricina n'a fost lipsa proletariatului, ci a unui factor mai îndepărtat, care nu se poate crea după voie: a industriei naționale. Numai întărirea acesteia va încheia revoluția noastră agrară, prefăcând pe țăran din «neoiobag» în muncitor salariat liber, deci dând muncii agricole caracterul burghez. Dar această condiție abia în prezent începe să fie îndeplinită.

20. Paralel cu această influență a industriei asupra muncii agricole — o influență, pe care industria noastră națională s'a

aproape desăvârșită a celor mai elementare condiții de viață în localitățile de câmpie: îndeosebi lipsa unui petec de pământ al său propriu, pe care lucrătorul să poată prinde rădăcină...» A. Sohnrey, *Der Zug vom Lande und die soziale Revolution*, p. 136. Citat de E. Vandervelde, op. cit., pag. 41.

¹⁾ K. Kautsky, *La Question agraire*, p. 249; vezi deasemenea aceeaș operă, p. 265.

²⁾ Von der Goltz, *Handbuch der Landwirtschaft*, t. I, p. 649; citat de K. Kautsky, op. cit., p. 248.

arătat încă destul de slabă, pentru a o exercita într'o măsură apreciabilă — ea are și alte urmări, ce contribuie în chip hotărâtor a scoate vieața rurală din faza ei turbure de frământare și prefacere. Anume, industria atrage la orașe prisosul populației rurale proletarizate, care nu mai găsește de lucru în cadrul sistemului burghez de stăpânire a pământului. Acest proletariat agricol își caută salvarea în fabricile dela orașe, și astfel se naște fenomenul de mare însemnătate pentru societățile burgheze, cunoscut sub numele de *exod rural* sau *emigrație interioară*, adică scurgerea treptată a populației proletarizate dela sate spre orașe ¹⁾. Prin aceasta se ușurează agricultura de populația care, în urma parcelării sau exproprierii, devine o povară pentru ea, nemaî găsind loc în producție. În asemenea împrejurări agricultura și industria formează un tot, a cărui funcție economică se întregește: ceace eliminează agricultura dela sate, absoarbe industria la orașe.

La începutul revoluției agrare, toate țările burgheze au suferit de acelaș neajuns, al cărui spectru a neliniștit într'atât țara noastră: crizele de suprapopulație țărănească, lipsită în totul sau în parte de mijloace de vieață. Anglia însăș, țara cea mai industrială, a cunoscut acest rău social timp de veacuri; căci în urma alungării țărănimii de pe moșiile nobililor, nici industria engleză atât de dezvoltată nu a fost în măsură să dea de lucru masselor proletare, ce se porneau dela sate spre orașe. Astfel, încă pe la începutul veacului al XIX Anglia suferă de o suprapopulație rurală, lucru pe care și Sombart îl privește drept «uimitor» ²⁾. Dar în cele din urmă industria fu în măsură să-și îndeplinească cu vrednicie funcția ei socială, de a absorbi în fabrici suprapopulația rurală, așa că în anul 1892 ministrul englez al agriculturii putu să declare în Parlament, că de acum primejdia pentru Anglia nu mai stă în concurența străină, ci în concurența pe care propria ei industrie o face agriculturii, răpindu-i brațele de muncă ³⁾.

¹⁾ Vezi K. Kautsky, op. cit., p. 324 și urm.; W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. I, vol. I, p. 233 și urm. O operă specială îndeobște cunoscută asupra acestui fenomen, pe lângă cele citate mai sus, e Anderson Graham, *The rural exodus*, London 1892.

²⁾ *Der moderne Kapitalismus*, ed. I, vol. II, p. 167.

³⁾ E. Vandervelde, *Le Socialisme et l'agriculture*, Paris, 1906, p. 57.

În acest chip criza rurală engleză și-a schimbat radical caracterul: din criză de suprapopulație, ea a intrat în stadiul de lipsă de populație muncitoare agricolă. În acest stadiu se află agricultura în toate statele industriale ¹⁾. Cu alte cuvinte, neajunsul pe care-l provoacă capitalismul la începutul revoluției agrare, îl înlătură el însuși în cursul dezvoltării sale. De unde se vede limpede, că criza noastră rurală nu poate fi curmată prin împământenire sau prin felul de împământenire; ea va dispărea dela sine, când burghezia noastră va isbuti a întemeia o largă industrie națională. Abia de atunci va putea începe o eră de bunăstare și pentru satele noastre, la a căror ridicare materială industria e chemată să contribuie pe o îndoită cale: pe deoparte, ușurându-le de sarcinile fiscale, cari în lipsa ei apasă numai pe clasele rurale; pe de alta, ușurându-le de populația proletară, care altfel ar cădea tot în sarcina pământului, a cărui produse urmează atunci a fi împărțite între mult mai numeroși locuitori rurali ²⁾.

21. Până în prezent industria noastră națională, încă în faza embrionară, nu a fost în măsură să contribuie, în vreunul din felurile arătate, la ridicarea satelor din starea de frământare, în care le aruncă peste tot începuturile revoluției agrare. Cultura a rămas încă medievală sub haina burgheză a sistemului de proprietate, care ne-a amenințat mereu cu spectrul proletarizării și al mizeriei. În lipsă de leacul firesc, politica agrară și-a luat sarcina de a lecuî aceste rele, în marginile putinții, prin împărțirea treptată de pământ. Dar cum acest mijloc nu a putut împlini o menire socială, pe care nu o are, teoreticienii noștri au apucat două căi deosebite: unii au socotit că nu s'a împărțit pământ îndestul; alții, că nici acesta nu a fost împărțit în chip înțelept. Oricum ar fi însă trecutul, un lucru e acum limpede: că politica agrară a istovit leacul ei de vindecare a crizei rurale; marea proprietate e în curs de parcelare totală.

¹⁾ «Scăderea numărului muncitorilor agricoli este unul din fenomenele cele mai caracteristice a timpului nostru, și acest fenomen nu este propriu Europei, el se simte deopotrivă în țările noi, ca Statele-Unite». E. Vanderelde, op. cit., ibidem.

²⁾ Fr. List, Das nationale System der pol. Oekonomie, p. 138.

Pentru oricine urmărește procesul revoluției noastre agrare cu destul simț istoric, e neîndoelnic că marea noastră proprietate, și odată cu ea vechea clasă agrară în forma ei ultimă, a căzut victimă încetinelei, cu care capitalismul nostru înaintează spre faza industrială. Dacă am fi putut avea mai dinainte o industrie națională vrednică a-și îndeplini funcția socială arătată mai sus, marea noastră proprietate ar fi trecut deadreptul dela producția feudală la cea burgheză, cum s'a întâmplat în alte țări; crizele rurale ar fi dispărut, și parcelarea până la nimicire a vechilor moșii nu s'ar fi impus ca o imperioasă necesitate de fapt. S'a întâmplat însă cu totul altfel: în lipsa unei industrii naționale, marea noastră proprietate nu și-a putut moderniza felul de muncă, și astfel această ultimă rămășiță a vechiului regim a trebuit să fie cu totul desființată.

Din punct de vedere istoric, parcelarea totală a mării proprietăți înseamnă forma cea mai radicală, și totodată ultimă, de lichidare a vechiului regim agrar. De acum vechile raporturi de atârnare a țăranului de proprietar trebuie să dispară, fiindcă li s'a surpat baza economică: marea proprietate. La noi, ca peste tot unde influența revoluționară a capitalismului asupra agriculturii a fost prea înceată, trecerea dela producția feudală la producția burgheză a trebuit să se facă în acest chip sumar, distrugându-se temelia economică a celei dintâi, pe calea împărțirii mării proprietăți feudale la țărani ¹⁾.

De obicei, acest mare eveniment istoric, ce formează hotarul între două lumi, se înfăptuește prin mișcarea violentă a masselor țărănești; așa a fost în Rusia, ca și odinioară în Franța. E de

¹⁾ Asupra sensului istoric al parcelării pământului: K. Marx, *Le Kapital*, vol. III, partea II, p. 404.

Când H. George privește parcelarea pământului ca un regres (*Progrès et Pauvreté*, p. 308), celebrul economist american se gândește la proprietățile exploatate în chip capitalist, așa cum sunt acele din Statele-Unite. Căci acestea alcătuiesc un tot organic, au chiar tendința spre concentrare (op. cit., p. 312), deaceea autorul e de părere, că măsurile luate de politica agrară trebuie să meargă în sensul progresului firesc.

Dar marea noastră proprietate nu a putut deveni un tot organic, ci a rămas mereu la modul de producție a vechiului regim: stăpânii ei au continuat a o da în lucru țăranilor, cari o cultivă cu vitele și uneltele lor. Aici parcelarea

sigur o mare binecuvântare pentru țara noastră, că la noi această prefacere s'a putut îndeplini pe cale pașnică, scutindu-se astfel uriașa risipă de bunuri și vieți, pe care o provoacă orice revoluție.

Abia de acum vor începe să se abată cu adevărat zorile erei burgheze și asupra satelor noastre, zori sombre, de luptă aprigă și desrădăcinare de vetrele străbune. Generația țărănească actuală, și un număr egal cu ea din generațiile viitoare, va găsi de bine de rău ¹⁾, puțința de vieață pe vechile parcele. Dar prisosul, ieșit din creșterea treptată a populației, va deveni o povară pentru pământul nostru, și după ce va fi învățat îndeajuns la școala mizeriei, va trebui să caute scurgere în altă parte, căci puțința împământării a ajuns la capăt. Încotro se vor revărsa aceste valuri de țărani, dacă industria noastră națională, care n'a fost în stare să revoluționeze modul de cultură, nu va fi în stare nici să absoarbă suprapopulația rurală? După toate semnele, acești țărani vor fi siliți să apuce calea emigrării, cum fac în orice societate burgheză, în care dezvoltarea industriei nu poate ține pas cu creșterea populației ²⁾. Pentru ca satele noastre să iasă din perioada de sbucium și frământare, trebuie ca populația rurală să rămână deacum staționară; în statele industriale ea chiar

marei proprietăți nu e decât *adaptarea firească a modului de proprietate la modul de producție*. Departe de a distruge ceva, parcelarea corespunde în asemenea împrejurări unei situații de fapt.

¹⁾ E în afară de orice îndoială, că starea populației noastre rurale nu e nici acum din cele mai fericite. Împărțind suprafața agricolă la numărul muncitorilor rurali, d-l C. Garoflid găsește, că fiecărui lucrător îi revine câte 2 hectare 28 arii, adică mai puțin ca în țările cu cultură intensivă (în Franța 3 hect., 40 arii; în Germania 3 hect., 96 arii). Vezi Chestia agrară în România, p. 131.

Cum populația noastră crește în fiecare an cu 100.000 de suflete, ce se va întâmpla peste câteva decenii, dacă industria națională nu va putea atrage la orașe prisosul populației rurale? E evident dar, că parcelarea pământului nu este și nu putea să fie o ușurare a acestei situații. Cum zice Kautsky, după un scriitor rus: împărțirea egală a pământului este împărțirea egală a sărăciei și a mizeriei (Die Diktatur des Proletariats).

²⁾ Cu excepția Angliei sfocarele cele mai de samă ale emigrării europene se află în ținuturile, unde bântue criza rurală, fără ca dezvoltarea industriei să fie atât de repede și însemnată, pentru a da de lucru țăranilor și muncitorilor rurali ce caută o îndeletnicire nouă.

Astfel se petrece de pildă în Italia, Spania sau Austro-Ungaria.

Tot astfel se petrecea în Germania înainte de marele avânt al industriei

dă îndărăt ¹⁾. Spre acest sfârșit, trebuie ca industria noastră să fie în măsură a atrage și absorbi prisosul populației dela sate, prefăcându-l în proletariat orășenesc. Astfel se petrece în statele cu o mișcare normală a populației, pe cât se poate vorbi de normal în cadrul unei societăți burgheze ²⁾. Dacă capitalismul nostru industrial nu va fi în măsură să îndeplinească această funcție socială, satele noastre nu vor fi scutite pe viitor de crize, și parcellarea mării proprietăți se va dovedi a nu fi făcut nimic pentru a le scoate din acest impas.

22. Din expunerea de mai sus reesă, că revoluția noastră agrară trebuie privită și cercetată ca orice fenomen natural: crizele agrare au fost o urmare necesară a dezvoltării capitalismului sub formele sale inferioare, și vor dispărea iarăși în chip necesar, prin înaintarea capitalismului către stadiul superior al producției industriale. Politica noastră agrară nu are nici o parte de vină în deslănțuirea acestor crize, și nu poate avea nici o parte de merit în vindecarea lor. Cei ce-și îndreaptă cercetările în această direcție, se mișcă pe alături de chestiunea reală. Căci pârghia ce va ridică țărâניה din starea ei actuală, nu e politica agrară, nici gradul ei de înțelepciune și bunăvoință față de păturile agricole; ea stă în altă parte, anume în industria națională. Aceasta are menirea de a plămădi viitorul din ruinele trecutului, la orașe ca și la sate.

Fără îndoială, dezvoltarea industriei naționale impune ocrotirea ei față de concurența străină, printr'un tarif vamal urcat treptat până la prohibire ³⁾. Sarcinile acestei politici protecționiste cad cu toată greutatea îndeosebi asupra claselor agricole, care altfel

din acești ultimi ani: dela 1880 până la 1890 emigrația anuală se învârtia cam între o sută de mii și două sute de mii de persoane; astăzi ea nu mai întrece douăzeci de mii de indivizi (23.740 în anul 1899)». E. Vandervelde. *L'exode rural*, p. 118.

¹⁾ Pentru date amănunțite: E. Vandervelde. *Le Socialisme et l'agriculture*.

²⁾ Sombart caracterizează proletariatul german, care reprezintă 67.5% din populația totală, ca «adausul de populație, pe care veacul XIX l-a adus Germaniei». *Das Proletariat*, p. 8.

³⁾ Vezi cap. II, al lucrării noastre.

ar putea să cumpere articole industriale mai bune și mai ieftine decât acelea, pe care i le procură industria indigenă la adăpostul tarifării. S'a crezut a se descoperi aici o contradicție de interese între țărănime și burghezie, care ar îndreptăți pe cea dintâi să se ridice împotriva celei din urmă.

Această contradicție e, în fapt, de domeniul închipuirii. Ar fi să repetăm discuțiuni vechi și cunoscute, dacă am vrea să arătăm că câștigul țărânimii dela industria națională întrece cu mult pagubele, pe care i-le pricinuește protecțiunea acesteia împotriva concurenței din afară ¹⁾. Pentru agricultură, arată List, o industrie indigenă are mai multă valoare, decât cel mai înfloritor export; bunăstarea claselor agrare atârnă mai mult de nevoile pieței interne, decât a celei externe. Industria națională îmulsește populația orășenească, mărește cererea de alimente, ridică prețul acestora precum și a rentei, ceea ce aduce prosperarea păturilor rurale; în acelaș timp ea le ușurează de prisosul de populație, micșorând numărul cultivatorilor de pământ, deci măbind în acest chip cota profitului ce revine fiecăruia, și aruncă totodată o mare parte din sarcinile fiscale asupra păturei industriale în proces necurmat de lărgire. Se înțelege deci, că din timp ce țărănimea a fost prinsă în vârtejul revoluției burgheze, viitorul ei nu mai stă alături de industrie, ci în prosperarea acesteia. Și a îndrumă țărănimea unei societăți moderne, în proces de naștere, împotriva burgheziei, aceasta nu înseamnă a o îndreptă spre lumina viitorului, ci spre negura trecutului ²⁾.

¹⁾ A se vedea, de pildă, Friedrich List, op. cit., cap. 20: «Produția industrială și interesul agriculturii».

²⁾ Dela apariția acestui studiu în *Arhiva pentru știință și reformă socială* și până la intrarea sub tipar în volumul de față, au sosit la redacția revistei copioase studii polemice asupra cercetărilor noastre; alte polemici s'au anunțat în pregătire. Din acestea *Arhiva* a publicat până acum numai studiul d-lui V. Madgearu (*Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești*, No. 3. An. IV; comp. răspunsul nostru: *Țărănism și marxism*, No. 1—2, An. V).

Am cetit aceste polemici cu atenția datorită cultului adevărului, dar n'am găsit ceva care să sdruncine punctul nostru de vedere. Constatăm însă cu mulțumire interesul, pe care l-a trezit modul nostru de a pune problema agrară, ceea ce poate contribui mult la luminarea chestiunilor, pe care ea le ridică.

V. REACȚIUNEA ÎMPOTRIVA BURGHEZIEI ROMÂNE INCERCARE DE PSIHLOGIE SOCIALĂ A CULTURII ROMÂNE DIN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI XIX

Din sentimentul, de a fi victima unei nedreptăți, se naște critica, și din critică negarea ordinii existente¹⁾.

Caracterizare generală: 1. Reacțiunea împotriva burgheziei, ca origină a spiritului istoric. 2. Caracterul reacțiunii române.

Curențele reacțiunii române: 3. Reacțiunea Junimii; caracterul ei logic abstract. 4. Naționalismul îndrumează reacțiunea română pe baze concrete istorice. 5. Străinofobia în reacțiunea naționalistă. 6. Naționalismul față de noua clasă stăpânitoare. 7. Reacțiunea poporanistă: a) origina rusă a poporanismului; b) versiunea română a poporanismului. 8. Reacțiunea în haină socialistă: a) caracterul reacționar al socialismului nostru teoretic; b) caracterul reacționar al mișcării muncitorești.

Valoarea și sensul culturii române reacționare: 9. Disarmonia între ordinea socială și spiritul culturii în societatea noastră burgheză. 10. Falsificarea noțiunii de știință în cultura română. 11. Tendința de a falsifica noțiunea de artă; «estetica științifică». 12. Tendința de lărgire a spiritului reacționar. 13. Atmosfera sufletească rurală dela începuturile burgheziei și răsunetul ei în cultură. 14. Elementele burgheze în sufletul român; condiția unei culturi nouă.

a) *Caracterizare generală*

1. Revoluția burgheză nu se încheie nici într'o țară deodată, cu o victorie definitivă a oamenilor noi asupra trecutului. Ea

¹⁾ R. v. Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt, I, 178.

constă de regulă într'o întreagă serie de lupte, prin care susținătorii noii ordine sociale sdrobesc pas cu pas împotrivirea oamenilor vechi. După cum în operațiile militare, atacul învingătorului aduce după sine contra-atacul învinsului, tot astfel în luptele sociale revoluția este urmată fără greș de contra-revoluție: acțiunea de plămădire a regimului burghez se lovește de *reacțiunea* claselor desmoștenite ale vechiului regim agrar.

Această reacțiune poate îmbracă două forme deosebite, după măsura de tărie a vechilor elemente agrare: ea poate fi o împotrivire de fapt, o contra-revoluție în înțeles strict împotriva inovatorilor; sau, când oamenii trecutului nu au forța necesară pentru o asemenea mișcare, ei sunt siliți a-și limita opoziția la o simplă «contra-revoluție a științei»¹⁾, adică la o luptă teoretică împotriva adversarului învingător. Spre acest scop ei încearcă, printr'o întinsă propagandă științifică, filosofică și literară, să convingă lumea, că noii stăpânitori sunt niște uzurpatori ai unui rol, la care nu au nici un drept și nici o chemare, că stăpânirea lor prăbușește omenirea în nenorocire și ruină, și că vechiul regim eră cu mult superior ordinei nouă. Deaci și-a luat naștere înclinarea de a ponegri prezentul și a idealiza trecutul, *romantismul* reacțiunii. Dar cum trecutul împărtășește soarta tuturor lucrurilor care au fost, adică nu vrea să mai învie, romantismul își găsește încheierea firească în pesimism. Reacționarul e osândit a închide ochii plin de durere, cu convingerea sinceră, că odată cu năruirea vechii ordine sociale, s'a îngropat și fericirea omenirii.

Opoziția teoretică a oamenilor trecutului e cu atât mai firească, cu cât burghezia însăși s'a slujit la vremea ei, pe când eră simplă clasă desmoștenită, de acest mijloc. Cu mult înainte de a se coborî în stradă, și a sfărâma vechiul regim în sânge, clasa capitalistă mobilizase în sprijinul ei întreaga mișcare a spiritului în toate deosebitele ei ramuri. S'a petrecut atunci — în veac. XVIII — un fenomen grandios, ce nu are încă seamăn în evoluția spiritului: burghezia, clasa revoluționară din aceltimp, covârșise cu ideologia ei întreaga lume cultă. Ca un val uriaș s'a revărsat această ideologie din patria ei de origină, Anglia, a

¹⁾ De Bonald, citat de W. Sombart, *Sozialismus und soziale Bewegung*, Jena, 1905, ed. V, pag. 47.

invadat Franța, revărsându-se deaici în infinite curente în întreaga omenire, încălzind toate inimile cu umanitarismul ei cosmopolit, de un optimism fără margini. Astfel isbutise burghezia a insuflă lumii acea credință, pe care cearcă să o răspândească orice clasă revoluționară: anume, că ordinea socială prezentă e rătăcită, «nenaturală», că ea — burghezia — a făurit în creierul ei o ordine superioară, «naturală», prin care va fericii întreaga omenire, fără deosebire de clasă, religie sau naționalitate. Căci această ordine își are sorgintea într-o realitate superioară oricărei convenții sociale: în rațiune, și caracterul ei e libertatea în toate formele vieții, dela comerț și industrie până la sferele senine ale gândirii¹⁾.

A doua zi după victorie burghezia se apucă de ceva mai bun: ea trecu la faptă, lăsând teoria pe sama celor ce erau surghiuniți din viața activă în sferele vieții contemplative. Așa se întâmplă totdeauna în decursul luptelor sociale²⁾. Astfel armele teoriei deveniră îndeletnicirea reacțiunii, iar aceasta le întoarse de acum împotriva burgheziei însăși. Se născu astfel o vastă mișcare culturală potrivnică, care sub deosebite curente stăpânește întreaga viață spirituală a națiunilor apusene în întâia jumătate a veacului XIX³⁾. Dela 1848 înainte burghezia devine ea însăși o clasă reacționară, se aliază cu oamenii trecutului, așa că nevoia imperioasă a unei reacțiuni împotriva ei încetează.

Care este ideologia, pe care spiritul omenesc o datorește acestor adversari teoretici ai clasei burgheze? Ea se clădește pe idea

¹⁾ Ideologia burgheză propovăduia, în chip firesc, o ordine liberală, așa cum o impuneau nevoile schimbului; dar ea nu înfățișă libertatea ca o cerință economică, ci ca un drept natural al omului. Tocmai prin acest caracter egalitar, cosmopolit și umanitar, a atras această ideologie toată pătura cultă a vremii în jurul idealului ei social.

²⁾ «De îndată ce o clasă, care concentrează în mâinile sale interesele revoluționare ale societății, s'a ridicat, ea găsește în însăși situația ei conținutul substanța activității ei revoluționare... Ea nu se dedă la cercetări teoretice asupra sarcinii, care i se cuvine». K. Marx, *La lutte des classes en France*, Paris 1900, p. 16.

³⁾ Înfățișarea literară a acestor curente e cercetată cu mult spirit de critică danez G. Brandes, în opera sa asupra literaturii veacului XIX: *Die Hauptströmungen der Literatur des XIX-ten Jahrhunderts*, trad. de A. Strodtmann, 6 vol.

evoluției istorice. Cugetătorii reacțiunii se silesc să dovedească, că progresul societății omenеști nu se îndeplinește prin salturi, prin revoluții, prin ruperi cu trecutul—așa cum vroia burghezia revoluționară—ci printr'o prefacere înceată, o desvoltare treptată a stărilor sociale. O ordine socială temeinică nu poate fi nici născocirea rațiunii, nici inovația unui grup de indivizi cu principii revoluționare: ea este rezultatul ultim al unui îndelung proces de transformare. Astfel, ceea ce se cheamă *spirit istoric*: tendința de a deduce ordinea socială prezentă, nu din creierul omenesc—din rațiune—ci din evoluția ordinii sociale trecute, văzū lumina zilei și deveni metodă de cercetare sociologică din nevoile reacțiunii ¹⁾. Noua atitudine față de faptele sociale fu apoi generalizată și la celelalte categorii de fenomene ale naturii, și astfel idea *evoluției* deveni baza întregii mișcări a spiritului din veacul XIX ²⁾.

Așadar reacțiunea împotriva burgheziei este, înainte de toate, istorică: ea deduce prezentul din trecut; pe alocurea ea are și un colorit romantic: idealizează trecutul; uneori ea se închee în pesimism: se arată plină de neîncredere în prezent, în ordinea burgheză.

¹⁾ «Noua filosofie socială fu întrebunțată pentru apărarea politicii conservatoare sau reacționare». W. Sombart, op. cit., pag. 50.

²⁾ «Curând intrară în noua cale nu numai teoreticienii statului și ai istoriei, ci și istoricii și reprezentanții științelor speciale, și prin oameni ca De Bonald, de Maistre, Thierry, Guizot în Franța; v. Haller, Zacharia, Savigny, Niebuhr, Schlegel, Schleiermacher în Germania, întreaga viecea a spiritului fu pusă pe o nouă bază». W. Sombart, op. cit., pag. 47. «În acest chip, după mândria raționalistă dela sfârșitul veacului al XVIII, veacul următor, punându-se la școala istoriei, trebuiu să ne reinvețe valoarea *evoluției spontane*». C. Bouglé, *Le Solidarisme*, Paris 1907, p. 71. În știința socială aceste două ideologii a două clase stăpânitoare din două veacuri deosebite se luptă încă pentru întâietate, sub forma dualismului de forță creatoare și determinism sociologic. Credința, obișnuită în deosebi la sociologii de nuanță psihologistă, cum că evoluția socială poate fi înrăurită și schimbată prin forța creatoare a individului, este în sociologie un rest al raționalismului, pe care celelalte științe l-au alungat de mult. Și e vădit că nici sociologia nu-și poate crea puțința de a deveni știință, decât atunci când se va emancipa de acest rest al ideologiei burgheze din veacul XVIII: când va părăsi idea unei intervenții din afară în cursul evoluției, cum au făcut și celelalte științe pentru domeniul lor.

2. În România nu întâlnim nici o mișcare contra-revoluționară, sau o încercare de restaurare a vechiului regim, așa cum s'a întâmplat în Franța după căderea primului Napoleon. La noi clasa veche boierească s'a prăbușit după 1864 așa fel, că nu s'a mai putut manifesta ca o forță socială, în măsură a încerca să-și recâștige pe calea violenței privilegiile pierdute. Nu a mai rămas elementelor noastre reacționare decât un singur mijloc de luptă împotriva oamenilor noui victorioși: *teoria*. Văzându-se în neputință de a recurge la faptă, învinșii s'au slujit de armele abstracției, spre a răsturna pe noii stăpânitori, și a dărâma opera lor. Deaceea reacțiunea română a luat în chip firesc forma teoretică, și sarcina ei a fost cu atât mai lesnicioasă, cu cât nu a avut o ideologie opusă de învins.

În adevăr, clasa noastră revoluționară s'a văzut aruncată deodată în vultorea luptei: ea nu a avut mai înainte răgazul contemplativ, de a-și susține revendicările pe cale teoretică, și a întemeia o cultură burgheză română. Oarecare crâmpenie de frazeologie umanitaristă, naturalistă și cosmopolită, pe care le-au întrebuințat revoluționarii noștri atât cât au cerut nevoile luptei, nu erau deajuns spre a crea o atmosferă culturală, a deveni ideologie națională. Așa se face, că în procesul de formare a României moderne întâlnim această priveriște caracteristică: burghezia se manifestează numai în practică, iar reacțiunea numai în teorie; cea dintâi lucrează, cea din urmă «*critică*»: ea acopere în batjocură societatea noastră burgheză, a cărei necesitate istorică n'a fost în stare să o înțeleagă.

Faptul că reacțiunea română n'a avut de învins o ideologie opusă, lămurește îndeajuns puțină temeinicie a operei sale culturale. Dacă ar fi trebuit să întreprindă o luptă îndelungă cu o cultură ridicată pe temelii opuse, mișcarea noastră reacționară și-ar fi perfecționat armele de atac, și ar fi creat o cultură națională serioasă, căci ea se îndrumă din capul locului pe baza sănătoasă a evoluționismului modern. Dar în lipsa unui adversar vrednic de luat în samă, reacțiunea noastră s'a mărginit a împrumută numai poza științei, a importă din alte țări o sumă de formule abstracte, care în patria lor aveau un cuprins, cărora însă reacționarii noștri nu le-au putut da nici unul.

Deosebitele curente, în care se împarte reacțiunea română, prezintă toate același caracter: *a)* ele importă formulele lor abstracte din străinătate, *b)* aceste abstracții sunt întrebuițate apoi ca un mijloc de a osândi societatea noastră burgheză; *c)* toate aceste curente pornesc din Iași și sunt prezentate de istoria culturii noastre ca forme deosebite ale «spiritului critic». Inceputul seriei îl face societatea literară Junimea¹⁾.

Cele două capitale au avut deci fiecare rolul ei special în dezvoltarea României moderne: Bucureștii au introdus așezămintele burgheze, iar Iașii au introdus formulele culturii noastre, spre a lupta cu ele împotriva acestor așezăminte. Așa s'a făcut că între societatea noastră modernă, și cultura națională plămădită în sânul ei, domnește o dușmănie de moarte; această cultură și-a luat naștere din ura împotriva burgheziei.

b) Curentele reacțiunii române

3. Lupta împotriva burgheziei române e deschisă de societatea ieșană «Junimea», întâi pe cale culturală, în urmă pe cale politică. Istoria culturii noastre va putea să constate odată, nu cu

¹⁾ Asupra Junimii, vezi cercetarea amănunțită «La société littéraire Junimea de Jassy, et son influence sur le mouvement intellectuel en Roumanie» par Benedict Kanner, Paris, 1906 (teză de doctorat). Junimea e întemeiată în anul 1864, d-l G. Ibrăileanu socoate însă că «spiritul critic» e anterior: el ar începe dela 1840, (Spiritul critic în cultura românească, Iași, 1909, p. 19 și urm.).

Socotim că trebuie să se facă deosebire între *spirit* critic și activitate critică *individuală*. Spiritul critic, ca atmosferă culturală sau mod obștesc de gândire, și-a luat naștere sub forma unei atitudini de dezaprobare a societății noastre burgheze; el nu avea deci sens la 1840, când așezămintele criticate nu luaseră încă ființă. Autorul însuși constată, din punct de vedere social, o deosebire esențială între critica Junimii și cea anterioară (op. cit., p. 84—85), și arată că *lupta împotriva innoirilor sociale* este o noutate față de vechea școală (op. cit., p. 99; d-l Benedict Kanner e de părere că și critica literară începe tot cu Junimea, căci «Russo, Kogălniceanu și C. Negruzzi s'au mărginit numai a cere o critică severă». La société littéraire Junimea, p. 41 notă).

Oricine ia în serioasă considerare sensul sociologic al culturii române în a doua jumătate a veacului XIX, nu va putea tăgădui Junimii rolul de a fi inaugurat acel spirit critic, care stăpânește încă cultura noastră.

puțină nedumerire, că deși opunerea acestor oameni față de așezămintele burgheze a avut darul de a convinge întreaga noastră lume cultă, și a da tonul în mișcarea noastră culturală, totuși *ea nu se bazează pe nici un fel de cercetări de fapte*. Societatea noastră modernă se reduce, după Junimea, la adoptarea din Apus a unor «forme fără fond»: această vedere alcătuiește astăzi un element al mentalității obștești; ea se găsește pretutindeni, în articolele celui din urmă gazetar, ca și în operele celui mai serios gânditor. Pe ce se sprijină însă această vedere sociologică? Cercetați arsenalul de dovezi făurite spre susținerea ei: glume, persiflări, aluzii la aparențe sociale sau inovații izolate — iată ceea ce a convins o lume, s'a impus drept «știință» și a croit bazele unei mișcări culturale.

«Junimismul este mai mult o stare sufletească vagă, un sentiment, decât o teorie bine definită»¹⁾. Această stare sufletească și-a găsit expresia într'un sistem de gândire construit pe cale abstractă, adică dedus dintr'un principiu general cu o logică, ce nu e totdeauna fără greș. Expunerea sistemului se găsește în lucrările autorilor săi numai în chip fragmentar, și e nevoie să-l reconstruim noi din aceste piese izolate, spre a-l arăta ca întreg.

Care e principiul general, care stă la temelie acestei construcții abstracte? El s'ar putea numi: principiul *continuității istorice*, al *evoluției treptate*, și ca în toate argumentările logice, junimiștii nu-l exprimă niciodată sub o formă precisă, ci-l prezintă numai ca o motivare a atitudinii lor față de societatea noastră: această atitudine ni se dă ca o încheiere logică dintr'un adevăr general, adică din principiul științific al continuității²⁾. Am văzut că Maio-

¹⁾ G. Ibrăileanu, *Spiritul critic*, p. 97.

²⁾ «În noua noastră organizare am comis marea greșală de a nu înțelege adâncul adevăr, că nici o reformă nu este roditoare decât când este o *continuare a trecutului*, și dacă noi, în loc de a veni să introducem în țara noastră toate reformele ce le găsiam aiurea, fără să studiem nici trecutul nostru nici moravurile noastre, *am fi căutat treptat să îmbunătățim starea de mai înainte*, vă asigur că nivelul civilizației noastre ar fi mai sus». P. Carp, *Discursuri*, vol. I, pag. 297. «Din rădăcini proprii, din adâncimi proprii răsare civilizația adevărată a unui popor barbar; nu din maimuțarea obiceielor străine, a limbilor străine, instituțiilor străine». Eminescu, *Articole politice*, ed. «Minerva», pag. 48. Exemple de acest fel pot fi înmulțite oricât.

rescu, nu fără oarecare pretenție, prezintă acest principiu ca un «mod de a gândi» al junimiștilor, și-l socoate de origină engleză¹⁾. E îngăduit însă a ne îndoi și de una și de alta: idea continuității n'a intrat niciodată în mentalitatea Junimei, cum ne vom încredința în curând, ci a rămas o simplă formulă goală memorizată dela scriitorii străini, și aceștia nu englezi²⁾.

Așadar, după teoreticienii Junimei, nașterea societății noastre moderne alcătuește un păcat față de un adevăr general stabilit de știința străină: prin introducerea așezămintelor burgheze, românii au rupt legătura cu propriul lor trecut. Dar cine a săvârșit acest act de impietate față de abstracțiile științifice? Răspunsurile sunt deosebite în formă, dar identice în fond: acești călători ai legilor științei sunt niște simple «elemente bugetare» (P. Carp), cari alcătuesc «plebea de sus» (T. Maiorescu): ei sunt «proletari ai condeiului» înstrăinați de neam (M. Eminescu, S. Mehedinți), un grup de politicieni interesați (C. Rădulescu-Motru). Motivele, cari au făcut pe acești aventurieri politici să creeze România modernă împotriva datelor științei, nu sunt deloc curate; după părerea unanimă a junimiștilor, aceste motive sunt: vanitatea de a *părea* civilizați, și mai ales interesul de a exploata bugetul prin înființarea neconținută de slujbe nouă. Dar toate aceste așezăminte nouă rămân, în fapt, forme fără fond, iluzii fără adevăr; căci formele sociale, importate din afară, nu au schimbat nimic în fondul nostru vechiu, nu au creat realitățile corespunzătoare. Urmează apoi seria de dovezi: Academie fără savanți, universități fără profesori culți, școli de Bele-Arte fără pictori, teatre fără actori, etc. Și așa aruncă Junimea, în cele din urmă, această osândă de covârșitoare gravitate asupra societății noastre burgheze: întregul nostru edificiu social se bazează pe un viciu, și acest viciu este neadevărul³⁾.

¹⁾ Discursuri, vol. I, pag. 45.

²⁾ Idea continuității o datorește Junimea în mod neîndoelnic filosofiei idealiste germane, în care membrii acestei societăți își făcuseră educația (vezi H. Sanielevici, Studii Critice, p. 238). În opera lui Buckle asupra civilizației engleze, o lucrare mult discutată la Junimea (Maiorescu, Discursuri, I, 45), junimiștii au putut găsi cel mult întărirea concretă a acestei idei, cu a cărei formă logică ei erau familiarizați din studiul gândirii germane.

³⁾ T. Maiorescu, Critice, I, 151.

O societate creată de un mănunchiu de aventurieri, din temeieri egoiste: acesta e un paradox sociologic atât de vădit, încât ar fi trebuit să se distrugă pe el însuș. Dar la noi el a trecut drept adevăr, și un adevăr științific. Se înțelege că pentru toți junimiștii prăbușirea acestei societăți, zidite «pe nisip», eră un lucru dela sine înțeles. Trebuie să fi părut acestor oameni, ce și-au luat sarcina de a lupta în numele științei, fără a-i fi pătruns vreodată esența, o adevărată monstruoșitate morală, că un asemenea edificiu social clădit pe minciună se dovedia totuș, pe zi ce merge, tot mai destoinic de viață.

Aici să ne oprim o clipă. Junimiștii au fost deseori chemați să conducă treburile publice, au avut în mână finanțele țării, deci au fost în situația de a pătrunde în mecanismul financiar al unui stat burghez. Dar nici unul din ei n'a urmărit până la cele din urmă consecințe această întrebare firească: de unde au luat creatorii României moderne banii necesari, pentru a întreține aparat social adus din afară? Căci acești oameni pot să fi avut multe păcate, dar un lucru e sigur: ei nu erau alchiști, deci nu aveau darul de a preface orice lucru în aur. E drept, junimiștii cred că au răspunsul gata: această «plebe» a stors sudoarea țărănimii, din a cărei muncă întreține toată comedia pseudo-civilizației adusă la noi. Și aici răsună cântul bine cunoscut despre soarta țărănimii, a cărei «singură realitate este suferința», și de care nu se îngrijește nimeni. Eră lucru firesc: orice reacțiune, spre a-și întemeia opoziția față de oamenii noi, este silită a se înduoșă la suferințele clasei rurale, de care face vinovați pe noii stăpânitori. La junimiști însă asemenea înduoșare insuflă cu atât mai puțină simpatie, cu cât se știe că cei mai de samă între ei nu aveau nici un fel de atingere sufletească cu pătura țărănească ¹⁾.

¹⁾ Intre motivele reacțiunii junimiste, alături de antipatia față de noii veniți în fruntea țării, joacă un rol de egală însemnătate și antipatia față de pătura rurală, o antipatie de esteți rafinați în fața urâtului, a înapoerii, a barbariei. In adevăr, dacă junimiștii s'au ridicat împotriva așezămintelor burgheze, pricina e că ei nu le găsiu bune pentru țărănime; niciodată însă nu le-a trecut prin minte, că aceste așezăminte n'ar fi bune pentru ei înșiși (G. Ibrăileanu, op. cit., p. 98). Ei au deci în totul psihologia aristocrație medievale: ei concep civilizația ca un privilegiu al elitei sociale. Pentru popor au numai desconsiderare: istoria sa națională nu o cunosc, pentru produsele

Dar trecem peste acest fapt, spre a privi răspunsul lor mai de aproape. Bani pentru întreținerea instituțiilor noi au fost scoși dela țărani: acest lucru e limpede. Dar pentru ca țăranul să poată plăti impozitele cerute de aceste nevoi, el trebuie să fie pus în poziție a-și vinde produsele solului; altfel nu se poate scoate nimic dela dânsul, chiar dacă ar fi tras pe roată. Și aici se deschide o perspectivă nouă, imensă: așa dar noii stăpânitori au avut și altă problemă de rezolvat, pe lângă introducerea formelor fără fond; ei au trebuit să intensifice legăturile noastre comerciale cu Apusul, să creeze în acest scop întregul aparat de căi de comunicație și institute de credit, deci să desvolte un întreg capitalism național, comercial și bancar. Dar aceasta nu mai e o iluzie, ci o formidabilă realitate, din care se desvoltă întreaga noastră viață socială sub noul regim. Nu este deci adevărat că societatea noastră burgheză ar fi lipsită de fondul corespunzător; orice spirit cu cultură sociologică poate pricepe, că fără un asemenea fond ea nici nu s'ar fi putut naște. Și dacă burghezia noastră, pe lângă politica ei consecvent burgheză, ne-a mai dăruit și forme goale, junimiștii — ca oameni de știință — ar fi trebuit să cerceteze nevoia, am putea zice fatalitatea istorică, care a silit-o să altoască în acest mod o pătură parazită pe bugetul țării.

Reacțiunea Junimii s'a format deci pe alături de cercetarea faptelor. Ea se desvâlue la lumina analizei ca un simplu *gest logic*, o *indignare intelectuală* a unor capete abstracte, care socot că evoluția socială a României a fost îndrumată împotriva adevărului științific. Dar când o cultură științifică se încumetează a se ridica împotriva faptelor, se înțelege dela sine, că ea trebuie să aibă o serioasă meteahnă. Și în adevăr, cultura junimiștilor se reduce la un simplu formalism: ea constă într'un mănunchiu de formule generale, împrumutate dela autori străini, în care ei socot că se concentrează întreaga realitate a științei. De aceea ei dau substanță acestor abstracții, și le fac apoi o armă de luptă

sale poetice găesc cuvinte de deriziune (G. Panu, Amintiri, I, p. 232 și urm.). Numai nevoia de a lupta împotriva uzurpatorilor politici a putut face pe acești esteticieni aristocrați, apostoli ai artei impersonale, să-și înăbușe când de când neplăcerea ce le-o insuflă priveliștea masselor, și să-și amintească cu suspine de «realitatea» suferinței țaranului.

împotriva faptelor concrete. Junimistul osândește scurt o fabulă, o dramă, o poezie, o stare socială, dacă acestea contrazic o anumită dogmă stabilită de cutare autor german ¹⁾. Și așa abstracțiile, pe care munca științifică le scoate din fapte, sunt întoarse de junimiști împotriva faptelor însăși. Atitudinea lor împotriva societății noastre burgheze e un caz special a acestei metode generale: junimiștii osândesc burghezia română, fiindcă existența ei contrazice, ori li se pare a contrazice un principiu științific. Aceasta însă nu mai e atitudine științifică, e poză științifică.

4. Cu Junimea, reacțiunea împotriva burgheziei române plutește încă în aer. Junimiștii sunt oameni formați în străinătate; ei nu și-au cunoscut, nici nu par a fi simțit vreo plăcere de a-și cunoaște țara. În lipsă de o cunoaștere directă a stării noastre sociale, ei au încercat să o înțeleagă pe cale deductivă: anume, trăgând concluzii asupra ei din formulele memorizate în Germania. Așa se face că acești oameni au rămas toată viața străini în țara lor: prinși în lumea lor abstractă, ei și-au desconsiderat patria, care pare a nu corespunde acestei lumi de fantome nevăzute.

E drept că și junimiștii au afirmat nevoia de a studia trecutul pentru înțelegerea prezentului, și nici nu se putea altfel: nu afirmă și idealismul romantic german același lucru? Dar această afirmație a rămas la junimiști, ca toate celelalte, o abstracție goală ²⁾. Aici apare naționalismul, ca întregire firească și necesară a junimismului: cu el reacțiunea pierde caracterul ei exotic, se așează pe baza concretă a istoriei naționale, și face eforturi de a îndrumă prezentul pe temeiul cercetării trecutului. În naționalism, privit ca atitudine față de evoluția socială, întâlnim cea dintâi încercare serioasă de a îndruma cultura română pe bazele istorismului evoluționist modern.

¹⁾ G. Panu, op. cit., pag. 320—321.

²⁾ «Junimea eră convinsă, că numai prin cunoașterea exactă a trecutului se putea prepara în chip sistematic viitorul României, căci trecutul ne învață ceace se poate potrivi cu geniul poporului». B. Kanner, *La société littéraire Junimea*, p. 66. Acelaș autor observă însă (p. 49), că istoria e tocmai partea slabă a Junimii.

Dar în vreme ce noul curent săvârșește o mare operă pozitivă; el nu poate îndepărta lipsurile celui vechiu, pe care-l continuă. Ieșit din cercul tinerilor junimiști, care nu puteau iertă celor bătrâni desconsiderarea poporului și a istoriei sale¹⁾, naționalismul păstrează caracterul limpede reacționar: în el studiul trecutului se preface în *idealizarea* trecutului și degradarea prezentului. Cu alte cuvinte, naționalismul nu privește cunoașterea trecutului, la fel cu evoluționismul științific, ca un mijloc de a *înțelege*, ci ca un mijloc de a *defăimă* prezentul, căruia nu-i poate iertă că a dizolvat vechile forme de viață națională. Prin aceasta, reprezentanții noului curent dovedesc că n'au isbutit a se pătrunde de spiritul științei, n'au înțeles că orice formă de viață socială se naște cu necesitate, așa că cercetătorul are obligația să o explice, nu să o critice. Pe scurt, naționalismul e sentimental, nu obiectiv; critic, nu științific: el exprimă jalea după trecut, nu năzuința viguroasă către viitor²⁾.

Spiritul reprezentativ, care a desăvârșit la noi idea naționalistă, este poetul Eminescu. Membru al Junimei, dar bătând căile sale proprii pe alătura de dogmele magiștrilor, el prezintă naționalismul cu toate multiplele sale trăsături: istoric, romantic, pesimist; sentimental, iubitor de neam, religios, streinofob. Toate aceste trăsături alcătuiesc, cum lesne se poate vedeă, un tot suflătesc: starea sufletească de jale pentru trecutul național curat, distrus pentru totdeauna de noii stăpânitori. Îndoesebi, ceea ce ieșe la iveală în noua formă a reacțiunii, e ura împotriva străi-

¹⁾ Intre junimiștii bătrâni și cei tineri se întâmplau chiar, din această pricină, «ciocniri în credințe și în doctrine» (Panu, Amintiri, I, 234). Abia după ce veteranii fură absorbiți de politică, curentul celor tineri putu să se impună, așa că programul prelegerilor publice din anul 1874 «constituia triumful junimiștilor noi asupra celor vechi, isbânda ideilor naționale față cu cele vechi ale culturii umanitare. Noi *românii* reușiserăm în fine ca să dăm o notă nouă în Junimea» (Panu, op. cit., p. 131).

²⁾ «Patriotismul nu este iubirea țărânei, ci iubirea trecutului». (Eminescu, Articole politice, p. 115). «Orice civilizație adevărată nu poate consistă decât într'o parțială întoarcere la trecut, la elementele bune, sănătoase, proprii de dezvoltare». (Eminescu, op. cit., p. 49). De aceea poetul cere o refacere, o *dacizare* a tuturor așezămintelor noastre după spiritul trecutului național (p. 135).

nilor: aventurierii politici, care după Junimea au creat noul regim social, apar de astădată ca niște elemente de origină străină, care n'au priceput geniul neamului nostru, și deaceia i-au distrus vechile așezăminte, i-au nesocotit vechile datine ¹⁾.

Reprezentanții de mai târziu ai naționalismului sunt personalități strălucite, care prin puterea și căldura cuvântului au știut să prefacă acest mod de gândire într'un puternic curent. Dar, pe cât ne putem orienta în literatura respectivă atât de fragmentară, nici unul n'a îmbogățit idea naționalistă cu un element nou ²⁾. Eră și peste putință; căci prin însăși firea lucrurilor, reacțiunea împotriva burgheziei nu poate primi în conținutul ei, oriunde s'ar produce, decât un anumit număr de însușiri, și la noi Eminescu le-a gândit până la sfârșit pe toate. Celor mai târziu veniți pe căile sale, nu le rămâne decât a pune greutatea autorității lor pentru răspândirea ideii naționaliste.

Rămâne de împlinit un serios gol în noul curent: strângerea tuturor elementelor într'un sistem de gândire, sprijinit pe principii generale. Acest lucru l-a făcut d-l C. Rădulescu-Motru, singurul gânditor sistematic pe care l-a produs reacțiunea română. Față de opera sa ³⁾ trebuie să ia atitudine oricine urmărește

¹⁾ A se vedea în deosebi articolul celebru: *Pătura suprapusă*, a cărui încheiere este: «Geniul neamului nostru e o carte cu șapte peceți pentru generația dominantă». (Op. cit., p. 139).

²⁾ D-l S. Mehedinți (între altele, *Poporul*, p. 156) și d-l C. Rădulescu-Motru (*Cultura română și politicianismul*, p. 170) se referă deadreptul la Eminescu.

D-l N. Iorga, care prin autoritatea cuvântului său vorbit și scris a făcut mai mult ca oricine altul pentru răspândirea ideii naționaliste, a căutat să-și deschidă o cale proprie: d-sa privește ca protagonist al curentului naționalist pe Kogălniceanu, cel întâiu scriitor, care a formulat la noi concepția evoluției organice, treptate, de sigur tot sub influența gândirii germane. Vezi *Doctrina Naționalistă*, 1922, edit. Cultura Națională.

Nu intră în cadrul acestei cercetări naționalismul lui Aurel Popovici, care nu s'a născut din împrejurările speciale ale evoluției noastre sociale, ci are un caracter exotic, dedus din considerații generale. A. Popovici nu se mărginește a tăgădui necesitatea așezămintelor democratice burgheze în România — cum face reacțiunea noastră — ci se ridică împotriva democrației în genere. Vezi *Naționalism sau Democrație*, o critică a civilizației moderne, București, 1910.

³⁾ *Cultura română și politicianismul*, București, 1904.

naționalismul ca întreg. Printr' o cercetare amănunțită, acest gânditor cearcă să dovedească: a) că vechile noastre instituții erau potrivite cu sufletul românesc, b) că între nouile așezăminte burgheze și sufletul român domnește o desăvârșită contradicție: sufletul nostru a păstrat înainte trăsăturile sale rurale în noua haină burgheză, care presupune metodă în muncă, calcul și economie; c) în consecință așezămintele noastre moderne alcătuiesc o simplă «schimbare de decor», un fenomen de «mimetism social». Și pentru ca aceste încheieri să capete o deosebită savoare, autorul recurge la metoda comparativă, și arată că la japonezi, la chinezi și la negrii din Africa întâlnim în totul acelaș fenomen, ca în societatea noastră: și aceștia au îmbrăcat costumul vieții europene, dar au păstrat sub el instinctele lor neatînse. Ca o subliniere a acestor vederi, răsună la tot pasul vechiul refren: cei ce au săvârșit această schimbare de decor sunt niște politicieni străini de neam, care prin aceasta au urmărit interesul lor în dauna țării.

Fără îndoială, lucrarea d-lui Motru e o analiză psihologică adâncă, și cercetările sale asupra dizarmoniei între sufletul nostru rural, și așezămintele noastre burgheze, fac parte dintre lucrurile care rămân. Dar e vădit că cultura sa, cu deosebire psihologică, nu eră de natură a-i înlesni o interpretare istorică justă a acestei stări sociale. Pentru aceasta eră de trebuință o îndeletnicire amănunțită cu evoluția capitalismului modern. Deaici d-sa ar fi putut să vadă, că la începuturile burgheziei sufletul rural rămâne peste tot în urma vremii, și că statele respective sunt silite să recurgă la mijloace de constrângere, spre a-l pune în armonie cu nouile nevoi. Fierul roș, vinderea ca sclav, spânzurarea, au avut, printre altele multe mijloace de acelaș fel; rolul lor în această operă de armonizare sufletească, nu în Africa, nici în Asia, ci în țările civilizate ale Apusului: în Anglia, Franța, Olanda. Nicăiri instituțiile burgheze nu au isvorât din nevoile sufletești ale popoarelor, ci din nevoile capitalismului; armonizarea deplină a acestor instituții cu psihea populară a fost o operă treptată, anevoioasă, cu mult mai anevoioasă la noi, unde evoluția vertiginoasă a capitalismului a lăsat evoluția sufletească, totdeauna mai greoaie, cu mult în urmă.

5. Spre deosebire de vechea reacțiune junimistă, care stătea deasupra deosebirilor de naționalitate, noua reacțiune în forma naționalismului este streinofobă, îndeosebi antisemită. Atât de mult s'a accentuat în noul curent această notă, încât s'a părut uneori că ea ar alcătui caracterul de samă al naționalismului, care în fapt își datorește ființa altor nevoi, de natură socială.

Ura împotriva străinilor e un fenomen general la începutul oricărei burghezii ¹⁾. Chiar și Anglia, patria liberalismului, a cărei religie națională a putut fi considerată ca o specie de judaism, a tratat odată pe evrei la fel cu Spania ²⁾. Decât, englezii și-au schimbat mai târziu sentimentele față de străini în mod radical, și aceasta i-a ferit de a împărtăși soarta serei noastre latine de peste Pirinei.

Această ură a țărilor agricole împotriva străinilor e foarte firească. Peste tot, străinii sunt acei cari creează bazele burgheziei, și prin aceasta a constituției și culturii democratice ³⁾. Dar streinul care vine dintr'o țară industrială înaintată, într'o țară agricolă înapoiată, aduce cu sine o formidabilă forță de distrugere: capitalismul. De îndată ce primește acest ferment, țara agricolă intră în proces de dizolvare. Și atunci furia tuturor oamenilor, cari se văd scoși din vechea lor așezare socială, se des-

¹⁾ «La toate popoarele găsim străini ca primii negustori. Dar la popoarele înapoiate străinul trece ca dușman». L. Brentano, *Die Anfänge des modernen Kapitalismus*, p. 15.

²⁾ În Anglia, ca peste tot, cei dintâi capitaliști au fost evreii (Gibbins, *The industrial history of England*, p. 35). Alungați la început din pricina urii populare, reprimiți sub Cromwell, când s'a făcut prima încercare de naturalizare, întreaga populație a fost cuprinsă de spaimă. (Sombart, *Die Juden*, etc., p. 138).

³⁾ Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, ed. III, vol. I, 2, pag. 821. Opera aduce cercetări amănunțite asupra rolului străinilor în dezvoltarea burgheziei. Nespus de instructive sunt cercetările lui Glotz asupra rolului străinilor — a «metecilor» — în civilizația democratică greacă, pe care o scotim de obicei cea mai pură creație a geniului elen. În epoca de înflorire a Greciei — sec. V și IV a. C. — întreaga avere imobiliară: comerțul, industria, banca se află în mâinile străinilor. Aștia au creat puterea navală, și prin aceasta democrația cea mai înaintată, pe care o cunoaște istoria: cea ateniană. Având în mâinile lor toate industriile, ei au jucat deaici un rol covârșitor în crearea monumentelor artei elene. *Le travail dans la Grèce ancienne*, p. 223—229.

lăntue împotriva autorilor străini ai acestui dezastru. Nu au fost acuzați și la noi evreii de a ne distruge țara? Naționalismul a avut însă inspirația, de a extinde această ură și asupra noilor noștri stăpânitori, pe temeiul, că și aceștia sunt străini de neam, și-i distrug vechiul mod de viață fiindcă nu-l pricep.

E drept, pătura noastră socială de sus s'a împetrișat cu elemente străine; e iarăș drept, că această pătură străină mănuește un capitalism, care încă păstrează caracterul destructiv: dar ce dovedește aceasta din punct de vedere științific? Pretutindeni burghezia e străină, și are la început un rol destructiv. Mai mult, sunt sociologi cari cred că orice clasă stăpânitoare a fost de origine străină, și în această subjugare a unei rase de către alta ar sta procesul natural al evoluției sociale ¹⁾. Situația României nu e deci o excepție, cum se declară adesea.

Pricina acestei antipatii față de noii stăpânitori e, în realitate, alta: naționaliștii văd actuala ordine socială prin prisma vechiului suflet rural. Se știe că, de obicei, dacă vechiul boier era bun român, el trată mai bine pe țărani săi, decât un stăpânitor de obârșie străină. Tot astfel se socoate și acum, că dacă oligarhia noastră ar fi compusă din români neași, în vinele căror ar curge acelaș sânge, ca și în țaran, ea ar avea mai multă înțelegere și îndurare față de nevoile poporului. Dar alcătuindu-se din străini, fără nici o atingere sufletească cu masele, aceștia îndrumează poporul împotriva firei și nevoilor sale.

Mai e nevoie să arătăm pe ce adâncă neînțelegere se bazează această iluzie? Noua noastră pătură conducătoare nu se mai alcătuește din moșieri, ci din mănuitori ai capitalului. Dar capitalismul nu are nici suflet, nici naționalitate, nici simpatii speciale: el e o forță socială obiectivă, impersonală, cu legi neînfrânte de desvoltare, care nu atârnă de naționalitatea celui ce-l conduce. În societatea burgheză nu sunt indivizi, ci forțe superioare care robesc pe indivizi. Deaceea aici deosebiriile naționale nu au însemnătatea, pe care o aveau în vechiul regim agrar.

Adăugăm că naționalismul reacțiunii trebuie deosebit cu grijă de naționalismul burgheziei, de naștere mult-mai veche. În adevăr,

¹⁾ L. Gumplowitz, Der Rassenkampf.

există două ideologii naționaliste: una ieșită din nevoile capitalismului, alta din nevoile reacțiunii împotriva capitalismului. Am arătat, în cercetările noastre, fazele succesive ale naționalismului ieșit din nevoile capitalismului nostru, și impus de burghezie ca aspirație obștească a țării; acesta a fost realizat în parte prin cele din urmă două războaie. Naționalismul burgheziei, concretizat mereu într'un «ideal național», cere un stat modern, unitar și neatârnat, în limitele națiunii, și trăind prin el însuși; naționalismul reacțiunii cere însă ca acest stat să nu-și împrumute organizația din afară, ci să și-o derive din sufletul poporului și respectul trecutului. Sunt aici în luptă două concepții opuse, cu deosebirea, că naționalismul burgheziei a fost impus de capitalism ca aspirație națională și prefăcut în ferment de războaie, spre a deveni realitate, în vreme ce naționalismul reacțiunii a rămas concepția unui mănunchiu de intelectuali, cari par a crede, că el ar fi singura formă a cecece se înțelege prin naționalism.

6. Ca și Junimea, naționalismul tăgăduște orice funcție socială noiei noastre clase stăpânitoare, distrugătoare fără evlavie a trecutului românesc curat, adăugând în acelaș timp și învinovățirea de înstrăinare de neam. *Tăgăduirea rolului istoric al burgheziei române* este partea cea mai gravă, și totodată cea mai populară în reacțiunea noastră; în această privință se întâlnesc toate curentele reacționare, fără deosebire. Deaceea astăzi orice român cult e convins, că pătura noastră conducătoare nu are alt rol social, decât exploatarea bugetului, că e grea de toate păcatele morale de pe lume, fără a avea în schimb vreo calitate. Față de aceasta, boierimea veche apare într'o lumină de hotărâtă superioritate morală, socială, națională.

Trebuie să observăm, înainte de toate, că e greu de înțeles cum s'au putut impune și menține la cărma țării niște oameni, cari nu au nici o funcție socială; al doilea, că evoluția României moderne a mers atât de repede și de sigur, încât ea devine o adevărată enigmă, dacă se admite că noua pătură stăpânitoare are numai lipsuri, și nici o calitate. Trebuie să fie deci, la baza acestei atât de pesimiste concepții, o neînțelegere.

Și în adevăr, este. Ce se înțelege, de fapt, când se afirmă că vechea boierime eră mai bună decât noii stăpânitori? Anume că boierii s'ar fi purtat cu poporul mai puțin vitreg, ca urmașii lor de azi. Să admitem că acest fapt ar fi, din punct de vedere istoric, deplin dovedit — deși nu e. Dar oare menirea istorică *proprie, specifică*, a unei clase burgheze, este aceea de a rezolvă probleme țărănești? Oricine poate vedea, că aici naționalismul privește regimul nostru modern prin prisma vechiului regim agrar, și judecă funcția socială a burgheziei în analogie cu funcția, pe care o avea atunci boierimea: aceea de-a purtă grijă de pătura rurală. O societate modernă are însă alt caracter, și clasa ei stăpânitoare altă menire socială: anume *aceea de a desvoltă un capitalism indigen*. Acesta este factorul economic, care plămădește societățile moderne și hotărăște de soarta lor; însăși relațiile noilor stăpânitori față de țărănime trebuie cercetate și lămurite din acest punct de vedere. Pentru a înțelege rolul istoric al noiei noastre clase stăpânitoare, trebuie să se urmărească activitatea ei de desvoltare a unui capitalism român propriu, menit a emancipă România de sub dominația străinilor, și a-i creă un loc de cinste între statele moderne. Și-a îndeplinit noua clasă stăpânitoare această funcție, singura în care stă rolul ei istoric propriu?

Cel ce a urmărit cercetările noastre trebuie să ajungă la încheierea, nu numai că burghezia noastră și-a împlinit menirea, dar că și-a împlinit-o într'un mod, care va face admirația vremurilor viitoare. Cu câteva decenii în urmă, România eră o regiune orientală: nu avea căi de comunicație, nu avea o monedă națională unitară, nu avea așezăminte de credit, și ceea ce este mai grav: nu avea nici *oameni* pentru a întreprinde rezolvarea acestor grele probleme, impuse în mod forțat de relațiile cu capitalismul străin. Și acum? Peste puțin timp România va sta pe picioarele ei proprii, cu un capitalism național destoinic a-i satisface toate nevoile, scutind-o de a mai recurge la mijloacele de producție scump plătită a străinătății. O asemenea faptă istorică, într'un atât de scurt timp, nu a îndeplinit-o încă nici o burghezie europeană.

Se vede deci bine, că spre a înțelege România modernă trebuie să încetăm de a o privi dela nivelul vechiului regim, și a ignoră

problemele ei proprii. *Istoria nașterii României moderne este istoria dezvoltării capitalismului național.* Numai în această lumină se poate stabili rolul istoric al noiei noastre clase stăpânitoare. Căci fiecare clasă socială are rolul ei propriu și funcția ei specială în cadrul societății, pe care o conduce.

7. În mișcarea noastră de reacțiune împotriva burgheziei, nici unul din curentele venite mai înainte sau mai în urmă nu se poate asemăna cu naționalismul în privința rolului social. Ideea naționalistă a isbutit să câștige un număr impunător de talente strălucite care, printr'o viguroasă propagandă în vorbă și în scris, au întreținut în lumea noastră cultă o atmosferă de pronunțat sentimentalism rural. Pe această atmosferă s'au putut altoi în urmă și alte curente reacționare, asigurându-și o isbândă lesnicioasă. Pilda tipică o dă poporanismul: exotic prin origină și caracter, obscur în năzuințele sale sociale, noul curent a putut fi sădit pe terenul atmosferei noastre sufletești rurale, devenind astfel o plantă parazitară, ce-și datorește aparența de vieață sevei trase din mișcarea naționalistă.

a) Poporanismul e de origină rusă și are un înțeles limpede numai în patria sa. Născut în al treilea sfert al veacului XIX, el înfățișează sfortarea de a găsi pentru Rusia o formulă proprie de evoluție socială, deosebită de aceea a țărilor Apusului. Și constituția agrară a Rusiei pareă a da această posibilitate. Căci pe când în Apus comunismul agrar primitiv a fost peste tot distrus prin dezvoltarea capitalismului, în Rusia el se păstrează încă sub forma *mirului*; aici proprietatea privată de pământ este o excepție ¹⁾. S'a născut astfel idea, că pe când țările apusene vor trebui să-și deschidă calea prin capitalism către forma superioară de vieață a socialismului, Rusia va sări deadreptul dela comunismul agrar primitiv la socialism, fără a dezvoltă în sânul ei o burghezie națională, deci *ocolind capitalismul*. Așadar ideea esențială a poporanismului rus e următoarea: *comuna rusă, mirul, alcătuiește germenele unei evoluții speciale rusești către o formă de*

¹⁾ J. Delevseky. Les idées des «narodniki» russes, in «Revue d'Economie Politique», 1921, No. 4, p. 432.

vieață superioară¹⁾. Prin aceasta poporanismul a ajuns să se apropie și să se înrudească cu *panslavismul*, care socotea că Rusia ar avea misiunea deosebită de a salva «occidentul putred» de decadentă, lumea slavă fiind chemată a da Europei o civilizație sănătoasă²⁾. Dar nu trebuie să se confunde poporanismul deadreptul cu panslavismul, cum s'a făcut uneori la noi.

E de însemnat că întemeietorii socialismului științific au împărtășit deasemenea idea, că Rusia ar putea să aibă o evoluție proprie, deosebită de aceea a țărilor apusene: adică, că ea ar fi în măsură să înainteze spre socialism în felul cum crede poporanismul, trecând dela mir peste capitalism deadreptul către o formă superioară de vieață socială. Spre a înțelege cum se face că acești cercetători au putut împărtăși asemenea credință, trebuie să amintim că ei au trăit toată vieața în convingerea unei apropiate revoluții proletare, care brebuia să aducă prăbușirea capitalismului³⁾. Ei gândeau deci, că din moment ce capitalismul va fi distrus, Rusia va ieși din sfera sa de influență, și va urma evoluția ei proprie: va trece dela comuna agrară deadreptul la o fază mai înaltă. Se cuvine să reținem deci, că în gândul lui Marx și Engels distrugerea capitalismului apusan eră condiția neapărată, de care atârna soarta poporanismului — și această condiție nu s'a împlinit⁴⁾. De aceea Engels, după ce prevederile sale asupra revo-

¹⁾ «Poporanistii găsesc în mirul... rusesc comunismul primitiv, dar ei cred că Rusia poate realiza forma mai înaltă și definitivă a socialismului și comunismului, fără să mai străbată stadiul capitalismului». Th. G. Masaryk: *Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie*, vol. II, Jena 1913, p. 294. «Herzen, Bakunin, Tzernytzevsky au declarat mirul drept celula socială a societății, ce urmează a se înfăptui prin revoluția socială; această părere fu lărgită într'o întreagă teorie socială și economică: *poporanismul*. În același timp Lavrov și Michajlovsky încearcă să dea socialismului o nouă temelie filosofică». Op. cit., p. 279. — Vasta operă a lui Masaryk, care desfășură în două mari volume tabloul mișcării spiritului rus din ultimul secol, în multiplele sale ramificații, dă o orientare complectă asupra poporanismului, a reprezentanților săi, ca și a locului său în cultura rusă; studiul citat al lui Delevsky poate fi folosit ca o prețioasă îndrumare.

²⁾ J. Delevsky, *Les idées des narodniki*, p. 435.

³⁾ Franz Mehring: *Karl Marx, sein Leben*, 1919, p. 198.

⁴⁾ Engels scrie în 1893: «Fără îndoială, comuna conține germenii, care în anumite condiții ar fi putut să se desvolte și să salveze Rusia de nevoia de

luptei sociale s'au dovedit false, și-a schimbat în mod firesc și părerea asupra soartei mirului: acesta — așa socoate el — va rămâne de acum o simplă amintire: un «Erinnerungsbild an die Vergangenheit»¹⁾.

După răspândirea socialismului marxist în Rusia, o vie polemică a izbucnit între marxști și poporanști, cei dintâi susținând că Rusia trebuie să treacă prin faza capitalistă spre a ajunge la socialism, cei din urmă afirmând teza cunoscută, că țara lor va ajunge această fază de evoluție ocolind capitalismul. «Eră îndeosebi vorba — în această polemică între poporanști și socialdemocrați — dacă Rusia poate realiza societatea socialistă, cu toate că n'a străbătut toate stadiile evoluției, ca Europa. Se discută, în special, dacă Rusia trebuie să treacă prin capitalism, pentru ca să intre din capitalism în socialism, după legea marxistă a evoluției»²⁾. În fruntea marxștilor a stat teoreticianul G. Plekhanoff, al cărui renume european n'a fost atins de nici unul din adversarii săi poporanști.

Printr'o întâmplare a soartei, această polemică a ajuns să ne intereseze și pe noi românii. Doi sociologi de proveniență rusă au deschis și în țara noastră o luptă sociologică analogă: fără a posedă vreo cunoștință asupra capitalismului român, de a cărui soartă vroiau totuș să decidă, ei și-au împărțit rolurile și au produs opere care, după impresia făcută la noi, sunt «formidabile» și au menirea de «a rămâne»³⁾. Aici ne interesează numai latura poporanistă a acestei polemici.

a trece prin torturile regimului capitalist. Eu subscriu pe deplin scrisoarea autorului nostru (a lui Marx). Dar în părerea mea ca și a lui, cea dintâi condiție cerută pentru a realiza acest lucru, eră *imboldul din afară*, schimbarea sistemului economic în Apusul Europei, distrugerea sistemului capitalist în țările unde s'a născut» (Vezi Nicolas-on, op. cit., p. 495. Cursivele sunt ale autorului. Scrisoarea la care se referă Engels, cuprinzând punctul de vedere a lui Marx în această chestiune, e publicată de autor între anexele operei sale, p. 506. Marx face o strictă deosebire între sforțările poporanștilor de a găsi pentru patria lor o cale proprie de evoluție — sforțări pe care le încuviințează — și pretenția panslaviștilor de a regenera pe această cale Europa «putredă»).

¹⁾ Masaryk, op. cit., p. 295—296.

²⁾ Op. cit., p. 290.

³⁾ Poporanismul a fost introdus la noi printr'o serie de articole de jurnal în *Evenimentul Literar* [vezi G. Ibrăileanu, Poporanismul, în *Curentul Nou*,

b) Versiunea română a poporanismului este foarte obscură. Nimeni nu poate înțelege din expunerea poporanistilor români, ce este și ce vrea poporanismul, dacă nu se duce la origina sa rusă. Pricina acestei lipse de claritate este, pe de o parte, silința vădită a poporanismului român de a-și ascunde origina exotică; pe de altă parte, lipsa unor condiții sociale prielnice, care ar face cu putință încetățenirea poporanismului în mișcarea noastră socială culturală.

În adevăr, concepția poporanismului rus e limpede: aici mirul e privit ca germenele, din care se va naște o dezvoltare socialistă specific rusă, pe din afară de cadrul capitalismului. Dar în Ro-

No. 3, An. 1); el dezvoltă idea unei datorii a păturii culte față de clasa țărănească, o idee eminentamente rusească (vezi Delevsky, *Les idées des «narodniki»* op. cit., pag. 438). C. Dobrogeanu-Gherea, care cunoștea din altă parte înțelesul real al curentului poporanist, reprezentat apoi de *Viața Românească*, strecură într-o conferință (Din ideile fundamentale ale socialismului științific) avertismentul, că socialiștii noștri să nu nimerească cu oștea în gardul reacțiunii. Această silă poporanismul român la o formulare mai amănunțită a punctului său de vedere. În adevăr, o recenzie a zisei conferințe, venită din grupul poporanist (G. Ibrăileanu, în *Viața Românească*, 1906, vol. III, p. 137), vesti că răspunsul amănunțit va sosi din loc mai competent. Dar fără a aștepta acest răspuns, Gherea luă atitudine, față de recenzia poporanistă, printr-o întâmpinare destul de amănunțită (Un mic răspuns la o mică recenzie, în *Viitorul Social*, 1908, No. 10). Veni apoi grosul luptei: articolele d-lui C. Stere: Social-democratism ori poporanism? (*Viața Românească*, August 1907 — Aprilie 1908), răspunsul lui Gherea în *Cuvinte Uitate*, apoi în *Neoiobăgia*, care aduse din partea adversarului o ripostă pe un ton destul de ridicat.

Această polemică prezintă următoarele caractere: a) nici unul din adversari n'a studiat evoluția economiei noastre naționale; deaceia cu oarecare schimbări, discuția lor poate fi localizată pentru oricare altă țară agricolă intrată sub influența capitalismului. E un simplu exercițiu de scrimă logică, fără nici un contact cu terenul nostru social; b) nici unul din adversari n'a crezut de cuviință să procedeze în chip științific: să înceapă cu o introducere istorică, în care să arate până unde au dus chestiunea predecesorii lor ruși, și de unde începe contribuția lor proprie. E drept, Neoiobăgia conține câteva indicații destul de străvezii asupra originii și caracterului rus al poporanismului; aceasta a enervat însă pe teoreticianul poporanist, l-a silit să se apere că ar fi «narodnic pur» și să ia la rândul său ofensiva, declarând că Gherea nu e original nici în termenul *Neoiobăgie*, «atâta doar că-l incurcă». (V. R., 1910, No. 11). Notați bine: nici în titlul lucrării; de idei nu mai încapă vorbă.

mânia nu există nici o urmă de comunism agrar, care ar putea să fie punctul de plecare al unei dezvoltări socialiste superioare. Deaceea nu se poate înțelege, în ce ar constă evoluția agrară specific românească, care ar trebui să ocolească capitalismul, și să ne ducă deadreptul la socialism. Aici — adică în latura sa pozitivă și esențială — poporanismul român e lipsit de orice sens¹⁾.

În asemenea împrejurări, partea de samă a poporanismului român rămâne latura sa negativă: dușmănia față de capitalismul nostru național. Dealtfel ideile, pe care el le aduce în această chestiune, sunt acelea dezvoltate de poporanismul rus. Masaryk descrie astfel atitudinea poporaniștilor ruși față de capitalismul țării lor: capitalismul rus pare poporaniștilor artificial, un mijloc de exploatare a claselor sărace de către capitalismul străin; el este destructiv, nu se poate ridica la o dezvoltare superioară, fiindcă lipsesc deusele externe, și piața internă e prea slabă; deaceea Rusia, după ce și-a emancipat țaranii, trebuie să caute în agricultură și în industria mică mijlocul de a-și duce viața²⁾. Toate aceste idei le reia și poporanismul român față de capitalismul nostru național. Partea cea mai impresionantă în această campanie a poporaniștilor noștri împotriva capitalismului, o formează neîndoelnic argumentele aduse împotriva industrializării

¹⁾ În forma dintâi a acestui studiu (Arhiva, an. IV, No. 2) am supus ideile poporaniste unei amănunțite analize, de care am crezut că ne putem lipsi aici. Amintim numai că poporanismul român cere, din punct de vedere economic, o gospodărie în spirit medieval, care are ca bază agricultura, și industria ca simplă întregire a acesteia; iar din punct de vedere politic, realizarea principiilor democratice apusene. Cum însă principiile democratice sunt un produs al economiei burgheze, realizarea lor într-o țară cu economie medievală este o imposibilitate. Poporanismul român suprapune aici două elemente contradictorii: o ideologie politică burgheză pe un fond economic agrar medieval.

Acest nonsens se lămurește prin importarea fără spirit critic a ideilor poporaniste ruse. E drept că și poporaniștii ruși luptau pentru realizarea democrației politice în mediul agrar al țării lor; dar acest mediu agrar avea în Rusia un caracter comunist, egalitar, și se credea că poate înainta deadreptul către democrația economică a socialismului. Astfel în poporanismul rus eră o deplină armonie între fondul economic și formele politice, pe când la imitatorii săi din România contradicția este desăvârșită.

²⁾ Op. cit., pag. 294—295.

economiei române. Lucrul nu poate surprinde; căci aceste argumente sunt reproduse după unul din cei mai adânci scriitori poporanști ruși, Nicolas-on, a cărui operă principală am folosit-o și noi deseori ¹⁾.

Poporanismul este în cultura noastră din ultima jumătate a veacului trecut un epizod, ce dispare fără urme. Dacă pe timpul, când a fost el importat la noi se mai putea duce o luptă împotriva economiei capitaliste, astăzi, când economia noastră intră cu pânzele pline în apele capitalismului, asemenea luptă ar fi o anomalie. De fapt, nici un cercetător serios nu se mai gândește la ea. Sentimentalismul rural reacționar, în care a trăit poporanismul, nu a fost nici născut, nici întreținut de el: acest sentimentalism este un produs social necesar în faza actuală, iar alimentarea sa este opera exclusivă a propagandei naționaliste.

¹⁾ Nicolas-on e pseudonimul lui N. Danielson, traducătorul în rusește a vol. I din Kapital. Compară argumentele sale împotriva industriei ruse (Histoire du développement de la Russie, pag. 250—264) cu argumentele poporanismului român împotriva industriei noastre (V. R., Octombrie 1907, pag. 17—39). Inceputul acestor argumentări e aproape identic, ceea ce naște impresia de ceva mai mult, decât un simplu împrumut nemărturisit de idei («Modul capitalist de producere cere înainte de toate deusee: aceasta este condiția esențială a existenței sale» Nicolas-on. — «Pentru nașterea unei industrii mari se cere o condiție indispensabilă: asigurarea *deuseului* C. Stere).

Acest fapt merită să fie relevat, dacă nu din altă pricină cel puțin din aceea, că autorul versiunii române a poporanismului susține a nu datori nimic poporanștilor ruși, nici chiar numele doctrinei (*Viața Românească*, 1910, No. 11).

Credința pe care acest autor ș'o însușește dela Nicolas-on, făcând din ea temelia argumentelor sale împotriva industrializării României, arume că dezvoltarea industriei atârnă de deusee externe, își are obârșia la Marx. De cât, asemenea credință putea fi adevărată în faza liberalistă a burgheziei, nu mai este însă în aceeași măsură în actuala fază imperialistă. De astă dată greutatea activității industriale cade pe piața internă, de unde burghezia exclude orice concurență streină, spre a înterrinde apoi o organizare sistematică, exploatând până la ultima limită posibilitățile de consum.

În ceia ce privește România, neputința de a dezvoltă o mare industrie rațională ar lăsa-o pradă formelor inferioare și destructive ale capitalismului. În acest caz sfârșitul nu ar fi realizarea unei forme superioare de viață, ci dezagregarea și decadența, cum am arătat în cercetările asupra revoluției agrare.

8. Curentele reacționare cercetate până acum ar putea fi numite *sincere*, în sensul că atitudinea lor față de societatea noastră burgheză este destul de limpede. Căci cu toate sofismele întrebuintate de reprezentanții acestor curente, spre a se înfățișa ca povăduitori ai unui progres *real*, opus progresului *aparent* al burgheziei noastre, ei se arată în mod străveziu ceea ce sunt: oamenii trecutului, dușmani ai prezentului. Noul curent, cu care trebuie să ne ocupăm acum, are o înfățișare mult mai turbure: el s'a investmântat în chip dibaciu într'o formulă a progresului, și trebuie mai multe eforturi spre a descoperi ceea ce se ascunde în realitate sub această formulă. E vorba de socialismul nostru: el e o mască nouă, care ascunde de lumină o față veche și bine cunoscută, aceea a reacționarului român.

Pe când o parte din elementele noastre reacționare s'au silit să-și creeze o formulă proprie, spre a-și exprima ura lor împotriva noului ordine sociale, altă parte din ele a găsit în doctrina socialistă un fericit mijloc pentru acelaș scop reacționar. De astădată formula, în care oamenii trecutului dădeau expresie antipatiei lor față de așezămintele burgheze, avea neprețuitul avantaj, că-i scutiă de orice încercare de a mai dovedi lumii noastre, că ei sunt pionierii progresului social. Nu sunt oare socialiștii peste tot reprezentanții societății viitoare? Și reacționarii noștri, în costumul exotic socialist, s'au crezut în drept să adopte aceeaș poză.

E bine stabilit, că prima noastră mișcare socialistă a fost o manifestare reacționară. D-l G. Ibrăileanu dovedește că ea avea aceeaș atitudine față de societatea noastră burgheză, ca și Junimea ¹⁾, iar d-l H. Sanielevici o înfățișează ca o mișcare romantică a intelectualilor noștri, în care muncitorii aveau rolul de decor ²⁾. Noi credem că putem merge ceva mai departe, și dovedi că și actuala mișcare socialistă, așa cum și-a găsit expresia teoretică în scrierile sociologice ale lui C. Dobrogeanu-Gherea, e tot o manifestare reacționară ascunsă în frazeologie marxistă.

Care este, în adevăr, atitudinea socialismului științific față de societatea burgheză? Repetăm: a *socialismului științific*, nu a

¹⁾ Spiritul critic în cultura românească, p. 195.

²⁾ Studii critice, p. 245.

broșurilor de propagandă socialistă. Ca orice disciplină științifică, socialismul nu are vreun sentiment față de burghezie: el reprezintă sforțarea de a o *înțelege*. Deaceia: a) doctrina socialismului științific privește burghezia ca o fază *necesară* de evoluție socială, având funcția ei istorică definită; b) această atitudine *specială* decurge dintr'o atitudine *generală* față de evoluția socială: aceasta e privită ca un *proces natural*, având legile sale proprii, ce nu atârnă de voința noastră, ci se impun acesteia; c) procesul natural al evoluției sociale este lămurit, ca orice alt fenomen natural, prin spontaneitatea sa proprie, ca o dezvoltare dela fond spre formă: dela structura economică spre așezămintele juridico-politice, care se altoesc pe această structură.

Comparați acum cu cele zise atitudinea, pe care o ia Gherea în scrierile sale sociologice față de burghezia română, și veți descoperi că această atitudine este diametral opusă spiritului socialismului științific. Nu voim să repetăm ceea ce am arătat la deosebite prilejuri în cursul cercetărilor noastre. Amintim însă în rezumat: a) că Gherea n'a fost în stare să aplice metoda marxistă la evoluția burgheziei române; pentru el, ca și pentru Junimea, societatea română modernă este o dezvoltare dela *forme spre fond*; b) deaceia el n'a putut concepe dezvoltarea societății noastre moderne ca un *proces natural*; căci formele de sus cer indivizi cari să le introducă, iar aceștia creează, încalcă evoluția, prefăcând-o într'o alcătuire artificială; c) și așa Gherea n'a putut înțelege *necesitatea istorică* a așezămintelor noastre burheze: acestea i se par a contrazice în chip «nonstruos» și «grotesc» structura economică și a fi o simplă «minciună», iar oligarhia, care le-a introdus și le menține, împiedecă după el progresul social și duce țara la «decadență». Mai hotărât și mai drastic n'a vorbit nici un reacționar în România.

Socialismul lui Dobrogeanu-Gherea, întocmai ca și acel al vechi mișcări, se reduce în realitate la o simplă frazeologie marxistă, ce acopere o atitudine reacționară: incapabil să înțeleagă prezentul, el îl defăimează, îl «critică», ca să întrebuițăm cuvântul consacrat pentru caracterizarea reacțiunii române. La Gherea schema sociologică stabilită de Marx devine o realitate absolută, dela înălțimea căreia el privește societatea română modernă; și fiindcă

aceasta i se pare a nu corespunde schemei, el o covârșește cu tot felul de epitete violente, din care am dat vreo câteva specimene mai sus. Ceeace la Marx eră un mijloc de a cercetă și a lămuri faptele, la Gherea se preface în mijloc de a le judecă și osândi — scurt, de a le «critică». Astfel marxismul său rămâne un simplu formalism, sub care stă neatins spiritul reacționar. Lupta între formă și fond, între frazeologia lui Marx și spiritul Junimei, se prelungește dealungul întregii Neoiobăgii, dând acestei opere nota ei proprie, pe alocurea destul de picantă ¹⁾. Socialismul științific român nu s'a născut încă, după cum nu i s'au născut nici condițiile sale sociale: el se va naște abia atunci, când apostolii săi ne vor aduce *spiritul* maestrului, nu *frazele* sale ²⁾.

¹⁾ O pildă. In ceace privește întocmirile noastre burgheze, voiți să ascultați vocea Junimii? Iat-o: «Repet; nu erau în țară nici condițiile obiective, nici cele subiective pentru întocmirea politico-socială a capitalismului; nici forțele economice care să necesiteze o asemenea transformare, nici clasele producătoare, numeroase și importante, care s'o reclame». (Neoiobăgia, ed. II, pag. 32). Așadar mai limpede nici nu se poate: așezămintele noastre burgheze sunt *forme fără fond*.

Voiți acum să auziți frazeologia lui Marx în aceeaș materie? Intoarceți foaia și ea apare numaidecât: «Dacă vechii conservatori, și mai ales junimiștii, cari au numărat printre ei inteligențe și talente brilante, în loc de a se opri la suprafață ar fi căutat *adâncile forțe sociale*, care au impus transformarea, ei ar fi înțeles că tinerimea liberală dela 48 a fost numai exprimătoarea și mijlocitoarea acestor forțe» (Op. cit., p. 34). Cu alte cuvinte, întâi apare Junimea și constată că nu eră «nici pomeneală» de forțele sociale, care să impună transformarea societății noastre, apoi se arată și Marx, afirmând că totuș această transformare n'a fost decât expresia unor asemenea forțe!

Și dacă de acest fel este știința maestrului, oricine poate să-și închipse, cam de ce natură este știința elevilor săi. Ceeace se scrie la noi în numele concepției materialiste a istoriei, poartă în genere aceeaș notă: năzuința îndărătnică de a inventa cu orice preț miraculoasa «luptă de clasă», cheia magică menită a deslegă *toate* tainele vieții noastre sociale, politice și culturale. Ce factori sociali sunt puși în luptă, ce lămurire li se dă, aceasta e o chestie secundară: partea esențială este să iasă «interesele de clasă». Și atunci vine și poza de triumfătoare superioritate față de restul scriitorilor sociologici, cari nu sunt în stare să mănuească magicele formule. Acelaș formalism sterp, ce caracterizează întreaga noastră cultură, alcătuește și caracterul socialismului nostru.

²⁾ Caracterul socialismului român, în cadrul economiei române actuale, este cercetat mai amănunțit în studiul nostru: «Socialism reacționar și socialism revoluționar», care va apărea.

O atitudine socială reacționară, isvorâtă din temperament reacionare, trebuie să-și aștepte înțelegerea firească într-o politică reacționară. Mișcarea noastră muncitorească, încă în faza ei embrionară, a fost îndrumată în chip natural împotriva burgheziei: împotriva acelor detestați autori ai «formelor» burgheze, care ne duc țara la «decadență». Și ce putea fi lucru mai firesc, decât ca o mișcare proletară să lupte împotriva burgheziei?

Și totuși, nu e nicidecum lucru firesc. În prezent capitalismul român, încă în proces de formație, se află în fața unei mișcări agrare reacționare. Votul obștesc a dat superioritatea numerică maselor rurale, și a deschis un câmp vast propagandei reacționare, care e în prezent o forță culturală zdrobitoare, fără rival. *În asemenea împrejurări istorice, a îndreptă muncitorimea împotriva burgheziei, înseamnă a mână apă pe moara reacțiunii.* Printr-o asemenea mișcare se primejduiește dezvoltarea capitalismului român, și se surpă temelială reală, pe care trebuie să se dezvolte viitoarea mișcare muncitorească.

În tot decursul revoluțiilor burgheze din Franța, dela 1789 până la 1848, muncitorimea luptă mereu umăr la umăr cu burghezia: ea se coborâ în stradă și câștigă bătăliile revoluționare cu sângele ei. Căci oamenii trecutului nu sunt numai dușmanii burgheziei, ci și ai muncitorimii: ei vor să întoarcă roata vremii înapoi, *împotriva* capitalismului, nu *peste* capitalism. Abia dela 1848 s'a putut afirma muncitorimea ca o forță neatârnată, cu propriile ei țeluri revoluționare. Sosise vremea; burghezia era deplin formată: deatunci muncitorimea putea privi spre viitorul ei propriu, căci cariera revoluționară a burgheziei aparținea trecutului.

Dar în România un asemenea moment nu numai că n'a sosit, ci se arată încă departe în viitor. Burghezia noastră se află abia în formație, și trebuie să lupte pentru existență cu masele reacționare, care au de partea lor forța numerică și atmosfera sufletească prielnică. În acest conflict al burgheziei cu oamenii trecutului, socialismul nostru «științific», ca și mișcarea muncitorească, se îndreaptă împotriva celei dintâi, cu vădite simpatii pentru cei din urmă. O mișcare, ce nu ar avea numai numele, ci și spiritul socialist, ar lua o atitudine diametral opusă.

În România, capitalismul încă nu și-a încheiat cariera sa revoluționară: revoluția economică se află în curs, având cele mai frumoase perspective, revoluția sufletelor însă nu dă semne că vrea să înceapă. Dar pe temeliile unui capitalism în proces de formație, și cu caracter revoluționar, un proletariat urmărind țelurile sale revoluționare proprii e un nonsens: o astfel de atitudine revoluționară ascunde de fapt o reacțiune. Fiecare fază de evoluție are problemele ei proprii de rezolvat. Și problemele care se ridică României în actuala ei fază de dezvoltare sunt de natură revoluționară burgheză, nu revoluționară proletară.

c) *Valoarea și sensul culturii române reacționare*

9. Reacțiunea română, în deosebitele ei curente, a reputat o desăvârșită isbândă. Nu există la noi un curent de idei burghez: spiritul public a căzut cu totul sub stăpânirea reacțiunii. Aceasta e ceea ce dă nota predominantă culturii române în era de prefecere burgheză. Numească-se această perioadă culturală era *spiritului critic*, ori mai bine era *Junimii*, care a dat culturii noastre pecetea ei proprie; sub orice denumire s'ar adopta, se ascunde acelaș cuprins: predominarea spiritului reacționar în gândirea românească.

Evoluția societății noastre moderne înfățișează următoarea privilegiate caracteristică: jos, un substrat economic care a pășit vertiginos înainte; sus, un factor spiritual care a rămas cu totul îndărăt; activitatea burgheziei a forțat cel dintâi factor mereu spre viitor, în vreme ce activitatea reacțiunii a ținut cu tenacitate pe cel din urmă în loc. Și așa societatea noastră se alcătuește în prezent din două pături suprapuse, perfect dușmane: o structură economică socială modernă, și un spirit public medieval, concretizat într'o serie de curente culturale reacționare.

Am urmărit pe rând, în cercetările noastre, aceste două serii de evoluție; în primele trei studii am urmărit deaproape procesul de dezvoltare al capitalismului, spre a cerceta în ultimele două substratul social al evoluției culturale. Acum putem confruntă cele două serii de evoluție, spre a trage încheierile.

Dacă adoptăm o denumire consfințită printr'o veche întrebuintare, dar neexactă din punct de vedere științific, putem vorbi de o adevărată luptă între *spirit* și *materie*: între cultură și orânduirea noastră economică-socială. Intreaga noastră mișcare culturală este o mașină de fabricat dușmani ai ordinii sociale existente, și această tragedie a luptei între vechiul *spirit* și *noul său mediu social* alcătuește caracteristica actualei faze a evoluției noastre sociale. În această ciocnire a două lumi, *Spiritul*, asupra căruia se revarsă o aureolă străveche de sfințenie, apără o cauză pierdută: el nu e solia viitorului, ci ecoul trecutului; scopul său este un nonsens: el vrea să târască ordinea socială îndărăt, în loc să forțeze evoluția sufletească înainte, spre a stabili acea armonie între *realitatea internă* și *formele externe*, pe care o visează, și în numele căreia luptă.

Nu mai încapă deci nici o îndoială: burghezia română a suferit pe teren cultural o înfrângere desăvârșită. Dar poate nu e potrivit a vorbi nici de o înfrângere. Căci acest cuvânt lasă a se înțelege, că burghezia noastră ar fi încercat să lupte pentru cultură, și nu a isbutit. În realitate, nu numai că noua noastră pătură conducătoare nu s'a apropiat de cultura națională, ci până în prezent ea nici nu a dat semne, că a priceput *nevoia* de a porni o luptă culturală. Burghezia română a fost absorbită cu desăvârșire de problemele vieții practice, care erau cele mai grabnice și mai apăsătoare. Dar în vreme ce ea creă pe de o parte *valori materiale*, reacțiunea creă de cealaltă parte *valori sufletești*. Și așa se face că societatea română modernă se înfățișează ca o uriașă mașină moartă, fără suflet propriu și fără o cultură corespunzătoare, isvorâtă din acest suflet. E marea lipsă, care se simte în toate așezămintele burgheziei noastre ¹⁾.

10. Cu toată această victorie deplină, pe care au reputat-o curentele culturii noastre reacționare, ele sunt totuș de așa natură, că nu pot suferi nici proba celui mai ușor examen științific: toate se reduc la un formalism de împrumut, care în țările de

¹⁾ Despre armata română observă cu bun temei d-l N. Iorga, că ceea ce ea a făcut atât în 1877, cât și 1916—1918, se datorește numai instinctului, nu *pregătirii sufletești*. — Istoria armatei românești, II, 220.

origină are un cuprins corespunzător, căruia însă reacțiunea română a fost nedestoinică să-i dea un sens. În adevăr, ce impută aceste curente reacționare burgheziei române? Că aceasta a călcat continuitatea istorică, a nesocotit condițiile noastre sociale reale, că tinde a ne duce țara într'o direcție potrivnică nevoilor noastre proprii. Deci reacțiunea noastră, în toate deosebitelile ei curente, protestează în numele *spiritului istoric*: așa a făcut peste tot reacțiunea împotriva burgheziei, și așa eră firesc să facă și a noastră. Pretutindeni s'a imputat burgheziei că procedarea ei este «neistorică», că ea și-a clădit ordinea socială pe lipsa respectului față de trecut.

Aceasta este însă numai o atitudine negativă. A isbutit reacțiunea română să dea formulei sale istorice și un cuprins pozitiv, să traducă spiritul istoric în fapt? Am putut constată în decursul cercetării noastre, că nici unul din curentele reacționare — nici acel în înveliș marxist — n'a fost în stare să prefacă principiul continuității în metodă de cercetare științifică. Afirmarea acestui principiu rămâne în reacțiunea română o simplă frază: în loc ca el să fie prefăcut într'un mijloc de a cerceta și înțelege evoluția realității sociale, el este întrebuițat ca o armă de luptă, ca un mijloc de a contra-ataca pe adversarul învingător.

Așadar reacțiunea română n'a putut crea culturii noastre temelie istorică, pe care se îndrumază în era burgheză cultura națională a oricărei țări. Acea convingere, care alcătuiește miezul însuș a ceea ce numim spirit istoric: anume, că evoluția omenirii e o serie de faze succesive, fiecare din acestea fiind un inel necesar în desvoltarea întregului — această credință nu numai n'a intrat în mentalitatea noastră obștească, dar lipsește în mișcarea noastră culturală cu desăvârșire. Reacțiunea română nu și-a împlinit misiunea pozitivă; sub aparențele unui formalism istoric, ea e încă tot atât de neistorică, ca burghezia însăș.

Dar nu e numai atât: prin însăș condițiile în care s'a născut cultura română, ea trebuia să ajungă a deforma chiar și sensul științei. Constatarea de fapt, dela care pleacă toate curentele de reacțiune, este aceeaș: nepotrivirea între fondul nostru sufletesc, și ordinea socială; cel dintâi e agrar rural, cea din urmă e burgheză modernă. Această chestiune a fost desvoltată de

apostolii reacțiunii în chip neobosit, cu un mare lux de amănunte și glume de tot felul: e în natura subiectului.

Curentele reacțiunii noastre pleacă anume dela sufletul român ca ceva dat, cristalizat în forme definitive, și se năpustesc împotriva societății moderne, care-l contrazice. Ele defaimă această societate, o înjosesc, o înfățișează ca un progres fals, un lustru, o spoală, un mimetism, și cearcă să dovedească că dacă societatea noastră s'ar întoarce înapoi, la nivelul sufletului medieval, atunci, abia atunci România ar intra pe calea progresului real. Astfel curentele reacțiunii noastre năzuesc, cum am zis, să întoarcă lumea îndărăt, în loc să îndrumeze sufletul înainte. De aici se vede cu perfectă limpezime caracterul curat neștiințific al culturii noastre: la ea știința nu e un *mijloc de cunoaștere*, ci o *armă de atac*; deosebitele formule, pe care ea le aduce din străinătate și le prezintă publicului nostru ca «știință», sunt întrebuintate în fapt împotriva sensului real al științei.

Să luăm de pildă principiul continuității, care stă la baza întregii noastre reacțiuni. În știința străină acest principiu exprimă o atitudine a spiritului față de fapte, și slujește ca mijloc de a le cercetă și a le înțelege. El cere anume, ca faptele să fie deduse unul din altul, ca o înlănțuire neîntreruptă de cauze și efecte, așa că succesiunea lor să formeze o *serie continuă*: o evoluție. Dar în cultura noastră acest principiu are rolul unui baston, cu care reacțiunea lovește neconținut burghezia în frunte, de câte ori aceasta vrea să se miște și să lucreze. Atunci reacționarii se năpustesc cu acuzația teribilă, că reprezentanții burgheziei sfarmă legătura între trecut și prezent, deci *rup continuitatea* istorică. Cu alte cuvinte, ei prefac aici continuitatea istorică într'o entitate absolută, și cer burgheziei să se prosterneze în fața ei cu smerenia datorită «adevărului» științei. În mintea lor, trăită de parte de cercetarea acră a faptelor, o simplă abstracție devine o formidabilă realitate, pe care ei o năpustesc împotriva realității însăși, fiindcă aceasta nu le place.

În același fel s'a văzut cum formula marxistă, care este o unealtă de cercetare a faptelor, se prefacă la Gherea într'un mijloc de a judecă faptele, a le osândi, și — dacă e cu puțință — a le sdrobi sub greutatea disprețului său de reprezentant al «științii». Recordul

însă în această privință îl atinge neîndoelnic poporanismul. El pune în fruntea argumentărilor sale formula generală: nicăiriși niciodată nu s'a născut o industrie mare fără piețe externe — și apoi, dela această înălțime, se pornește cu așa vigoare împotriva industriei noastre naționale — care nu-i pare a se conforma formulei — încât sub loviturile sale sumare pare că nu mai rămâne dintr'însa decât câteva jalnice fărâme.

Și așa se întâmplă cu toate formulele abstracte, pe cari reacțiunea le culege din știința străină. Din simple abstracții scoase din fapte, slujind ca mijloc de a cerceta faptele, și având valabilitate numai atât cât se dovedesc conforme cu faptele, reacționarii le prefac în realități absolute, spre a combate apoi cu ele faptele ce nu le convin. Se poate lesne închipui nedumerirea acestor teoreticieni, când le-a fost dat să trăiască și să vadă, că realitățile pe cari ei își închipuiau că le-au desființat de mult dela înălțimea augustă a «științei», nu numai că nu și-au dat obștescul sfârșit, dar se desvoltă în proporții din ce în ce mai impunătoare. Așa trebuie să se întâmple oricui nu e în stare să-și dea samă, că formulele științei nu au rostul de a ucide cu ele realitatea — atunci când aceasta nu-ți stă la inimă — ci de a o înțelege, oricare ar fi sentimentul pe care ea ți-l insuflă.

Reesă din cele zise că reacțiunea română, din nevoia de a găsi un mijloc de luptă împotriva burgheziei, a fost silită să falsifice în acest scop știința: ea a prefăcut-o într'o armă, cu care-și atacă dușmanii. Nefiind în măsură să ucidă burghezia cu tunul, reacțiunea română s'a cercat s'o ucidă cu «știința»; astfel, în loc să pornească la luptă cu platoșă și lance, reacționarii pornesc cu «adevăruri științifice», și aceste asalturi teoretice împotriva revoluționarilor burghezi sunt tot ceea ce avem noi, în a doua jumătate a veacului din urmă, drept cultură. Am numit acest timp *era spiritului critic*; îl putem numi totodată și *era formalismului științific de împrumut*.

11. Eră firesc că reacțiunea română să cerce a lua, în concepția artei, aceeași atitudine ca și în concepția științei: ea extinde la operele de artă atitudinea sentimentală judecătorească, pe care o are față de fenomenele sociale; pe unele, ca și pe altele, le judecă în

puterea unor formule abstracte, și le respinge dacă nu corespund scopurilor ei. Cu un cuvânt, concepția artei apare în reacțiunea română tot ca o *armă de luptă pentru scopuri sociale*, ca și concepția științei. Estetica, ce se întemeiază pe această cale, ia tot numele de «științifică», lucru firesc, de vreme ce reacționarii români au încredințarea sinceră, că lupta lor împotriva burgheziei e întreprinsă pe baze științifice.

Dar se cuvine să observăm dela început, că această tendință de a falsifica noțiunea de artă nu este *generală* în curentele noastre reacționare, și chiar acolo unde se pronunță, ea nu e dusă în mod consecvent până la capăt, ci are un caracter destul de șovăitor. Nici unul dintre acești teoreticieni ai artei nu se încumetează să declare pe față, că artistul ar trebui să urmărească în creațiile sale un anumit scop social; ei recunosc natura *spontană* a creației artistice, dar își rezervă dreptul de a decretă opera de artă ca nefolositoare, antisocială sau chiar imorală, atunci când ea nu corespunde vederilor lor sociale. Această estetică «științifică» se mărginește deci a da un simplu avertisment artiștilor, că ei vor fi scoși în afară de cadrul societății, dacă nu vor binevoi a se conforma scopurilor ei proprii; ea nu îndrăznește însă să procedeze cu o egală doză de consecvență și onestitate intelectuală, și să oblige pe artiști în chip fățiș de a se pune în slujba scopului ei social.

Pricina acestui fapt e limpede: reacțiunea nu a numărat în rândurile credincioșilor ei nici un cercetător științific, în schimb toți au fost sau talente artistice, sau temperamente artistice. Ei au prins în mod intuitiv natura reală a artei, și au simțit repulsiune de a o supune la scopuri. Îndeosebi, acesta e cazul Junimei, cercul ce a strâns cele mai strălucite forțe artistice din întreaga noastră mișcare reacționară. Pentru junimiști, creația artistică e impersonală, opera de artă trebuie considerată în sine, în afară de orice scop¹⁾. Tendința de a introduce în considerarea artei motive sociale, apare abia în curentele de mai pe urmă: ea se

¹⁾ Junimea se călăuzește în judecarea operelor de artă de principii estetice, nu de considerații sociale; ea vrea să stabilească valoarea lor artistică, nu valoarea socială.

pronunță în naționalism, se accentuează în socialism, și ia o formă de grotescă exagerare în poporanism. Toate aceste curente stabilesc o formulă, un criteriu social de apreciere a valorii operelor de artă. Acest criteriu de judecată e, la cel dintâi, iubirea pentru viața și firea țăranului, la cel de al doilea, «idealurile sociale», la cel din urmă obligația de a plăti nu știu ce «datorie», pe care intelectualii ar fi contractat-o față de clasa țărănească ¹⁾. Dacă opera de artă nu corespunde acestor formule, atunci teoreticianul poate cel mult să recunoască că artistul are talent; dar acest talent i se pare nefolositor, creațiile sale potrivnice interesului societății și moralei.

Aici trebuie să restrângem încă odată cadrul considerațiilor noastre, și să învederăm că numai cele două din urmă curente — socialismul și poporanismul — au avut pretenția de a întemeia o estetică «științifică». Dar această estetică are tot atât de puțin de împărțit cu știința, pe cât au în genere toate formulele reacțiunii noastre. Știința nu judecă, ci constată; nu apreciază, ci explică; nu stabilește valori, ci cercetează cauze. Estetica, cu adevărat științifică, nu poate să se degradeze prefăcându-se într'o unealtă de luptă socială și politică, ci trebuie să rămână, ca orice disciplină științifică, un mijloc de a cunoaște, a cerceta și a lămurii operele de artă.

Pe lângă această anomalie în concepția generală, estetica noastră, ce s'a numit pe ea însăși științifică, mai are și pe aceea specială, de a se deda unui apostolat al idealurilor în numele unei doctrine, ce nu vrea să știe nimic de ideal ²⁾, și de a lua față de fenomene o ati-

¹⁾ Pentru concepția socialistă a artei, vezi C. Dobrogeanu-Gherea, Studii critice, în deosebi articolele *Personalitatea și morala în artă* (vol. II) și *Tendenționismul și tezismul în artă* (vol. I). Pentru concepția poporanistă, vezi în deosebi G. Ibrăileanu, *Poporanismul* (Curentul Nou, Anul I, No. 3) și *Morala în artă* (Viața Românească, 1906, vol. I, p. 306). Ideea obligației intelectualilor față de țăranime, pe care o aduce poporanismul din Rusia, exprimă o atitudine de agrarian față de societatea burgheză; numai în vechiul regim raporturile sociale se bazau pe obligații; în societatea burgheză ele se bazează pe relații de schimb, care exclud ideea oricărei obligații.

²⁾ «Ei (proletarii) nu au de realizat vreun ideal, ci numai de desprins elementele societății noi, pe care vechea societate le poartă ea însăși în sân». K. Marx, *La commune de Paris*.

tudine sentimentală finalistă pe baza unei teorii sociale, ce exclude ideea oricărui scop în cercetarea faptelor. Dealtfel, e îngăduit a ne exprima aici părerea, că dacă socialismul român nu s'ar fi prea rătăcit în ținutul nebulos al idealurilor, ei și-ar fi dat silința de a cerceta sobru și modest realitatea noastră socială, s'ar afla în prezent îndrumat pe căi mai bune.

12. Reiese din cele de mai sus că reacțiunea română, deși și-a început activitatea în numele științei, nu are în fapt nimic comun cu scopurile acesteia. Ea e mai curând o simplă *propagandă politică*, întreprinsă cu ajutorul unei serii de formule științifice. Pe această cale reacțiunea română a căutat să încredințeze publicul nostru cult, că societatea română modernă contrazice condițiile noastre istorice reale, și că autorii ei sunt stăpânitori fără drept: concluziile politice se impun dela sine.

Până la introducerea votului obșteșc, această activitate se mărginește în chip firesc numai la orașe, și aici înrăurirea ei n'a întâlnit nici o stavilă. În prezent, întreaga noastră mișcare culturală, ca și întreg învățământul public, stă sub influența copleșitoare a ideologiei reacționare. De cum intră în școală și până când iese în societate, tânărul român aude acelaș lucru dela profesorii, poeții, criticii, literații, gânditorii pe cari-i ascultă sau îi ceteste: că la noi totul e lustru fără nici o bază reală, și că cei ce ne-au dăruit o asemenea falsă civilizație sunt niște străini de neamul nostru, al cărui geniu n'au fost în măsură să-l priceapă. Și așa românul iese din mașina educației oficiale ca dușman hotărât al burgheziei sale naționale. Și dacă burghezia ar fi în adevăr o mână de oameni fără nici o legătură cu țara noastră, acest fapt n'ar avea nici o însemnătate. Dar am arătat pe larg, și orice sociolog înțelege lesne acest lucru, că la noi, ca în oricare altă societate modernă, soarta țării se identifică cu soarta burgheziei ei naționale: desvoltarea capitalismului înseamnă creșterea forței și avuției naționale, innăbușirea capitalismului ar însemna îndrumarea către mizerie și barbarie. Reacțiunea română, întrebuintând copleșitoarea ei influență culturală spre a îndreptă generațiile tinere împotriva burgheziei, lucrează împotriva viitorului țării, pe care e de bună credință că o servește.

Dela introducerea votului obștesc ideologia reacționară, care a cucerit orașele, tinde să invadeze și satele. Țărănimea are, în sfârșit, prilejul să se împărtășească din binefacerile culturii noastre: ea descopere dela solii, ce pornesc în propagandă la sate, că tot ce s'a făcut la noi e o spoeală, că stăpânitorii noștri sunt niște străini cari n'au înțeles niciodată nevoile țării, că toată comedia civilizației noastre e întretinută din sudoarea țărănimii, de a cărei suferințe nu se îngrijește nimenea — și toate celelalte adevăruri «științifice» ale culturii noastre.

Dar încă o împrejurare vine să lărgească acum terenul de influență al ideologiei reacționare: fracțiunile burgheze, îndepărtate dela conducerea statului, se pregătesc de luptă împotriva acelei fracțiuni a oligarhiei financiare, care a uzurpat puterea politică în folosul ei exclusiv; și în acest scop ideile reacțiunii noastre servesc ca o minunată platformă: ceea ce a făcut oligarhia până acum, e simplă spoeală; un progres real rămâne a fi realizat abia de acum înainte — de alții. E deajuns a aminti felul de luptă al unei fracțiuni ardeleni împotriva conducerii vechiului Regat.

S'ar putea deci ca în viitorul apropiat să fim martori mai curând la o lărgire a ideologiei reacționare, decât la o slăbire a ei. Dar ni se pare că acesta va fi cântul lebedei: capitalismul nostru a luat o dezvoltare prea impunătoare, spre a nu desminți prin fapt pesimismul reacțiunii.

13. Invazia comerțului într'o țară agricolă e fermentul revoluționar și disolvant, din care se nasc peste tot societățile burgheze; acesta e punctul de vedere, din care am cercat a lămuri procesul de naștere al societății române moderne. Dar această invazie e neguțătorului străin și revoluționar în vicia patriarhală a unei țări agricole, provoacă o violență împotriva atât a vechilor clase agrare, cât și în genere a *sufletului rural*. Se naște atunci o stare sufletească generală, care prezintă următoarele două însușiri: a) una negativă, și anume ura împotriva negoțului, și în genere a oricărei averi strânse din negoț; asemenea averi apar ca rezultatul unei înșelări, a unei exploatați, și nu ca rod al unei munci cinstitute; b) o însușire pozitivă, anume compătimirea față de țaran: acesta apare ca singurul producător, din sudoarea că-

ruia se strâng toate averile, în vreme ce orășenii trăiesc în belșug și risipă.

Această stare sufletească a fost generală în Europa prin veacul XVI—XVII, adică în acea perioadă de prefacere burgheză a Apusului, în care România se află abia în timpul de față ¹⁾. Se făcea și pe atunci socialism, se înțelege un socialism ieșit din starea sufletească a vremii: respirând ură împotriva averii din negoț, pătruns de simpatie față de țărănime, cerând egalitate pentru toată lumea: toți să muncească deopotrivă și să consume deopotrivă, nu țărani să asude și orășenii să risipească. O întreagă literatură de numeroase construcții socialiste de acest fel s'a născut în acele vremuri. Una din cele mai citite a fost Utopia lui Morus ²⁾.

România, care trece în prezent printr'o prefacere analoagă cu aceea a statelor apusene din perioada amintită, are în chip firesc și un spirit public analog: răsuflând ură împotriva «afacerilor», a negoțului, și dragoste pentru țărănime. Din acest miez sufletească și-au luat naștere, și în această atmosferă sufletească s'au răspândit toate curentele culturii noastre reacționare. Aceasta e tocmai ceea ce explică isbânda lor atât de ușoară: nimenea nu s'a gândit să examineze pretențiile lor științifice; a fost deajuns că fiecare găsea în ele modul său propriu de a gândi și simți, spre a le îmbrățișa cu însuflețire. Îndeosebi, socialismul care se face la noi astăzi seamănă ca două picături de apă cu acel care se făcea în Apus în veac. XVI. Lăsând la o parte frazeologia de împrumut, și privind esența sa, socialismul român se descopere ca aceeași expresie a urei împotriva orășenimii risipitoare, și a compătimirii pentru țărănimea muncitoare, apăsată și săracă, pe care o găsim în construcțiile utopice dela începuturile timpurilor moderne. Dealtfel e și firesc, că dintr'un mediu social analog și o

¹⁾ «Straturile largi ale poporului mărturisiau o hotărâtă neîncredere față de noua gândire și gospodărie individuală capitalistă; ele rămăneau credincioase ideii economice creștine: *munca câmpului pareă mai divină decât negoțul...*

Țăranii, așa se spuneă, cultivă și strâng binecuvântarea Domnului, și chiar boerimea este slăvită, fiindcă are această nobilă și cinstită hrană». R. Kötzsche, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte bis zum 17. Jahrhundert*, pag. 172.

²⁾ Op. cit., pag. 174—175.

atmosferă sufletească analoagă, trebuie să iasă și un produs spiritual analog. Atât de pronunțat este în socialismul român sentimentalismul rural, ca și incapacitatea de a înțelege societatea noastră modernă, încât nu e nici o îndoială că acest socialism nu-și merită numele, ci trebuie clasat acolo unde-i este locul adevărat: alături de curente de reacționare.

14. Înseamnă oare cele zise, că sufletul român de azi nu are în el nici un element de ideologie burgheză? Nu am putea afirma acest lucru, fără a cădea în contradicție cu faptele. De sigur că studiile psihologice ale reacțiunii au pus în lumină numai elementele agrare ale sufletului nostru, nefiind în măsură să descopere elementele burgheze; dar acestea există. Am arătat în această lucrare procesul lent de dezvoltare a unei ideologii burgheze române, care și-a găsit expresia în deosebitele faze ale idealului național. În fapt, acest ideal nu exprimă altceva decât nevoile capitalismului nostru, aspirațiile burgheziei române naționale, din care și-au luat ființă ultimele două răsboaie. Dar ideologia noastră burgheză a rămas până în prezent ecoul unei tendințe vagi, nu a devenit încă o stare sufletească limpede: ea a putut fi numai pârgie subconștientă de acțiune, nu însă și principiu clar de gândire. Acest din urmă rol au rămas să-l joace elementele noastre sufletești rurale, vechi, clare, bine definite.

Deaici această anomalie, în care ne aflăm noi astăzi: noi lucrăm ca burghezi, și gândim ca medievali; cu picioarele am ajuns în evul modern, cu capul am rămas în evul mediu; deaceia întreaga noastră cultură are rostul de a ne caricaturiza pe noi înșine: noi cercăm să înțelegem aspirațiile noastre burgheze prin mentalitatea noastră medievală; dar cum acest lucru e cu neputință, nu ne mai rămâne decât să năpustim gândirea noastră împotriva faptelor noastre, să batjocorim pe cele din urmă prin produsele celei dintâi — să le «criticăm». Cultura noastră reacționară, sau «critică», e tocmai răsvrătirea elementelor medievale ale sufletului nostru împotriva orânduirii burgheze, impusă de invazia capitalismului străin în viața noastră patriarhală.

Se înțelege din cele zise că nu se poate aștepta în România o cultură nouă, decât atunci când sub presiunea *revoluției eco-*

nomice, care este încă în curs, se va putea îndeplini la noi și o *revoluție sufletească*. Această nouă revoluție, care rămâne fapța viitorului, va sta în răsturnarea ideologiei rurale de către cea burgheză, adică: desprinderea limpede, deplin conștientă a elementelor burgheze ale sufletului nostru, și prefacerea lor în principiu de gândire și temelie a edificiului culturii. În acest chip dizarmonia între cultură și aspirațiile noastre sociale dispore, căci ambele capătă acelaș isvor: ideologia burgheză, de astădată principiu îndoit atât de gândire, cât și de acțiune. Abia atunci va putea trece cultura română dela *critică* la *știință*, dela judecată subiectivă la cunoaștere obiectivă, căci atunci ea nu mai primește sarcina de a lupta împotriva aspirațiilor sociale, ci se altoește pe acestea; nu mai exprimă jalea după trecut, ci năzuința viguroasă spre viitor; nu mai este romantică idealistă, ci clasică realistă. Abia atunci se naște puțința contemplației senine, a sublimei *Θεωρία*, terenul sufletesc, din care-și iau ființă creațiile reale ale spiritului. Până atunci spiritul român, înăsprit de o ordine care-i e potrivnică, va continua să «critice»: va cercă să târască mersul lumii înapoi, va semăna neîncrederea în trăinicia societății noastre ca și în geniul creator al națiunii, și aceasta în numele științei. Deaceea va fi marea misiune istorică a culturii nouă, de a da acestei națiuni ceea ce a distrus o întreagă eră de critică negativă, sterilă, neistorică și pseudoștiințifică: încrederea în ea însăși și în viitor.

CUPRINSUL

VERIFICAT
2007

PREFATĂ	pag.	5
INTRODUCERE:		
a) Ce se înțelege prin burghezie	„	9
b) Fazele istorice ale dezvoltării burgheziei	„	18
c) Nașterea societăților burgheze,	„	25
I. INCEPUTURILE REVOLUȚIEI BURGHEZE ÎN ROMÂNIA. «Era nouă»: dezvoltarea socială a României dela 1829 până la 1866 și nașterea oligarhiei române:		
a) Revoluția economică	„	34
b) Revoluția politică	„	53
c) Ruina vechei boierimi și nașterea oligarhiei	„	69
II. DESVOLTAREA SOCIALĂ A ROMÂNIEI DELA 1866 PÂNĂ ÎN PREZENT. Era mercantilismului român:		
a) Inceputurile mercantilismului român	„	83
b) Urmările economice	„	104
c) Desăvârșirea mercantilismului român	„	120
III. EVOLUȚIA CAPITALISMULUI ROMÂN ȘI PREFACERILE CLASEI STĂPÂNITOARE:		
a) Structura socială a României în faza de tranziție	„	138
b) Noua clasă stăpânitoare și baza ei economică	„	153
c) Adaptarea regimului politic parlamentar la structura socială a României	„	159
IV. REVOLUȚIA AGRARĂ ȘI PREFACERILE CLASEI ȚĂRĂNEȘTI:		
a) Procesul de distrugere a vechiului regim agrar sub influența capitalismului	„	168
b) Urmările prăbușirii vechiului regim asupra țărânimii	„	186
c) Clădirea regimului nou modern din sfărâmurile celui vechiu	„	173
V. REACȚIUNEA ÎMPOTRIVA BURGHEZIEI ROMÂNE. Încercare de psihologie socială a culturii române din a doua jumătate a veacului XIX:		
a) Caracteristica generală	„	216
b) Curente de reacțiune române	„	221
c) Valoarea și sensul culturii române reacționare	„	244

VERIFICAT
1937

